

Natalija NORVILĖ

DAKTARO DISERTACIJA

**Bedarbystės patyrimas
ir jo sąsajos su
psichologine gerove**

SOCIALINIAI MOKSLAI,
PSICHOLOGIJA (06 S)
VILNIUS, 2014

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Natalija Norvilė

**BEDARBYSTĖS PATYRIMAS
IR JO SĄSAJOS SU
PSICHOLOGINE GEROVE**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2009–2013 metais Mykolo Romerio universitete

Moksliniai vadovai:

Prof. dr. Rita Bandzevičienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06S) (2010-2013 m.)

Doc. dr. Ilona Čėsniienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06S) (2009-2010 m.)

Mokslinis konsultantas:

Dr. Karsten Ingmar Paul (Erlangeno-Niurnbergo Frydricho-Aleksanderio universitetas, Vokietijos Federacinė Respublika, socialiniai mokslai, psichologija – 06S)

TURINYS

PAGRINDINĖS SĄVOKOS	5
PRATARMĖ.....	6
1. BEDARBYSTĖS PATYRIMAS IR JO SĄSAJOS SU PSICHOLOGINE GEROVE	13
1.1. Bedarbystės patyrimas.....	13
1.1.1. Bedarbystės patyrimo klasifikacijos ir tipologijos.....	17
1.2. Bedarbystės ir psichologinės gerovės sąsajos	21
1.2.1. Psichologinės gerovės samprata	22
1.2.2. Bedarbystės poveikio psichologinei gerovei mechanizmus aiškinančios teorijos.....	23
1.2.2.1. Bendrojo pobūdžio teorijos	23
1.2.2.2. Specifinės teorijos.....	24
1.2.3. Bedarbystės ir optimalaus funkcionavimo sąsajos	32
1.2.4. Bedarbystės ir psichinės sveikatos sąsajos.....	33
1.2.5. Bedarbystės ir fizinės sveikatos sąsajos	35
1.3. Veiksniai, turintys sąsajų su bedarbių psichologine gerove	38
1.3.1. Sociodemografiniai veiksniai	38
1.3.2. Bedarbių laiko struktūravimas.....	44
1.3.3. Kertinio savęs vertinimo ir bedarbių psichologinės gerovės sąsajos	46
1.3.4. Atsparumo ir bedarbių psichologinės gerovės sąsajos.....	48
1.4. Tyrimo klausimai, literatūros apžvalgos apibendrinimas ir tyrimo uždaviniai.....	49
2. METODIKA.....	55
2.1. Duomenų rinkimo strategijos pristatymas.....	55
2.2. Kokybiniai tyrimai.....	56
2.2.1. Metodologinės kokybinio tyrimo prielaidos.....	56
2.2.2. Kokybinių tyrimų dalyviai.....	58
2.2.3. Kokybinių tyrimų kintamieji ir jų įvertinimas	59
2.2.4. Kokybinių tyrimų eiga	59
2.2.5. Kokybinių tyrimų duomenų analizė	60
2.3. Kiekybinis tyrimas.....	61
2.3.1. Kiekybinio tyrimo dalyviai.....	61
2.3.2. Kiekybinio tyrimo kintamieji ir jų įvertinimas	63
2.3.3. Kiekybinio tyrimo eiga	68
2.3.4. Statistinės analizės metodai.....	70
3. REZULTATAI.....	72
3.1. Kokybinių tyrimų radiniai.....	72
3.1.1. Bedarbystės patyrimo atvejų analizės radiniai.....	72
3.1.2. Ekonominės deprivacijos patyrimo atvejų analizės radiniai	81
3.1.3. Kokybinių tyrimų radinių apibendrinimas.....	86
3.2. Kiekybinio tyrimo rezultatai	88
3.2.1. Tyrimo kintamųjų aprašomoji statistika.....	88
3.2.2. Tiesioginė ir netiesioginė darbo naudos skirtingo darbinio statuso grupėse	89

3.2.3. Psichologinė gerovė, kertinis savęs vertinimas ir atsparumas skirtingo darbinio statuso grupėse	92
3.2.4. Psichologinės gerovės komponentų palyginimas pagal lytį, bedarbystės trukmę ir šių veiksnių sąveiką	95
3.2.5. Koreliacijos tarp tyrimo kintamųjų bedarbių imtyje	96
3.2.6. Bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajos	98
3.2.6.1. Netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir bedarbių psichologinės gerovės sąsajos	99
3.2.6.2. Asmenybiniai veiksniai, kaip ryšio tarp netiesioginių darbo naudų bei įtampos dėl finansinės situacijos ir psichologinės gerovės mediatoriai	101
4. REZULTATŲ APTARIMAS	106
4.1. Bedarbystės patyrimas	106
4.2. M. Jahoda latentinės deprivacijos modelio tinkamumas Lietuvos populiacijai	109
4.3. Bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajos	111
4.4. Tyrimo ribotumai	114
IŠVADOS.....	116
REKOMENDACIJOS.....	118
LITERATŪROS SĄRAŠAS	119
PADĖKA	138
PRIEDAI	139
SANTRAUKA	159
SUMMARY	186

PAGRINDINĖS SĄVOKOS

- Bedarbiai** – nedirbantys 15–74 metų amžiaus asmenys, kurie aktyviai ieško darbo (per paskutines keturias savaites kreipėsi į valstybinę ar privačią darbo biržą, darbdavius, draugus, gimines, žiniasklaidą, laikė įdarbinimo testus ar dalyvavo įdarbinimo pokalbiuose, ieškojo patalpų, įrengimų savo verslui, bandė gauti verslo liudijimą, licenciją, kreditą) ir per apibrėžtą laikotarpį (dvi savaites) gali pradėti dirbti (Lietuvos Statistikos departamentas, 2013).
- Neaktyvūs gyventojai** – nedirbantys ir neieškantys darbo gyventojai, kurių negalima priskirti nei prie užimtų gyventojų, nei prie bedarbių (Lietuvos Statistikos departamentas, 2013).
- Darbas** – tikslinga žmogaus veikla, dirbimas, paprastai duodantis tam tikrus rezultatus. Darbas gali būti materialinė ir intelektualinė veikla, skirta individo ar visuomenės vartojimui ir gerovei.
- Bedarbystės patyrimas** – bedarbystės išgyvenimas ir suvokimas, bedarbiams būdingų minčių, jausmų ir elgesio visuma.
- Psichologinė gerovė** – optimalus funkcionavimas, kitaip tariant, svarbūs žmogaus funkcionavimo aspektai: teigiami santykiai, kompetencijos jausmas, gyvenimo prasmės ir tikslo pojūtis; subjektyviai suvokiama gera psichinė bei fizinė sveikata (Bhullar ir kt., 2013).
- Ekonominė deprivacija** – ekonominis nepriteklus, nesugebėjimas užsitikrinti pakankamai pajamų išgyvenimui bei pagrindinių poreikių tenkinimui (Cuizon, 2008).
- Tiesioginė darbo nauda** – įsitraukimas į apmokamą veiklą, siekiant užsitikrinti pragyvenimą (Jahoda, 1982). Nepavykus įsitraukti į apmokamą veiklą patiriama ekonominė deprivacija.
- Netiesioginės darbo naudos** – multidimensinės paslėptos naudos, kurias suteikia darbas. Jos yra stabilios, atitinka bazinius žmonių poreikius ir padeda išlaikyti gerovę bei psichinę sveikatą. Šios naudos yra laiko struktūra, kolektyvinis tikslas, socialiniai kontaktai, statusas, aktyvi veikla (Jahoda, 1982).
- Laiko struktūravimas** – laipsnis, kuriuo asmenys suvokia savo laiką, leidžiamą/naudojamą struktūruotai, organizuotai ir tikslingai (Bond ir Feather, 1988).
- Kertinis savęs vertinimas** – fundamentalios/esminės asmens prielaidos arba įsitikinimai apie save ir savo funkcionavimą pasaulyje (Johnson ir kt., 2008). Tai yra bazinis/esminis savo, kaip žmogaus, vertės, efektyvumo bei gebėjimų vertinimas.
- Atsparumas** – žmogaus sugebėjimas atsigauti, atsitiesti po nelaimių, nesėkmių ar net po netikėtų pozityvių pokyčių (Larson, Luthans, 2006; Luthans ir kt., 2008b).

PRATARMĖ

Temos aktualumas

Bedarbystė yra visame pasaulyje egzistuojanti problema. Padėtį darbo rinkoje smarkiai pakeitė 2008 m. pasaulinė finansų krizė, kuri sukūrė blogiausią bedarbystės situaciją nuo pat Didžiosios Depresijos laikų. Didžiausias bedarbystės padidėjimas įvyko JAV, Naujojoje Zelandijoje, Ispanijoje ir Taivane (Wanberg, 2012). Nuo globalios recesijos pradžios 2008 metais iki 2012 metų lapkričio bedarbystės lygis JAV padidėjo nuo 5,0% iki 8,1%, ir nuo 7,6% iki 12% Europos Sąjungoje ir 11,8% Eurozonos šalyse (U. S. Bureau of Labor Statistics, 2012; Eurostat, 2013). Lietuva atitinka Europos Sąjungos vidurkį – 2013 m. gruodžio 1 d. šalyje buvo registruota 192,8 tūkst. bedarbių, ir, nors tai yra vienas mažiausių registruotų bedarbių skaičius nuo 2009 m. balandžio mėn., jis sudaro 10,5 proc. visų šalies darbingo amžiaus gyventojų (Lietuvos darbo biržos 2013 m. gruodžio mėn. duomenys).

Bedarbystės tyrimų aktualumas sietinas ne tik su šio reiškinio mastais ir socialiniais bei ekonominiais aspektais, bet ir su svarbiomis psichologinėmis pasekmėmis individams ir socialinei jų aplinkai. Gerai žinoma, kad bedarbystė ne tik pablogina finansinę žmogaus padėtį, bet paveikia jį ir psichologiškai. Ji yra suvokiama kaip nukrypimas nuo normos (Cullen ir Hodgegts, 2001), todėl susijusi su neigiamais padariniais fizinei bei psichinei sveikatai (Carroll, 2007; Hammarström ir Janlert, 2002; Isaksson ir kt., 2004; McKee-Ryan ir kt., 2005; Paul ir Moser, 2009; Pharr ir kt., 2012), gyvenimo kokybei (Cole ir kt., 2009). Palyginti su dirbančiais, bedarbiai dažniau patiria stresą (Brown ir kt., 2006), depresiskumą (Dew ir kt., 1992) ir hipertenziją, dažniau serga širdies-kraujagyslių ligomis (Koziel ir kt., 2010; Gallo ir kt., 2004) ir dažniau miršta nuo kitų ligų (Sullivan ir von Wachter, 2009; Roelfs ir kt., 2011). Teigiama, jog darbo netektis padidina santuokos žlugimo (Kawata, 2008) bei savižudybės (Classen ir Dunn, 2012) riziką. Darbo paradimas – vienas iš didžiausių stresą keliančių įvykių, ir viena sunkiausių trauminių patirčių gyvenime (Hanisch, 1999).

Ekonominių sunkumų laikotarpiu bedarbystės išgyvenimas tampa dar sunkesnis – būtinybė turėti darbą padidėja, tačiau galimybės įsidarbinti sumažėja. Tyrimai atskleidė, jog ekonominės recesijos metu žmonės nurodo daugiau somatinių bei psichologinių problemų nei ekonominio pakilimo metu. Samprotaujama, jog šios problemos gali būti sąlygotos pesimizmo dėl ateities ar finansinių problemų, su kuriomis susiduriama bedarbystės situacijoje (Novo ir kt., 2001).

Bedarbystės reiškinio tyrimai Lietuvoje labai reti, nors ši tema tiesiogiai aktuali ne tik bedarbiams, bet ir jų šeimos nariams. Žinoma, jog bedarbystės sukkelto streso įtaką patiria ne vien darbą praradęs asmuo – neigiamas bedarbystės poveikis plinta kaip savotiška socialinė užkrečiama liga, kurios aukos yra bedarbio šeimos nariai (Blustein, 2006; Dooley, 2003; Ali ir kt., 2013). Taigi bedarbystės patyrimo analizė bei sąsajų su psichologine gerove ištyrimas – aktualus siekinys moksliniu ir praktiniu požiūriu, kadangi padės nustatyti bedarbystės patyrimą lemiančius ar su juo susijusius demografinius ir psichologinius veiksnius bei jų sąsajų su psichologine gerove mechanizmus, o jais remiantis bus numatytos gairės bedarbių ir jų šeimos narių psichologinei gerovei užtikrinti.

Darbo naujumas pasireiškia keliais aspektais. *Pirma*, bedarbystės patyrimui analizuoti disertaciniame darbe pasitelkiamas teorinis M. Jahoda (1982) deprivacijos modelis. Naujausi tyrimai, atlikti JAV, Australijoje bei Vakarų Europoje (Creed ir Klisch, 2005; Ervasti ir Venetoklis, 2010; Janlert ir Hammarström, 2009; Paul ir Batinic, 2010), atskleidžia, kad iš visų mokslininkų naudojamų teorijų būtent M. Jahoda deprivacijos modelis geriausiai tinka bedarbystės patyrimui analizuoti. Deprivacijos modelis iki šiol nebuvo empiriškai tikrintas postsovietinėse šalyse,

taigi gali būti, jog išvados ir rekomendacijos, pateikiamos užsienio autorių darbuose, netinka ar nevisiškai tinka Lietuvos ar kitų Rytų ir Centrinės Europos šalių kontekstui. Konteksto svarbą bedarbystės atveju pagrindžia D. G. Sullivan ir T. von Wachter (2009) tyrimo rezultatai, kurie atskleidė, kad bedarbystės patyrimas kiek mažiau veikia žmonių, gyvenančių šalyse, kur geresnė valstybės socialinio aprūpinimo sistema, fizinę sveikatą.

Taip pat svarbu paminėti ir tai, kad didžioji dalis modelio tikrinimo tyrimų iki šiol buvo atlikta mažoje šalių, pasižymičių panašia kultūra, istorija ir ekonomine situacija, grupėje – tai žymiai apriboja konteksto diapazoną. Todėl atliktame tyrime buvo remiamasi Lietuvos gyventojų imtimi, siekiant patikrinti M. Jahoda (1981, 1982, 1997) latentinės deprivacijos modelio prielaidas šalyje, kuri kultūriškai ir ekonomiškai skiriasi nuo nedidelio skaičiaus šalių, kuriose buvo atlikti prieš tai publikuoti tyrimai (Australija, Didžioji Britanija, JAV, Vokietija). Visos šios šalys buvo dalis „Vakarų“ kapitalistinio pasaulio po Antrojo Pasaulinio karo, ir visos pasiekė aukštą ekonominio išsivystymo lygį, kur BVP (Bendras vidaus produktas) vienam gyventojui viršija Tarptautinei ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijai (TEBIPO) (angl. *Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*) priklausančių šalių vidurkį. Taigi galima teigti, kad šiuo metu mažai žinoma apie latentinės deprivacijos modelio tinkamumą skirtinguose istoriniuose, ekonominiuose ir kultūriniuose kontekstuose. Empiriniai įrodymai, kurie buvo gauti tikrinant modelio tinkamumą, negali būti taikomi kitoms pasaulio šalims. Pavyzdžiui, ekonominė deprivacija gali būti labiau svarbi nei latentinė deprivacija ekonomiškai silpniau išsivysčiusiose šalyse (tokiose kaip Lietuva), kur vidutinių pajamų lygis yra žemas, o skurdo rizika yra gana aukšta. Jei M. Jahoda prielaidos, o ypač prielaida, kad netiesioginės darbo naudos yra svarbesnės psichinei sveikatai nei tiesioginė darbo nauda, bus patvirtintos Lietuvos imtyje, tai gali būti ženklas, kad M. Jahoda (1981, 1982, 1997) modelis yra validus ir kituose, iki šiol nenagrinėtuose, kontekstuose.

Antra, nepaisant to, kad M. Jahoda deprivacijos modelis yra dažnai cituojamas moksliniuose straipsniuose, empiriniai įrodymai nėra įtikinantys ir kai kurie modelio teiginiai niekada nebuvo tikrinti. Pavyzdžiui, M. Jahoda (1982) teigia, kad darbas yra vienintelis geriausias netiesioginių naudų šaltinis šiuolaikinėje visuomenėje. Tačiau žmonės, kurie nedirba, bet yra neaktyvūs rinkos dalyviai, pavyzdžiui, namų šeimininkės ar pensininkai, dažniausiai ignoruojami tyrėjų. Visgi šiuos asmenis tikslinga įtraukti į imtį, norint visapusiškai pagrįsti darbo kaip geriausio netiesioginių naudų šaltinio prielaidą. Taigi tokia tyrimo strategija atitinka M. Jahoda teorijos teiginius, tačiau retai naudojama užsienio tyrimuose, kur dažniausiai analizuojamos arba bedarbių grupės, arba dirbančiųjų grupės, arba ir bedarbiai, ir dirbantys asmenys, tačiau nėra įtraukiami neaktyvūs gyventojai, nors M. Jahoda (1982) teigė, kad netiesioginės darbo naudos atitinka bazinius asmens poreikius, todėl visiems žmonėms, o ne tik aktyviems darbo rinkos dalyviams reikia šių netiesioginių naudų. Darbe keliama prielaida, kad ryšys tarp galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir psichologinės gerovės turėtų egzistuoti ne tik darbo jėgos grupėse, bet ir neaktyvių gyventojų grupėse (namų šeimininkų, studentų ir pensininkų), tačiau bedarbių ir neaktyvių gyventojų grupės galimybės patirti netiesioginių darbo naudų turėtų būti skirtingos.

Trečia, šiame darbe siekiama iširti reprezentatyvią Lietuvos gyventojų populiaciją ir atskleisti, kokios yra bedarbystės, psichologinės gerovės (optimalaus funkcionavimo bei subjektvyviai suvokiamos geros psichinės ir fizinės sveikatos) ir M. Jahoda išskirtą tiesioginės bei netiesioginės darbo naudų sąsajos. Iki šiol publikuotų tyrimų rezultatai sutampa tik iš dalies. Tai gali būti patogiųjų imčių naudojimo pasekmė tikrinant M. Jahoda modelį, nors tyrimo tikslas – apibrėžti skirtumus tarp socialinių grupių (dirbančių, bedarbių ir neaktyvių gyventojų) ir nustatyti psichologinės gerovės prognozuotojus – reikalauja tirti didelę imtį, kuri idealiuoju

atveju būtų reprezentatyvi pasirinktai populiacijai. Toks tyrimo dizainas, t.y. reprezentatyvi šalių populiacijai imtis, buvo tik kartą naudotas moksliniuose tyrimuose (Paul ir Batinic, 2010) ir gali padėti padidinti rezultatų stabilumą ir generalizaciją.

Ketvirta, disertaciniame darbe yra naudojama mišriojo tipo (angl. *mixed-methods approach*) nuoseklioji tiriamoji tyrimo strategija (angl. *sequential exploratory design*) (Creswell ir kt., 2003, p. 224). Bedarbystės patyrimo tyrimuose nuoseklioji tiriamoji tyrimo strategija ypatingai retai naudojama, nors jos taikymo nauda yra akivaizdi. Visų pirma tokio pobūdžio tyrimuose tuo pat metu nagrinėjami tiek patvirtinantys, tiek tiriamieji klausimai, remiantis ir kiekybine, ir kokybine analize, taigi tai leidžia: a) įrodyti, jog tam tikras kintamasis turi prognozuotų sąsajų su bedarbių psichologine gerove; b) atsakyti į tiriamuosius klausimus, kaip ir kodėl atsiranda tos prognozuotos sąsajos. Antra, kokybinių ir kiekybinių metodų naudojimas kartu leidžia padaryti tikslesnes išvadas apie bedarbystės patyrimą, kadangi kokybinis metodas padeda pažvelgti į tyrimo objektą giliau, o kiekybinis išsamiau.

Teorinė ir praktinė darbo reikšmė. Bedarbystės ir psichologinės gerovės ryšys mokslininkų analizuojamas ne pirmus metus. To priežastis, be jokios abejonės, ta, kad bedarbystės ir psichologinės gerovės sąsajų nustatymas yra sudėtingas. Yra įrodymų, pagrindžiančių abi ryšio kryptis (atrankos ir socialinio priežastingumo hipotezės), taip pat literatūroje galima rasti medijuojančių veiksnių, paaiškinančių ryšį tarp šių kintamųjų, aprašymą. Taigi svarbu patikslinti medijuojančius veiksnius Lietuvos bedarbių imtyje.

Bedarbystės patyrimo analizė leistų tiesiogiai su bedarbiais dirbantiems profesionalams (teritorinių darbo biržų konsultantams, įdarbinimo agentūrų darbuotojams, psychologams, psichoterapeutams, socialiniams darbuotojams ir kt.) naujai pažvelgti į šią suaugusio asmens patirtį ir prisidėti prie bedarbių ir jų šeimos narių gerovės.

Teorinės disertacinio darbo nuostatos. Darbe remiamasi M. Jahoda (1982) deprivacijos teorija. Teorijos autorė M. Jahoda teigia, kad bedarbiai patiria psichinės ir fizinės sveikatos sunkumų dėl to, kad jie netenka galimybės patirti netiesioginių naudų (laiko struktūros, socialinių kontaktų, kolektyvinio tikslo, statuso ir aktyvios veiklos), kurias suteikia darbas, ir jų teigiamo psichologinio poveikio. M. Jahoda (1982) nurodo, jog penkios netiesioginės darbo naudos atitinka bazinius žmogaus poreikius, o šių poreikių patenkinimas ar nepatenkinimas turi didelės įtakos psichologinei gerovei. Be to, pasak M. Jahoda, darbas yra vienintelis pakankamas netiesioginių naudų šaltinis. Dirbantys žmonės ne tik turi geresnę galimybę patirti netiesioginių darbo naudų nei bedarbiai, ir visi kiti asmenys, kurie nedirba (t.y. priklauso neaktyvių gyventojų grupei), pavyzdžiui, studentai, namų šeimininkės ir pensininkai (Jahoda, 1981, p. 189). Todėl visi žmonės, kurie nedirba, linkę patirti šių netiesioginių darbo naudų deprivaciją (kitai vadinamą latentine deprivacija), o jų psichinė sveikata pablogėja.

Taip pat darbe yra remiamasi pozityviosios psichologijos teorija. Ši psichologijos mokslo šaka „studijuoja žmogiškąsias dorybes ir stiprybes, leidžiančias individams ir bendruomenėms suklestėti“ (Compton, 2005). Pozityvioji psichologija siekia moksliniais tyrimais atrasti optimalų žmogaus funkcionavimą, „atrasti bei puoselėti žmogiškojo genialumo apraiškas ir talentus“ bei „padidinti kasdienį pasitenkinimą gyvenimu“ (Compton, 2005) o ne propaguoti „ligos ideologiją“, t.y. tirti ir gydyti protinius susirgimus ir sutrikimus, kuriems didžiąją dalį savo dėmesio skiria tradicinės psichologijos šakos, pavyzdžiui, klinikinė psichologija (Maddux, 2008). Vadovaujantis pozityviosios psichologijos nuostatomis ieškota vidinių (asmenybinių) veiksnių, kurie bedarbystės situacijoje gali atlikti apsaugines funkcijas, t.y. palaikyti ir netgi stiprinti bedarbio psichologinę gerovę. Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad teigiamą poveikį bedarbių psichologinei gerovei turi kertinis savęs vertinimas bei atsparumas. Todėl buvo nuspręsta įvertinti, ar šie veiksniai gali paaiškinti bedarbystės ir psichologinės gerovės sąsajas, taigi jie buvo įtraukti į tyrimo modelį.

Metodologinės disertacinio tyrimo nuostatos.

Empiriniai duomenys buvo surinkti naudojant *mišriojo tipo nuosekliją tiriamąją tyrimo strategiją*. Mišrusis tyrimas – toks „tyrimo strategijos tipas, kuriame formuluojant tyrimo klausimus, planuojant tyrimo metodus, renkant duomenis ir analizuojant veikimo būdus ir/ar pateikiant išvadas naudojami kiekybinis ir kokybinis būdai“ (Tashakkori ir Teddlie, 2003, p. 711). Kitaip tariant, mišrusis tyrimas – toks tyrimas, kai tyrėjas renka ir analizuoja duomenis, sujungia į visumą rezultatus ir padaro išvadas remdamasis tiek kokybiniu, tiek kiekybiniu požiūriu ar metodu. Mišrioji tyrimo strategija leidžia suderinti tai, kas paprastai suprantama kaip kokybiniai duomenys, t. y. „žodžius, paveikslus ir naratyvus“, su kiekybiniais, skaitiniais duomenimis iš didesnės apimties tyrimo ta pačia tema, todėl gauti rezultatai gali būti apibendrinti ir naudojami ateities tyrimams (Hesse-Biber, 2010, p. 3). Nuoseklioji tiriamoji tyrimo strategija reiškia, kad tyrimas bus atliekamas dviem etapais ir pirmo metodo rezultatai (kokybiniai) gali būti pagrindu antram tyrimui (kiekybiniam) (Greene ir kt., 1989). Kadangi ši strategija prasideda nuo kokybinio tyrimo, ji labiausiai tinka fenomenui tirti (Creswell, Plano Clark ir kt., 2003), o kiekybinio tyrimo duomenys suteikia galimybę giliau ištirti nagrinėjamą klausimą bei atlikti rezultatų generalizaciją (Morse, 1991; Morgan, 1998; Tashakkori ir Teddlie, 1998). Pirminė kokybinė stadija leidžia apibrėžti kategorijas ar sąsajas. Šios kategorijos ar sąsajos vėliau yra naudojamos iškeliant tyrimo klausimus bei renkant duomenis antroje, kiekybinėje stadijoje. Taigi ši strategija naudojama, kai tyrėjas formuluoja kiekybinio tyrimo klausimus ar hipotezes remdamasis kokybinio tyrimo rezultatais ir atlieka kiekybinį tyrimą tam, kad atsakytų į šiuos klausimus.

Filosofinė orientacija – planuojant, atliekant kokybinius bedarbystės patyrimo bei ekonominės deprivacijos patyrimo tyrimus ir kiekybinį tyrimą bei analizuojant tyrimų rezultatus ir pateikiant išvadas disertaciniame darbe buvo remtasi *pragmatizmo* filosofine orientacija, kuri dažniausiai siejama su mišriųjų tyrimų metodologija (Teddlie ir Tashakkori, 2009). Pragmatizmo nuostata apibrėžiama kaip „dekonstrukcinė paradigma, kuri nuvainikuoja tokias koncepcijas, kaip „tiesa“ ir „realybė“, ir sutelkia dėmesį į tai, kas „tinka kaip“ tiesa aiškinant nagrinėjamus tyrimo klausimus. Pragmatizmas atmeta „arba/arba“ pasirinkimą, kuris siejasi su paradigmų karais, skatina mišriųjų tyrimų naudojimą moksle ir pripažįsta, kad tyrėjo vertybinės orientacijos vaidina svarbų vaidmenį interpretuojant rezultatus“ (Tashakkori ir Teddlie, 2003, p. 713). Taigi disertaciniame darbe į tyrimo klausimus atsakoma remiantis tiek naratyvine, atsirandančia iš kokybinių tyrimų prigimties, tiek skaitine išraiška.

Epistemologija (santykis tarp tyrėjo ir tiriamojo) – tiek subjektyvus, tiek objektyvus požiūris, priklausomai nuo tyrimo etapo. Objektyvumas ir subjektyvumas šiame darbe egzistuoja kaip kontinuumas, o ne kaip du atskiri poliai. Kokybinių tyrimų etape autorė ir tiriamieji turėjo aktyviai bendradarbiauti tam, kad pavyktų sėkmingai atsakyti į klausimus, kaip yra patiriama bedarbystė bei ją lydinti ekonominė deprivacija. Kituose tyrimo etapuose (pavyzdžiui, hipotezių tikrinimas, remiantis kiekybiniais duomenimis) tyrėjos ir tiriamųjų sąveika nebuvo būtina, tiriamieji išliko anonimiški.

Aksiologija (vertybių vaidmuo) – tyrėjos vertybinės orientacijos svarbios atliekant tyrimą bei interpretuojant gautus rezultatus. Bedarbystės patyrimas ir ekonominės deprivacijos reiškinys buvo pasirinktas remiantis asmenine tyrėjos vertybių sistema ir nagrinėjamas naudojant tuos analizės vienetus ir kintamuosius, kurie, kaip buvo tikėtasi, duos prasmingų rezultatų. Todėl prieš atlikdama kokybinį interviu su būsimais tyrimo dalyviais, tyrėja privalėjo atlikti suskliautimo (angl. *bracketing*) interviu. Šio interviu tikslas – suvokti ir atmesti išankstines idėjas bei lūkesčius apie fenomeną, kuris bus tiriamas. Vėliau suskliautimo interviu buvo ana-

lizuojamas ir išskirtos temos, apibūdinančios tyrėjos patyrimą. Manoma, kad toks interviu padeda identifikuoti pradinį tyrėjo šališkumą ir tendencingumą. Taigi tyrimo autorė turėjo vengti klausimų, atspindinčių jos pačios patyrimą. Pavyzdžiui, bedarbių nebuvo klausiama apie darbo paiešką (tačiau kai kurie tiriamieji patys palietė šią temą).

Ontologija (realybės prigimtis) – egzistuoja išorinė „tikroji realybė“, kurią įmanoma suvokti. Socialiniai fenomenai egzistuoja objektyviame pasaulyje ir tarp jų yra „stabilūs ryšiai“ (Miles ir Huberman, 1994, cit. pagal Teddlie ir Tashakkori, 2009). „Tiesa“ apie realybę yra normatyvinė koncepcija, o vienas realybės apibūdinimas gali būti toks pat geras, kaip ir kitas – geriausi paaiškinimai glūdi asmeninėje vertybių sistemoje. Tai reiškia visišką tiriamojo asmens požiūrio toleravimą, tiriamojo atsakymai vertinami kaip teisingi ir neginčijami. Tiek atliekant kokybinius interviu, tiek analizuojant kiekybinio tyrimo duomenis buvo laikomasi šio principo.

Tyrimo tikslas: aprašyti bedarbystės patyrimo fenomeną bei atskleisti bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajas.

Tyrimo objektas – 1) bedarbystės patyrimas, t.y. bedarbystės išgyvenimas ir suvokimas, minčių, jausmų ir elgesio visuma; 2) bedarbių psichologinė gerovė.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išsiaiškinti, kaip žmonės, netekę darbo, suvokia ir išgyvena bedarbystę.
2. Ištirti, kokias galimybes patirti penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos) turi bedarbiai, palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais.
3. Nustatyti, kokiais psichologinės gerovės įvertinimais pasižymi bedarbiai, palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais.
4. Atskleisti, kokios sąsajos egzistuoja tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir psichologinės gerovės.
5. Įvertinti, ar asmenybiniai veiksniai paaiškina sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos), patiriamos įtampos dėl finansinės situacijos ir psichologinės gerovės.

Ginamieji teiginiai:

1. Bedarbystės patyrimo fenomenas pasireiškia kaip ekonominė deprivacija, kokybiniai socialinių santykių, statuso ir identifikacijos, tikslų kūrimo, dienos struktūros, aktyvumo bei psichologinės gerovės pokyčiai.
2. Bedarbiai turi blogesnes galimybes patirti penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos) bei patiria didesnę įtampą dėl finansų palyginus su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais.
3. Lietuvoje bedarbių psichologinę gerovę prognozuoja tiek patiriama įtampa dėl finansų, tiek galimybė patirti penkių latentinių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos).
4. Atsparumas ir kertinis savęs vertinimas medijuoja ryšį tarp bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės.

Tyrimo rezultatų aprobacija:

Tyrimo rezultatai pristatyti keturiuose moksliniuose straipsniuose lietuvių kalba:

1. Norvilė, N. (2012). Prisitaikymas prie bedarbystės: laiko struktūros, kertinio savęs vertinimo

ir įsidarbinimo lūkesčių vaidmuo. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai: IX Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijų medžiaga, Nr. 1*, p. 156-164, ISSN 2029-9958.

2. Vaštakaitė, A., Norvilė, N. (2012). Savęs vertinimo (CSE) ir laiko struktūros įtaka bedarbių psichologinei gerovei. *Socialinių transformacijų raiška: konferencijos straipsnių leidinys: Jaunųjų tyrėjų konferencija* / Mykolo Romerio universitetas. Doktorantų draugija, Akademinei vadybos ir administravimo asociacija (AVADA) [elektroninis išteklius], p. 75-88, ISBN 9789955194354.
3. Norvilė, N. (2012). Prasmingo gyvenimo prasmė. *Jaunųjų mokslininkų darbai = Journal of young scientists, Nr. 4(37)*, p. 188-194, ISSN 1648-8776.
4. Sondaitė J., Norvilė N. (2009). Konflikto su vadovu patyrimo egzistencinė fenomenologinė analizė. *Socialinis darbas. Mokslo darbai, Nr. 8(2)*, p. 133-141, ISSN 1648-4789.

Tyrimo rezultatai pristatyti penkiose tarptautinėse ir penkiose kitose konferencijose:

1. Norvilė, N. An empirical test of M. Jahoda's deprivation model // Tarptautinė jaunųjų tyrėjų konferencija „Social Transformations in Contemporary Society 2013“ (STICS 2013), 2013 m. birželio 5-6 d., Vilnius / Mykolo Romerio universitetas.
2. Norvilė, N. Latent deprivation, ill-being and well-being in Lithuania // Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija “Psichologinės gerovės ypatumai socio-ekonominių transformacijų kontekste“, 2013 m. gegužės 16-17 d. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
3. Vaštakaitė, A., Norvilė, N. Savęs vertinimo (CSE) ir laiko struktūros įtaka bedarbių psichologinei gerovei // Socialinių transformacijų raiška: konferencijos santraukų knyga: jaunųjų tyrėjų konferencija, 2012 m. birželio 6 d., Vilnius / Mykolo Romerio universitetas. Doktorantų draugija, Akademinei vadybos ir administravimo asociacija (AVADA) [elektroninis išteklius]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012. ISBN 9789955194347. P. 34-36.
4. Norvilė, N. Prisitaikymas prie bedarbystės: laiko struktūros, kartinio savęs vertinimo ir įsidarbinimo lūkesčių vaidmuo // Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai: IX Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijų medžiaga / [Sudarė Andrius Lošakevičius]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012. ISSN 2029-9958. 2012, Nr. 1, p. 156-164.
5. Norvilė, N., Bandzevičienė, R. Kelių įveiks einantysis: psichologinis ekonominės recesijos poveikis // Psichologija pokyčių laikotarpiu: Lietuvos psichologų kongresas: konferencijos medžiaga: 2011 m. gegužės 6-7 d. / Vytauto Didžiojo universitetas. VDU Bendrosios psichologijos katedra. VDU Teorinės psichologijos katedra. VDU Psichologijos klinika, Lietuvos psichologų sąjunga. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. ISBN 9789955126744. P. 114.
6. Norvilė, Natalija. Laimė krizės metu: dirbančiųjų ir bedarbių perspektyva // Verslo psichologija: žmogaus galimybės pokyčių laikotarpiu: mokslinės-praktinės konferencijos medžiaga 2011 m. balandžio 14 d, Vilnius / Mykolo Romerio universitetas. Socialinės politikos fakultetas. Psichologijos katedra. Vilnius: Baltijos kopija, 2011. ISBN 9786094170249. P. 17-18.
7. Norvilė, N., Čėsniėnė, I. Economics deprivation during unemployment // A boat trip through economic change: proceedings of the IAREP / SABE / ICABEEP 2010 Conference Cologne / D. Fechenhauerm, J. Pradel, E. Hoelzl (eds.). Lengerich: Pabst Science Publishers, 2010. ISBN 9783899676518. p. 318.
8. Norvilė, N., Čėsniėnė, I. Bedarbių ekonominė deprivacija: patyrimo analizė // Konferencija „Verslo psichologijos problemos“: tezės, 2010 m. balandžio 16 d, Vilnius / Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010. ISBN 9789955880639. P. 24-25.
9. Norvilė, N. Bedarbystė ir jos sąsajos su mokymusi visą gyvenimą // Mokslinė konferencija

„Suaugusiųjų švietimas: kūrybiškumas ir inovacijos“, 2009 m. lapkričio 26 d., Vilnius, Mykolo Romerio universitetas.

10. Norvilė, N., Vaštakaitė, A. Bedarbystės patyrimo egzistencinė – fenomenologinė analizė (žvalgomas tyrimas) // IV pasaulio lietuvių psichologų konferencija: 2009 m. liepos 2-4 d, Vilnius, Lietuva / Lietuvos psichologų sąjunga, Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009. ISBN 9789955422532. p. 139-142.

Disertacijos tema vesti mokymai ir seminarai psichologams, socialiniams darbuotojams, Lietuvos teritorinių darbo biržų darbuotojams.

1. BEDARBYSTĖS PATYRIMAS IR JO SĄSAJOS SU PSICHOLOGINE GEROVE

1.1. Bedarbystės patyrimas

Prieš pradėdamas nagrinėti bedarbystės patyrimo fenomeną, patyrimo sąvoka trumpai bus aptarta platesniame kontekste, pasitelkiant fenomenologinės psichologijos teoriją.

Fenomenologija siekia apibūdinti „gyvenamojo pasaulio“ (angl. *life world*, vok. *Lebenswelt*) struktūrą, t.y. tokį pasaulį, koks išgyvenamas ir patiriamas sąmoningų subjektų. Fenomenologinėje psichologijoje vartojama išgyvento patyrimo (angl. *lived experience*) sąvoka, o šis patyrimas pasireiškia per mūsų veiksmus, santykius ir situacijas (van Manen, 2007). Huserlis vartojo patyrimo koncepciją turėdamas omenyje viską, ką galima suvokti: natūralių fenomenų suvokimą, emocines būsenas, norus, nuotaikas, taip pat idėjas, vertybes ar objektyvią realybę. Visi šie fenomenai, kuriuos gali suvokti asmuo, yra fenomenai, kuriuos įmanoma iširti. Dėl tos priežasties fenomenologija nagrinėja įvairius patyrimo tipus – kūno suvokimą, jausmus, mintis, prisiminimus, vaizduotę ir socialines bei lingvistines veiklas. Patyrimas įtraukia ne tik sąlyginai pasyvų patyrimą kaip matymą ar girdėjimą, bet ir aktyvų patyrimą, pavyzdžiui, vaikščiojimą ar kamuolio spardymą (Küpers, 2009).

Bedarbystės patyrimas šiame darbe yra suprantamas kaip bedarbystės išgyvenimas ir suvokimas, bedarbiams būdingų minčių, jausmų ir veiklos visuma.

Aišku, kad ne visi žmonės patiria bedarbystę tuo pačiu būdu ir nedarbo poveikis dažnai medijuojamas įvairių materialinių, socialinių ir psichologinių veiksnių (Wanberg ir Marchese, 1994). Jau klasikiniam M. Jahoda ir jos kolegų Marientalio tyrime (1981) buvo nustatyta nedidelė bedarbių dalis, kurių savivertė nesumažėjo, jie nesijautė praradę viltį. Taigi nors bedarbystė turi aiškiai žalingą poveikį psichologinei žmonių gerovei, kartu galima pastebėti subjektyvaus bedarbystės patyrimo skirtumus.

Didžioji dalis tyrimų ir literatūros bedarbystės tema sukurta ekonomistų ir sociologų, žvelgiant iš makro lygio perspektyvos, ir todėl pagrindinės paliestos temos yra bedarbystės poveikis rajonui, miestui ar visuomenei, tačiau ši medžiaga nepateikia žinių, ką reiškia būti bedarbiu pačiam individui, kuris netenka statuso ir priklausomybės socialiniams tinklams, kokia bedarbystės įtaka psichologinei gerovei. Orientacija į „asmeninę bedarbystės kainą“ gali padėti visuomenei geriau suprasti bedarbių išgyventas patirtis.

Bedarbiai savo patirtį apibūdina ne vien kaip gėdingą, bet ir kaip stigmatizuojančią (Cottle, 2001). Nors kai kurie darbai yra suvokiami kaip žemo statuso, tačiau jie nėra taip stigmatizuojami kaip bedarbystė. Faktą, kad bedarbio statusas yra „pagrobto tapatumo“ (angl. *spoiled identity*) (Goffman, 1968) forma, galima puikiai iliustruoti tuo, kad bedarbiai dažnai susikuria alternatyvų tapatumą, pavyzdžiui, „konsultanto“ ar „studento“, o ne apibūdina save kaip neturinčius darbo. Gali būti, kad tokia taktika leidžia išlaikyti aukštesnio lygio savigarbą. Taip pat svarbu pastebėti ir tai, kad laipsnis, kuriuo bedarbiai jaučia stigmą dėl savo socialinio statuso, labai priklauso nuo socialinio konteksto. Pavyzdžiui, kai bedarbystės lygis šalyje aukštas, buvimas bedarbiu yra mažiau stigmatizuojanti patirtis nei tuo atveju, kai bedarbių procentas visuomenėje mažas. Tokiu atveju bedarbiai (ypač ilgalaikiai) dažnai vadinami tinginiais. Manoma, kad darbo yra, tačiau jie tiesiog nenori dirbti. Todėl kalbant apie bedarbystės patyrimą svarbu įvertinti, kokia ekonomine situacija pasižymi aprašoma šalis.

Bedarbystė reiškia vertės nebuvimą – nei asmeninės, nei socialinės – ir dažnai bedarbiams atrodo, kad artimiausioje ateityje nebus jokio pagerėjimo. Bedarbiai jaučiasi apgailėtini. T. J. Cottle (2001) savo knygoje pateikia citatos ištrauką, iliustruojančią darbo ir nedarbo

skirtumus: „Man egzistuoja tik du pasauliai: arba tu dirbi kiekvieną dieną normalų darbą nuo devynių iki penkių su kelių savaitių atostogomis, arba esi miręs! Nėra jokio tarpinio varianto... Darbas yra kvėpavimas. Tai yra tai, apie ką tu negalvoji; tiesiog darai tai ir tai išlaiko tave gyvą. Kai sustoji – miršti“.

Bedarbių galimybės kontroliuoti situaciją sumažėjusios – jie nuolat patiria nesėkmę ieškodami darbo, negali daryti įtakos darbdaviams, priklauso nuo socialinės apsaugos sistemos biurokratijos. Neturintys darbo asmenys nebetenka galimybės pritaikyti profesinių žinių ir įgūdžių. Tik nedidelė bedarbių dalis leidžia laisvą laiką aktyviai ir prasmingai. Gyvenimo tikslų kiekis yra sumažėjęs, o anksčiau keltų tikslų pasiekimas tampa nebesvarbus. Ilgalaikiai bedarbiai suvokia save kaip tuščias vietas, neįgalius, nevykusius šeimos aprūpintojus, sutuoktinius (-es) ir tėvus (motinas).

Nuolatinis buvimas namuose, stimuliacijos, kuri atsiranda dėl kontrasto tarp darbo ir laisvalaikio, nebuvimas bei sumenkusios finansinės galimybės paskatina patiriamos įvairovės sumažėjimą. Neaiškumas dėl to, koks elgesys padės sėkmingai įsidarbinti, bei būtinumas pristatyti save kiekvieną kartą kitaip, priklausomai nuo darbo skelbimo, paskatina aplinkos aiškumo praradimą. Socialinės aplinkos aiškumas taip pat sumažėjęs, kadangi bedarbių gyvenimo stiliui būdingas „trumpalaikis mąstymas“ (Biermann ir kt., 1985), kuris yra netikrumo dėl ateities planų rezultatas. Piniginių išteklių sumažėjimas gali paskatinti prastesnių mitybos įpročių atsiradimą ir kartais būtinybę persikelti į kitą gyvenamąją vietą (čia susiduriame su fizinio saugumo reikšiniu) – tai gali sumažinti paramą iš bedarbiui įprasto socialinio tinklo.

M. Jahoda su kolegomis (1932) pastebėjo, kad bedarbystės situacijoje žmonės nejuto pykčio ar apmaudo, bet atvirksčiai – bedarbiai pasidarė apatiški viskam, kas prieš tai jiems atrodė svarbu. Šią mintį gerai iliustruoja šis pavyzdys: buvo pastebėta, kad nuo 1929 iki 1931 metų Marientalio bibliotekoje išduodamų knygų skaičius sumažėjo 49 proc., nepaisant to, kad buvo panaikintas knygų išdavimo mokestis. Paaiškėjo, kad ne tik mažiau skaitytojų ateidavo į biblioteką, bet ir sumažėjo knygų skaičius, kurias skolindavosi skaitytojai. Šis elgesio pokytis gali būti paaiškintas padidėjusia apatija, atsiradusia dėl bedarbystės situacijos, bet ne patiriamu skurdu.

P. Warr (1983), remdamasis empirinių tyrimų duomenimis, išvardino devynis potencialiai neigiamus bedarbystės patyrimo ypatumus. Pirma, bedarbystė paprastai reiškia sumažėjusias pajamas, todėl bedarbiai dažnai jaučia nerimą dėl finansinės situacijos. Antra, iš dalies dėl to, kad bedarbiai užsidaro namuose ir retai kur nors išeina, dėl sumažėjusių pajamų jų anksčiau turėta gyvenimo patirčių įvairovė pasidaro ribota. Trečia, bedarbiai turi mažiau gyvenimo tikslų nei dirbantys asmenys. Ketvirta, bedarbystė sumažina galimų priimtų sprendimų įvairovę (turima omeny į ateitį orientuoti ilgalaikiai sprendimai). Penkta, pasitenkinimas turimais įgūdžiais ar kompetencija sumažėja, kadangi bedarbiai netenka galimybės jų demonstruoti praktinėje veikloje. Šešta, bedarbiai dažniau įsitraukia į psichologiškai grėsmingas veiklas. Nesėkmingai ieškodami darbo ar norėdami pasiskolinti pinigų bedarbiai susiduria su nemandagiu ir nemaloniu bendravimu ar kitokiu žeminančiu požiūriu. Septinta, bedarbiai dažnai jaučia nesaugumą dėl ateities. Septintas ir aštuntas bedarbystės patyrimo ypatumai yra susiję su socialiniu gyvenimu ir statusu. Sumažėja socialinių kontaktų skaičius, tačiau tai nereiškia, kad suprastėja bendravimo kokybė – pavyzdžiui, Warr ir Payne (1983) duomenimis, vyrai po atleidimo iš darbo praleidžia daugiau laiko su draugais ir kaimynais nei prieš tai. Galiausiai, socialinis statusas yra glaudžiai susijęs su darbinio statusu. Taigi bedarbis praranda ar/ir nesugeba gauti visuomenės priimtinos socialinės padėties. Bedarbio statusas pačių bedarbių bei visuomenės suvokiamas kaip menkesnis, o to rezultatas – žemesnė bedarbio savigarba bei žemesnis aplinkinių pagarbos lygis. T. J. Cottle (2001) tokį patyrimą iliustruoja šia bedarbio citata: „Esu dugne, o niekas nemėgsta būti dugne“.

Bedarbystės patyrimo skirtumai pagal lytį

Egzistuoja tiek teorinių, tiek empirinių įrodymų, kad skirtingos bedarbių grupės skirtingai patiria bedarbystę, pavyzdžiui, kad studentų bedarbystės patyrimas yra kitoks nei ilgą laiką dirbusių vyrų ir moterų, kad moterys patiria bedarbystę kitaip negu vyrai.

Pirmiausia bus aptarta, kaip vyrų patiria bedarbystę. S. Willott ir C. Griffin (2004) atliko diskurso analizę, norėdami iširti darbininkų klasei priklausančių vyrų tapatumo pokyčius, kurie yra bedarbystės rezultatas. Tyrėjai nustatė, kad nepriklausomai nuo darbinio statuso, šeimos aplinkoje vyrai suvokė savo tapatumą kaip „šeimos maitintojo“. Darbo prasmė šiems vyrams ne tik siejosi su išlikimu ir pragyvenimo lygiu, bet darbas jiems taip pat buvo būdas apsisaugoti nuo grėsmės prarasti simbolinį statusą ir galią savo ekonominėje kultūroje (namuose ir bendruomenėje). Bedarbiai vyrai psichologiškai ar/ir fiziškai pasišalina iš namų ūkio (šeimos), ir tai įvyksta ne tik dėl išgyvenamos depresijos, bet ir todėl, kad darbo netekimas neleidžia jam vykdyti pagrindinio vaidmens – šeimos aprūpintojo.

Bedarbystė yra pavojus vyriškumui, bedarbiai vyrai jaučiasi nebe vyriški dėl to, kad negali išlaikyti šeimos, rūpintis namais ir spręsti kylančių problemų. Dėl gėdos ir kaltės jausmo bedarbiai dažnai nori išnykti, būti nematomi. „Bijau supykti ir supyktu todėl, kad bijau. <...> Pyktis ir baimė padeda išlikti budriam kaip gyvūnui“ (Cottle, 2001). Taigi pyktis suteikia savotišką impulsą gyventi. Kai pyktis atsitraukia, ateina gėda ir kaltė. Kaltės jausmo, kurį patiria bedarbiai vyrai, ištakos aiškios. Visuomenė moko, kad vyrui būtina turėti nuolatinį darbą. Remiantis tradiciniu požiūriu, darbas ir yra viskas, ką turi daryti vyrai. T. J. Cottle (2001) šį teiginį iliustruoja bedarbio citata: „Vyrų išėjimas iš namų ryte ir grįžta vakare, laikydamis rankoje pinigus. Ar tai padaro mane senamadišką? Tuomet esu senamadiškas!“. Kad ir kaip šoviniškesniškai tai beskam būtų, šimtmečiais vyrai buvo mokomi, kad jų pagrindinė veikla yra darbas, todėl grįžę namo jie tikisi gauti karštą žmonos paruoštą vakarienę ir matyti vaikus pasirodžiusius eiti miegoti. Ir nors mūsų visuomenės vertybės be jokios abejonės pasikeitė, tačiau individuali sąmonė keičiasi lėčiau. Kai vyras netenka darbo, jis netenka ne tik pinigų šaltinio, bet ir savo vietos ir statuso namie bei visuomenėje.

Kai moterys dirba ne namuose, mes dažnai susimąstome: „Ar tai būtina, ar ji tiesiog taip nori?“. Mes niekada to neklausiamo vyro. Jei vyras nedirba, vadinasi, jis arba turtingas, arba pensininkas, arba neįgalusis. Arba jis buvo atleistas, ir šiuo momentu jis praranda savo vietą visuomenėje (Hayes, Nugman, 1981). Nuo tos akimirkos iki akimirkos, kada vėl įsidarbina, jis stigmatizuojamas, nepriklausomai nuo to, kiek visuomenė save vadina jautria ir supratinga. Jeigu vyras ilgą laiką neranda darbo, manoma, kad tai tik jo, o ne aplinkos kaltė. Įdomu tai, kad kai moteris netenka darbo vietos, ji susilaukia daugiau užuojautos ir gailės nei moteris vyras. Taigi daroma prielaida, kad vyras pats kaltas dėl to, kad buvo atleistas.

Priešingai nei darbininkams, manoma, kad vidurinei ir aukštesnei socialinei klasei priklausantys bedarbiai įvertina atleidimą kaip naują galimybę ar progą labiau dalyvauti šeimos gyvenime, t.y. tapti pagrindiniu vaikais ir namais besirūpinančiu asmeniu (Rochlen ir kt., 2008). Kitaip tariant, šie vyrai gali lanksčiai prisiimti naują tapatumą kaip bedarbystės rezultatą. 2008 m. A. B. Rochlen su bendradarbiais atliko kokybinį tyrimą: analizavo „namų šeiminių“ patyrimą, dalis vyrų ėmėsi šio vaidmens po atleidimo. Netekusiems darbo vyrams sėkmingai pavyko pakeisti socialinį statusą iš bedarbio į tėvą, neparadus galios pojūčio bei tapatumo, ir jie jautėsi palaikomi šeimos, draugų ir likusios visuomenės, buvo patenkinti nauju globėjo vaidmeniu. Tačiau gali būti, kad darbininkų klasei priklausantiems vyrams nėra taip lengva pereiti nuo „šeimos maitintojo“ prie „namų šeiminių“ vaidmens.

Yra žinoma, kad bedarbiai patiria stresą, tačiau ilgalaikės bedarbystės problema yra didesnė negu streso patyrimas. Darbas suteikia gyvenimui tikslą, racionalumą ir patikimumą – tai

būtina vyrams. Todėl ilgalaikė bedarbystė patiriama kaip psichikos liga – gyvenimas be tikslo, be vilčių (Cottle, 2001). Seksualumas palaipsniui taip pat dingsta. Ir nors bedarbystės pradžioje vyrai jaučiasi labiau pajėgūs nei prieš tai, kai dar turėjo darbą, tačiau ilgalaikiai bedarbiai dažnai įvardina, kad jie yra seksualiai „mirę“. T. J. Cottle (2001) iškelia prielaidą, kad ilgalaikiai bedarbiai išgyvena potrauminio streso sindromą, kuris lemia seksualinę disfunkciją.

Vienas iš rekomenduojamų bedarbystės įveikos būdų yra dalyvavimas paramos grupėje ar panašaus pobūdžio susitikimuose. Kuriam laikui ši veikla padeda, veikia terapiškai. Visgi verta pastebėti, kad šių susitikimų tikslas yra sukurti „kolektyvinę orientaciją“ (angl. *communal orientation*), o ši orientacija paprastai siejama su moteriškumu. Todėl nėra nuostabu, kad daugybė vyrų bedarbių jaučiasi „sumoteriškėję“ dėl dalyvavimo paramos grupėse, lygiai taip pat jie jaučiasi „suvaikėję“ dėl nedarbo.

Moteryų bedarbystės patyrimas yra žymiai blogiau ištirtas, ir dažnai tyrimuose vyrų rezultatai yra generalizuojami abiem lytims. Toks požiūris yra klaidingas, kadangi egzistuoja bedarbystės patyrimo skirtumų, kuriuos lemia skirtingi socialiniai vaidmenys ar kiti veiksniai.

Kai kurie autoriai (pvz., Butterworth ir kt., 2006; Gallo ir kt., 2000; McKee-Ryan ir kt., 2005) mano, kad moterys bedarbystę išgyvena sunkiau nei vyrai ir patiria daugiau sunkumų – jaučia didesnę nerimą, depresiskumą ir stresą. Netekusios darbo moterys jaučiasi nelaimingos (Nordenmark, 1999) bei izoliuotos nuo visuomenės (Winefield ir kt., 1985). Dėl patiriamo streso bedarbystės metu moterys dažnai linkusios nereguliariai valgyti ar vartoti nesveiką maistą. Taip pat moterims būdingas irzlumas, pyktis, nuovargis, sumažėjęs motyvacijos, interesų ir energijos lygis (APA, 2009).

M. L. Forrett su kolegomis (2010) iliustruoja moterų bedarbystės patyrimą šia citata: „Sėdžiu namuose žymiai daugiau nei norėčiau; arba nueinu pas draugę, pavyzdžiui, žiūrėti televizoriaus, kas yra priešinga tam, ką mėgau, mėgau išeiti vakarieniauti ir sėdėti kavinėse, eiti pašokti, eiti į spektaklius ir į kiną, joti, o dabar jaučiu, kad negaliu sau leisti šių dalykų. Mano savivertė yra labai žema šiuo metu <...> todėl, kad šiuo metu neturiu darbo, patiriu finansinių sunkumų. Na, negaliu daryti mėgstamų dalykų. kažkas paskambina, o aš atsiprašau, sakau, kad negaliu eiti, esu bankrutavusi“.

Kaip ir vyrai, bedarbės moterys patiria ekonominę deprivaciją, kuri pasireiškia ne tik nerimu dėl finansinės situacijos, bet ir socialinių kontaktų trūkumu. Šiam teiginiui iliustruoti pasitelksime M. L. Forrett su kolegomis (2010) interviu medžiagą: „...Pastebėjau, kad kai yra pinigų, yra ir draugų. Kai neturi pinigų, neturi draugų <...>. Daugybė žmonių, kuriuos pažįstu, buvo šalia, kai turėjau pinigų, bet kai jų nebėra, tų žmonių taip pat nėra“.

Suvoktos bedarbystės pasekmės

Egzistuoja daugybė akivaizdžių neigiamų bedarbystės pasekmių, pradedant sveikatos praradimu ir finansinių išteklių praradimu. Tačiau darbo netektis taip pat turi įtakos socialinei klasei ir socialiniam statusui, tačiau apie šias pasekmes psichologai kalba žymiai rečiau (Diemer ir Ali, 2009). Šiuolaikinėje visuomenėje darbas yra socialinis identifikuojuojas, kuris padeda individams priskirti save ir kitus tam tikrai socialinei grupei (Blustein, 2006). Praradus darbą įvyksta statuso pokyčių, kurie patiriami kaip didesnio ar mažesnio masto trauminiai įvykiai, priklausomai nuo to, ką socialinė klasė ir statusas emociškai reiškia bedarbiui ir ką reiškia jo (-s) kultūroje (Brown, 2008).

J. E. Brand ir S. A. Burgard (2008) nustatė, kad bedarbiai mažiau linkę įsitraukti į bendruomenę, todėl dažniau jaučiasi socialiai izoliuoti. Ir nors tarpasmeninių kontaktų skaičius kartais gali padidėti, kadangi atsiranda daugiau laisvo laiko (ypač tai pasakytina apie jaunus bedarbius), tačiau kitoms bedarbių grupėms atsiranda socialinės izoliacijos rizika dėl patiriamų finansinių apribojimų ar gėdos jausmo. Mūsų visuomenė linkusi socialiai sumenkinti ir

nuvertinti bedarbius, ir ši situacija dažnai skatinama individualistinių ideologijų, pavyzdžiui, „tikėjimo pasaulio teisingumu“ (Lerner, 1980), kuris skelbia, kad kiekvienas asmuo gauna ko nusipelnęs. Tokiu būdu socialinis bedarbių statusas žemas, šie žmonės priklauso nuo valstybės įstaigų, o dėl šios priklausomybės jie dažnai jaučiasi nereikalingi, bejėgiai ir neturintys vertės visuomenėje. Taigi socialinė izoliacija ne tik trukdo bedarbiams rasti naują darbą, tačiau ir neigiamai atsiliepia jų tapatumui ir psichologinei gerovei. W. M. Liu (2002) aprašo psichologinius procesus, susijusius su tapatumo krize. Jis teigia, kad tokia visuomenės suformuota nuostata, pavyzdžiui, „Turiu būti šeimos maitintojas“ arba „Esu vienintelis, galintis išlaikyti šeimą“, arba „Kaimynai negerbs mūsų“, internalizuojama ir gali sukelti neigiamų emocijų bedarbiams, kadangi jie jaučia, jog neatitinka socialinės klasės standartų ir nepateisina ekonominės kultūros lūkesčių.

1.1.1. Bedarbystės patyrimo klasifikacijos ir tipologijos

Mokslininkai nuo XX amžiaus 8-ojo dešimtmečio bando apibūdinti ir suklasifikuoti bedarbystės patyrimą. Analizuojant literatūrą bedarbystės patyrimo tema galima pastebėti, kad kiekvienas bedarbystės atvejis yra kitoks, todėl nėra universalios reakcijos į bedarbystę. Visgi galima matyti tam tikras tendencijas, kurias tyrimų autoriai sugrupavę į tipologijas, aprašančias bedarbystės patyrimą, t.y. kaip bedarbystė yra išgyvenama ir suvokiama, kokios bedarbių mintys, jausmai ir elgesio apraiškos.

Pirma tipologija sukurta M. Jahoda ir kolegų (2002), remiantis tyrimo, atlikto Marientalyje (Austrija), rezultatais. Šioje tipologijoje išskiriamos individualios reakcijos į bedarbystę, kurių yra keturios:

1. Palūžimas, skirstomas į:
  - a) apatiją (apibūdinama kaip nesugebėjimas tvarkyti namų reikalų ar tinkamai atlikti ruošos darbų; abejingumas, tingumas, vangumas; visiškas nesugebėjimas kurti planų; dažnas alkoholio vartojimas, elgetavimas, vagiliavimas);
  - b) nevirtį (depresija, beviltiškumas, kontrolės praradimas, dabartinė situacija lyginama su geresne praeitimi, nevyksta darbo paieška);
2. Pasidavimas (nieko nesitikima iš gyvenimo, neplanuojama, nėra orientacijos į ateitį, apima nevirtis, tačiau yra gebėjimas tvarkyti namų reikalus);
3. Nepalūžimas (aukštas aktyvumo lygis, kuriami planai ir ateities viltys, nuolatinės pastangos surasti darbą).

M. Jahoda su bendradarbiais (1972, p. 87) teigė, kad nevirtis ir apatija „tikriausiai yra dvi skirtingos psichologinio pablogėjimo stadijos – tai vyksta senkant ekonominiams resursams ir nusidėvint asmeniniams daiktams. Šio proceso pabaigoje yra visiškas nusigyvenimas ir nevirtis.

Antroji tipologija remiasi nedidelio empirinio tyrimo, atlikto Šiaurės Airijoje, rezultatais (Kilpatrick ir Trew, 1985). Šios tipologijos esmė – veiklos, kurios imasi bedarbiai, tipai. Autoriai išanalizavo, kaip bedarbiai (vyrų imtis) leidžia laiką, ir įvertino jų psichinę sveikatą, naudodami Bendrąjį sveikatos klausimyną (angl. *General Health Questionnaire*):

1. Pasyvus klasteris (veiklos nėra arba ji tik pasyvi, pavyzdžiui, TV žiūrėjimas; žemiausi psichinės sveikatos įverčiai).
2. Naminis klasteris (didžioji dalis laiko, leidžiamo namie, skiriama namų ruošos darbams; psichinė sveikata tik truputį geresnė nei pasyvi klasteriui priklausančių bedarbių).
3. Socialinis klasteris (socialinės veiklos su kitais asmenimis; psichinė sveikata mažiau paveikta bedarbystės).
4. Aktyvus klasteris (aktyvus laisvalaikis ir su darbu susijusios veiklos; psichinė sveikata mažiausiai paveikta bedarbystės).

Taigi matyti, kad aktyviai laisvalaikį leidžiantys bedarbiai, palaikantys savo profesinius įgūdžius, pasižymi aukščiausiu psichinės sveikatos lygiu. Tačiau šis tyrimas nerodo priežastinumo, todėl gali būti taip, kad būtent gera psichinė sveikata lemia tai, kad bedarbiai aktyviai įsitraukia į įvairias veiklas.

Dar vienos tipologijos autorius G. Engbersen (2006) aprašo šešis ilgalaikių bedarbių tipus: konformistus, ritualistus, atsitraukėlius (angl. *retreatists*), verslauotojus, planuotojus, savarankiškus.

1. *Konformistai* bedarbiai nenuleidžia rankų ir ieško darbo – jie užsiregistravę Darbo biržoje, nuolat skaito darbo skelbimus, kartais dalyvauja kvalifikacijos kėlimo ar persikvalifikavimo kursuose.
2. *Ritualistai* praradę viltį rasti darbą, tačiau nepaisant to, jie vis tiek reguliariai ateina į Darbo biržą, siunčia gyvenimo aprašymą ir motyvacinį laišką į įmones ar kitais būdais siekia gauti darbą.
3. *Atsitraukėliai* ne tik nebemato savęs darbo rinkoje, bet ir nesiima jokių veiksmų, kad rastų darbą (nesiregistruoja Darbo biržoje, nesunčia gyvenimo aprašymo, nedalyvauja papildomuose kvalifikacijos kėlimo kursuose ar pan.).
4. *Verslauotojai* kaip ir konformistai aktyviai ieško darbo, bet papildomai užsiima nelegalia veikla, nemokėdami mokesčių, ir kartu gauna bedarbio pašalpą. Jų požiūriu, svarbu pasiekti aukštą pajamų lygį, tačiau būdas tą pasiekti nėra svarbus – ar tai būtų legalus, ar nelegalus darbas.
5. *Planuotojų tipui* dažniausiai priklauso studentai, kurie labai retai naudojami formaliais darbo paieškos kanalais, jie neturi būtinybės rasti darbą kuo greičiau, darbas yra jų ateities tikslas, o šiuo metu bedarbio pašalpa suteikia jiems aukštesnį pragyvenimo lygį negu vien stipendija.
6. *Savarankiški*, kuriuos G. Engbersen (2006) vadina „kultūriniais maištininkais“, neplano rasti darbo ir nesiekia to daryti, jie nori užsiimti patinkančia veikla – savanoriauja, skiria laiką pomėgiams arba studijoms. Jie sumažina savo poreikius tiek, kiek pakanka pragyvenimui iš bedarbio pašalpos.

Taigi, kaip matyti, šioje tipologijoje autorius aprašo bedarbiams būdingas veiklas, tačiau nedetalizuoja, kuris bedarbių tipas pasižymi aukštesniu psichologinės gerovės lygiu. Panašią, į veiklas orientuotą tipologiją pasiūlė ir P. Warr (1989), kuris išskyrė du prisitaikymo prie bedarbystės tipus: nuolankų ir konstruktyvų prisitaikymą. Konstruktyvaus prisitaikymo atveju bedarbis atranda interesų ir veiklos už įprastos darbo rinkos ribų, daugeliu laiko skiria pomėgiams, praplečia savo socialinių veiklų spektrą ir įsitraukia į savanoriškų ar bendruomeninių organizacijų veiklą. Tuo tarpu labiau paplitęs – nuolankus prisitaikymas – susideda iš saviizoliacijos ir sumažėjusių lūkesčių daugelyje gyvenimo sričių.

Visgi nei vienos aukščiau paminėtos tipologijos autoriai nenagrinėja, nuo kokių veiksmų (demografinių, asmenybinių ar kt.) priklauso, kokiam tipui priklausys neturintis darbo asmuo.

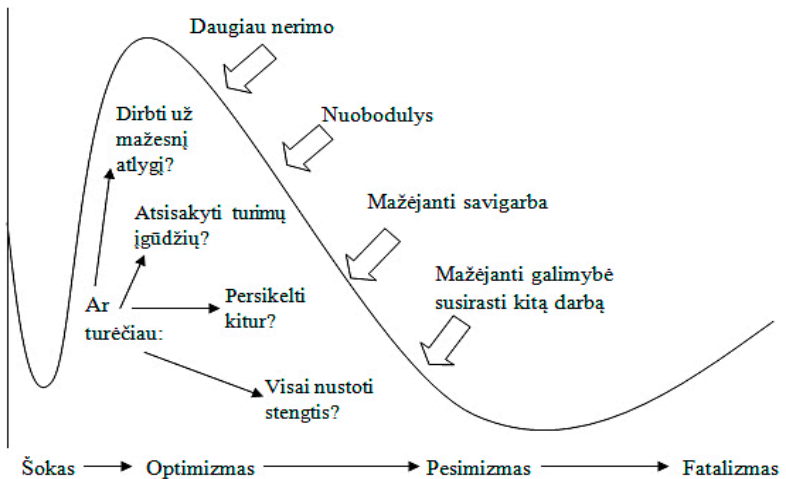
Taip pat mokslinėje literatūroje yra aptinkamas skirtingas nuo prieš tai aprašytų tipologijų požiūris į bedarbystės patyrimo klasifikavimą. Šiuo požiūriu šalininkai siekia sukurti dinaminę individualaus atsako į bedarbystę teoriją, kurią sudaro specifinis pokyčių, vykstančių bedarbystei progresuojant, modelis. Darbo praradimas čia vertinamas kaip „psichosocialinis perėjimas“. C. M. Parkes (1971, p. 103) apibūdina „psichosocialinį perėjimą“ kaip „tuos žymius pokyčius, kurių poveikis ilgalaikis, jie vyksta sąlyginai trumpą laiką ir daro įtaką daugeliui gyvenimo sričių“.

E. W. Bakke (1940) pastebėjo, kad pajamų praradimas ir skurdo baimė turėjo didelės įtakos nekvalifikuotų Grinvičo darbuotojų ir jų šeimų gyvenimui. Autorius atkreipė dėmesį ne tik į patiriamus finansinius sunkumus (kaip M. Jahoda), bet ir nagrinėjo, kaip nekvalifikuoti

darbuotojai patiria bedarbystę. Jis nustatė, jog bedarbiai manė negalintys ar beveik negalintys kontroliuoti savo gyvenimo. E. W. Bakke išskėlė mintį, kad šis įsitikinimas susijęs su darbo patirtimi, o labiausiai su nekvalifikuoto darbuotojo darbo turiniu. Šis darbo turinys suteikia mažai galimybių priimti sprendimus, planuoti ar kontroliuoti savo darbą. Darbas tokiomis sąlygomis laikui bėgant suformuoja įsitikinimą, kad negalima kontroliuoti savo gyvenimo ir jo likimas didžiąja dalimi priklauso nuo kitų. Remiantis gautais duomenimis, E. W. Bakke (1940) suformulavo bedarbių ir jų šeimų „prisitaikymo ciklą“: momentinis stabilumas – nestabili pusiausvyra – netvarka – eksperimentinis prisitaikymas – nuolatinis prisitaikymas. Nors minėtas tyrimas publikuotas palyginti seniai, jis reikšmingas, nes pirmą kartą atkreiptas dėmesys į tai, kad bedarbystės patyrimas priklauso nuo to, kokią įtaką asmeniui padarė darbas, kurį jis dirbo prieš atleidimą.

Vieną žinomiausių bedarbystės patyrimo modelių yra pasiūlęs R. Harrison (1976) (žr. 1 pav.).

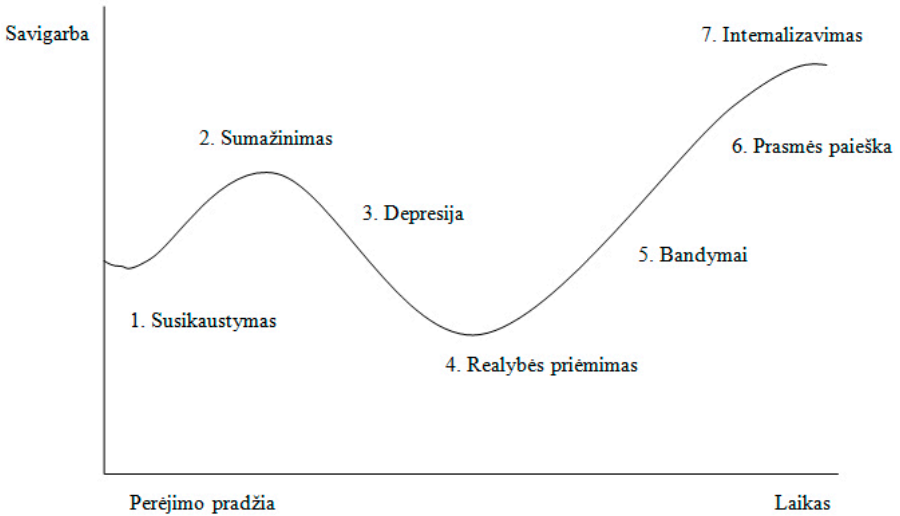
Nuotaika

1 pav. Bedarbystės patyrimo stadijos pagal R. Harrison (1976).

Pagal R. Harrison (1976), bedarbystės patyrimo dinamikai būdingos keturios stadijos: šokas --> optimizmas --> pesimizmas --> fatalizmas. Perėjimą nuo vienos stadijos prie kitos lygi dvasinės būklės/nuotaikų pokyčiai, iš kurių ryškiausi yra savigarbos ir savivertės pokyčiai.

B. Hopson ir J. Adams (1976) teigia, kad psichosocialinį perėjimą sudaro septynios stadijos, apibūdinančios asmens reakciją į darbo praradimą. Galima pastebėti, kad B. Hopson ir J. Adams (1976) modelio grafinė išraiška yra labai panaši į anksčiau aptartą R. Harrison (1976) modelį (žr. 2 pav.).

2 pav. Savigarbos ir psichosocialinio perėjimo stadijų sąsajos pagal B. Hopson ir J. Adams (1976).

Pirma stadija – *susikaustymas*, kai praradęs darbą asmuo sukrėstas šio įvykio ir nėra pajėgus logiškai samprotauti, planuoti ar suvokti, kas įvyko. Bedarbiai tuo metu yra šoko būsenoje, kuri pasireiškia savotišku sąstingiu realybės atžvilgiu. Antra stadija – pokyčio *sumažinimas*, kuris pasireiškia bandymais išlaikyti realybę tokią, tarytum nebuvo jokio atleidimo iš darbo. Tai dažna reakcija į krizinę situaciją, su kuria sunku susitvarkyti. Galiausiai dauguma žmonių suvokia, kad gyvenime turės įvykti pokyčių ir trečioje stadijoje jie tampa *depresiški*, nes, iš vienos pusės, pokyčiai turi įvykti, o iš kitos pusės, jie neturi nei noro, nei žinių apie tai, kaip išgyventi tuos pokyčius. Tuomet bedarbiai suvokia, kad teks *priimti pakitusią realybę* ir kad įvyksta tam tikras perėjimas iš vienos situacijos į kitą. Iš priėmimo stadijos bedarbiai pereina į *bandymų* stadiją: pradeda gyventi naujai, išbando naujus elgesio būdus, šitaip stengdamiesi susigyventi su dabartine realybe. Šioje stadijoje egzistuoja tendencija elgtis stereotipiškai, matyti tik „juodą“ arba „baltą“, tačiau vėliau bedarbis asmuo pradeda *ieškoti prasmės* dabartinėje situacijoje. Jeigu individas sėkmingai įveikia prasmės paieškos stadiją, tuomet naujas požiūris į situaciją bus *internalizuotas* kaip naujas gyvenimo pagrindas ir jis taps asmens elgesio dalimi.

Sėkmingas prisitaikymas įvyksta tada, kai bedarbis pereina visą reakcijų ciklą. Svarbu pastebėti, kad B. Hopson ir J. Adams (1976) nuomone, ne kiekvienas bedarbis pereina visas šias stadijas, kai kurie asmenys gali „užstrigti“ vienoje iš stadijų, pavyzdžiui, ilgą laiką sirgti depresija.

Galima pastebėti, kad paskutinėje abiejų modelių stadijoje įvyksta pakilimas: B. Hopson ir J. Adams teigia, kad padidėja bedarbio savigarbos lygis, kai individas pagaliau susitaiko su nauja situacija, o R. Harrison mano, kad pagerėja bedarbio nuotaika. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad R. Harrison modelyje nuotaikos lygis paskutinėje stadijoje žemesnis nei prieš darbo praradimą ir šį teiginį patvirtina kitų autorių atlikti tyrimai (pavyzdžiui, Paul ir Moser, 2009).

Tačiau visi stadijas aprašantys modeliai kritikuojami tyrėjų ir praktikų, ypač todėl, kad jie neturi tinkamo empirinio pagrindimo bei sukuria stereotipinį bedarbių elgesio paveikslą (Kelvin ir Jarrett, 1985).

Išties sunku apibendrinti, ką išgyvena neturintys darbo žmonės. Svarbu atkreipti dėmesį, kad didžioji dalis tyrimų, aprašančių bedarbystės patyrimą, buvo atlikta vyrų imtyje, todėl mūsų žinios apie moterims būdingą bedarbystės patyrimą gali būti ribotos. Literatūroje įvardinami šie bedarbystės patyrimo komponentai: psichologinis sąstingis arba, atvirkščiai, elgesys tarytum apsvaigus; emocijų valdymo sunkumai; jausmas, kad tuoj išprotės; nuolatinis liūdesys; noras tapti nematomam; išgąstis; įniršis; susijaudinimo momentai, o po jų nykios ramumos momentai; negalėjimas susikaupti, pavyzdžiui, skaitant laikraštį; neviltis, nerimas, depresija, stresas; beviltiškumas; gėda, kaltė; žema savigarba. Bedarbystė suvokiama kaip stigma, o bedarbiai jaučiasi socialiai izoliuoti.

1.2. Bedarbystės ir psichologinės gerovės sąsajos

Prieš pradėdamas nagrinėti bedarbystės ir psichologinės gerovės sąsajas, reikėtų aptarti gerovės sąvoką platesniame kontekste, siekiant geriau suprasti gerovę kaip fenomeną. Tam galima pasitelkti egzistencinės gerovės teoriją.

Egzistencinė gerovės teorija (Todres, Galvin, 2010) nagrinėja gerovės struktūrą iki konkretaus gerovės skirstymo į fizinę, socialinę, emocinę ar ekonominę. Būtent ši siūloma struktūra leidžia atsirasti visoms kategorinėms gerovės formoms. Giliausia egzistencinės gerovės galimybė glūdi gyvenimo-judrumo (angl. *dwelling-mobility*) vienybėje. Vadovaujantis M. Heideggerio sutikties (vok. *Gegnet*) sąvoka, gyvenimas-judrumas apibūdina tiek „nuotyki“ būti įtrauktam į egzistencines galimybes, tiek ir „patogiai jaustis“ (angl. *being at home with*) su tuo, kas turima. Ši giliausia galimybė įtraukia priklausomumo jausmą, tėkmės (angl. *flow*) jausmą, santarvę su pačiu savimi. Vis dėlto gerovės pokyčiai glūdi dialektikoje tarp judrumo ir gyvenimo ir reliatyvioje prielaidoje, kad kiekvienas matmuo suteikia galimą gerovės pakeitimą.

Judrumo esmė būdinga visiems būdams, kuriais galime įsitraukti į egzistencines galimybes judėti laike, erdvėje, būti tam tikra nuotaikos, su savo kūnu ir su kitais. „Judėjimo pirmyn“ jausmas – stimuliuojanti tėkmė. Gyvenimo esmė susijusi su visais būdais, kuriais mes egzistencialiai „grįžtame namo“, prie to, ką gavome laike, erdvėje, su tam tikra nuotaika, su savo kūnu ir su kitais. Šis „grįžimo namo“ jausmas yra savęs priėmimas, priklausomumo jausmas ir santarvė su pačiu savimi.

Gerovė, kaip ją apibrėžia egzistencinė gerovės teorija, yra teigiama galimybė, kuri nepriklauso nuo sveikatos ar ligos, tačiau turi sąsajų su abiem reiškiniais. Kitaip tariant, gerovė galima atrasti ligoje, ir gerovė yra daugiau nei sveikata. Reikėtų pabrėžti, kad gerovė, kaip būtis kasdien patirtis, niekada nėra išbaigta. Įmanoma atskirti judrumą nuo gyvenimo: judrumas pabrėžia ateities ir galimybių svarbą, tuo tarpu gyvenimas pabrėžia būtinumą būti čia ir dabar, ir priimti įvairius dalykus tokiais, kokie jie yra. Vėlesniuose darbuose M. Heideggeris pasiūlė „sutikties“ sąvoką, kuri leido jam kalbėti apie judrumo ir gyvenimo buvimą išvien, kaip integruotą sujungtą patirtį, formuojančią giliausią gerovės galimybę. Apibendrinant galima teigti, kad egzistencinė gerovės teorija kaip „gyvenimas – judrumas“ apibūdina gebėjimą judėti (laike, erdvėje, būti tam tikros nuotaikos, su savo kūnu ir su kitais) ir gebėjimą „apsigyventi“, kitaip tariant, t.y. savęs priėmimą ir santarvę su pačiu savimi.

Šiame darbe gerovė, remiantis pozityvios psichologijos paradigma, yra sukonkretinama iki psichologinės gerovės, t.y. optimalaus psichologinio funkcionavimo visuomenėje bei subjektyviai suvokiamos geros fizinės ir psichinės sveikatos.

1.2.1. Psichologinės gerovės samprata

Gana ilgą laikotarpį psichologinės gerovės tyrimuose vyravo dvi pagrindinės koncepcijos: viena iš jų N. M. Bradburn (1969), psichologinę gerovę apibūdinusi kaip laimingumą, kuris apibrėžiamas kaip pusiausvyra tarp teigiamo ir neigiamo emocingumo. Antroji koncepcija pasitenkinimą gyvenimu nurodė kaip esminį psichologinės gerovės indikatorių (cit. pagal Ryff ir Keyes, 1995). Visgi, anot E. Diener (1985), minėti trys veiksniai (emociniai elementai – teigiamas ir neigiamas emocingumas ir kognityvinis elementas – pasitenkinimas gyvenimu) yra subjektyvios, o ne psichologinės gerovės komponentai (cit. pagal McDowell, 2010).

Pabrėžtina, jog subjektyvios ir psichologinės gerovės sampratos turi skirtumą, todėl nereikėtų jų painioti (cit. pagal Šilinską ir Žukauskienę, 2004). Nors tiek subjektyvi gerovė, tiek psichologinė gerovė atskleidžia gerovės konstruktą, vis tik šios dvi sampratos išskiria skirtingus požymius, nurodančius, ką reiškia „gerai jaustis“: subjektyvi gerovė labiau įtraukia bendrą emocingumo ir gyvenimo kokybės vertinimą, tuo tarpu psichologinė gerovė matuoja suvoktą tobulėjimą atsižvelgdama į egzistencinius gyvenimo iššūkius (pavyzdžiui, siekti prasmingų gyvenimo tikslų, augti ir tobulėti kaip žmogui/asmenybei, kurti kokybišką santykį su kitais) (cit. pagal Keyes ir kt., 2002). Verta paminėti, kad subjektyvios gerovės samprata remiasi hedonistine perspektyva, kuri nurodo, jog gyvenimo tikslas yra kiek įmanoma labiau padidinti laimingumą ir sumažinti skausmą bei kančią. Dėmesys šiuo atveju sutelktas į malonumą arba pasitenkinimą pasiekus tikslų (kad ir kokie jie bebūtų) (cit. pagal McDowell, 2010).

Tuo tarpu eudemoninės gerovės samprata nukreipia dėmesį nuo subjektyvios gerovės psichologinės gerovės link, pabrėždama asmeninį augimą bei adaptaciją. Laimingumas suvokiamas kaip pasitenkinimą keliantis rezultatas, tačiau ne esminis dalykas. Šios sampratos šaknys siekia helenistinių laikų filosofiją (ypač Aristotelio), kada laimė kaip eudemonija buvo supriešinta su laimės kaip hedonijos arba malonumo sąvoka. Pagrindinis eudemonijos akcentas yra gyvenimas, suderintas su savuoju *daimon* (tikruoju savimi). Eudemoninė perspektyva atsispindi ir A. Maslow saviaktualizacijos bei C. Rogers visavertiškai funkcionuojančio žmogaus sampratoje (cit. pagal McDowell, 2010).

Šiame darbe psichologinė gerovė nagrinėjama remiantis E. Diener ir kt. (2009) požiūriu. Anot šių autorių, psichologinė gerovė įtraukia šiuos aštuonis komponentus:

- palaikančių ir pasitenkinimą teikiančių ryšių turėjimą;
- prisidėjimą prie kitų gerovės;
- jausmas, jog kiti tave gerbia;
- gyvenimo prasmės ir tikslo turėjimą. Gyvenimo prasmės prigimtis yra kognityvioji – į ją įeina įsitikinimai, susiję su gyvenimo tikslu, ir moraliniai įsitikinimai, taip pat suvokimas, jog kasdien patirtis tematiškai nuosekli bei organizuota (Heine ir kt., 2006). Individualiam suvokimui, kad gyvenimas prasmingas, turi įtakos daug situacinių veiksnių, tačiau ankstesnių tyrimų rezultatai atskleidė, jog egzistuoja stabilių individualių skirtumų, kalbant apie laipsnį, kuriuo žmonės vertina savo gyvenimą kaip prasmingą (pavyzdžiui, Steger ir kt., 2006).
- įsitraukimą ir susidomėjimą savo veikla;
- savęs priėmimą;
- optimizmą;
- jausmą, jog esi kompetentingas (Diener ir kt., 2009).

Šis požiūris pozityvios psichologijos literatūroje vadinamas optimaliu funkcionavimu ir apima C. D. Ryff (1989), R. M. Ryan ir E. L. Deci (2000) pateiktas psichologinės gerovės sampratas bei įtraukia optimizmą (Seligman, 2002), kaip psichologinės gerovės komponentą (cit.

pagal Diener ir kt., 2009). Galima teigti, jog šis E. Diener ir kt. (2009) pasiūlytas požiūris į psichologinę gerovę parentas eudemonine perspektyva, kadangi tiek minėtos C. D. Ryff, tiek R. M. Ryan ir E. L. Deci psichologinės gerovės koncepcijos atstovauja būtent šiai krypciai (Ryan ir Deci, 2001; Ryff, 1989). Verta paminėti, jog psichologinės gerovės matavimo instrumentai, sukurti E. Diener ir kt. (2009) ir C. D. Ryff ir L. M. Keyes (1995), tarpusavyje stipriai koreliuoja (koreliacijos koeficientas tarp bendrų skalių įverčių siekia 0,8) (Diener ir kt., 2009).

Taigi disertaciniame darbe psichologinė gerovė traktuojama kaip optimalus psichologinis funkcionavimas, apimantis gyvenimo prasmės/tikslo turėjimą, savęs priėmimą, jausmą, jog esi kitų gerbiamas, optimizmą bei dalyvavimą kuriant ne tik savo, bet ir kitų gerovę, interesų turėjimą ir savo kompetencijų pripažinimą. Be to, remiantis kai kurių autorių pasiūlymais (Bhullar ir kt., 2013; Huppert, 2009; Keyes ir kt., 2002), į psichologinės gerovės apibrėžimą buvo nuspręsta įtraukti du papildomus komponentus: subjektyviai suvokiamą gerą psichinę sveikatą (depresiško, nerimo ir streso nebuvimas) bei subjektyviai suvokiamą gerą fizinę sveikatą. Galima pastebėti, kad šie trys komponentai kartu sudaro puikios sveikatos būklės modelį, į kurį įeina optimalus funkcionavimas, gera psichinė sveikata ir psichikos ligų nebuvimas, gera fizinė sveikata, kadangi fiziniai simptomai atspindi tiek somatinę, tiek psichologinę būklę (cit. pagal Bhullar ir kt., 2013).

1.2.2. Bedarbystės poveikio psichologinei gerovei mechanizmus aiškinančios teorijos

Nemažai bedarbystės tyrimų autoriai atliko neturėdami aiškaus teorinio pagrindo, šie tyrimai tik aprašomojo pobūdžio. Nėra vieningos teorijos, aiškinančios psichologines bedarbystės pasekmes ir jas lemiančius veiksnius. Bedarbystės poveikio psichologinei gerovei mechanizmus aiškinančias teorijas galima skirstyti į dvi grupes: 1) bendro pobūdžio psichologinės teorijas, pavyzdžiui, išmokto bejėgiškumo teoriją ar lūkesčių-reikšmių teoriją; 2) specifines teorijas (Feather, 1990, cit. pagal Paul ir Moser, 2006): Peter Warr vitaminų modelis, David Fryer sukurtas riboto veiksmo požiūris bei Marie Jahoda deprivacijos teorija.

1.2.2.1. Bendorjo pobūdžio teorijos

Išmokto bejėgiškumo teorija

Išmokto bejėgiškumo teorijos (Seligman, 1975) atstovai teigia, kad išmoktas bejėgiškumas – tai psichologinė būklė, atsirandanti, kai individas įsitikinęs, jog niekas nuo jo elgesio nepriklauso, jog visos svarbios pasekmės nekontroliuojamos. Išmokto bejėgiškumo teorija pagrįsta trimis esminiais komponentais, kuriais aiškinama motyvacijos kaita, atsirandanti, kai žmogus išgyvena tai, kas, jo nuomone, nepriklauso nuo jo valios pastangų. Tie trys komponentai yra: atsitiktinumas, žinojimas ir elgesys. Išmoktas bejėgiškumas ima veikti tada, kai žmonės mano, jog jų elgesys neduos laukiamų rezultatų arba nepadės išvengti nepageidaujamų įvykių. Trys elgesio trūkumai – motyvacinis, pažintinis bei emocinis – sukelia išmoktą bejėgiškumą.

Išmokto bejėgiškumo teorija aiškina, kad tas faktas, jog asmuo neturi sėkmingos darbo patirties arba nuolat susiduria su neigiamais atsakymais pretenduojant į darbo vietą, gali turėti įtakos jo reakcijai į bedarbystės situaciją. Negalėjimas rasti darbo gali būti suvokiamas kaip nekontroliuojama svarbi pasekmė. Be to, toks patyrimas dažnai yra skausmingas. Taigi, remiantis išmokto bejėgiškumo teorija, būtų galima daryti tris prielaidas apie bedarbius. Pirma, bedarbiai linkę tapti bejėgiai ir pasižymėti visais trimis elgesio trūkumais (motyvacinio, pažintinio bei emocinio). Antra, bedarbystė turėtų ypač paveikti jaunus bedarbius, kadangi jie neturi sėkmingos darbo patirties. Trečia, didžiausiu depresijos lygiu turėtų pasižymėti tie bedarbiai, kurie

priskiria neigiamas pasekmes vidinėms, stabilioms priežastims, o teigiamas pasekmes – išorinėms, nestabilioms priežastims (Peterson ir Seligman, 1984).

Lūkesčių-reikšmių teorija

Lūkesčių-reikšmių teorija (toliau tekste – LRT) (angl. *expectancy-value theory*) (Fishbein ir Ajzen, 1975) buvo sukurta norint paaiškinti ir prognozuoti asmens požiūrį į objektus ir veiklas. Ši teorija teigia, kad nuostatos/požiūris atsiranda ir keičiasi remiantis įsitikinimų ir reikšmių įvertinimu. LRT sudaro trys pagrindiniai komponentai. Visų pirma, individai reaguoja į naują ar neįprastą informaciją apie daiktą ar veiksmą susidarydami tam tikrą nuomonę (įsitikinimą). Jei įsitikinimas jau egzistuoja, jis gali būti (ir greičiausiai bus) keičiamas priklausomai nuo gautos informacijos. Antra, asmenys priskiria reikšmę kiekvienam požymiui/bruožui, kuriuo remiasi įsitikinimas. Trečia, sukuriamas (ar pakeičiamas) lūkestis, kuris remiasi rezultatu, gautu įvertinus įsitikinimus ir reikšmes. LRT taip pat teigia, kad svarstymų rezultatas, dažnai vadinamas „požiūriu“ arba „nuostata“, kyla iš sudėtingų lygčių, kurios susideda iš kelių įsitikinimų-vertinimų porų. M. Fishbein ir I. Ajzen (1975) savo teorijoje naudoja lygtį, kur požiūris/nuostata (p) yra faktorinė įsitikinimų (i) ir reikšmių (r) funkcija (Feather ir Barber, 1983; Feather ir Davenport, 1981).

Taigi tendencija veikti tam tikru būdu priklauso nuo lūkesčių, kad po tam tikros veiklos bus tam tikras rezultatas, stiprumo ir jo reikšmės individui. Lūkesčiai yra suvokta tikimybė, kad pastangos sąlygos efektyvų procesą. Žinant bedarbio lūkesčius rasti darbą bei požiūrį į darbo reikšmę, galima prognozuoti, kaip aktyviai jis ims daro paieškos veiksmų ir kokia bus jo reakcija į ilgalaikę bedarbystę. Jeigu individas tiki, kad gali pasiekti gerą rezultatą (t.y. rasti darbą), jis bus labiau motyvuotas imtis veiksmų (pavyzdžiui, kreiptis į Darbo biržą, dalyvauti pokalbiuose dėl darbo).

Apibendrinant šias bendro pobūdžio teorijas, aiškinančias bedarbystės poveikio psichologinei gerovei mechanizmus, galima pastebėti, jog ypač svarbus yra bedarbio požiūris į darbo paieškos procesą – jei tikima, kad gali rasti darbą, tokiu atveju jaučiama mažiau nusivylimo gavus neigiamą atsakymą bei bus daugiau motyvacijos kreiptis dėl darbo kitą kartą.

1.2.2.2. Specifinės teorijos

Neigiamą bedarbystės įtaką psichologinei sveikatai nagrinėja Peter Warr vitaminų modelis (angl. *Warr's vitamin model*) (Warr, 1987), David Fryer sukurtas riboto veiksnio požiūris (angl. *Fryer's agency restriction approach*) (Fryer, 1986) bei Marie Jahoda deprivacijos teorija (angl. *Jahoda's deprivation theory*) (Jahoda, 1982). M. Jahoda ir P. Warr teorijos literatūroje priskiriamos socialiniam aplinkos požiūriui.

P. Warr vitaminų modelis

XX a. 9-tajame dešimtmetyje Peter Warr (1987) sukūrė psichinės sveikatos modelį, vadinamą Vitaminų modeliu. Vitaminų modelis (Warr, 1987) išskiria su darbu susijusią psichinę sveikatą (kurią taip pat galima vadinti „su situacija susijusia“ psichine sveikata, kur turima omeny darbo situacija) bei „nuo situacijos nepriklausančią“ psichinę sveikatą, tai yra psichologinę gerovę bendrąja prasme. Manoma, kad darbo sąlygos turi didesnės įtakos su darbu susijusiai psichinei sveikatai (kuri yra Vitaminų modelio dėmesio centras) negu „nuo situacijos nepriklausančiai“ psichinei sveikatai (Warr, 1987).

P. Warr (1987), aiškindamas aplinkos įtaką psichologinei gerovei, savo Vitaminų modelyje vartoja vitaminų, veikiančių asmens fizinę sveikatą, metaforą. Pagrindinė Vitaminų modelio idėja ta, kad psichinę sveikatą tokios aplinkos psichologinės savybės, kaip darbo charakteristi-

kos, veikia panašiai kaip vitaminai veikia mūsų fizinę sveikatą. P. Warr (2007) patobulino savo modelį, kurį šiuo metu sudaro 12 darbo charakteristikų arba, kitaip tariant, „darbo vitaminų“, kurie gali būti pritaikyti bet kuriai darbo aplinkai. Šie darbo vitaminai didina arba mažina darbuotojų gerovę (Warr, 1987, 2007).

P. Warr (2007) teigia, kad šešios darbo charakteristikos – (1) pinigų buvimas, (2) fizinis saugumas, (3) garbinga socialinė padėtis, (4) palaikantis vadovavimas, (5) karjeros perspektyvos, (6) teisingumas – turi nuolatinį efektą (NE) (angl. *constant effect*, CE) psichinei sveikatai. Šių charakteristikų (kaip ir vitaminų C ir E) trūkumas silpnina psichinę sveikatą, o jų egzistavimas iš pradžių daro teigiamą poveikį darbuotojo psichinei sveikatai. Kai viršijamas tam tikras reikalingas lygis, vitaminai daugiau nebesukelia jokio teigiamo poveikio: padėtis stabilizuojasi, psichinės sveikatos lygis išlieka pastovus. Kitos šešios darbo charakteristikos – (7) galimybė kontroliuoti, (8) galimybė panaudoti įgūdžius, (9) išoriškai sukurti tikslai, (10) įvairovė, (11) aplinkos aiškumas, (12) bendravimo su kitais žmonėmis galimybė – turi papildomo mažėjimo (PM) (angl. *additional decrement*, AD) poveikį psichinei sveikatai. Kai pasiektas tam tikras lygis, šios charakteristikos (kaip ir per didelės vitaminų A ir D dozės) gali būti žalingos ir susilpninti psichinę sveikatą. Beje, P. Warr nenurodė, kokio dydžio darbo vitaminų dozės veiksmingos ar žalingos, dozės skiriasi priklausomai nuo vitamino tipo ir nuo paties individo.

D. Fryer riboto veiksnio teorija

David Fryer (1986, 1995) sukurtame riboto veiksnio (angl. *agency restriction*) modelyje bedarbiai yra proaktyvūs, o ne pasyvios nelaimingų aplinkybių aukos. Bedarbiai, kaip ir kiti žmonės, aktyvūs veikėjai, kurių tikslas yra organizuoti ir struktūruoti savo reikalus, daryti sprendimus, stengtis įsitvirtinti gyvenime ir kurti ateities planus. Neigiamos bedarbystės pasekmės kyla iš to, kad galimybės panaudoti savo veiksnumą labai apribotos bedarbystės metu. Konkrečiai kalbant, sumažėję ekonominiai resursai ir atsiradęs neužtikrintumas dėl ateities sumažina individo galimybę planuoti ir organizuoti tokį gyvenimo stilių, kuris teiktų pasitenkinimą, o tai savo ruožtu turi žalingą poveikį gerovei (Fryer, 1995). Pasak D. Fryer (1998) riboto veiksnio teorijos, darbo praradimas gali atnešti „patiriamą psichologiškai graužiantį/naikinantį skurdą“ (p. 122), kuris yra susijęs su kontrolės praradimu – tai skatina psichinės sveikatos pablogėjimą. Jie aiškina, kad egzistuoja ryšys tarp darbo nebuvimo ir pajamų šaltinio nebuvimo. Finansinės problemos vienos aktualiausių bedarbiams, o sumažėję piniginiai resursai sumažina prieš tai buvusią pasirinkimo laisvę, ir dėl to atsiranda sumažėjusios gyvenimo kontrolės pojūtis. O ši būseną, anot D. Fryer ir Payne, skatina psichinės sveikatos pablogėjimą. Jų teiginiams pritaria P. A. Creed ir T. Watson (2003), kurie teigia, kad finansinės problemos bei pasirinkimo laisvės nebuvimas turi įtakos bedarbių psichinei sveikatai.

Nedirbantieji stengiasi rasti įvairių būdų įveikti skausmingą perėjimą nuo darbo iki nedarbo (Halvorsen, 1999). Tai, kiek jiems pavyksta padaryti, priklauso nuo asmeninių, socialinių ir ekonominių resursų, ir, kaip rodo tyrimų rezultatai (Alvaro, Garrido, 2003), ekonominiai resursai šiuo atveju yra svarbiausi. Nors D. Fryer pripažino netiesioginių darbo naudų svarbą psichinei gerovei, vis dėlto jis teigė, kad netiesioginės darbo naudos negali visiškai paaikškinti sumažėjusį gerovės lygį (Fryer, 1986; Fryer ir Payne, 1986).

Gausu empirinių tyrimų, akcentuojančių, kad bedarbystės metu įvyksta tiesioginių darbo naudų praradimas, tačiau tyrimų, kurie nagrinėtų, kaip šis procesas apriboja asmeninį veiksnumą, nedaug.

M. Jahoda deprivacijos teorija

Marie Jahoda (1982) deprivacijos modelis yra klasikinė teorija, aiškinanti bedarbystės poveikį psichologinei gerovei. Nors ši teorija sukurta remiantis vienu pirmųjų socialinės psicho-

logijos tyrimu bedarbystės srityje, atliktu 1931-1932 m. Austrijos Marientalio kaime, tačiau naujausi tyrimai (Creed ir Klisch, 2005; Ervasti ir Venetoklis, 2010; Janlert ir Hammarström, 2009) rodo, kad ji išlieka aktuali ir dabar, pasikeitus ekonominei ir socialinei situacijai. Gali būti, kad psichologinė realybė keičiasi kur kas sunkiau negu socialinės ar ekonominės realijos.

Keturiolikos mokslininkų komanda, vadovaujama M. Jahoda, P. Lazarsfeld ir H. Zeisel (Jahoda ir kt., 1971; Jahoda, 1982) tyrė nedidelio kaimo, kuriame tuo metu buvo uždaryta vienintelė tekstilės gamykla, gyventojus. 77 proc. visų kaime gyvenusių šeimų liko be darbo. Tyrėjai nustatė tris skirtingas bedarbių šeimų pozicijas (nuostatas): mažiau nei vieno ketvirtadalio šeimų nariai buvo „nepalūžę“, jie ieškojo naujo darbo, kūrė ateities planus, stengėsi susitvarkyti su užgriuvusia nelaimė ir pasižymėjo aukštu subjektyvios gerovės lygiu. Dažniausiai pasitinkanti reakcija į bedarbystę buvo „pasidavimas“, tų šeimų nariai „neturėjo planų, jokių sąsajų su ateitimi, jokių vilčių, didžiausias visų poreikių, išskyrus būtinus, apribojimas, tačiau prižiūrėjo namus, rūpinosi vaikais ir jautė santykinę gerovę“ (Jahoda ir kt., 1971, p. 53). Kai kurios šeimos buvo „palūžusios“, puolusios į neviltį ir atsisakiusios bandymų rasti darbą; kai kurių šeimų nariai buvo visiškai apatiški ir nebandė palaikyti bent kažką panašaus į garbingumą ar tvaringumą. Remdamasi šiais rezultatais, M. Jahoda sukūrė teoriją, pavadintą deprivacijos, arba latentinių naudų, teorija.

Teorija pabrėžia darbo svarbą bei jo tiesioginę (angl. *manifest*) pragyvenimo užtikrinimo bei prekių kūrimo funkciją ir išskiria penkias multidimensines netiesiogines (angl. *latent*) darbo naudas (arba kitaip latentines darbo naudas) žmonių gyvenime. Remiantis klasikine M. Jahoda interpretacija, bedarbystė neigiamai veikia psichinę gerovę, kadangi bedarbiai netenka tų netiesioginių naudų, kurias suteikia darbas. Šios naudos yra laiko struktūra, kolektyvinis tikslas, socialiniai kontaktai, statusas bei aktyvi veikla. M. Jahoda teigė, kad šios netiesioginės darbo naudos „giliai įsišaknijusios“ (Jahoda, 1982, p. 85), t.y. stabilios, atitinkančios bazinius žmonių poreikius ir padedančios išlaikyti gerą psichinę sveikatą. Jos nuomone, šių aspektų trūkumas yra svarbi distreso, kurį dažnai patiria bedarbiai, priežastis – jei laiko struktūros, socialinių kontaktų, kolektyvinio tikslo, statuso ar aktyvumo poreikiai yra reguliariai patenkinami, asmuo pasižymės gera psichine sveikata. Tačiau jeigu šie poreikiai nėra patenkinami, to rezultatas bus neabejotinas psichinės sveikatos pablogėjimas (Jahoda, 1981, 1982, 1997).

Dirbantys žmonės ne tik turi geresnę galimybę patirti netiesioginių darbo naudų nei bedarbiai ar visi kiti asmenys, kurie nedirba (t.y. priklauso neaktyvių gyventojų grupei), pavyzdžiui, studentai, namų šeimininkės ir pensininkai (Jahoda, 1981, p. 189). Taigi M. Jahoda daro išvadą, kad šiuolaikiniame pasaulyje darbas yra svarbus psichinės sveikatos ir pasitenkinimo gyvenimu šaltinis. Toliau bus aptartos kiekviena iš penkių M. Jahoda išskiriamų netiesioginių darbo naudų ir jų sąsajos su psichologine gerove.

M. Jahoda teigia, kad laiko patyrimą šiuolaikiniame pasaulyje suformuoja socialinės institucijos, tokios kaip mokymosi įstaiga ir darbovietė. Todėl suaugusieji jaučia aiškios *laiko struktūros* ir galimybės užpildyti savo dieną suplanuotomis veiklomis poreikį. Kai atsiranda laiko struktūros trūkumas, sutrinka asmens gerovė ir atsiranda psichologinių pasekmių: „Dienos tęsiasi ilgai, kai nėra ką veikti; nuobodulys ir laiko švaistymas tampa taisykle“ (Jahoda, 1982, p. 22).

Kita netiesioginė nauda yra *kolektyvinis tikslas*, t.y. gyvenimo tikslo suvokimas, svarbumo, reikalingumo kitiems žmonėms pojūtis, patyrimas „kad bendrumo tikslai viršija individualius tikslus“ (Jahoda, 1982, p. 24). Buvimas dalimi kažko svarbaus, viršijančio asmeninius tikslus ir norus, traktuojama kaip teigiama patirtis. Kitaip šią netiesioginę naudą galima pavadinti gyvenimo prasmės poreikiu. Jei šis poreikis nėra patenkintas, atsiranda „beprasmybės pojūtis“, kurio rezultatas yra distresas.

Su aukščiau minėtu poreikiu siejasi kitas – „patirtys, reguliariai išgyvenamos kartu, ir kontaktai su žmonėmis, kurie nėra šeimos nariai“ (Jahoda, 1982, p. 188). Šie *socialiniai kontaktai* už šeimos ribų negali būti pakeisti tiesiog sustiprinant šeiminių gyvenimą, kadangi jie „suteikia daugiau informacijos, daugiau galimybių nuomonei sudaryti ir kitų žmonių vertinimui su visomis jų silpnybėmis/keistumais, požiūriais ir gyvenimo būdais“ (Jahoda, 1982, p. 26). Todėl „socialinio horizonto praplėtimas“ (Jahoda, 1982, p. 25) taip pat turi didelę reikšmę psichinei sveikatai, pasak M. Jahoda, kadangi asmuo neabejotinai jausis vienišas, jei nepatirs pakankamai socialinių kontaktų su kitais.

Socialinis asmens *statusas* – didžiąja dalimi yra visuomenės, kurioje gyvena asmuo, vertybių sistemos padarinys – svarbus suvokiant asmens tapatumą. Žmonėms reikia jausmo, kad juos gerbia kiti, kad jie užima vertingą poziciją toje visuomenėje, kurioje gyvena. Individai linkę matyti save taip, kaip kiti juos mato, ir netgi žemas statusas, pavyzdžiui, asmuo, dirbantis fizinį darbą, šiuolaikiniame pasaulyje vertinamas geriau nei išvis jokio statuso, kaip kad dažnai jaučiasi praradę darbą žmonės (Jahoda (1981, 1982, 1997).

Penktas svarbus asmens psichinės sveikatos veiksnys M. Jahoda modelyje yra *veiklos/aktyvumo* lygis. Aktyvumas net tuo atveju, jei jis skatinamas išorinių priežasčių, tokių kaip poreikis užsidirbti pragyvenimui, naudingesnis asmens psichologinei gerovei negu pasyvumas, kuris paskatina neigiamų psichologinių pasekmių atsiradimą, pavyzdžiui, distreso (Jahoda, 1981, 1982, 1997).

M. Jahoda (1982) teigė, jog penkios netiesioginės darbo naudos atitinka bazinius žmogaus poreikius. Todėl šių poreikių patenkinimas ar nepatenkinimas turi didelės įtakos psichologinei gerovei. Be to, pasak M. Jahoda, darbas yra vienintelis pakankamas latentinių naudų šaltinis. Vis dėlto autorė mini, kad kartais žmonės sugeba rasti galimybę patirti netiesioginių darbo naudų per kitus šaltinius, tačiau šios galimybės yra ribotos. Pavyzdžiui, tikėjimas, politinis aktyvumas ar įvairios laisvalaikio veiklos gali suteikti tam tikrų naudų, tačiau ne visas ir ne tokiu intensyvumu kaip darbas. Todėl visi žmonės, kurie nedirba, linkę patirti šių netiesioginių darbo naudų deprivaciją, o jų psichinė sveikata pablogėja. M. Jahoda teigia, kad: „darbas yra psichologiškai palaikantis, net jei sąlygos yra prastos“ (Jahoda, 1981, p. 188).

Yra įrodymų, patvirtinančių M. Jahoda (1982) teoriją, aiškinančią gerovės pokyčius bedarbių metu. Pavyzdžiui, S. J. Hepworth (1980) bei R. Kilpatrick ir K. Trew (1985) nustatė, kad tie bedarbiai, kurie buvo aktyvesni, jautė mažesnę psichologinę distresą palyginti su mažiau aktyviais neturinčiais darbo žmonėmis. Be to, F. M. McKee-Ryan ir bendradarbių (2005) atlikta metaanalizė parodė, kad laiko struktūra ir socialinė parama susijusios su geresne bedarbių psichine sveikata.

Latentinės deprivacijos modelis buvo empiriškai patvirtintas kai kuriuose tyrimuose, įrodant, kad galimybė patirti netiesioginių darbo naudų susijusi su gerove. Tyrimai, kurių metu buvo rastas statistiškai reikšmingas koreliacinis ryšys tarp netiesioginių darbo naudų ir bedarbių gerovės, buvo atlikti Australijoje (Creed ir Macintyre, 2001; Creed ir Reynolds, 2001; Feather ir Bond, 1983; Hoare ir Machin, 2006; Hoare ir Machin, 2010; Muller ir kt., 2005; Waters ir Moore, 2002a), Jungtinėje Karalystėje (Evans ir Banks, 1992; Haworth ir Evans, 1987; Haworth ir Paterson, 1995; Kilpatrick ir Trew, 1985; Miles, 1983), JAV (Brief ir kt., 1995; Wanberg ir kt., 1997), Švedijoje (Isaksson, 1989), Vokietijoje ir Austrijoje (Paul ir kt., 2009; Paul ir Batinic, 2010; Selenco ir kt., 2010). Verta pastebėti, kad šalių, kuriose buvo atlikti šie tyrimai, ekonominis ir kultūrinis kontekstai yra panašūs.

Tačiau ne visų tyrimų rezultatai yra tapatūs. Nors dauguma korelacijų tarp netiesioginių darbo naudų ir psichinės sveikatos buvo statistiškai reikšmingos, kai kurie tyrėjai nerado statistiškai reikšmingų korelacijų, pavyzdžiui, tarp laiko struktūros ir psichinės sveikatos, socialinių

kontaktų ir psichinės sveikatos, tėkmės – psichologinės gerovės indikatorius – ir keturių iš penkių M. Jahoda išskirtų netiesioginių darbo naudų (statistiškai reikšminga teigiama koreliacija buvo rasta tik tarp tėkmės ir statuso) (Haworth ir Paterson, 1995). Koreliacijos koeficientų dydžiai įvairiuose tyrimuose reikšmingai skiriasi. Pavyzdžiui, Jackson ir bendradarbiai (1996ab) nustatė labai stiprų neigiamą ryšį tarp laiko struktūros ir distreso, tuo tarpu Švedijos gyventojų imtyje ši koreliacija buvo silpna (Isaksson, 1989). Be to, buvo naudotos skirtingos gerovės matavimo priemonės, kai kurie tyrėjai rėmėsi nevienodomis M. Jahoda (1981, 1982, 1997) išskirtomis netiesioginių darbo naudų vertinimo priemonėmis – vieni rėmėsi penkiomis skalėmis (po vieną kiekvienai netiesioginei darbo naudai įvertinti), kiti taikė vieną bendrą skalę, kurioje penkios tarpusavyje nekoreliuojančios dimensijos buvo integruotos į vieną bendrą latentinės deprivacijos vertinimo priemonę. Apibendrinant galima teigti, kad nors didžioji dalis empirinių rezultatų rodo, kad tarp netiesioginių darbo naudų ir psichologinės gerovės yra statistiškai reikšmingų ryšių, vis dėlto yra tyrimų, kuriuose šių ryšių nebuvo nustatyta.

Kitas dar neišspręstas latentinės deprivacijos modelio klausimas tas, ar netiesioginės darbo naudos yra ypatingai svarbios visiems ar tik tam tikriems psichologinės gerovės aspektams. Tyrimai rodo, kad socialinių kontaktų trūkumas paskatina stiprių depresijos simptomų atsiradimą, kadangi depresija glaudžiai susijusi su vienišumu (Mahon ir kt., 2006). Tuo pačiu metu socialinių kontaktų deprivacija gali turėti didelės įtakos nerimo simptomams. Iš kitos pusės, tiesioginės darbo naudos deprivacija gali būti labiau susijusi su nerimu, o ne su depresijos simptomais, kadangi pinigų trūkumas gali išprovokuoti egzistencinį nerimą dėl išgyvenimo ateityje. Tik keliuose tyrimuose buvo atidžiai išnagrinėti skirtingi psichinės sveikatos aspektai kaip latentinės ar finansinės deprivacijos koreliatai. Waters ir Moore (2002) nustatė, kad koreliacijų dydis tarp netiesioginių darbo naudų ir depresiškumo ar savivertės buvo panašus. Iš kitos pusės, Brief su kolegomis (1995) nustatė stiprų ryšį tarp „patirtinės deprivacijos“ (t.y. penkių netiesioginių darbo naudų trūkumo) ir neigiamo emocingumo, tačiau tik silpną koreliaciją tarp patirtinės deprivacijos ir patitenkinimo gyvenimu. Apibendrinant galima daryti išvadą, kad šiuo metu nėra visiškai aišku, ar netiesioginių naudų deprivacija turi skirtingą poveikį skirtingiems psichologinės gerovės (optimaliam funkcionavimui, gerai psichinei ir fizinei sveikatai) aspektams, ar ji daro didelę nediferencijuotą įtaką, kuri yra vienodo stiprumo kiekvienam psichologinės gerovės komponentui.

Vienas tikrai ginčytinas M. Jahoda (1981, 1982, 1997) latentinės deprivacijos modelio aspektas yra tas, kad pinigams skiriama mažai reikšmės. M. Jahoda (1982) pripažįsta, kad dauguma žmonių, paklaustų, koks yra jų pagrindinis motyvas dirbti, pasirinktų „pragyvenimo užtikrinimo“ atsakymą. Tačiau nepaisant to, ji teigia, kad penkių netiesioginių darbo naudų deprivacija yra didesnis bedarbių patiriamas distreso šaltinis nei finansinė deprivacija. To priežastis – naudingas netiesioginių darbo naudų poveikis paprastai nėra sąmoningai suvokiamas, todėl jų svarba mūsų psichologinei gerovei paprastai yra nepakankamai įvertinama. Tuo pat metu finansiniai klausimai susilaukia daug dėmesio kapitalistinės ekonominės sistemos visuomenėse, todėl jie dažniausiai vertinami kaip labai svarbūs, o tai galimai veda prie jų svarbos psichologinei gerovei pervertinimo.

Ankstesniais laikais finansinė deprivacija buvo svarbesnė nei penkių netiesioginių darbo naudų deprivacija. 1930 metais, kai buvo vykdomas Marientalio tyrimas (Jahoda, Lazarsfeld ir Zeisel, 1933/1975), būtent skurdas buvo svarbiausia „palūžusios elgsenos“ priežastis. Dauguma Marientalio šeimų patyrė praeitą finansinės deprivacijos lygį, t.y. tokį lygį, kai žmonėms dažnai trūko maisto, juos kamavo nuolatinis nerimas dėl šildymo ir drabužių. Tačiau po Didžiosios depresijos laikų Vakarų visuomenės sukūrė socialinio aprūpinimo sistemas, kurios šiuo metu apsaugo bedarbius nuo absoliutaus skurdo, su kuriuo susidūrė Marientalio gyven-

tojai, patyrimo. Todėl M. Jahoda (1982) padarė prielaidą, kad finansinė deprivacija šiuo metu nėra svarbi bedarbių psichinei sveikatai. Ji teigia, kad šiuolaikiniame ekonomiškai išsivysčiusiame pasaulyje netiesioginės darbo naudos yra stipresni psichinės sveikatos prognozuotojai negu tiesioginė darbo nauda. Ši prielaida dažnai kritikuojama kitų teoretikų (pavyzdžiui, Fryer, 1986, 1992, 1997), kurie teigia, kad M. Jahoda nupiešė pernelyg teigiamą modernaus darbo vaizdą ir kartu sumenkinio svarbų neigiamą skurdo poveikį. Empiriniai rezultatai, gauti šia tema, yra nevienareikšmiai. Nors yra įrodančių tyrimų, kad finansinė deprivacija tik silpnai koreliuoja su psichine sveikata (Brief ir kt., 1995), bet kiti autoriai nustatė stiprų (Creed ir kt., 2001) ir netgi labai stiprų (Creed ir Macintyre, 2001) ryšį.

Tačiau tyrimai, pristatyti aukščiau, paprastai nagrinėjo arba bedarbių grupes, arba dirbančiųjų grupes, arba ir bedarbius, ir dirbančiuosius, tačiau nebuvo įtraukti neaktyvūs gyventojai, nors M. Jahoda (1982) teigė, kad netiesioginės darbo naudos atitinka bazinius asmens poreikius, todėl visiems žmonėms, o ne tik aktyviems darbo rinkos dalyviams reikia šių netiesioginių darbo naudų. Todėl statistiškai reikšmingas ryšys tarp galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir psichinės sveikatos turėtų egzistuoti ne tik darbo jėgos grupėse, bet ir neaktyvių gyventojų grupėse (namų šeimininkų, studentų ir pensininkų). Reikia pastebėti, kad studentų situacijos buvo nagrinėtos keliuose tyrimuose, pavyzdžiui, P. A. Creed ir B. M. Evans (2002) nustatė statistiškai reikšmingą neigiamą koreliaciją tarp netiesioginių darbo naudų ir distreso Australijos studentų imtyje. S. T. Evans ir M. H. Banks (1992), ištyrę Jungtinės Karalystės jaunuolių imtį, nustatė statistiškai reikšmingą ryšį tarp netiesioginių darbo naudų ir pasitenkinimo gyvenimu, tačiau šio tyrimo ribotumas yra tai, kad studentų duomenys buvo analizuoti kartu su dirbančiųjų ir nedirbančiųjų asmenų duomenimis. Vakarų valstybėse atliki keli tyrimai, kurie rodo, kad dirbantys asmenys tam tikrų psichologinių sunkumų ar depresijos simptomų patiria mažiau negu nedirbantys, bet ir mažiau negu studentai, pensininkai ar namų šeimininkės (Eaton ir Kessler, 1981, cit. pagal Paul ir Moser, 2006; Ohayon ir kt., 1999, cit. pagal Paul ir Moser, 2006). Psichologinių sunkumų paplitimo dažnio mediana šiuose tyrimuose yra tokia: 9% dirbantiems žmonėms, 11% studentams, 16% pensininkams, 18% namų šeimininkėms ir 23% bedarbiams (Paul ir Moser, 2006). Šie duomenys patvirtina M. Jahoda prielaidą, kad dirbantys asmenys turi geresnę galimybę patirti netiesioginių darbo naudų nei bedarbiai ir neaktyvūs gyventojai. Tačiau šiuo metu vis dar trūksta išsamesnės analizės, kokio stiprumo koreliacinis ryšys sieja netiesiogines darbo naudas ir psichinę sveikatą neaktyvių gyventojų imtyje, taip pat nėra nustatyti priežastiniai ryšiai.

Nepaisant daugybės įrodymų, jog egzistuoja ryšys tarp netiesioginių darbo naudų ir darbo bei psichologinės gerovės, reikėtų pastebėti, kad didžioji dauguma tyrimų nagrinėja grupių skirtumus, tačiau priežastinė dinamika analizuojama labai retai. Šiuo metu keli tyrimai patvirtina, kad netiesioginės darbo naudos gali prognozuoti psichologinę sveikatą, pavyzdžiui, tų žmonių, kurie dirbo nelegaliai (Sverko ir kt., 2008), arba dirbančiųjų ir bedarbių studentų (Paul ir kt., 2009), tačiau šių tyrimų rezultatai nenurodo, kurios konkrečiai netiesioginės naudos paaiškina bedarbių ir dirbančiųjų psichologinės sveikatos skirtumus. Be to, N. Hoare ir M. A. Machin (2010) nustatė, kad tų tyrimo dalyvių, kurie susirado darbą, pagerėjo galimybės patirti tik dvi iš penkių netiesioginių naudų (laiko struktūra ir socialiniai kontaktai). Šie rezultatai prieštarauja M. Jahoda požiūriui, kad užimtumas suteikia prieigą prie visų penkių netiesioginių darbo naudų. Taigi verta atidžiau tyrinėti mediatorių veikimą subjektyvaus bedarbystės patyrimo kontekste.

Priešingai M. Jahoda (1981, 1982, 1997) keltoms prielaidoms, yra galimybė, kad penkių dimensijų deprivacija, kurią ji aprašė, specifinė bedarbiams būdinga charakteristika, bet ne buvimo neužimtam bendrąja prasme pasekmė. Tipiški finansiniai apribojimai bedarbystės metu

gali pabloginti bedarbio statuso pojūtį. Neapibrėžtumas dėl ateities taipogi – tipinis bedarbystės paskatintas jausmas, kuris gali susilpninti laiko struktūrą ir sumažinti aktyvumą (Fryer, 1997). Gėdingos patirtys, tokios, kaip nepagarbūs pokalbiai su bedarbiais asmenimis, taip pat yra dažnai minimi tyrimų autorių (Rantekeisu ir kt., 1999), gali silpninti grupinio tikslo jausmą ir mažinti socialinių kontaktų skaičių. Todėl latentinė deprivacija gali būti bedarbystės situacijos ypatumas/specifika, bet ne bendras buvimo be darbo rezultatas. Norint atmesti šią galimybę, svarbu nustatyti, ar neaktyvūs gyventojai taip pat skundžiasi padidėjusiu latentinės deprivacijos lygiu. Jeigu neaktyvūs gyventojai jaustų tokio pat lygio galimybes patirti netiesioginių darbo naudų kaip ir dirbantys asmenys, vadinasi, negalima tvirtinti, jog netiesioginių naudų suteikia būtent darbas. Jau nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai tarp bedarbių ir dirbančiųjų (Creed ir Reynolds, 2001; Waters ir Moore, 2002a), tačiau dirbančiuosius ir neaktyvius gyventojus lyginantys tyrimai gana reti. Įrodyti keli skirtumai tarp dirbančiųjų ir neaktyvių gyventojų (Creed ir kt., 2003), bet didžioji dauguma palyginimo rezultatų nebuvo statistiškai reikšmingi (galbūt taip galėjo nutikti dėl nepakankamo naudotų skalių patikimumo arba nedidelių imčių) (Evans ir Banks, 1992). Taigi reikia papildomų duomenų, norint atsakyti į klausimą, ar neaktyvūs gyventojai patiria latentinę deprivaciją kaip ir bedarbiai.

M. Jahoda prielaida, kad darbas suteikia galimybę patirti netiesioginių naudų, rėmėsi retrospektyviais darbo netekusių asmenų pasakojimais. Nebuvo matuojama galimybė patirti netiesioginių naudų, kai tiriamieji turėjo darbą, vėliau, kai buvo netekę darbo, ir dar kartą, kai vėl susirado darbą – M. Jahoda prielaida buvo paremta tik asmenų patyrimu bedarbystės metu. Galima manyti, kad subjektyvus bedarbystės patyrimo analizė kartu su kiekybiniais matavimais galėtų suteikti papildomos informacijos, kadangi interviu metu dalyviai neišsivengiamai lygintų esamą bedarbystės situaciją su buvusia prieš tai, ir būtų galima įvertinti, kiek keitėsi jų subjektyviai suvokiama galimybė patirti netiesioginių naudų. Žinoma, didžiausias išvadų, padarytų remiantis šiuo palyginimu, trūkumas yra tas, kad šie duomenys remiasi retrospekcija ir nėra visiškai tikslūs.

Apžvelgus deprivacijos teoriją galima suprasti, kad M. Jahoda požiūris į darbą ir užimtumą yra nepaprastai teigiamas. Tačiau netgi originalioje deprivacijos teorijos versijoje netiesioginės darbo naudos nebuvo vieninteliai asmens gerovę lemiantys veiksniai – kitas svarbus veiksnys yra materialinis atlygis už darbą. M. Jahoda (1981, 1982, 1997) latentinės deprivacijos modelio esmė ta, kad šiuolaikiniame pasaulyje netiesioginių darbo naudų deprivacija bedarbystės metu yra svarbesnė aiškinant neigiamą bedarbystės poveikį psichinei sveikatai negu tiesioginės naudos deprivacija. Kiti autoriai mano priešingai, pasak jų, skurdas (t.y. tiesioginės ekonominės naudos deprivacija) yra pagrindinė su bedarbyste susijusio distreso priežastis (Fryer, 1986, 1997). Tokiu būdu netiesioginių darbo naudų sumažėjimas galėtų būti suvokiamas kaip sumažėjusių finansinių resursų epifenomenas, bet ne kaip nepriklausomas distreso prognozuotojas. Gauti empiriniai rezultatai yra priešaringi. Pavyzdžiui, P. A. Creed ir J. Reynolds (2001) nustatė stipresnį latentinės deprivacijos efekto dydį negu ekonominės deprivacijos, tačiau A. P. Brief su kolegomis (1995) gavo priešingus rezultatus. Todėl reikia papildomų empirinių įrodymų, norint paaiškinti tiesioginės ar latentinės deprivacijos svarbą psichinei sveikatai. Be to, svarbu žinoti, kad prielaida, jog latentinė deprivacija yra svarbesnė nei ekonominė deprivacija, niekada nebuvo tikrinta neaktyvių gyventojų imtyje.

Teorijų apibendrinimas

Bedarbystės patyrimui analizuoti mokslininkai pasitelkia kelias specifines teorijas – M. Jahoda deprivacijos teoriją, P. Warr vitaminų modelį ir D. Fryer riboto veiksnio modelį bei kelias nespecifines, bendro pobūdžio teorijas – išmokto bejėgiškumo teoriją, lūkesčių-reikšmių

teoriją. *Bendrojo pobūdžio* teorijų autoriai pabrėžia bedarbio požiūrį į darbo paieškos procesą: jei bedarbiai tiki, kad gali rasti darbą, tokiu atveju jie jaus mažiau nusivylimo gavę neigiamą atsakymą bei bus labiau motyvuoti bandyti kreiptis dėl darbo kitą kartą. Tikėtina, kad tokiam požiūriui gali turėti įtakos vidinis kontrolės lokusas, aukštas saviveiksmingumo lygis bei aukštas atsparumo lygis.

M. Jahoda deprivacijos teorija remiasi prielaida, kad darbo neturintys žmonės kenčia, nes netenka psichologinių privalumų (Paul ir kt., 2009). Pagal šį modelį, darbas turi ne tik tiesioginės naudos (užsidirbti pragyvenimui), bet ir penkias netiesiogines naudas, kurios labai svarbios psichologinei sveikatai: laiko struktūrą, socialinius kontaktus, statusą, aktyvią veiklą ir kolektyvinį tikslą. Kaip socialistė, M. Jahoda teigiamai žiūrėjo į darbą (Paul ir kt., 2009) ir teigė, kad modernioje visuomenėje darbas yra vienintelis būdas patirti visų netiesioginių darbo naudų (Paul ir Moser, 2006; Paul ir kt., 2009; Paul ir Moser, 2009). Pirma, darbas organizuoja kasdienio gyvenimo laiko struktūrą, nes dirbantis žmogus turi būti tam tikru laiku tam tikroje vietoje. Antra, darbas palengvina socialinius kontaktus per sąveiką su bendradarbiais (Andersen, 2009). Trečia, darbas suteikia progą žmogui užsiimti kolektyviniais veiksmais, nes užduotys atliekamos ne tik savo naudai. Ketvirta, darbas turi įtakos žmogaus statusui hierarchijoje. Galiausiai darbas suteikia žmogui reguliarią veiklą (Andersen, 2009). Taigi, pasak M. Jahoda, darbas būtinas tam, kad žmogus būtų psichologiškai sveikas (Paul ir Moser, 2006; Paul ir kt., 2009). Darbo praradimas veda prie aiškaus netiesioginių darbo naudų praradimo, taip sukeldamas distresą (Paul ir kt., 2009; Andersen, 2009).

P. Warr vitaminų modelis panašus į M. Jahoda deprivacijos modelį tuo, kad jo autorius taip pat teigia, jog tam tikros žmogaus gyvenimo charakteristikos veikia asmens psichinę būklę (Paul ir Moser, 2006). Jis teigė, kad žemas dvylikos aplinkos bruožų lygis gali turėti neigiamą pasekmių žmogaus gerovei (Paul ir Moser, 2006; Paul ir Moser, 2009). Aukštesnis aplinkos bruožų lygis asocijuojasi su geresne psichine būkle, tačiau jeigu pasiekiami aukščiausia riba, tai visa tai, kas virš tos ribos, neturės jokios įtakos psichinei žmogaus būklei (Paul ir Moser, 2006). Kai kurie labai aukšti aplinkos bruožai gali būti netgi žalingi (pvz., įvairovė) (Paul ir Moser, 2006). Bedarbiai susiduria su aplinka, kuri gali pasiūlyti tik ribotą aplinkos įvairovę, todėl tai turi įtakos jų psichinei sveikatai (Paul ir Moser, 2006).

Kai kurios iš dvylikos darbo charakteristikų, kurios sudaro Vitaminų modelį, pavyzdžiui, garbinga socialinė padėtis, išoriškai sukurti tikslai ir bendravimo su kitais žmonėmis galimybė yra panašūs į M. Jahoda (1982) išskirtas netiesiogines darbo naudas, pavyzdžiui, statusą, socialinius kontaktus, kolektyvinį tikslą. Tačiau, priešingai negu M. Jahoda, P. Warr akcentavo tiesioginės darbo naudos svarbą – pinigų buvimą. P. Warr požiūris neapsiriboja bedarbių psichinės sveikatos skirtumų paaiškinimu, bet ir yra naudingas aiškinant dirbančių žmonių psichinės sveikatos skirtumus (Hoare, 2007).

Viena pagrindinių kritiškų pastabų apie M. Jahoda (1982) ir P. Warr (2007) teorijas, apibendrintai priskiriamas socialiniam aplinkos požiūriui, yra ta, kad abi teorijos akcentuoja aplinkos veiksmų įtaką individams, ir ignoruoja tą faktą, jog individai turi galimybę veikti savo aplinką. Būtent todėl D. Fryer (1986) sukūrė *riboto veiksnio teoriją*, kuri akcentuoja asmenų aktyvumą veikiant savo aplinką. Jis teigė, kad apribojimai, kuriuos patiria bedarbiai dėl sumažėjusių pajamų, sumenkina jų galimybę būti proaktyviems, kurti planus ir nustatyti tikslus, o tai prisideda prie suprastėjusios psichinės sveikatos. D. Fryer (1992) kritikavo M. Jahoda (1982) ir P. Warr (2007) teorijas, kadangi jose pernelyg mažas dėmesys buvo skiriamas materialios deprivacijos ir skurdo svarbai.

D. Fryer modelis sutelktas į neturinčio darbo žmogaus interesus (Paul ir Moser, 2006). Ši teorija teigia, kad žmogus yra iniciatyvus ir motyvuotas (Paul ir Moser, 2006). Remiantis šiuo

požiūriu, žmonės yra jėga, kuri aktyviai siekia tikslingo apsisprendimo, stengdamiesi ieškoti prasmės naujoje veikloje ir susidorojant su įvykiais, kurie atsirado gyvenime, pasitelkiant savas vertybes, tikslus ir ateities vizijas (Paul ir Moser, 2006). Neturintys darbo žmonės yra sustatyti į rėmus ir sužlugdyti, ypatingai dėl materialinės galios, nesaugios ateities, žemo socialinio pajėgumo ir stigmatizacijos, kuri siejasi su bedarbyste, darančia įtaką planavimui ir tikslingam veikimui (Rantakeisu ir Jönsson, 2003; Paul ir Moser, 2006). Žmogaus frustracija gali sukelti psichinių problemų (Paul ir Moser, 2006). Taigi riboto veiksnio teorija telkia dėmesį į tai, kaip žmogus elgiasi problemiškomis situacijomis, o ne į tai, ką praranda bedarbiai.

Visgi naujausi tyrimai, atlikti JAV, Australijoje bei Vakarų Europoje (Creed ir Klich, 2005; Ervasti ir Venetoklis, 2010; Janlert ir Hammarström, 2009), atskleidžia, jog bedarbystės patyrimui analizuoti labiausiai tinka M. Jahoda (1982) latentinės deprivacijos modelis.

1.2.3. Bedarbystės ir optimalaus funkcionavimo sąsajos

Optimalus funkcionavimas šiame darbe yra suprantamas kaip palaikantys ir pasitenkinimą teikiantys ryšiai, prisidėjimas prie kitų gerovės, suvokimas, jog kiti gerbia, gyvenimo prasmės ir tikslo turėjimas, įsitraukimas ir susidomėjimas savo veikla, optimizmas, jausmas, jog esi kompetentingas.

Artimiausios bedarbiui aplinkos (o ypač šeimos narių) reakciją į atleidimą yra vienas svarbiausių veiksnių, turinčių įtakos jo optimaliam funkcionavimui (Layton, 1988). Yra žinoma, kad nepriklausomai nuo amžiaus, žmonės laimingiausi, kai jie yra tikri, kad jų aplinkoje yra tokių asmenų, kurie galės suteikti paramos sunkioje situacijoje. Tyrimai rodo, kad parama pagerina problemas įveikos gebėjimus, o tai savo ruožtu prisideda prie fizinės ir psichinės gerovės. Taigi galima teigti, kad socialinė parama yra apsauginis veiksnys, kuris sušvelnina bedarbių ekonominės deprivacijos patyrimą ir sumažina savęs kaltinimo minčių skaičių bei patiriamo streso lygį (Mandal ir Roe, 2008).

A. Väänänen ir kt. (2005) tyrimas įrodo, jog situoktiniai – vieni iš svarbiausių socialinės paramos šaltinių. Yra tyrimų (Berkman ir Glass, 2000), patvirtinančių, jog šeima bei socialinė parama padidina pasitenkinimą gyvenimu bei pagerina fizinę sveikatą, tuo tarpu socialinė atskirtis yra žalingas veiksnys (cit. pagal Ahn ir kt., 2004). Teigiama, jog bedarbių ištėkėjusių moterų situacija yra geresnė nei netekėjusių (Artazcoz ir kt., 2004). Taip pat artimo ryšio su kitu turėjimas siejamas su teigiamu finansinės situacijos suvokimu, dideliu aktyvumu, aukštu statusu bei stipriu kolektyvinio tikslo jausmu (Paul ir Batinic, 2010). Susituokusių bedarbių pasitenkinimas finansine padėtimi yra aukštesnis nei vienišų nedirbančiųjų – tai leidžia daryti prielaidą, jog šeimoje yra alternatyvių pajamų iš situoktinio (Ahn ir kt., 2004).

Kitas svarbus palaikymo šaltinis yra tėvai (Axelsson, 2002). Ypač pažeidžiami yra jauni žmonės, kurių savigarba nėra pakankama ir jie neturi tėvų palaikymo. Vieno tyrimo duomenimis, 76 proc. moterų, kurios neturėjo darbo, savigarba buvo žema ir jos neturėjo tėvų palaikymo, buvo pastebėti net trys psichinės sveikatos sutrikimo simptomai (Axelsson, 2002). Draugų ir apskritai plataus socialinio tinklo parama taip pat svarbi bedarbio optimaliam funkcionavimui. Nustatyta, kad bedarbiai, gaunantys didesnę draugų paramą, patiria mažesnę distreso lygį (Bjarnason ir Sigurdardottir, 2003).

Panašu, kad bedarbių jaučiamą psichologinį distresą sudaro tiek jų pačių pesimistinės nuotaikos, tiek priešiškas visuomenės nusiteikimas ir nepagarba bedarbių atžvilgiu. Manoma, kad toks nusiteikimas paskatintas minties, kad bedarbiai patys kalti dėl susiklosčiusios situacijos ir kad jie galėtų susirasti darbą, jei tik to norėtų (Kelvin ir Jarrett, 1985). Be to, žinoma, kad kai kurie bedarbiai specialiai išsisukinėja nuo darbo tam, kad gautų pašalpų ir įvairių kompensacijų, ir šis faktas tiesiogiai prisideda prie neigiamos nuomonės apie bedarbius formavimo.

Remiantis naujausių tyrimų duomenimis (pavyzdžiui, Konkoly Thege ir kt., 2010), gyvenimo prasmė turėtų būti vertinama kaip svarbi pozityvios gyvenimo kokybės bei psichinės sveikatos dalis. Pavyzdžiui, M. F. Steger (2009) nustatė, jog asmenys, kurie turi aiškų tikslą bei jaučia, jog jų gyvenimas turi prasmę, labiau patenkinti savo gyvenimu bei patiria mažiau neigiamų afektų. E. A. McMahan ir M. DeHart Renken (2011) apibendrina, kad individai, kurie tiki, kad jų gyvenimas prasmingas, pasižymi geresne psichologine sveikata negu tie, kurie mano, jog jų gyvenimas neturi prasmės. L. Hoffman (2009, p. 49) pabrėžė, kad „prasmės pasiekimas“ yra vienas svarbiausių žmogaus egzistencijos aspektų. M. F. Steger su bendradarbiais (2006) teigia, kad gyvenimo prasmės jausmas svarbus optimaliam žmogaus funkcionavimui. Asmenys, kurie savo gyvenimą vertina kaip prasmingą, jaučia mažesnę depresiškumą, didesnę pasitenkinimą gyvenimu, pasižymi aukštesniais savigarbos bei optimizmo rodikliais bei patiria daugiau teigiamų afektų.

C. R. Wanberg (1997) nustatė, kad labiau optimistiški bedarbiai palyginti su mažiau optimistiškais pasižymi aukštesniu savigarbos suvokiamos kontrolės, streso įveika, atsparumo ir psichinės sveikatos lygiu. Kito tyrimo autoriai, ištyrę bedarbių moterų imtį, atrado, jog optimizmas turi stiprų ryšį su fizine sveikata ir gyvenimo tikslo turėjimu (Lai ir Wong, 1998). Bendroje populiacijoje nuolat aptinkamos optimizmo ir pasitenkinimo gyvenimu, sėkmingos streso įveikos ir mažesnio depresiškumo sąsajos (cit. pagal Duffy ir kt., 2013). Šie rezultatai suponuoja mintį, kad optimizmas gali būti apsauginis veiksnys bedarbystės situacijoje, kadangi optimistiški bedarbiai pasižymi didesniu pasitenkinimu gyvenimu, ir yra mažiau linkę būti depresiški.

Kompetencijos pojūtis taip pat yra labai svarbus bedarbiams. Nustatyta, kad jausmas, kad esi kompetentingas, koreliuoja su darbo paieškos savi veiksmingumu (Hernández-Fernaud ir kt., 2011, cit. pagal Aguilar Rivera ir kt., 2012). Profesinės ir asmeninės kompetencija suteikia daugiau galimybių išsaugoti darbo vietą, padidina įsidarbinimo tikimybę (Tejada ir Fernández, 2012, cit. pagal Aguilar Rivera ir kt., 2012).

Apibendrinant galima teigti, kad optimalaus funkcionavimo komponentai (palaikančių ir pasitenkinimą teikiančių ryšių turėjimas, jausmas, jog kiti gerbia, gyvenimo prasmės ir tikslo turėjimas, įsitraukimas ir susidomėjimas savo veikla, optimizmas, kompetencijos jausmas) yra apsauginiai veiksniai bedarbystės situacijoje, leidžiantys bedarbiui jaustis geriau tiek fiziškai, tiek psichologiškai bei palengvinantys darbo paieškos procesą.

1.2.4. Bedarbystės ir psichinės sveikatos sąsajos

Darbas ne tik leidžia patenkinti asmens materialinius poreikius, nes suteikia pajamų, bet ir duoda nematerialios naudos – tai yra reguliarūs kontaktai su kitais žmonėmis, kurie nėra šeimos nariai; tikslų turėjimas; identifikacija; aktyvi veikla, aiški dienos struktūra. Nedarbas turi didelį neigiamą poveikį individo gerovei. Jis paprastai siejamas su sumažėjusia savigarpa, didesniu netikrumu dėl ateities, socialine izoliacija, stigmatizacija, sveikatos problemomis ir psichikos sutrikimais (Knabe, Rätzel, 2011).

Atsižvelgiant į daugybės tyrimų rezultatus, šiuo metu galima daryti išvadą, kad yra ryšys tarp bedarbystės ir sumažėjusio psichologinės gerovės lygio, pavyzdžiui, depresijos, nerimo ir sumažėjusio pasitenkinimo gyvenimu (Georgellis ir kt, 2008; McKee-Ryan ir kt, 2005; Paul ir Moser, 2009). Literatūroje aptinkamos dvi pagrindinės šį ryšį aiškinančios hipotezės: socialinio priežastingumo ir atrankos.

Socialinio priežastingumo hipotezė teigia, kad bedarbystės patirtis sukelia tolesnį neigiamą poveikį psichologinei gerovei. Empirinių šios teorijos įrodymų pateikia daugybės tyrimų autoriai (Gallo ir kt., 2006; McKee-Ryan ir kt., 2005 ir kt.). Priešinga atrankos hipotezė teigia,

jog psichiškai ar fiziškai negaluojuojantys žmonės dažniau praranda darbą dėl savo ligos. Ši teorinį požiūrį taip pat pagrindžia empiriniai tyrimų duomenys (Heponiemi ir kt., 2007; Salm, 2009; Schuring ir kt., 2007). Be to, kai kurie tyrėjai gavo įrodymų, kad šis ryšys abipusis (pavyzdžiui, Paul ir Moser, 2009). Daroma prielaida, kad bedarbystė ir psichologinė gerovė tikriausiai veikia viena kitą. Pavyzdžiui, praradę darbą žmonės patiria didesnę distreso lygį, o tai savo ruožtu sumažina jų galimybes rasti naują darbą. Lyginant abu efektus, manoma, jog aiškinant bedarbystės ir psichologinės gerovės sąsajas socialinio priežastingumo hipotezė turi didesnę svarbą nei atrankos hipotezė (Paul ir Moser, 2009).

Psichinė sveikata yra asmens emocinė ir psichinė gerovė, gebėjimas funkcionuoti visuomenėje ir gebėjimas atlikti kasdienes veiklas ir patenkinti poreikius (Wanberg, 2012). Per pastarąjį dešimtmetį mūsų žinios apie bedarbystės ir psichinės sveikatos ryšį gerokai prasiplėtė, kadangi 2005 ir 2009 metais buvo paskelbti dviejų meta-analitinių tyrimų šioje srityje rezultatai (McKee-Ryan ir kt., 2005; Paul ir Moser, 2009). F. M. McKee-Ryan su kolegomis (2005), išnaginę 52 skerspjuvio tyrimus, kuriuose buvo pristatyti 64 nepriklausomų imčių (iš jų 6 684 bedarbiai ir 15 988 dirbantys) duomenys, nustatė, kad bedarbiai pasižymi statistiškai reikšmingai prastesne psichine sveikata ($d = 0,57$). K. I. Paul ir K. Moser (2009), atlikę 237 skerspjuvio tyrimų, kuriuose buvo nagrinėjami 323 imčių ($N = 458\,820$) duomenys, gavo analogiškus rezultatus: bendras efekto dydis, vertinant bedarbystės poveikį psichinei sveikatai, yra 0,54. Papildomai šie tyrėjai nustatė, kad bedarbiai pasižymi statistiškai didesniu depresiškumo ($d = 0,50$) ir nerimo ($d = 0,40$) lygiu. 15 longitudinalių tyrimų (19 imčių, 1 911 tiriamųjų) rezultatai patvirtina, kad bedarbiams įsidarbinus įvyksta statistiškai reikšmingas psichinės sveikatos pagerėjimas ($d = 0,89$) (McKee-Ryan ir kt., 2005). Tuo tarpu praradus darbą pastebimas psichinės sveikatos pablogėjimas ($d = 0,38$) (10 nepriklausomų imčių, 660 tyrimo dalyvių duomenys) (McKee-Ryan ir kt., 2005).

Dauguma tyrimų įrodo, jog bedarbystė turi ryšį su psichologinių simptomų, kaip depresiškumo ir nerimo, atsiradimu (Linn ir kt., 1985; Daniels, 1986; Croft, 2002; Comino, 2003; Burgard ir Brand, 2005). Šie simptomai paastrėja, tačiau būna laikini (Hamilton ir kt., 1993). Nerimas dažniausiai pasireiškia bedarbystės pradžioje, o depresiškumas suvokiamas kaip ilgiau trunkanti būseną, kuri pasireiškia bedarbystei užsitęsus (Hamilton ir kt., 1993). Tyrimai parodė, jog didelis nerimas išlieka pirmas šešias savaites, o po to ima mažėti (Warr, 1988). Empiriniai tyrimai parodė, jog depresiškumas yra ilgiausiai trunkanti psichinės sveikatos pasekmė bedarbystės laikotarpiu (Hamilton ir kt., 1993). Taip pat yra nustatyta, jog nerimas pasireiškia aštuonis kartus, o depresiškumas penkis kartus dažniau ilgą laiką darbo neturintiems žmonėms (Bjorklund, 1988). Padidėjęs depresiškumas pasireiškia fiziniais simptomais, pavyzdžiui, apetito praradimu, nemiga, sumažėjusiu seksualiniu aktyvumu (Linn ir kt., 1985).

Taip pat buvo rastas ryšys tarp nerimo, depresiškumo ir rūpinimosi savo sveikata (Linn ir kt., 1985). Žmonės, kurie patyrė nerimą ir depresiškumą ir vertino savo sveikatą kaip prastą, dažniau ieškojo medicininių patarimų (Comino, 2003). Medicinos darbuotojai ir įstaigos stengiasi užpildyti socialinius ir emocinius pacientų poreikius (Linn ir kt., 1985). Galbūt todėl dažnai tarp dirbančiųjų ir bedarbių psichologinės diagnozės nesiskiria, nors labai akivaizdžiai skiriasi vaistai, apsilankymai pas gydytojus, praleistas laikas lovoje. Tai leidžia patvirtinti, jog bedarbiai dažniau siekia medicinines pagalbas (Linn ir kt., 1985). Kai kurie tyrimai parodė, jog gydytojai labiau linkę išrašyti vaistus nuo nerimo ir depresijos nei kalbėtis apie šiuos sutrikimus (Comino, 2003).

Kai kurie bedarbiai, turintys nerimo sutrikimų, bijo kreiptis į psichologus pagalbos, nes tai bus įrašyta į jų bylą ir, jų manymu, tai gali trukdyti susirasti naują darbą (Croft, 2002). Taip pat kai kurie darbo neturintys asmenys gali teigti, jog nepastebėjo pablogėjusios savo būklės ir slėpė ją nuo aplinkinių, nors tai trukdo jų funkcionavimui (Croft, 2002). Kiekvienas bedarbis turėtų būti paskatintas atpažinti savo simptomus ir ieškoti pagalbos, kad juos įveiktų (Comino,

2003). Taigi galima daryti išvadą, jog bedarbiai, kurie siekia medicininės pagalbos, kur kas geriau susidoroja su nerimu ir depresiškumu nei tie, kurie neieško pagalbos.

Nemažai tyrimų atskleidė, kad bedarbystė glaudžiai siejasi su patiriamu stresu (Kokko ir kt., 2000). G. Grossi (1999) Švedijoje atliktas tyrimas su 166 bedarbiais vyrais ir moterimis (nuo 22 iki 63 metų, amžiaus vidurkis 40 m.) parodė, kad stresas buvo pozityviai susijęs su finansiniais sunkumais, patirtais praradus darbą, tiesa, ši tendencija labiau pastebima tarp jaunų, išsiskyrusių ir turinčių darbo patirties užsienyje asmenų. Taigi darbo neturėjimas ar netektis rodo, kad ekonominės problemos veda prie psichologinio streso.

Pasak Z. Song ir kt. (2009), tiek darbo paieškos gali sukelti stresą, tiek pats stresas gali turėti įtakos darbo paieškai, t.y. nesėkmingos darbo paieškos gali sukelti stresą, kuris bus jaučiamas ir kitą dieną, o toks stresas savo ruožtu gali trukdyti susirasti darbą dėl prastos emocinės būsenos. Tačiau K. Halvorsen (1998) teigia, kad stresas greičiau yra ne bedarbystės pasekmė, bet atsiranda dėl ilgalaikio bedarbystės proceso, kurio metu asmuo nuolatos jaučia stresą. K. M. Rowley N. T. Feather (1987) atliktas tyrimas rodo, kad 30–49 metų darbo neturinčių grupė, lyginant su 15–24 metų amžiaus taip pat bedarbių grupe, pasižymėjo didesniu streso lygiu, o ilgėjant bedarbystės trukmei abiejose grupėse pastebėta didesnė finansinė įtampa, pakitusi savigarba, didesnis streso lygis. M. Wadsworth ir kt. (1999) taip pat pastebi, kad patirta ilga bedarbystė susijusi su prastesne sveikata, o L. Kulik (2000) teigia, kad Izraelyje vyresnio amžiaus darbo neturinčių moterų sveikata buvo prastesnė nei jaunesnio amžiaus, tačiau vyresnės moterys bedarbystės metu patyrė mažesnę finansinę įtampą lyginant su jaunesnėmis. Bet kokiu atveju bedarbystę galima sieti su patiriamu psichologiniu stresu, kuris su amžiumi ir ilgėjančiu bedarbystės periodu turi tendenciją stiprėti.

Atlikta nemažai tyrimų, kur lyginami darbą turintys ir neturintys asmenys. Bedarbiai palyginti su turinčiais darbą mažiau pasitiki savo jėgomis ir galimybėmis dirbti (Wiener ir kt., 1999), jų fizinė ir psichinė gerovė yra prastesnė nei dirbančių (McKee-Ryan ir kt., 2005), jie patiria nerimą (Westman ir kt., 2004), kaltę (Patton ir Donohue, 1998). Pasak L. E. Waters ir K. A. Moore (2002), pasižymi depresiškumu, žemesne savigarba. Remiantis šiais tyrimais, galima pamatyti skirtumą tarp dirbančių ir nedirbančių, ir šis skirtumas yra pastarųjų nenaudai.

Darbas yra ne tik laiko užimtumas, savęs realizavimas, bet labai siejasi su finansine padėtimi bei ekonomine gerove. Bedarbystės atveju asmuo automatiškai nustoja gauti pajamų pragyvenimui arba jų gauna nepakankamai, t.y. tuo atveju, kai gauna išeitines kompensacijas ar bedarbio pašalpą iš Darbo biržos. L. E. Waters ir K. A. Moore (2001) tyrimas parodė, kad asmenys, kuriems trūko pinigų būtiniausiems materialiniams daiktams ir prasingam aktyviam laisvalaikiui, jautėsi depresiškesni, o pinigų trūkumas tik prasingam laisvalaikiui darė įtaką savigarbai. Pablogėjusi psichologinė sveikata ir finansinė įtampa dažniau stebima tarp tų, kurie ilgai neturi darbo, lyginant su neseniai netekusiais darbo (Warr ir Jackson, 1984). Taigi šie tyrimai patvirtina, kad žmogus nori gyventi, o ne egzistuoti.

Apibendrinant šį poskyrį galima teigti, kad bedarbystė sukelia neigiamą poveikį asmens psichinei sveikatai – praradus darbą padidėja depresijos, nerimo ir streso tikimybė. Tyrimų autoriai sutinka, kad nerimo simptomai dažniausiai pasireiškia bedarbystės pradžioje, o vėliau jį keičia depresiškumas. Tuo tarpu streso simptomai gali būti juntami tiek bedarbystės pradžioje, tiek jai tęsiantis ilgesnį laiką ir daugiausia yra susiję su patiriamais finansiniais sunkumais.

1.2.5. Bedarbystės ir fizinės sveikatos sąsajos

Ryšys tarp bedarbystės ir suprastėjusios fizinės sveikatos gana gerai ištirtas (Henkel, 2011; McKee-Ryan ir kt., 2005; Paul ir Moser, 2009). Atlikti tyrimai remiasi skirtingais modeliais, galinčiais paaiškinti ryšį tarp bedarbystės ir fizinės sveikatos. U. Janlert ir A. Hammarström

(2009) apžvelgė atliktus tyrimus ir jais besiremdami išskyrė septynis modelius: ekonominės deprivacijos modelį, kontrolės trūkumo modelį, kontrolės lokuso modelį, įtampos modelį, socialinio palaikymo modelį, ištraukimo į darbą modelį, netiesioginių naudų modelį.

Ekonominės deprivacijos modelis teigia, kad bedarbiai turi mažesnes pajamas, o mažesnės pajamos – tiesiogiai ar netiesiogiai – pablogina būtinas sveikatos palaikymo sąlygas. Abiejų kontrolės modelių esmė, kad galimybė kontroliuoti (ar jausti, kad galima kontroliuoti) aplinką svarbi reagavimui į bedarbystės situaciją (Janlert ir Hammarström, 2009). Priklausomai nuo vyraujančio kontrolės lokuso – vidinio ar išorinio – dėl bedarbystės asmuo kaltina save arba aplinkybes. Pagal įtampos modelį, psichosocialiniai stimulai, šiuo atveju bedarbystė, kartu su psichobiologiniais, genetiniais veiksniais sukelia įtampą, kuri gali paskatinti tam tikrų ligų pasireiškimą. Socialinio palaikymo modelio pagrindinė mintis yra tai, jog socialinio palaikymo praradimas netekus darbo turi aiškias pasekmes asmens sveikatai (Janlert ir Hammarström, 2009). Pagal netiesioginių naudų modelį (t.y. M. Jahoda latentinės deprivacijos modelį, kuris apžvelgtas anksčiau), manoma, kad darbas turi įtakos daugeliui netiesioginių naudų: dienos struktūros sudarymui, socialinių kontaktų su kitais žmonėmis sukūrimui, statusui ir panašiai. O kai šių netiesioginių naudų negaunama praradus darbą, sveikata gali pablogėti (Janlert ir Hammarström, 2009). Visi šie modeliai stengiasi paaiškinti ryšius tarp bedarbystės ir žmogaus sveikatos.

F. M. McKee-Ryan su kolegomis (2005), išnagrinėję 52 skerspjūvio tyrimus, kuriuose buvo pristatyti 64 nepriklausomų imčių (iš jų 6684 bedarbių ir 15988 dirbančių) duomenys, nustatė, kad bedarbiai pasižymi statistiškai reikšmingai prastesne fizine sveikata ($d = 0,45$) nei dirbantys asmenys. Tuo tarpu 15 longitudinalinių tyrimų (19 imčių, 1911 tiriamųjų) rezultatai patvirtina, kad bedarbiams įsidarbinus įvyksta statistiškai reikšmingas fizinės sveikatos pagerėjimas ($d = 0,36$). Tačiau šiuos rezultatus reikėtų interpretuoti atsargiai dėl nedidelio tyrimo dalyvių skaičiaus bei į metaanalizę įtrauktų tyrimų skaičiaus.

Kitų tyrimų autoriai nustatė, kad bedarbiai pasižymi didesniu sergamumu lėtinėmis ligomis (pavyzdžiui, hipertenzija, diabetu, plaučių ligomis, širdies-kraujagyslių sistemos ligomis, raumenų ir skeleto ligomis), jie dažniau guldomi į ligoninę nei dirbantys asmenys (Jandackova, Paulik, Steptoe, 2012). Bedarbių priešlaikinių mirčių skaičius yra didesnis palyginus su dirbančiais asmenimis (Luo ir kt., 2010; Paul ir Moser, 2009; Lundin ir kt., 2010), akivaizdus ryšys tarp bedarbystės ir padidėjusio savižudybių (Classen ir Dunn, 2012) ir mirčių nuo širdies ir kraujagyslių ligų bei vėžio (Gerdtam ir Johannesson, 2003). Keli tyrimai atskleidė ryšį tarp bedarbystės patyrimo ir fiziologinių rodiklių, tokių kaip padidėjęs kortizolio išsiskyrimas (Maier ir kt., 2006), padidėjęs cholesterolio kiekis (Mattiasson ir kt., 1990), padidėjęs kraujo spaudimas (Kasl ir Cobb, 1970), padidėjęs gliukozės kiekis kraujyje (Kasl ir kt., 1968). Priverstinis atleidimas iš darbo susijęs su dviguba širdies smūgio rizika, t.y. priverstinis atleidimas iš darbo yra rizikos veiksnys širdies ir kraujagyslių ligoms vyresnio amžiaus žmonėms (Gallo ir kt., 2004). M. Voss ir kt. (2004) Švedijoje atliktas tyrimas įrodo, jog bedarbystė didina savižudybės ir mirties dėl neiškių priežasčių riziką, taip pat padidina vaistų dėl nemigos ir raminamųjų vartojimą, atsiranda ilgai besitęsiančios ligos.

Šiems rezultatams paaiškinti galima pasitelkti dvi jau minėtas hipotezes: priežastingumo (t.y. buvimas be darbo turi neigiamos įtakos fizinei sveikatai) ir atrankos (t.y. prasta fizine sveikata pasižymintys žmonės yra dažniau atleidžiami iš darbo, taigi padidėja bedarbystės rizika). Tačiau įvairių strategijų longitudinaliniai tyrimai įtikinamai pagrindžia priežastingumo hipotezę – visgi bedarbystės patyrimas neigiamai veikia asmens fizinę sveikatą (Voss ir kt., 2004). Todėl bedarbystės patyrimas gali skatinti sveikatai žalingų įpročių, kaip rūkymo, nuolatinį alkoholio vartojimą, atsiradimą, mažesnę fizinę aktyvumą, o jie savo ruožtu prognozuoja pablogėjusią sveikatą (Freyer-Adam ir kt., 2011; Eliason ir Storrie, 2009). Taigi šiuo atveju

tyrimų rezultatai patvirtina M. Jahoda (1982) deprivacijos teorijos teiginius, jog bedarbystės padarinys yra skurdas ir kiti patiriami sunkumai, kurie neigiamai veikia sveikatą. Taip pat svarbu paminėti ir tai, kad ilgalaikė bedarbystė labiau žalinga sveikatai nei trumpalaikė bedarbystė (Martikainen, 1990).

Bedarbystė siejama su padidėjusiu nesveikos gyvenamosios elgesiu, pavyzdžiui, padidėjusiu alkoholio bei tabako produktų vartojimu, sumažėjusiu fizinio aktyvumo lygiu (Dooley, Catalano, Hough, 1992; Grayson, 1993), kuris savo ruožtu turi tiesioginės įtakos bedarbių fizinei sveikatai. Taigi toliau bus aptartos bedarbystės ir žalingų įpročių sąsajos.

Padidėjęs alkoholio vartojimas bei priepuolinis gėrimas (angl. *binge drinking*) būdingas bedarbiams, pastebėtas daugelio tyrėjų (pavyzdžiui, Dooley, Catalano, Hough, 1992; Lee, Crombie, Smith, 1991; Henkel, 2011). Tuo tarpu J. Luo ir kolegų (2010) tyrimas rodo, kad dažnas alkoholio vartojimas gali padidinti bedarbių prastos sveikatos riziką. Įdomu tai, kad tiriamieji bedarbiai vartojo mažiau alkoholio negu dirbantieji, greičiausiai taip galėjo nutikti dėl supras-tėjusios finansinės padėties.

Tačiau kai kurių tyrimų autoriai gavo kitokių rezultatų. Pavyzdžiui, J. Pharr, Sh. Moonie ir T. J. Bungum (2012), atlikę tyrimą Nevadoje, nustatė, kad bedarbiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo dirbančiųjų pagal alkoholio vartojimo kiekį. Įdomu, kad šie autoriai taip pat nerado statistiškai reikšmingų skirtumų tarp dirbančiųjų ir bedarbių rūkymo bei nesveikų mitybos įpročių, nors kiti tyrėjai, pavyzdžiui, P. Fagan su kolegomis (2007) nustatė, kad bedarbiai vartoja daugiau tabako produktų negu dirbantieji. Svarbu pastebėti, kad P. Fagan su kolegomis (2007) įrodė, jog ilgalaikiai bedarbiai (neturintys darbo pusę metų ar ilgiau) yra labiau linkę mesti rūkyti nei trumpalaikiai bedarbiai (neturintys darbo mažiau nei pusę metų). Gali būti, kad šie rezultatai susiję su sumažėjusiomis bedarbių ir neaktyvių gyventojų pajamomis. Taip pat reikėtų pažymėti, kad pastebima tendencija, jog bendroje populiacijoje tabako ir alkoholio produktų vartojimas sumažėja, kai vyksta ekonomikos nuosmukis, padidėja bedarbystės lygis, žmonės turi mažiau laisvų pinigų (Henkel, 2011).

Asmens fizinei sveikatai gali pakenkti rūkymas, alkoholio ar narkotikų vartojimas, bet taip pat ir netinkama mityba. Visavertė naudingų medžiagų ir vitaminų kupina mityba vienas iš pagrindinių aspektų, garantuojančių sveikatą. Ji turi įtakos fizinei ir kognityvinei žmogaus raidai, gyvenimo trukmei, taip pat ir darbingumui (Mikalauskaitė, 1986). Visų pirma, mitybą atspindi kūno svoris. Remiantis rekomenduojamomis paros energijos ir maistinių medžiagų normomis galima suprasti, kad per parą reikėtų suvartoti 1862 – 2113 kcal. Kūno masės indeksas (KMI) – ūgio ir svorio santykio rodiklis, kuris padeda įvertinti, ar žmogaus svoris yra normalus, ar nėra antsvorio bei nutukimo (Mikalauskaitė, 1986). Normaliu KMI laikoma 18,5-25 kg/m².

2009 metais K. L. Bolton ir E. Rodriguez atliko tyrimą, kuriuo norėta sužinoti, ar patyrus bedarbystę ir sugrįžus atgal į darbą jaučiami kūno svorio pokyčiai. Šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad 30 proc. asmenų, kurie buvo bedarbiai nuo 1999 iki 2001 metų, numetė svorio, 47,6 proc. asmenų kūno svoris padidėjo, o 22,7 proc. asmenų nepajuto jokio pasikeitimo. Remiantis šiuo tyrimu, akivaizdu, kad darbo praradimas ir kūno svorio pokyčiai susiję, tačiau, ar kūno svoris padidės, ar sumažės priklauso nuo daugiau veiksnių, ne vien tik nuo bedarbystės. Tai patvirtina J. K. Morris ir kolegų (1992) tyrimas, kuris atskleidė, jog nedarbą patyrę vyrai, ko gero, neišlaikys stabilaus kūno svorio, skirtingai nei vyrai, kurie penkerius metus dirbo. Taip pat tyrimas parodė, kad bedarbiai prarado ar įgijo daugiau kaip 10 proc. kūno svorio (Morris ir kt., 1992). K. L. Bolton ir E. Rodriguez (2009) tyrimas parodė, kad bedarbiai, kurie negaudavo pašalpos, turėjo didesnę tikimybę prarasti svorio negu tie, kurie buvo samdomi. Ši išvada parodo, kad pašalpa gali būti vienas iš tų veiksnių, kuris nulemia kūno svorio pasikeitimą. Panašu, kad netekus darbo ir pajamų, maisto racionas sumažėja, mityba suprastėja ir netenkama svorio.

Tačiau taip pat egzistuoja duomenys, kurie rodo, jog kūno svoris gali padidėti, tai taip pat gali sukelti netinkama mityba, kadangi vartojami nesveiki (turintys daug greitųjų angliavandenių ar pan.) maisto produktai.

Gali būti, jog bedarbystė kiek mažiau veikia žmonių, gyvenančių šalyse, kur geresnė valstybės socialinio aprūpinimo sistema, fizinę sveikatą (Sullivan ir von Wachter, 2009). Šis tyrėjų teiginys gali paaiškinti, kodėl Suomijoje atliktas reprezentatyvios imties (1996-2001 m.) tyrimas parodė, kad bedarbystės patyrimas nėra susijęs su fizinės sveikatos prastėjimu (Böckerman ir Ilmakunnas, 2009). Visgi reiktų pabrėžti, kad iki šiol nėra duomenų, kaip bedarbystės patyrimas siejasi su fizine sveikata Lietuvoje, kur bedarbystės lygis 2013 metų pabaigoje viršija 10 procentų.

Tikėtina, jog ryšį tarp bedarbystės patyrimo ir prastos fizinės sveikatos gali medijuoti asmeninės savybės, šeimos vaidmenys, socialinio tinklo stiprumas ar kiti socialiniai (pavyzdžiui, gyvenamoji vieta) ar su sveikata susiję (pavyzdžiui, alkoholio vartojimas) veiksniai (Artazcoz ir kt., 2004; Voss ir kt., 2004).

Apibendrinant galima teigti, jog asmenų, praradusių darbą, psichinė ir fizinė sveikata prastesnė nei dirbančiųjų, t.y. bedarbiai mažiau pasitiki savo jėgomis ir galimbe dirbti, jaučia nerimą, depresiskumą, pasižymi žemesne savigarba, psichologine gerove, didesne širdies smūgio, savižudybės ir mirties dėl neaiškių priežasčių rizika, o rastas ryšys tarp bedarbystės ir ankstyvą mirtį stiprinančių veiksnių kelia didelį susirūpinimą dėl bedarbių psichologinės ir fizinės sveikatos.

1.3. Veiksniai, turintys sąsajų su bedarbių psichologine gerove

1.3.1. Sociodemografiniai veiksniai

Autoriai savo tyrimuose mini įvairius veiksnius (pavyzdžiui, lytį, amžių, išsilavinimą, socioekonominį statusą (SES), bedarbystės trukmę), kurie turi įtakos bedarbystės patyrimui, jos pasekmėms bei tolimesniam elgesiui. Tačiau daugelio kintamųjų atžvilgiu gaunami nevienareikšmiai ir prieštaringi duomenys.

Lytis

Daug įrodymų, kad lytis turi įtakos psichologinei gerovei priklausomai nuo to, ar dirba žmogus, ar ne (Cooper, 2008). Skirtumai tarp bedarbių vyrų ir moterų psichologinės gerovės buvo nustatyti keliais tyrimais, tačiau rezultatai iki šiol yra nevienareikšmiai, yra ir tokių tyrimų, kurių autoriams nepavyko nustatyti statistiškai reikšmingų skirtumų tarp lyčių (Creed ir Watson, 2003). M. Zenger (2011), apibendrinamas tyrimus, teigia, kad kai kurie rezultatai rodo, kad daugiau sunkumų patiria bedarbės moterys, ir šie duomenys gali atspindėti bendrą tendenciją moterų populiacijoje, nes pastebimas didesnis psichikos sutrikimų, pavyzdžiui, depresijos ir nerimo, lygis. Taip pat tyrimai pateikia įrodymų, kad bedarbystę sunkiau išgyvena moterys, bet tai gali būti susiję su tuo, kad ir bendroje populiacijoje moterys dažniau serga depresija ar turi nerimo sutrikimų (Butterworth ir kt., 2006; Gallo ir kt., 2000; McKee-Ryan ir kt., 2005). Kai kurių tyrimų rezultatai atskleidė, kad vyrai parodo mažesnę nuobodulį ir bejėgiškumą netekę darbo, o moterys jaučiasi labiau nelaimingos, patiria aukštesnio lygio depresiskumą ir nerimą (Nordenmark, 1999; Winefield ir kt., 1985). Taip yra todėl, kad vyrai netekę darbo linkę užsiimti mėgstama veikla arba pomėgiais, o moterys linkusios likti namuose, izoliuotis nuo visuomenės ir tvarkyti namus arba prižiūrėti vaikus/jaunesnius brolius/seseris (Winefield ir kt., 1985).

Tačiau kiti mokslininkai gavo priešingos krypties rezultatų (cit. pagal Zenger, 2011). Jie atskleidė, jog vyrai labiau išgyvena nerimą ir depresiškumą nei moterys (Cooper, 2008), atvirksčiai, jos lengviau pakelia bedarbystės našta (Paul ir Moser, 2009). Bedarbės moterys linkusios patirti mažiau psichologinės įtampos, jų savigarbos lygis yra aukštesnis nei vyrų, pasitikėjimo lygis didesnis, jos labiau mėgaujasi įprastomis veiklomis, geriau susidoroja su problemomis ir jaučiasi laimingesnės nei vyrai (Cooper, 2008). Šio rezultato paaiškinimas gali būti tas, kad moterys turi galimybę naudotis „alternatyviais vaidmenimis, kurie gali būti pateikti kaip darbo pakaitalai“, bent jau iki tam tikro lygio (Paul ir Moser, 2009, p. 266). Tuo tarpu Vakarų visuomenėse vyriškasis identitetas yra susijęs su darbu, taigi nedarbas yra gąsdinantis (Paul ir Moser, 2009). Be to, stigmatizacija gali stipriau pasireikšti vyrams nei moterims (Paul ir Moser, 2009; Mossakowski, 2009). Taip pat manoma, kad moterų, netekusių darbo, ypač užimančių aukštas pareigas, yra prastesnė psichinė sveikata nei moterų, kurios užėmė žemesnes pareigas (Artazcoz ir kt., 2004). Be to, kai kurie tyrimai parodė, kad vien žinojimas, jog gali netekti darbo, turi neigiamą įtaką abiejų lyčių sveikatai, bet vyrai dėl to išgyvena labiau nei moterys (Cooper, 2008).

Vyresnio, bet darbingo amžiaus vyrų psichinė sveikata prastėja ilgai nedirbant, kai jie dar gali dirbti (Cooper, 2008), taigi darbas daro didelę įtaką vyresnio amžiaus vyrų sveikatai, tačiau vyresnio amžiaus moterims prastą psichinę sveikatą lemia pirmiausia nerimas dėl šeimos, o tik po to darbo praradimas (Cooper, 2008).

Be to, kai kurie tyrėjai teigia, kad negalima analizuoti vyro ir moters kaip atskirų kategorijų. Jie aiškina, kad tam tikras socialines pozicijas vyrai ir moterys gali suvokti skirtingai (Nordenmark, 1999). Manoma, jog moterys kenčia panašiai kaip ir vyrai, kai jos netenka darbo, mokamo darbo joms reikia lygiai taip pat stipriai kaip ir vyrams dėl psichosocialinių priežasčių. Kai kurie tyrimai parodo, kad vyresnio amžiaus vyrai labiau prisirišę prie mokamo darbo nei moterys, o jaunesnio amžiaus vyrai mažiau prisirišę nei moterys (Nordenmark, 1999).

Taigi nėra vienareikšmiškos nuomonės, kuriai lyčiai, vyrui ar moteriai, sunkiau priimti darbo netektį. Vieni tyrimai parodė, jog moterys sunkiau išgyvena bedarbystę, kitų nuomone, skaudesnės pasekmės yra vyrams, o treči teigia, kad moterys ir vyrai prie darbo prisirišę vienodai ir jo netektį jie išgyvena vienodai.

Amžius

Literatūroje pateikiami nevienodi tyrimų rezultatai dėl bedarbių amžiaus ir psichinės sveikatos ryšio (Hoare, 2007). Taip pat nurodoma, jog tyrimų duomenys dėl ryšio tarp bedarbių gerovės ir amžiaus irgi yra prieštaringi (cit. pagal McKee-Ryan ir kt., 2005).

Dažniausiai manoma, kad vidutinio amžiaus žmonės labiausiai kenčia nuo bedarbystės, tuo tarpu jaunesni ir senesni nėra taip paveikiami (Paul ir Moser, 2009). Vidutinio amžiaus žmonės dažniausiai turi atsakomybių, susijusių su šeima, tai padidina finansinę darbo svarbą, tuo tarpu jaunesni ir senesni žmonės turi susidoroti su mažiau finansinių problemų. Dar daugiau, vidutinio amžiaus žmonės dažniausiai sėkmingai siekia karjeros, tai padaro darbą dar svarbesnį jų psichinei sveikatai, tuo tarpu senesni žmonės yra jau beveik savo karjeros pabaigoje, o jaunesni žmonės dar tik pradeda siekti karjeros (Paul ir Moser, 2009).

Tyrimų, lyginančių vyresnio amžiaus žmones, netekusius darbo, ir jaunus žmones, neturinčius darbo, rezultatai yra prieštaringi. Vieni tyrėjai teigia, kad vyresnio amžiaus žmonės patiria daugiau psichinių problemų netekę darbo nei jaunesni, dar tik pradedantys karjerą žmonės (Niessen ir kt., 2009). Taip yra dėl to, kad vyresnio amžiaus žmonėms yra sunkiau konkuruoti dėl darbo vietos su jaunesniais asmenimis. Nurodoma, jog vyresni bedarbiai jaučiasi mažiau kontroliuojantys situaciją nei jaunesni (cit. pagal Hoare, 2007). Neretai vyresnio amžiaus žmonės jau iš anksto save „nurašo“, kadangi dažnai amžius yra barjeras įsidarbinimui (Kerr ir kt., 2002). Tyrimais įrodyta, kad 40 metų ir vyresniems žmonėms sunkiau susirasti naują darbą.

Netgi vidutinio amžiaus žmonės, kurie ieško darbo, laikomi vyresnio amžiaus. Taip pat vyresnio amžiaus žmonės dažnai susiduria su diskriminacija ir neigiamu stereotipu, teigiančiu, kad jiems bus sunku adaptuotis naujajame darbe. Toks negatyvus požiūris gali sukelti neigiamą savęs suvokimą ir vyresnio amžiaus žmonės gali prarasti savikontrolę ir pasitikėjimą savimi. Taigi senstant susirasti darbą darosi vis sudėtingiau (Niessen ir kt., 2009).

Kalbant apie vyresnio amžiaus darbuotojus, pastebėta tendencija – nenoras priimti bet kokių naujovių/pasikeitimų. Y. Gabriel ir kt. (2009) tyrimo duomenimis, beveik visi tiriamieji atrodė nesugebantys priimti savo aplinkos pasikeitimų. Tyrėjai samprotauja, jog vyresnio amžiaus specialistai linkę prisirišti (tvirtai laikytis) prie savo profesinių įgūdžių bei identiteto – to, kas pasitarnaudavo jiems praityje, todėl nelinkę manyti, jog tie senieji vertingi dalykai dabartinėje situacijoje gali jiems kliudyti. Taip pat lietuvių autoriai samprotauja, jog sovietinių vertybių įtaka vis dar turi poveikį 50-60 amžiaus asmenų populiacijai. Sovietinė sistema suformavo nuostatą, jog neturėjimas darbo yra labai gėdingas, stigmatizuojantis bei nepriimtinas gyvenimo būdas. Teigiama, jog šios kartos bedarbiai gali turėti labai stiprius bejėgiškumo, menkavertiškumo bei gėdos jausmus (cit. pagal Stankūną ir kt., 2006).

Kiti autoriai teigia, kad vyresnio amžiaus žmonėms kur kas lengviau susidoroti su darbo netekimu nei jauniems žmonėms (Cooper, 2008). Vyresni žmonės turi sukaupe daugiau patirties, kuri jiems padeda naujomis aplinkybėmis. Vyresnio amžiaus žmonės, netekę darbo, gali anksčiau išeiti į pensiją ir tai gali užmaskuoti jų darbo netekimo efektą psichinei sveikatai (Cooper, 2008). U. Kunzman ir kt. (2000) tyrimas parodė, jog vyresni žmonės lengviau susitaiko su nusivylimu ir maksimaliau išnaudoja pozityvias emocijas nei jaunesni individai (cit. pagal McKee-Ryan ir kt., 2005).

Kita vertus, yra tyrimų, patvirtinančių, jog jaunesnio amžiaus tiriamieji bedarbystę išgyvena lengviau. Nustatyta, jog jauniausio amžiaus (iki 25 metų) grupės tiriamieji labiau linkę suvokti bedarbystę kaip pozityvią situaciją, t.y. įgalinančią skirti laiko sau, poilsiui, kadangi paprastai dar neturima vaikų, vadinasi, nėra ir atsakomybės už šeimą (Kulik, 2001). Pavyzdžiui, bedarbės iki 21 metų amžiaus moterys, palyginti su 22-62 metų amžiaus respondentėmis, savo sveikatą įvertino geriau. Taip pat šios amžiaus grupės tiriamosios labiau pabrėžė teigiamus bedarbystės aspektus (Kulik, 2000). Jaunesni nei 25 metų tiriamieji įvardija, jog patiria mažiau finansinių sunkumų bei turi daugiau socialinių kontaktų negu vyresnieji atstovai (Hoare, 2007). Tyrėjai samprotauja, jog jauni individai, tarp jų ir moterys, turi daugiau alternatyvų darbui (Ervasti, 2002), todėl bedarbystę išgyvena lengviau. Taip pat keliami prielaida, jog mažiau neigiamų padarinių patiriama ir todėl, kad jaunių žmonių nuomone, po mokyklos baigimo neturėti darbo yra socialiai priimtinau, nei jau turint darbą jo netekti (Hoare, 2007).

2010 m. Kinijoje atliktas bedarbių ir dirbančiųjų tyrimas (Luo ir kt., 2010), kurio metu buvo ieškoma ryšio tarp sveikatos lygio ir bedarbystės patyrimo, atskleidė, kad ryšys tarp užimtumo statuso ir sveikatos buvo stipresnis palyginus vyresnius ir jaunesnius suaugusius. Šį rezultatą galima aiškinti priklausymu skirtingoms gyvenimo ciklo stadijoms ir patiriamu skirtingu ekonominiu spaudimu. Bedarbystė gali būti patiriama kaip labiau stresinis įvykis, kai asmuo susiduria su finansiniais reikalavimais, pavyzdžiui, nuolatine atsakomybe už vaikus ar kitus globotinius. Tuo tarpu jaunesni suaugę turi sąlyginai mažiau atsakomybės už šeimos narius ir galbūt jų mokestinė našta yra mažesnė nei vyresnių suaugusiųjų (Reine ir kt., 2004). Įdomu tai, kad mokslininkai neaptiko lyčių skirtumų analizuodami ryšį tarp sveikatos ir užimtumo statuso.

Visgi verta paminėti, jog yra ir keletas tyrimų, kurių rezultatai atskleidžia, jog ryšys tarp bedarbystės poveikio ir bedarbio amžiaus nėra reikšmingas (Creed ir kt., 2001; Vuori ir kt., 2002). Teigiama, jog tyrėjams, kai nagrinėjamas šis ryšys, reikia įvertinti tai, jog vyresnių individų gyvenimo patirtis yra skirtinga ir, darant išvadas, protingiau būtų atsižvelgti į situaciją, o ne į amžių (cit. pagal McKee-Ryan ir kt., 2005).

Apibendrinant galima daryti išvadą, jog nors tyrimų rezultatai ir kontraversiški, daugiau tyrimų patvirtina, jog bedarbystę lengviau išgyvena jaunesnio amžiaus žmonės, o labiau neišgyvenamą poveikį ji turi vidutinio ir vyresnio amžiaus atstovams.

Šeiminių padėtis

Pastebėta, kad bedarbystė negatyviai veikia ne tik žmogaus psichinę sveikatą, bet kenčia ir šeima. Šeimos nariai kenčia dėl padidėjusio streso ir nerimo lygio (Bjorklund, 1988). Bedarbiai vyrai dažniausiai jaučiasi kaip nevykėliai, nes negali aprūpinti savo šeimos. Tai dažnai sukelia kivirčių (Stack ir kt., 1984). Situoktiniai įvardijami kaip vienas iš svarbiausių socialinio palaikymo šaltinių (Paul ir Moser, 2009). Dar daugiau, socialinis palaikymas buvo kelis kartus įrodytas kaip švelninantis neigiamus bedarbystės padarinius (Stack ir kt., 1984; Paul ir Moser, 2009). Bedarbiai vyrai, kuriems šeima ir draugai teigė, kad jie yra reikalingi, turėjo mažesnę depresiskumo lygį ir patyrė mažiau fizinių ligų (Stack ir kt., 1984). Tie, kurie neturėjo socialinio palaikymo, o darbas buvo pagrindinis savivertės kėlimo šaltinis, išgyveno depresiskumo ir nerimo sutrikimus. Žmonės, kurie netekę darbo gali perimti kitokius vaidmenis, bus mažiau paveikti negatyvių emocijų (Stack ir kt., 1984).

Taip pat buvo pabrėžta, kad nedarbo atveju partneriai gali pasiūlyti ne tik emocinę paramą, bet ir tiesiogiai apčiuopiamą paramą stabilizuojant poros finansinę situaciją (Paul ir Moser, 2009). Ištekėjusios moterys, kurios yra bedarbės ir negauna jokių išmokų, gali tikėtis ekonominės paramos iš vyro, kad būtų patenkinti jų pagrindiniai poreikiai (Artazcoz ir kt., 2004; Paul ir Moser, 2009). Taigi galima daryti išvadą, kad vedę ar gyvenantys kartu partneriai, kurie vienas kitam yra paramos šaltiniai, turėtų patirti mažiau distreso dėl bedarbystės nei vieniši žmonės, kurie turi susidoroti su bedarbyste be tokios paramos (Paul ir Moser, 2009).

Tačiau kai kurie tyrimai parodė, jog ištekėjusios moterys, kurios yra bedarbės ir negauna jokios išmokos, turi prastesnę psichinę sveikatą palyginti su moterimis, kurios nėra ištekėjusios, yra bedarbės ir negauna jokios išmokos (Artazcoz ir kt., 2004). Tačiau netekėjusios moterys neturėdamos darbo dažniausiai gyvena su tėvais, kurie jas išlaiko, tačiau tokiu atveju jos gali patirti stigmatizaciją. O ištekėjusios moterys, kurios neturi darbo, mainais už vyro pinigus prižiūri vaikus, rūpinasi namais (Artazcoz ir kt., 2004). Taip pat bedarbės moterys, kurios neturi vaikų, pasižymi mažesne savigarpa, o neturinčios darbo moterys, kurios turi vaikų, gali užsiimti alternatyvia veikla, t.y. prižiūrėti vaikus, ir tai kelia jų savigarbą (Stack ir kt., 1984). Moterys labiau linkusios bendrauti su vaikais nei vyrai, todėl ir išsiskyrusios moterys geriau susitvarko su bedarbyste, nes jos tokiu atveju jaučiasi visiškai atsakingos už vaikų globą ir tai mažina jų susidomėjimą savimi bei egoizmą. Tačiau vaikai gali kaip tik apsunkinti išsituokusių moterų padėtį, jeigu skiriantis buvo patirta skyrybų trauma (Stack ir kt., 1984).

Tyrimai parodė, kad nedarbas daro didesnę įtaką vedusių vyrų psichinei sveikatai (Artazcoz ir kt., 2004; Paul ir Moser, 2009). Taip pat, vyrams, kurie yra pagrindiniai šeimos maitintojai, psichinė sveikata netekus darbo gali labai suprastėti (Artazcoz ir kt., 2004; Cooper, 2008). Vedusiems vyrams atsakomybės šeimai negali pakeisti darbo ir tapti alternatyviu gyvenimo šaltiniu (Artazcoz ir kt., 2004; Cooper, 2008).

Taigi nors situoktiniai suvokiami kaip paramos šaltiniai, dažniausiai vedę vyrai suprantami kaip šeimos maitintojai, todėl jie žymiai sunkiau išgyvena darbo netekimą nei ištekėjusios moterys, nes jos gali užsiimti alternatyviomis veiklomis, tokiomis kaip vaikų priežiūra.

Išsilavinimas ir socioekonominis statusas

Kai kurie tyrimai teigia, kad skirtingo išsilavinimo žmonės skirtingai veikia bedarbystę (Stankūnas, 2006). Išsimokslinę ir pasirengę darbo rinkai asmenys turi daugiau šansų įsidarbinti nei ne kvalifikuota asmenų grupė (Stankūnas, 2006; McKee-Ryan ir kt., 2005). Tokiu atve-

ju išsimokslinę asmenys, netekę darbo, patiria mažiau su nerimu ir depresiškumu susijusių problemų (McKee-Ryan ir kt., 2005; Ahn ir kt., 2004). Išsilavinę asmenys labiau kompetentingi ir pageidaujami darbo rinkoje (McKee-Ryan ir kt., 2005). Taip pat įsitikinta, kad aukštesnį išsilavinimą turintys bedarbiai savo psichinę sveikatą vertina geriau nei tie, kurie neturi aukštojo išsilavinimo (Ahn ir kt., 2004).

Tačiau kai kurie tyrimai parodė, kad bedarbiai, įgiję aukštesnį išsilavinimą, turi žemesnius pasitenkinimo rodiklius dėl savo pasirinktos veiklos ir laisvalaikio nei bedarbiai, kurie neturi tokio išsilavinimo (Ahn ir kt., 2004). Taip gali būti dėl to, kad aukštesnį išsilavinimą turintys bedarbiai gali manyti, jog didesnės galimybės kainuoja daugiau, taip pat justi stigmatizuojantį poveikį netekus darbo nei neturintys aukštesnio išsilavinimo bedarbiai.

Taigi tyrimų rezultatai nėra vienareikšmiai. Vieni tyrimai teigia, jog aukštesnį išsilavinimą turintys asmenys turi mažiau emocinių sunkumų netekę darbo, kiti – atvirkščiai, lyginant su neturinčiais aukštesnio išsilavinimo bedarbiais.

Dauguma literatūros šaltinių teigia, kad žemas socioekonominis statusas asocijuojasi su emociniais sunkumais (Mossakowski, 2007; Cooper, 2008). O vienas svarbiausių socioekonominį statusą lemiančių veiksnių yra bedarbystė (Cooper, 2008).

Daugelis žmonių nerimauja dėl sumažėjusių socialinių garantijų, piniginių išmokų (Liem, 1982). Žmonės, kurie užima aukštas pareigas, paprastai turi galimybę gauti geresnius finansinius ir socialinius resursus, taip pat gali geriau susidoroti su problemomis (Mossakowski, 2007; Paul ir Moser, 2009). Žemą socioekonominį statusą turintys žmonės yra labiau pažeidžiami ir stipriau reaguoja į stresą, nes jie turi mažiau socialinių ir psichologinių resursų, kurie jiems padėtų susidoroti su problemomis (Mossakowski, 2007; Paul ir Moser, 2009). Be to, didesnis nedarbo lygis yra tarp žemą ekonominį statusą turinčių žmonių grupių (Paul ir Moser, 2009). Tai reiškia, kad tokie žmonės žino, kad bus sunku susirasti naują darbą, ir šis žinojimas gali turėti neigiamą poveikį žmonių nuotakai (Paul ir Moser, 2009).

W. Patton ir R. Donohue (1998) atliktas tyrimas parodė, kad bedarbystę patyrusių individų prasta gerovė pasireiškė per finansinius sunkumus, socialinio kontakto trūkumą. S. M. Ali ir M. Lindstrom (2006) pažymi, kad mažiau aktyvaus fizinio laisvalaikio turi žemo išsilavinimo bedarbiai, jaučiantys finansinį nepriteklių bei menkai socialiai aktyvūs. M. Salm (2009) savo tyrimu pabrėžia, jog aukštesnis išsilavinimas, didesnės pajamos, sveikatos draudimas siejasi su geresne sveikata, tuo tarpu vyresnis amžius, pusės etato darbas, rūkymas ir nutukimas siejasi su prastesne sveikata. L. E. Waters ir K. A. Moore (2002) pastebėjo, kad bedarbiai rečiau įsitraukdavo į socialinę laisvalaikio veiklą nei dirbantys, t.y. laisvalaikį dažniau leisdavo vieni. Tai gali būti dėl nutrūkusių ryšių su bendradarbiais, mažesnio pasitikėjimo savimi, savigarbos, finansinių sunkumų ir pan. Taigi aiškiai matyti, kad sveikatai, aktyviam dalyvavimui socialinėje veikloje, fiziniam užimtumui bedarbystės metu įtakos taip pat turi SES, išsilavinimas bei finansinė padėtis.

Taigi galima daryti išvadą, jog žemas socioekonominis statusas dažniausiai atsiranda dėl nedarbo. Taip pat žemas socioekonominis statusas trukdo žmonėms įsigyti tinkamų resursų išgyvenimui, taip blogindamas psichinę ir fizinę sveikatą.

Bedarbystės trukmė

Be anksčiau aptartų sociodemografinių kintamųjų, mokslininkai analizavo ryšį tarp bedarbystės trukmės ir psichologinės gerovės. Prieš pradėdant nagrinėti tyrimų rezultatus, svarbu paminėti, kad bedarbystė yra skirstoma į trumpalaikę (iki vienu metu), ilgalaikę (nuo vienu metu ir daugiau) bei pasikartojančią (kai asmuo atleidžiamas ne pirmą kartą).

Tyrimų, nagrinėjusių bedarbystės trukmės ir psichologinės gerovės sąsajas, rezultatai prieštaringi ir neleidžia daryti vienareikšmės išvados. Meta-analizės duomenys rodo tiesioginį

laiko, praleisto be darbo (McKee-Ryan ir kt., 2005; Paul ir Moser, 2009), bei pasikartojančios bedarbystės (Luhmann ir Eid, 2009) neigiamą poveikį psichologinei gerovei. Pavyzdžiui, nustatyta, jog kuo ilgiau žmogus bedarbis, tuo labiau neigiami padariniai jo psichinei sveikatai (Moorhouse ir Caltabiano, 2007; Paul ir Moser, 2009). Kuo ilgiau žmogus išlieka bedarbis, tuo didesnė tikimybė pasireikšti stipresniam stresui, susijusiam su nepatenkintais psichologiniais bei fiziniais poreikiais (Cole ir kt., 2009).

Taip pat teigiama, jog pasitraukimo iš bedarbių gretų tikimybė mažėja ilgėjant bedarbystės laikotarpiui (Georgellis ir Gregoriou, 2008), kadangi ilgalaikis nedarbas skatina žmogų prarasti tikėjimą, jog jis vėl įsidarbins (Pocius ir Okunevičiūtė-Neverauskienė, 2003). Ilgi nedarbo periodai gali prisidėti prie įgūdžių praradimo, padidina ilgalaikį skurdą bei sumažina šansus vėl rasti darbą. Taip pat ilgas bedarbystės laikotarpis gali skatinti prarasti pasitikėjimą savimi (RGWR, 2000 – cit. pagal Hoare, 2007), o tai leidžia kelti prielaidą, jog ilgalaikių bedarbių savęs vertinimas yra žemesnis nei trumpalaikių.

Bedarbystės laikotarpio ilgėjimas susijęs ir su suicidinių bandymų, minčių bei depresijos padidėjimu. Jauni žmonės, kurių bedarbystės trukmė yra 6 mėnesiai ir daugiau, gauna aukštesnius psichinės sveikatos problemų įverčius nei dirbantieji (Fergusson ir kt., 2001). Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, jog ilgalaikiai bedarbiai (12 mėn. ir daugiau) turėjo daugiau depresinės nuotaikos epizodų per paskutinius 12 mėnesių nei trumpalaikio bedarbystės laikotarpio atstovai. BDI skalės įverčiai taip pat buvo aukštesni tarp ilgalaikių bedarbių nei tarp trumpalaikių. Šis tyrimas paremia teiginį, jog egzistuoja ryšys tarp bedarbystės trukmės ir prastos psichinės sveikatos – kuo ilgiau asmuo išlieka bedarbis, tuo prastesnė tampa jo sveikata (Stankūnas ir kt., 2006).

Taip pat įrodyta, jog ilgesnis nedarbo laikotarpis susijęs su mažesniu pasitenkinimu gyvenimu (Freidl ir kt., 2007). Teigiama, jog bedarbių ir vidinė darna yra žemesnė nei dirbančiųjų (Stankūnas ir kt., 2009; Vastamäki, 2009; Volanen ir kt., 2004). Vidinė darna – tai asmens požiūris į gyvenimą bei pasaulį. Teigiama, jog kuo geresnė vidinė darna, tuo asmuo labiau orientuojasi į gyvenimą, priešingai, mažesnė vidinė darna sąlygoja didesnį nusivylimą gyvenimu (cit. pagal Stankūną ir kt., 2009). Nurodoma, jog būtent ilgalaikių bedarbių vidinės darnos vidurkis yra žemesnis. Taigi nusivylimas gyvenimu didėja ilgėjant bedarbystės trukmei (Stankūnas ir kt., 2009). Iš to galima daryti prielaidą, jog ilgalaikiai bedarbiai mažiau patenkinti savo gyvenimu.

Tačiau kiti tyrėjai labiau linkę naudoti adaptacijos modelį, aiškindami bedarbystės trukmės ir psichologinės gerovės ryšį. Tai reiškia, kad psichologinė gerovė labiausiai sumažėja iškart po atleidimo, o vėliau bedarbiai prisitaiko prie situacijos (Gallo ir kt., 2006b; Georgellis ir kt., 2008; Lucas ir kt., 2004; Stankūnas ir kt., 2006). Tyrimai rodo, jog bedarbystės adaptacija yra geresnė pirmasis darbo netekties metais nei antraisiais ir trečiaisiais. Pavyzdžiui, analizuojant fizinės sveikatos ir bedarbystės ryšį pagal bedarbystės trukmę, galima pastebėti, jog didėjant nedarbo laikotarpiui, didėja sveikatos pablogėjimo rizika, tačiau praėjus penkeriems metams nuo atleidimo iš darbo, rizika kiek sumažėja. Šis rezultatas atitinka kitų tyrėjų gautus duomenis, kurie rodo, kad pirmi ketveri bedarbystės metai pasižymi didžiausia mirties rizika, tačiau vėliau ši rizika mažėja. Galbūt šį rezultatą galima aiškinti tuo, kad ilgalaikiai bedarbiai teigiamai adaptuojasi prie bedarbystės situacijos ir atgauna fizines (ir dvasines) jėgas. Iš kitos pusės, nemažai tyrimų atskleidžia, kad įsidarbinimas veda prie padidėjusio psichologinės gerovės lygio, kuris yra panašus į buvusį prieš darbo praradimą (Gallo ir kt., 2000; Paul ir Moser, 2009; Thomas ir kt., 2005).

Taip pat yra tyrimų, atskleidusių, jog patiriamas aukščiausias psichologinis stresas 2-3 bedarbystės mėnesiais. Stresas santykinai mažesnis pradžioje (iki 2 mėn.) ir po 6 mėn. bedarbystės. Tyrėjai tokius rezultatus bando aiškinti tuo, jog bedarbystės pradžioje situacija (neturėjimas darbo) gali būti vertinama kaip trumpalaikis reiškinys ir netgi kaip galimybė pailsėti. O tuo

tarpu po ilgo bedarbystės periodo individai linkę adaptuotis prie susidariusios situacijos (ji pasidaro įprasta, kasdieniška), todėl patiria mažesnę stresą (Kulik, 2001).

Verta paminėti įdomius rezultatus, kuriuos gavo J. R. Pharr su kolegomis (2012). Jų atliktas tyrimas atskleidė, kad tiek trumpalaikiai, tiek ilgalaikiai bedarbiai palyginti su dirbančiaisiais (kontroliuojant amžių, pajamas, lytį, rasę ir išsilavinimą) buvo keturis kartus daugiau linkę patirti sunkumų apmokant sveikatos draudimą ir du kartus daugiau linkę atidėti apsilankymą pas gydytojus.

Apžvelgus tyrimus, galima priėti prie išvados, jog rezultatai nėra vienareikšmiški. Viena vertus, nurodoma, jog ilgalaikis bedarbystės laikotarpis turi labiau neigiamą poveikį psichologinei gerovei, savivertei ar pasitenkinimui gyvenimu nei trumpalaikis, kita vertus, yra tyrėjų, teigiančių, jog ilgai nei prisitaikoma prie esamos situacijos ir patiriamas stresas tampa mažesnis. Visgi galima daryti išvadą, jog dauguma tyrimų paremia, kad ilgalaikis nedarbas turi skaudesnes pasekmes nei trumpalaikis.

1.3.2. Bedarbių laiko struktūravimas

Užsienio mokslininkai pripažįsta, jog laiko struktūravimas turi įtakos bedarbystės patyrimui bei sumažina neigiamą šio patyrimo poveikį bedarbių gretose atsidūrusių asmenų psichologinei gerovei. Pavyzdžiui, M. Greenberg (2011), cituodama neseniai atliktą meta-analizės tyrimą, teigia, kad veiksniai, labiausiai susiję su gera psichine sveikata bedarbystės metu ir aukšta psichologine gerove, yra būtent laiko struktūravimas (rutininiai užsiėmimai ir veiklos, padedančios struktūruoti bedarbio laiką) ir teigiamas kartinis savęs vertinimas (jausmas, kad esi vertingas, kompetentingas, sėkmingas).

Laiko struktūravimo samprata

M. J. Bond ir N. T. Feather (1988, 321 psl.) apibrėžia laiko struktūravimą kaip „laipsnį, kuriuo asmenys vertina savo laiką leidžiamą/naudojamą struktūruotai, organizuotai ir tikslingai“. Didele dalimi šis suvokimas ir laiko naudojimo pojūtis priklauso nuo asmens gebėjimo skirti laiką vertingoms (svarbioms) veikloms. Ankstesni tyrimai rodo, kad žmonės, norintys struktūruotai ir tikslingai leisti laiką, labiau linkę laikytis rutinos, planuoti įvykius ir veiklas (Feather ir Bond, 1983). Taigi tokie asmenys kurdami tikslus labiau linkę nustatyti tų tikslų įgyvendinimo laiką bei veiksmus, kurių reikia šiems tikslams pasiekti. Kita vertus individai, prastai struktūruojantys laiką, dažniau „švaisto laiką“ ir patiria sunkumų siekdami tikslų (Chang, Nguyen, 2011).

Laiko struktūravimo konstrukta sudaro šie komponentai (Bond ir Feather, 1988): struktūruota rutina, tikslo jausmas, dabarties orientacija, efektyvus organizavimas, atkaklumas/ištvermingumas. Individai, gaunantys aukštus struktūruotos rutinos įvertinimus, linkę laikytis dienvakšės ir tikrinti, ar pavyko užbaigti darbus. Turintys aukštus atkaklumo/ištvermingumo įvertinimus linkę atkakliai ir ištvermingai siekti sudėtingų tikslų, o pasižymintys orientacija į dabartį linkę gyventi čia ir dabar ir elgtis remiantis dabartine situacija. Asmenys, kurie turi aukštus tikslo jausmo įvertinimus, gali suvokti savo laiką užpildytą prasmingos ir vertingos veiklos. Galiausiai asmenys, kurie gauna aukštus efektyvaus organizavimo balus, yra gerai organizuoti ir retai gaišta laiką banalioms veikloms.

Laiko struktūravimo ryšys su psichologine gerove

Dauguma darbuotojų pripranta prie dienos rutinos: ėjimo į darbą, pietų pertraukos, poilsio grįžus namo, susitikimų su draugais ir artimaisiais bei miego. Darbo praradimas sugriauna šią nusistovėjusią dienos tvarką. Ir nors kai kurie bedarbiai geba sukurti naują dienvakšę,

didžioji dauguma susiduria su esminiais sunkumais struktūruojant laiką (Fryer ir McKenna, 1987). Šis faktas buvo pastebėtas jau 1930-taisiais, kada M. Jahoda su bendradarbiais vykdė žymiuosius Marientalio tyrimus (Jahoda ir kt., 1979).

Ir nors būtų galima teigti, kad šiuolaikiniame pasaulyje dėl technologijų bedarbiai gali efektyviau struktūruoti savo laiką, tačiau tyrimai rodo, kad netekę darbo žmonės vis dar susiduria su laiko struktūros problemomis (Wanberg ir kt., 1997). Empiriniai duomenys rodo, kad nemokėjimas struktūruoti savo dienos ir rasti užsiėmimų susijęs su prastesne psichine bei fizine sveikata ir jaučiamu nelaimingumu dėl bedarbystės (Wanberg ir kt., 1997). Feather ir Bond (1983) nustatė, kad struktūruotas ir tikslingas laiko panaudojimas teigiamai koreliuoja su savierte ir neigiamai koreliuoja su depresijos simptomais tiek dirbančiųjų, tiek bedarbių grupėse.

Tyrimai rodo, kad laiko struktūravimo lygis yra žemesnis bedarbių imtyje nei dirbančiųjų. Tačiau nėra aišku, ar bedarbystė sąlygoja laiko struktūravimo sumažėjimą, ar individai, pasižymintys žemu laiko struktūravimo lygiu, labiau linkę prarasti darbą.

Remiantis literatūros analize ir bendru supratimu apie darbo praradimą, atrodo, kad labiausiai tikėtina, jog būtent nedarbas sukelia asmenims problemų dėl laiko struktūravimo. Nors paprastai bedarbiai leidžia laiką ieškodami darbo, daugelis vis dar praleidžia daug laiko be tikslingos veiklos, paprasčiausiai žiūrėdami televizorių ar miegodami (Warr, Jackson, 1987). Asmenys gali atidėlioti užduočių ar darbų užbaigimą manydami, kad „turiu visą dieną / savaitę tam padaryti“. Be to, neapibrėžtumas dėl to, kaip ilgai užsitęs bedarbystės laikotarpis, gali atgrasinti asmenis nuo įvairių projektų ar darbų, kurie galėtų juos užimti, pradžios (Fryer ir McKenna, 1987). Pavyzdžiui, bedarbiai nežino, ar jie turės laiko užbaigti naujai pradėtą veiklą (pavyzdžiui, namo dažymą, dalyvavimą tęstiniuose mokymuose), kol ras naują darbą, ir jie nežino, ar ateityje užteks pinigų tai veiklai atlikti (Warr, Jackson, 1987).

Kita vertus, Feather (1990) teigia, kad nemokantys struktūruoti laiko asmenys gali būti labiau linkę tapti bedarbiais. Darbdaviai nenori išlaikyti asmenų, negebančių gerai struktūruoti savo laiko. Taip pat gali būti, jog asmenys prastai planuojantys laiką gali būti labiau linkę palikti savo darbo vietas.

Nagrinėjant mokslinę literatūrą laiko struktūravimo ir psichologinės bedarbių gerovės sąsają tema galima rasti nevienareikšmių rezultatų. Keli autoriai nagrinėjo šio ryšio kryptį (Feather, 1990; Hepworth, 1980; Kilpatrick ir Trew, 1985), tačiau iki šiol nėra aišku, ar prastas laiko struktūravimas sąlygoja prastą psichinę sveikatą ir psichologinę gerovę, arba prasta psichinė sveikata lemia laiko struktūravimo pablogėjimą.

Visų pirma, tikėtina, kad laiko struktūravimo problemos gali sukelti psichinės sveikatos pablogėjimą. Asmenys, turintys sunkumų struktūruojant savo laiką, bedarbystės metu gali pradėti jaustis neproduktyvūs, todėl tai gali paskatinti prastesnę psichinę sveikatą. Kita vertus, yra įmanoma, jog prasta psichinė sveikata gali bloginti laiko struktūravimą. Pavyzdžiui, depresiški asmenys gali būti mažiau linkę užsiimti kokia nors veikla, nedalyvauti socialinėje veikloje. Taip pat įmanoma, kad tarp šių kintamųjų yra abipusis ryšys. Asmenys, turintys problemų struktūruojant laiką, nedarbo metu gali patirti psichologinį distresą, o distresas savo ruožtu gali sukelti žmonėms tolesnių problemų struktūruojant savo laiką (Feather ir Bond, 1994). Šią išvadą taip pat priėjo S. O. Brenner ir R. Bartell (1983), kurių analizė rodo, kad yra abipusis ryšys tarp laiko struktūravimo ir psichinės sveikatos bedarbystės laikotarpiu.

Tyrimai rodo, kad laiko struktūravimas yra teigiamai susijęs su asmens elgesiu, aukšta savivarba, fizine sveikata ir optimizmu (Bond ir Feather, 1988) bei A tipo elgesiu (konkurencinis elgesys, Mudrack, 1999). Ir atvirkščiai, laiko struktūravimo įgūdžių trūkumas susijęs su depresija, psichologiniu distresu, nerimu, neurotiškumu, fiziniais bei beviltiškumo simptomais (Bond ir Feather, 1988; Feather ir Bond, 1994). F. M. McKee-Ryan su kolegomis (2005) apiben-

drindami meta-analizės tyrimo rezultatus teigia, kad bedarbiai pasižymi žemesne psichologine gerove, kaip pagrindinę šio reiškinio priežastį įvardina laiko struktūravimą.

Apibendrinant galima teigti, jog svarbu, kad bedarbiai mokėtų aiškiai struktūruoti savo laiką, kadangi tikslingai suplanuotas laikas didina pasitenkinimą gyvenimu (Martella ir Maass, 2000), o prasmingas įsitraukimas į aktyvią laisvalaikio veiklą gali būti naudingas ir konstruktyvus įveikos būdas bedarbystės laikotarpiu (Waters ir Moore, 2002).

1.3.3. Kertinio savęs vertinimo ir bedarbių psichologinės gerovės sąsajos

Pozityvios psichologijos tyrėjai aprašo įvykusį paradigmos poslinkį, kada nuo tyrimų, nagrinėjančių neigiamus asmenybės aspektus, buvo pereita prie domėjimosi asmenybės augimo, kūrybiškumo, atsparumo ir laimės galimybėmis (cit. pagal Judge, Kammeyer-Mueller, 2011). Jei šios teigiamos gyvenimo dalys nėra įtraukiamos į tyrimus, tai reiškia, kad gaunamas tik dalinis individo funkcionavimo ir sugebėjimų vaizdas. Šios pozityvios psichologijos perspektyvos atstovai teigia, kad siekdami suprasti asmens funkcionavimą, turime ne tik žinoti, kokie veiksniai susiję su nerimu, stresu ir depresiškumu, bet taip pat suprasti, kokie veiksniai leidžia individui sėkmingai valdyti aplinką. Tyrimuose vis dažniau pradėtos identifikuoti žmonių grupės, turinčios aktyvumo, pozityvumo ir saviveiksmingumo bruožų. Kaip vienas svarbiausių pozityviosios psichologijos nagrinėjamų veiksnių, darantis įtaką asmens motyvacijai, elgesiui ir nuostatoms, įvardinamas kertinis savęs vertinimas (angl. *core self-evaluations*). Kertinis savęs vertinimas šiame darbe suprantamas kaip fundamentalios/esminės asmens prielaidos arba įsitikinimai apie save ir savo funkcionavimą pasaulyje (Johnson ir kt., 2008).

T. A. Judge ir kt. (2002) iškėlė prielaidą, jog savivertė, kontrolės lokusas, neurotiškumas ir bendras saviveiksmingumas teoriškai gali būti sujungti į vieną konstrukta. Tyrėjų atlikto empirinio tyrimo rezultatai šią hipotezę patvirtino – atrasta, jog visi keturi minėti psichologiniai konceptai pakankamai stipriai koreliuoja tarpusavyje (koreliacijos koeficientai siekia nuo 0,40 iki 0,85), o faktorinė analizė išskiria vieną faktorių. Remdamiesi tyrimo išvadomis, autoriai rekomenduoja šiuos kintamuosius tyrinėti integruotai (Judge ir kt., 2002), kadangi bendras konstruktas turi geresnius prognostinius rodiklius nei atskiri jo komponentai (Johnson ir kt., 2008). Siūloma minėtas keturias dimensijas traktuoti kaip vieną daugiadimensinį konstrukta, apibrėžiamą kertinio savęs vertinimo sąvoka (Judge ir kt., 2003). Apibūdindami minėtą konstrukta autoriai rėmėsi šiomis kertinį savęs vertinimą sudarančių dimensijų sampratėmis (cit. pagal Judge ir kt., 2003):

- savivertę (savęs kaip asmens vertinimu);
- kontrolės lokusu (įsitikinimais apie įvykių savo gyvenime priežastis);
- neurotiškumu (tendencija sutelkti dėmesį į neigiamus savęs aspektus bei aiškinti dalykus negatyviai);
- bendras saviveiksmingumu (savo gebėjimų/galimybių įvairiose situacijose vertinimas)

T. A. Judge ir kt. (1998) kertinį savęs vertinimą traktavo kaip fundamentalias/esmines asmens prielaidas arba įsitikinimus apie save ir savo funkcionavimą pasaulyje (Johnson ir kt., 2008). Tai yra bazinis/esminis savo, kaip žmogaus, vertės, efektyvumo bei gebėjimų vertinimas. Nurodoma, jog asmuo, pasižymintis aukštu kertiniu savęs vertinimu (t.y., aukšta saviverte ir aukštu bendru saviveiksmingumu, žemu neurotiškumu bei aukštu vidiniu kontrolės lokusu), geba gerai prisitaikyti, yra pozityvus bei pasitiki savimi ir savo jėgomis (Judge ir kt., 2003). Šis psichologinis konstruktas gali būti tyrinėjamas tiek darbo (pavyzdžiui, studijuojant pasitenkinimą darbu, darbo atlikimą ar motyvaciją; Chang ir kt., 2012), tiek bedarbystės (pavyzdžiui, ieškant ryšių su darbo paieškos veiksmais/intensyvumu; Chang ir kt., 2012; McKee-Ryan ir kt., 2005) kontekste.

Nagrinėjant kartinio savęs vertinimo ir psichologinės gerovės sąsajas reikia pabrėžti, jog studijų šiuo atžvilgiu stinga. Apžvelgus literatūrą, pastebėta, jog mokslininkai vis dar linkę tyrinėti atskirus kartinio savęs vertinimo komponentus, o netraktuoti juos kaip bendrą psichologinį konceptą. Pavyzdžiui, tyrimų rezultatai rodo, jog viena iš kartinio savęs vertinimo dimensijų – neurotiškumas neigiamai koreliuoja su psichologine gerove (Waterman ir kt., 2010) bei neigiamai ją prognozuoja (Nave ir kt., 2008). Minėtų tyrimų rezultatai leidžia teigti, jog kuo aukštesnis neurotiškumo lygis, tuo žemesnė asmens psichologinė gerovė. Taip pat nurodoma, jog tarp kito kartinio savęs vertinimo konstrukto komponento – savivertės – ir psichologinės gerovės egzistuoja teigiamas ryšys (Waterman ir kt., 2010). Galima samprotauti, jog geriau save vertinantys asmenys pasižymi ir aukštesne psichologine gerove, kadangi suvokia ir vertina savo stiprybes bei gebėjimus, turi pozityvų požiūrį į save, kaip į žmogų.

Tyrimų autoriai pripažįsta, jog kartinis savęs vertinimas turi įtakos bedarbystės patyrimui bei sumažina neigiamą šio patyrimo poveikį bedarbių gretose atsідūrusių asmenų psichologinei gerovei. Nustatyta, jog aukštas kartinis savęs vertinimas bedarbystės situacijoje gali tapti tarsi apsauginiu veiksmu, kuris bedarbiui padeda kovoti su patiriamu stresu bei išlaikyti gerą psichinę sveikatą (McKee-Ryan ir kt., 2005). Kadangi asmenys, kurie pasižymi aukštu kartinio savęs vertinimu, apibūdinami kaip gebantys gerai prisitaikyti, pozityvūs, pasitikintys savimi bei savo jėgomis (Judge ir kt., 2003), tikėtina, jog jie pasižymi ir aukštesniu savo gyvenimo prasingumo suvokimu ir tikslų turėjimu, optimizmu, ryšių su kitais palaikymu ir kt. Pozityvus požiūris į save bei kitus, tikėtina, sąlygoja geresnį psichologinį prisitaikymą prie nepalankios bedarbystės situacijos kartu padėdamas išlaikyti ir pozityvią psichologinę gerovę.

Trūkstant mokslinių duomenų, analizuojančių kartinio savęs vertinimo kaip vieningo konstrukto ir psichologinės gerovės sąsajas, verta šį ryšį nagrinėti pasitelkiant analogiją su subjektyvia gerove. Nepaisant skirtingų hedonistinės ir eudemoninės sampratų pozicijų – subjektyvios ir psichologinės gerovės skalių įverčiai koreliuoja (Nave ir kt., 2008; Waterman ir kt., 2010) bei pasižymi panašiomis sąsajomis su įvairiais kitais kintamaisiais (Kamp Dush ir Amato, 2005). Taigi verta apžvelgti ir subjektyvios gerovės komponentų ir kartinio savęs vertinimo bei jo dimensijų sąsajas – tai suteikia galimybę kelti prielaidas apie kartinio savęs vertinimo konstrukto ir psichologinės gerovės sąsajas bei įtaką psichologinei gerovei. Štai, pavyzdžiui, keleto tyrimų rezultatai leidžia teigti, jog kartinis savęs vertinimas teigiamai koreliuoja su vienu iš subjektyvios gerovės komponentų – pasitenkinimu gyvenimu (McKee-Ryan ir kt., 2005; Tsaousis ir kt., 2007). Taip pat pastebima, jog subjektyvi gerovė neigiamai susijusi su neurotiškumu (Gonzalez Gutierrez ir kt., 2005; Libran, 2006), o koreliacija su vidiniu kontrolės lokusu yra teigiama (Singh ir Mansi, 2009). Reikėtų paminėti, jog tyrimuose randamas subjektyvios gerovės ryšys su neurotiškumu yra ne tik koreliacinio pobūdžio – nustatyta neigiama neurotiškumo įtaka subjektyviai gerovei (Libran, 2006; Steel ir kt., 2008). Tuo tarpu saviveiksmingumas daro teigiamą įtaką pasitenkinimui gyvenimu (Karademas, 2007), t.y. kuo aukštesnis tikėjimas savo gebėjimais ir galimybe pasiekti tikslus, tuo didesnis ir asmens pasitenkinimas gyvenimu.

Pastebėti dėsningumai pasireiškia ir bedarbystės situacijoje. Literatūros analizė atskleidžia, jog darbas apibūdinamas kaip pajamų šaltinis, kuris turi nemažą įtaką įvairiems gyvenimo aspektams. Šis veiksnys žmogaus gyvenime užima didelę dalį jo laiko bei energijos. Nemažai daliai žmonių darbas taip pat yra draugystės ryšių šaltinis bei galimybė panaudoti savo įgūdžius bei gebėjimus. Dėl šių priežasčių darbas yra svarbus determinantas, lemiantis bendrą pasitenkinimą gyvenimu (Kahn ir Juster, 2002). Taigi netekus darbo pasitenkinimas gyvenimu krenta (Hoare, 2007), žmonės, turintys darbą, apibūdinami kaip sveikesni bei laimesni (Cole ir kt., 2009). Galima samprotauti, jog netekusio darbo žmogaus savivertė ilgainiui darosi žemesnė dėl reikalingų įgūdžių praradimo, silpstančio tikėjimo savimi ir gebėjimų kontroliuoti susiklosčiu-

šią bedarbystės situaciją. Galima spėti, jog dėl šios priežasties prastėja ir psichologinė gerovė. Tą paremia ir empiriniai tyrimai – atrasta, jog kertinis savęs vertinimas teigiamai koreliuoja su psichine sveikata (McKee-Ryan ir kt., 2005).

Tyrimai taip pat atskleidžia, jog bedarbiai savivertės praradimą nurodo kaip vieną iš dažniausiai patiriamų psichologinių būsenų (Hoare, 2007). Mokslinių tyrimų rezultatai rodo, jog savivertė neigiamai koreliuoja su psichologiniu distresu, kurio bedarbiai patiria itin daug (Hoare ir Machin, 2006). Tuo tarpu teigiama, jog pozityvus požiūris į save bei kitus pagerina psichologinį prisitaikymą prie nepalankios situacijos (Cheng ir kt., 2009), šiuo atveju – bedarbystės. Taigi galima samprotauti, jog teigiamas savęs vertinimas gali atlikti tarsi apsauginio vaidmens, padedančio išvengti psichologinės gerovės sumažėjimo bedarbystės situacijoje, funkciją.

Taip pat literatūroje teigiama, jog bedarbystė – reikšmingas veiksnys, prisidedantis prie išmokto bejėgiškumo atsiradimo (Bjørnstad, 2006). Asmenys, kuriems pasireiškia išmoktas bejėgiškumas, pasižymi mąstymu, jog savo gyvenimo jie nekontroliuoja, nėra pajėgūs keisti aplinkybių, todėl tampa pasyvūs ir vengiantys aktyviai spręsti iškilusius sunkumus (Seligman, 2006). Yra tyrimų, nustačiusių, jog psichologinė gerovė teigiamai koreliuoja su vidiniu kontrolės lokusu (Waterman ir kt., 2010). Taigi galima daryti išvadą, jog vidinis kontrolės lokusas (kada asmuo tiki, kad savo gyvenimą jis pats gali kontroliuoti) skatina aktyviai ieškoti sprendimų susidūrus su stresine situacija – iš to kyla prielaida, jog vidinis kontrolės lokusas taip pat gali prisidėti prie teigiamos psichologinės gerovės išlaikymo atsidūrus bedarbių gretose.

Išanalizavus kertinio savęs vertinimo komponentų ir psichologinės gerovės sąsajas, galima kelti prielaidą, kad bedarbių kertinis savęs vertinimas gali turėti įtakos psichologinei gerovei.

1.3.4. Atsparumo ir bedarbių psichologinės gerovės sąsajos

Atsparumas yra vienas esminių pozityvios psichologijos konstrukčių. Pozityvioji psichologija siekia identifikuoti individo, kuris susiduria su įvairiomis sunkiomis situacijomis ar nelaimėmis, stiprybes. Pozityvios psichologijos tyrėjai, nagrinėjantys atsparumo konstruklą, neigia, kad gyvenime reikia vengti rizikos. Todėl jie sutelkia dėmesį į tuos veiksniais, kurie skatina individus, susiduriančius su sunkumais (pavyzdžiui, atleidimu iš darbo), gerai jaustis. Atsparumo teorijoje pripažįstama, kad kiekvienam žmogui reikalingi tiek neigiami, tiek teigiami patyrimai, kad sėkminga jų įveika ir atsitiesimas po nelaimių teigiamai veikia individą. Per 40 pastarųjų metų psichologai suprato, kad stresinėse situacijose atsparumo skatinimas gali padėti geriau tvarkytis su depresija ir kitomis psichikos ligomis bei didinti pasitikėjimą savimi, individualius pasiekimus ir produktyvumo lygį.

Tyrėjai ir praktikai iki šiol nesutaria dėl atsparumo apibrėžimo. Ankstesniuose tyrimuose atsparumas buvo vertinamas kaip asmenybės bruožas (Werner, 1989), tačiau naujesnių tyrimų autoriai mano, kad atsparumas yra dinamiškos sąveikos tarp asmens ir jo socialinės bei kultūrinės aplinkos rezultatas (Luthar ir Cicchetti, 2000; Richardson, 2002). Nesutarimai dėl sąvokos apibrėžimo tęsiasi iki šiol (cit. pagal Fergus ir Zimmerman, 2005), tačiau šiuo metu dažniausiai vartojamas šis apibrėžimas: „Atsparumas yra žmogaus sugebėjimas atsigausti, atsitiesti po nelaimių, nesėkmių ar net po netikėtų pozityvių pokyčių“ (Larson, Luthans, 2006; Luthans ir kt., 2008b). Atsparumas yra labiau reakcinė, atsakomojo pobūdžio žmogaus būseną, jam susidūrus su netikėta, sudėtinga situacija (Clapp-Smith ir kt., 2009; Larson, Luthans, 2006).

Ruttler (1993) teigia, kad atsparumas nėra nekintanti žmogaus charakteristika, ji keičiasi su patirtimi ir priklauso nuo rizikos veiksnių, nelaimių ir socialinės aplinkos, o Dyer ir McGuinness (1996) papildė šią mintį, teigdami, jog atsparumas yra dinaminis procesas, veikiamas apsauginių veiksnių – vidinių resursų, įgūdžių ir gebėjimų. Kiekvienas asmuo turi atsparumo poten-

cialą, tačiau šį psichologinį gebėjimą reikia plėtoti. Individai skiriasi savo sugebėjimu „iššaukti“ šį resursą streso ar nelaimės metu (Luthans ir kt., 2008a). Atsparumas padeda individams tapti lankstiesiems, gebantiems prisitaikyti prie įvairių situacijų (Abbas, Raja, 2011). Žmonės, pasižymintys aukštu atsparumu, labiau linkę būti optimistai, smalsūs, atviri naujai patirčiai. Jie dažnai turi gerą humoro jausmą bei yra kūrybiški (Abbas, Raja, 2011).

Reikėtų pastebėti, kad vis daugiau mokslininkų nagrinėja atsparumo skirtumus įvairiose populiacijose, tačiau nemaža jų dalis koncentruojasi ties rizikos veiksniais ir atsparumu ligoms, ir tik nedaugelis vertina, kaip atsparumas susijęs su pozityviomis pasekmėmis, pavyzdžiui, psichologine gerove (Abdou ir kt., 2010; Davis, Cook ir Cohen, 2005; Wexler, DiFulvio ir Burke, 2009). Be to, nors atlikta daug tyrimų apie apsauginius veiksnius, kurie padidina vaikų, paauglių ar vyresnio amžiaus žmonių atsparumo lygį, tačiau tyrimų, atliktų suaugusiųjų imtyse, iki šiol trūksta.

Literatūroje (pavyzdžiui, Carver, Scheier, Segerstrom, 2010; Souri, Hasanirad, 2011) teigiama, kad atsparumas yra teigiamai susijęs su psichologine gerove. Kiti tyrėjai nustatė, kad šis ryšys yra ne vien koreliacinio pobūdžio, tačiau atsparumas susijęs su psichologine gerove ir priežastiniais ryšiais (Yee Ho, Cheung ir Cheung, 2010; Yu ir Zhang, 2007; Karademas, 2006; Tusaie-Mumford, 2001).

Daugelis tyrėjų nustatė ryšį tarp atsparumo ir teigiamo afekto (Cohn ir kt., 2009; Leoniuk, 2009; Onwukwe, 2010). Atsparumu pasižymintys individai turi gebėjimą reaguoti į stresines situacijas adaptyviu (proaktyviu) būdu, nepriklausomai nuo stresinės situacijos pobūdžio. Be to, atspariam asmeniui geriau sekasi atrasti prasmę ir kitose gyvenimiškose situacijose ar įvykiuose (Folkman ir Moskowitz, 2000), o tai leidžia pasipriešinti nepalankioms situacijoms proaktyviu būdu (Tugade ir Fredrickson, 2004).

Kai kurių tyrimų autoriai nustatė atsparumo svarbą sąsajoms tarp teigiamo afekto ir fizinės sveikatos bei psichologinės gerovės (Aspinwall, 2001; Folkman ir Moskowitz, 2000; Tugade ir Fredrickson, 2004). Cohn su kolegomis (2009) įrodė, kad laimingi žmonės tampa labiau patenkinti gyvenimu ne tik dėl to, kad geriau jaučiasi, bet ir todėl, kad pasižymi didesniu atsparumu.

Nustatyta, kad atsparumas teigiamai siejasi su optimizmu, kuris yra vienas iš optimalaus psichologinio funkcionavimo (pagal Diener ir kt., 2009) komponentų. Šis ryšys pastebėtas tiek skerspjūvio, tiek longitudinaliuose tyrimuose (Wrosch ir Scheier, 2003). C. Ryff ir Singer (2003) teigia, kad atsparūs individai geba palaikyti gerą fizinę bei psichologinę sveikatą ir sugeba greičiau atsigausti, atsitiesti po stresinių įvykių. Tam pritaria ir B. Fredrickson (2001), kuri mini, kad atsparumas padeda padidinti psichologinės gerovės lygį, o tyrimas, atliktas su ilgalaikiais bedarbiais, parodė, kad atsparumas gali būti psichologinės gerovės apsauginis veiksnys (Morhouse ir Caltabiano, 2007). Atsparumas sumažina neigiamų afektų lygį, suteikia bedarbiui veiksmo (angl. *agency*) jausmą bei pagerina nusiteikimą ieškoti darbo.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad bedarbių atsparumas yra vienas apsauginių veiksnių psichologinei gerovei, todėl svarbu jį įtraukti į tyrimo modelį greta kitų konstruktyvų.

1.4. Tyrimo klausimai, literatūros apžvalgos apibendrinimas ir tyrimo uždaviniai

1-as tyrimo klausimas: Koks yra bedarbystės patyrimas, t.y. kaip bedarbystė išgyvenama ir suvokiama, kokios bedarbių mintys, jausmai ir elgesys?

Užsienio literatūroje įvardinami įvairūs bedarbystės patyrimo komponentai, pavyzdžiui, psichologinis sąstingis arba, atvirkščiai, elgesys tarytum apsvaigus; nerimas; sunkumai valdant emocijas; jausmas, kad tuoj išprotės; nuolatinis liūdesys; noras tapti nematomam; išgąstis; įniršis; susijaudinimo momentai, o po jų nykios ramumos momentai; negalėjimas susikoncen-

truoti, pavyzdžiui, skaitant laikraštį; neviltis, depresija, stresas; beviltiškumas; gėda, kaltė; žema savigarba. Bedarbystė yra suvokiama kaip stigma, o bedarbiai jaučiasi socialiai izoliuoti.

Svarbu pastebėti, kad didžioji dalis kokybinių tyrimų, kuriuose nagrinėtas bedarbystės patyrimas, buvo atlikta vyrų grupėse, taigi žinių apie moterims būdingą bedarbystės patyrimą vis dar trūksta. Literatūroje keliami prielaidai, kad moterys lengviau išgyvena bedarbystę – jos linkusios patirti mažiau psichologinės įtampos, jų savigarbos ir pasitikėjimo savimi lygis yra didesnis nei vyrų, moterys labiau mėgaujasi įprastomis veiklomis, geriau susidoroja su problemomis ir jaučiasi laimingesnės už vyrus (Cooper, 2008). Šio rezultato paaiškinimas gali būti tas, kad moterys turi galimybę naudotis „alternatyviais vaidmenimis, kurie gali būti pateikti kaip darbo pakaitalai“, bent jau iki tam tikro lygio (Paul ir Moser, 2009, p. 266). Tuo tarpu vyriškasis identitetas susijęs su darbo turėjimu Vakarų visuomenėse, taigi darbo neturėjimas yra gąsdinantis (Paul ir Moser, 2009).

Siekiant atsakyti į 1-ą tyrimo klausimą, keliamas šis uždavinys: 1) *išsiaiškinti, kaip žmonės, netekę darbo, suvokia ir išgyvena bedarbystę.*

Keliama ši tyrimo prielaida: bedarbystės patyrimo fenomenas pasireiškia kaip ekonominė deprivacija, kokybiniai socialinių santykių, statuso ir identifikacijos, tikslų kūrimo, dienos struktūros, aktyvumo bei psichologinės gerovės pokyčiai.

2 tyrimo klausimas: Ar M. Jahoda deprivacijos modelis yra validus Lietuvos kontekste?

M. Jahoda (1981, 1982, 1997) latentinės deprivacijos modelis yra vienas įtakingiausių teorinių modelių, paaiškinančių neigiamą bedarbystės poveikį asmens psichologinei gerovei. M. Jahoda teigia, kad bedarbiai patiria penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso, kolektyvinio tikslo ir aktyvios veiklos) deprivaciją, kadangi šiuolaikinėje visuomenėje tik darbas gali suteikti šių naudų reikiamu mastu ir reikiamu reguliarumu. Šios netiesioginės darbo naudos yra būtinos optimaliam psichologiniam funkcionavimui, gerai psichinei ir fizinei sveikatai, o bedarbystė paskatina šių netiesioginių naudų trūkumą, kuris sukelia įvairius distreso simptomus.

Naujausi tyrimai, atlikti JAV, Australijoje bei Vakarų Europoje, atskleidžia, jog M. Jahoda latentinės deprivacijos modelis labiausiai tinka bedarbystės patyrimui analizuoti. Tačiau reikia pastebėti, kad autorių gauti rezultatai nėra vienareikšmiai, dėl to modelis yra sulaukęs kritinių pastabų, o kai kurie teorijos teiginiai buvo tikrinti tik keliais tyrimais. Pavyzdžiui, siekiant patikrinti teiginį, jog darbas yra vienintelis geriausias netiesioginių darbo naudų šaltinis šiuolaikinėje visuomenėje, tikslinga įtraukti į imtį ne tik dirbančius ir bedarbius, bet ir neaktyvius rinkos dalyvius (t.y. studentus, namų šeimininkes (-us) bei pensininkus). Taigi svarbu patikrinti, ar dirbantys asmenys pasižymi aukštesniais laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso, kolektyvinio tikslo ir aktyvios veiklos įverčiais nei bedarbiai ar neaktyvių gyventojų grupė (namų šeimininkės, studentai, pensininkai). Įtraukti neaktyvius gyventojus į imtį svarbu ir todėl, kad bedarbiai gali pasižymėti žemais netiesioginių darbo naudų įverčiais ne dėl to, kad jie nedirba, bet dėl kitų priežasčių, kurios susijusios su nedarbu. Egzistuoja įrodymų, kad bedarbiai yra stigmatizuota grupė, prieš kurią visuomenėje egzistuoja tam tikras nusistatymas (McFayden, 1995). Tai gali paskatinti šios grupės narių žemo statuso pojūtį, t.y. specifinės charakteristikos, kuri nebus būdinga neaktyviems gyventojams, pavyzdžiui, namų šeimininkėms ar studentams. Jei ši prielaida teisinga ir tam tikros netiesioginės darbo naudos deprivacija būdinga tik bedarbiams, tokiu atveju M. Jahoda (1981, 1982, 1997) prielaida, kad netiesioginės naudos yra tiesioginė darbo turėjimo pasekmė, taptų abejotina.

Taigi siekiant atsakyti į 2 tyrimo klausimą, keliami šie uždaviniai: 1) *įtirti, kokias galimybes patirti penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų,*

statuso bei aktyvios veiklos) turi bedarbiai, palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais; 2) nustatyti, kokiais psichologinės gerovės įvertinimais pasižymi bedarbiai, palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais.

Formuluojamos šios hipotezės:

H1: Bedarbiai turi blogesnes galimybes patirti netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos) bei patiria didesnę įtampą dėl finansų nei dirbantys asmenys ir neaktyvūs gyventojai.

H2: Bedarbiai pasižymi žemesniu psichologinės gerovės rodiklių lygiu (žemesniu optimalaus funkcionavimo lygiu, didesniu depresiškumu, nerimo ir streso lygiu, prastesne fizine sveikata) nei dirbantys asmenys ir neaktyvūs gyventojai.

3 tyrimo klausimas: Kokios sąsajos egzistuoja tarp blogesnės galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir bedarbių psichologinės gerovės?

Užsienyje atliktų tyrimų autoriai (pvz., Georgellis ir kt., 2008; Henkel, 2011; McKee-Ryan ir kt, 2005; Paul ir Moser, 2009) teigia, kad asmenų, praradusių darbą, psichinė ir fizinė sveikata yra prastesnė nei dirbančiųjų, t.y. bedarbiai mažiau pasitiki savo jėgomis ir galimybe dirbti, jaučia nerimą, depresiškumą, stresą, pasižymi žemesne savigarba, psichologine gerove, didesne širdies smūgio, savižudybės rizika. M. Jahoda (1982) teigia, kad šie pokyčiai įvyksta todėl, kad bedarbis netenka galimybės patirti penkių netiesioginių darbo naudų, todėl svarbu patikrinti, ar yra ryšys tarp galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir psichologinės gerovės bedarbių bei dirbančių asmenų imtyse.

M. Jahoda (1982) kėlė prielaidą, kad netiesioginės darbo naudos yra svarbesnės psichinei sveikatai nei tiesioginė nauda, t.y. būtent netiesioginių darbo naudų praradimas, o ne finansinės deprivacijos patyrimas daro neigiamą įtaką bedarbio psichinei sveikatai.

Remiantis pozityvios psichologijos idėjomis, siekiant suprasti asmens funkcionavimą, reikia ne tik žinoti, kokie veiksniai susiję su patiriamais emociniais ar fiziniais sunkumais (pvz., nerimu, stresu ir depresiškumu, prasta fizine sveikata), bet taip pat svarbu suprasti, kokie veiksniai leidžia individui sėkmingai valdyti aplinką, kitaip tariant, kokie yra apsauginiai veiksniai bedarbystės situacijoje. Todėl į tyrimo modelį buvo įtraukti du veiksniai, užsienio literatūroje įvardinami kaip turintys sąsajų su bedarbių psichologine gerove – kertinis savęs vertinimas bei atsparumas.

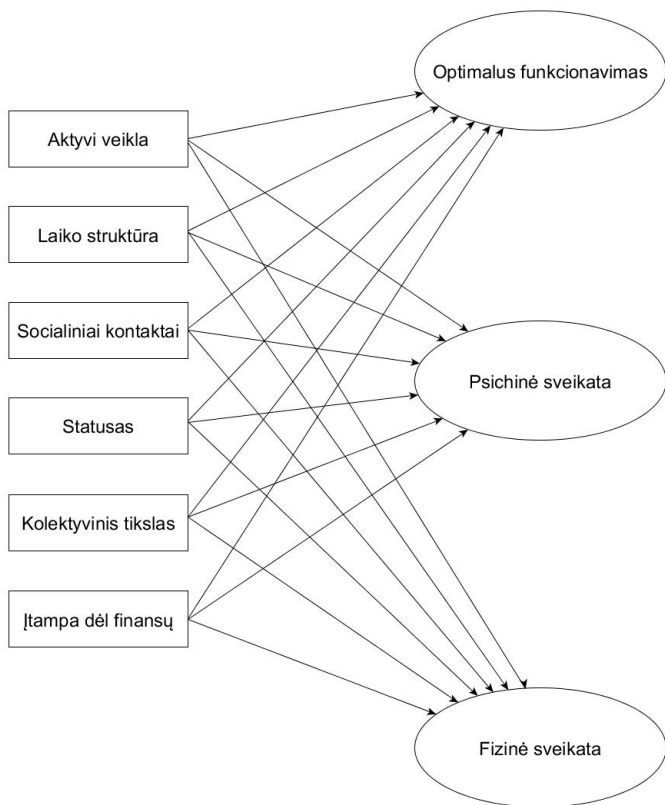
Siekiant atsakyti į 3 tyrimo klausimą, keliami šie uždaviniai: 1) *atskleisti, kokios sąsajos egzistuoja tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir psichologinės gerovės; 2) įvertinti, ar asmenybiniai veiksniai paaiškina sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos), tiesioginės darbo naudos ir psichologinės gerovės.*

Suformuluotos šios hipotezės:

H3: Egzistuoja ryšys tarp penkių netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir bedarbių psichologinės gerovės.

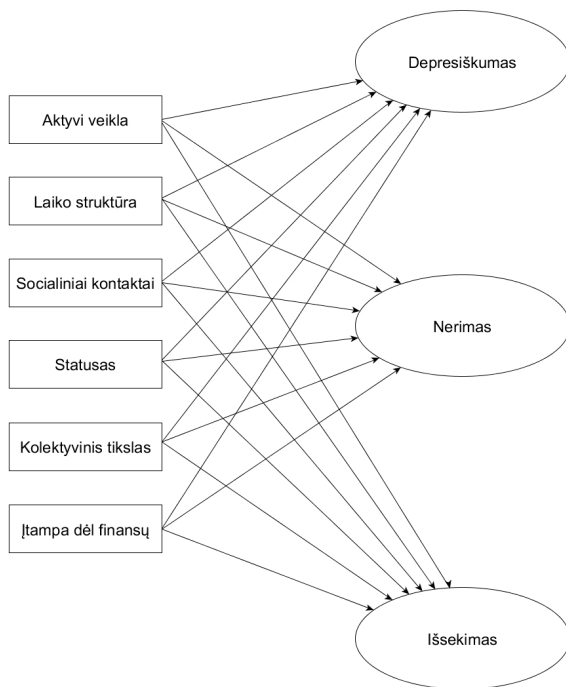
H4: Ryšį tarp penkių netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir bedarbių psichologinės gerovės iš dalies paaiškina asmenybiniai veiksniai – kertinis savęs vertinimas ir atsparumas.

Schematiškai ryšys tarp penkių netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir psichologinės gerovės indikatorių (optimalaus funkcionavimo, subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos bei suvokiamos geros fizinės sveikatos) gali būti pavaizduotas taip:

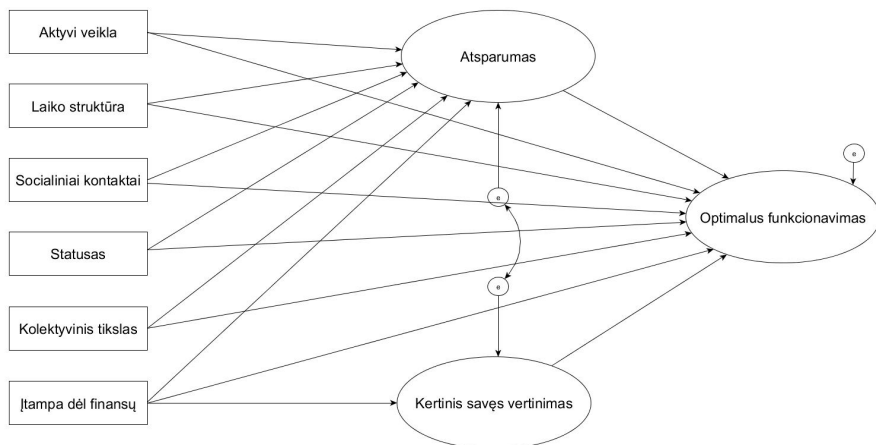
3 pav. Ryšys tarp penkių netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos (įtampa dėl finansų) ir psichologinės gerovės indikatorių.

Taip pat svarbu patikrinti ryšį tarp penkių netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos (įtampa dėl finansų) bei atskirų psichinės sveikatos indikatorių – nerimo, depresiškumo ir išsekimo:

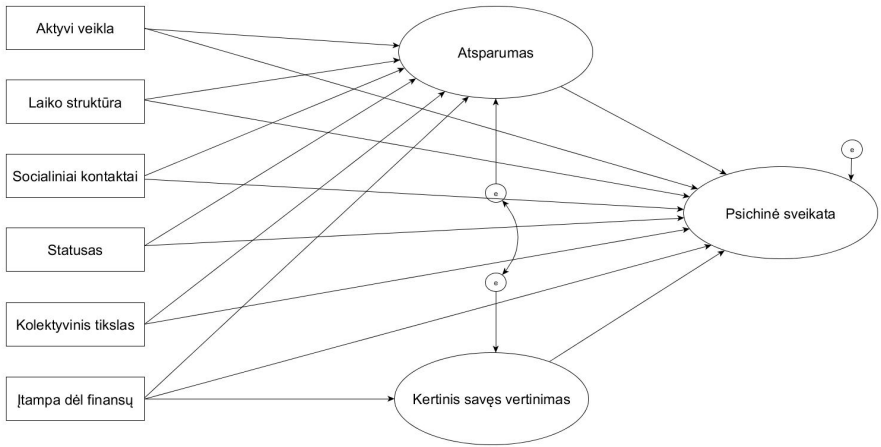

4 pav. Ryšys tarp penkių netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos (įtampa dėl finansų) ir psichinės sveikatos indikatorių.

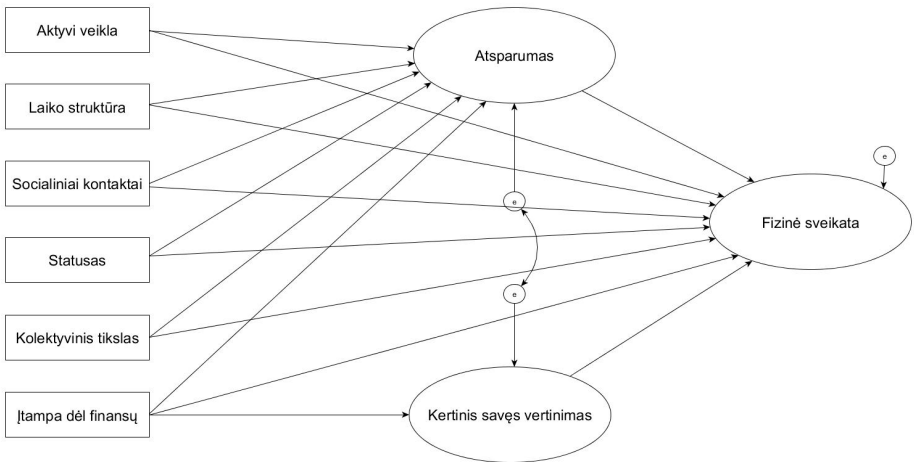
H4 tikrinimui buvo sudaryti trys mediacijos modeliai (A, B ir C), vaizduojantys prognozuojamas kintamųjų sąsajas, kur mediatoriai yra kartinis savęs vertinimas bei atsparumas (žr. 5-7 pav.).

5 pav. A mediacijos modelis, kur ryšį tarp penkių netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir optimalaus funkcionavimo medijuoja asmenybiniai veiksniai – kartinis savęs vertinimas ir atsparumas (dėl aiškumo modelyje nėra rodomos kovariacijos).

6 pav. B mediacijos modelis, kur ryšį tarp penkių netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir geros psichinės sveikatos medijuoja asmenybiniai veiksniai – kertinis savęs vertinimas ir atsparumas (dėl aiškumo modelyje nėra rodomos kovariacijos).

7 pav. C mediacijos modelis, kur ryšį tarp penkių netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir geros fizinės sveikatos medijuoja asmenybiniai veiksniai – kertinis savęs vertinimas ir atsparumas (dėl aiškumo modelyje nėra rodomos kovariacijos).

2. METODIKA

2.1. Duomenų rinkimo strategijos pristatymas

Šiame darbe duomenys buvo renkami keliais etapais:

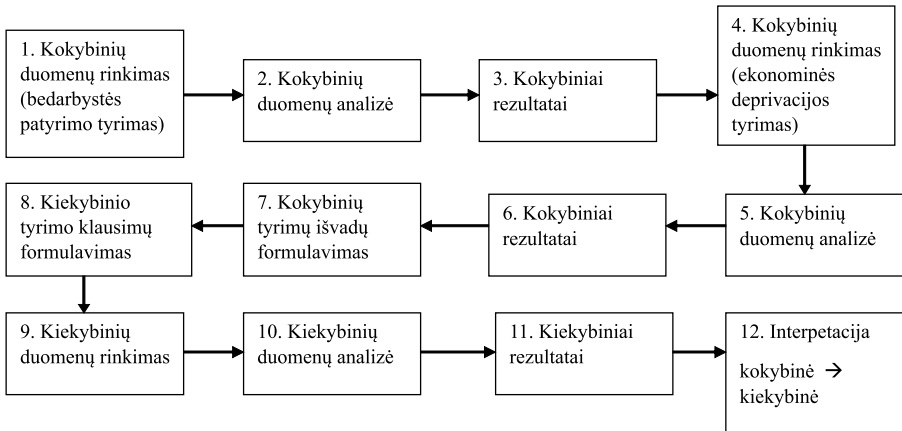
1) 2008 metais (dar prieš pradėdant doktorantūros studijas) suplanuotas ir 2009 metais atliktas kokybinis bedarbystės patyrimo tyrimas, išanalizuoti jo rezultatai, sudarytas bendras bedarbystės patyrimo fenomeno aprašymas. Įvertinus išryškėjusias temas pradėtas planuoti antrasis kokybinis tyrimas.

2) 2010 metais atliktas kokybinis ekonominės deprivacijos tyrimas, išanalizuoti jo rezultatai, sudarytas bendras ekonominio deprivacijos patyrimo fenomeno aprašymas. Įvertinus šiame ir pirmame tyrime išryškėjusias temas bei atlikus literatūros analizę, pradėtas planuoti didesnės apimties kiekybinis tyrimas, siekiant padaryti tikslesnes išvadas apie tiriamą reiškinį.

3) 2012 metais ruošiamasi reprezentatyviam bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajų tyrimui – renkamos ir tvarkomos metodikos. 2012 metų pab. atliktas pilotinis tyrimas Vilniuje, išanalizuoti jo rezultatai, tobulinamas klausimynas.

4) 2013 metais visoje Lietuvoje atliktas reprezentatyvus bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajų tyrimas, išanalizuoti jo rezultatai ir integruoti su kokybinių tyrimų rezultatais, pateiktos bendros išvados.

Schematiškai tyrimo duomenų rinkimą galima pavaizduoti taip:

8 pav. Tyrimo duomenų rinkimo eiga.

Kituose poskyriuose bus detalai pristatyta kokybinių ir kiekybinių tyrimų atlikimo procedūra, kintamieji, metodologiniai tyrimo atlikimo klausimai, tyrimų eiga ir tyrimų duomenų analizės procedūros.

2.2. Kokybiniai tyrimai

2.2.1. Metodologinės kokybinio tyrimo prielaidos

Aprašomasis empirinis fenomenologinis tyrimas yra kokybinio tyrimo poaibis, kuris susitelkia ties „išgyvento“ tyrimo dalyvių patyrimo „prasme“. D. E. Polkinghorne (1989, p. 45) teigia, kad „fenomenologinio tyrimo lokusas yra žmogiškoji patirtis, ir jis nagrinėja psichologines temas per jų buvimą asmens sąmonėje“. Fenomenologija grįstas tyrimas „klausia, kokia patyrimo prasmė“ (Polkinghorne 1989, p. 45). Nuo paprasčiausio kokybinio tyrimo aprašomasis empirinis fenomenologinis požiūris skiriasi tuo, jog jis įrodo, kad prasmės, atskleistos tyrėjo, savaime neegzistuoja tuose duomenyse, kuriuos mes nagrinėjame. Jos, kaip teigia A. Giorgi (1985a, p. 15), „egzistuoja tik santykyje su tyrėjo pozicija ir elgsena“. Tik tyrėjui atlikus duomenų „eksplikaciją“ (t.y. pateikus detalų paaiškinimą) išryškėja fenomeno prasmė (von Eckartsberg, 1998b).

Prasmei teikiama pirmenybė aprašomuosiuose empiriniuose fenomenologiniuose tyrimuose taip pat atsispindi sąvokos „bendratyrėjai“ vartojimo ypatumuose: šia sąvoka apibūdinami tyrimo dalyviai (von Eckartsberg, 1989b). D. E. Polkinghorne (1989, p. 47) mini, kad šie individai „nėra laikomi eksperimentiniais subjektais, kuriais remiasi tyrėjas; dalyvių vaidmuo ir atsakomybė yra pasidalinti savo patyrimu su tyrėju“.

R. von Eckartsberg (1998b, p. 22) teigia, kad „[fenomenologiniuose tyrimuose] ypač pabrėžiamas [duomenų] prasmės konfigūracijos tyrinėjimas, į kurį įeina tiek struktūra, tiek prasmė, ir tai, kaip ji yra sukuriama“. Šis bendrai konstruojamas tiek tyrimo duomenų, tiek rezultatų prigimtį pripažinimas ir išskiria aprašomąją empirinę fenomenologinę analizę iš bendresnio pobūdžio „kokybinių tyrimų“ sąvokos. Tačiau būtent dėl šitos priežasties fenomenologiniai metodai kai kurių kritikų vertinami kaip „nemoksliški“. Toliau bus aprašyta, kokių metodologinių kokybinio tyrimo atlikimo taisyklių buvo laikomasi atliekant bedarbystės patyrimo ir ekonominės deprivacijos patyrimo tyrimus.

Aprašomojo empirinio fenomenologinio tyrimo validumas

Kokybiniai metodai bendrąja prasme ir konkrečiai fenomenologiniai tyrimai sulaukia daug klausimų dėl jų validumo. Pagrindinis klausimas yra jų „moksliškumas“. A. Giorgi (1985b, p. 72) mini, kad „tam, kad veikla būtų traktuojama kaip mokslinė, ją turi gebėti atlikti daugelis tyrėjų, rezultatai turi būti intersubjektyviai validūs ir turi būti naudojamas apibrėžtas metodas“. Akivaizdu, kad šiuos kriterijus galima pritaikyti kokybiniams tyrimams. Kaip ir kiekybinių tyrimų autoriai, kokybinių tyrimų atlikėjai „išsitraukia į sistemingas ir kruopščias paieškas, siekdami gilaus supratimo, kuris išeina už paviršutiniško matymo, ir pateikia gautus rezultatus mokslinės bendruomenės peržiūrai ir kritikai“ (Polkinghorne, 1989, p. 44).

Žemiau bus aptarti du pagrindiniai kokybinio tyrimo validumo tipai – vidinis ir išorinis.

1. Vidinis validumas. Tyrimų metodologijos vadovėliuose vidinis validumas paprastai apibūdinamas kaip atsakymas į klausimą, ar tyrimas nagrinėjo tai, ką turėjo nagrinėti (pavyzdžiui, Flick, 2011). Atsižvelgiant į kokybinę fenomenologinių tyrimų prigimtį, vidinio validumo klausimą reikėtų reformuluoti, turint omeny tai, kokia medžiaga analizuojama ir kokiais būdais gaunama ši medžiaga.

Vienas kokybinių tyrimų vidinio validumo aspektas yra klausimas, ar buvo tirta tai, ką planuota tirti, pavyzdžiui, ar tikrai buvo ištirtas bedarbystės patyrimas, o ne kitas, galbūt panašus, fenomenas. Aprašomieji empiriniai fenomenologiniai tyrimai nagrinėja „išgyventą patyrimą“

arba psichologinę realybę ir „suskliaustina“ (angl. *places into brackets*) klausimą apie objekto transcendentinę realybę – jo egzistavimą atskirai nuo sąmonės. Šioje vietoje galima pasitelkti puikų A. Giorgi duotą pavyzdį – yra skirtumas tarp pasakymo „šis maistas man atrodo sūrus“ ir teiginio „maistas YRA sūrus“ (objektyvus faktas, kurį patvirtintų bet kas, paragavęs to maisto) (Giorgi ir Giorgi, 2003, p. 249). Maistas gali pasirodyti ar nepasirodyti sūrus kiekvienam jo paragavusiam, tačiau fenomenologinė perspektyva reikalauja iš mūsų apriboti mūsų žinias apie fenomeną iki patyrimų, kuriuos prasmingai išgyvena ir kuria tyrimo dalyviai. Todėl prieš atliekant interviu su bedarbiais, buvo atliktas suskliautimo interviu, skirtas suvokti ir atmesti išankstines idėjas ir lūkesčius apie bedarbystės patyrimo fenomeną.

D. E. Polkinghorne (1989, p. 57) teigia, kad į fenomenologinių tyrimų vidinio validumo įvertinimą taip pat įeina ir įvertinimas, ar gautas rezultatas „sukelia pasitikėjimą, kadangi argumentai, pastiprinantys jį, yra įtikinantys“. Todėl „skaitytojas turi turėti galimybę sekti procesus, kurie paskatino išvadas, ir priimti juos kaip validžius“ (Polkinghorne 1989, p. 57). Darbe pateikiamos tikslios tyrimo dalyvių citatos kartu su tyrėjos išskirtomis patyrimo temomis – tai leidžia skaitytojams įvertinti šių duomenų transformacijas ir nuspręsti, ar tinkamai buvo atlikta analizė.

Churchill ir kolegos (1998, p. 82) išryškino trečią vidinio validumo dimensiją, sakydami, kad aiškinamasis fenomenologinio tyrimo pobūdis iškelia specialius reikalavimus jo validumo įvertinimui. „Jeigu tyrimo rezultatai visada yra susiję su tyrėjo klausimais ir interpretacine pažiūrų sistema, tada turėtų būti iškelti klausimai apie interpretacinės procedūros validumą ir rezultatų interpretaciją, turint omeny šią interpretacinio proceso charakteristiką“. Taigi vidinių fenomenologinių tyrimų validumą užtikrina gebėjimas įžiūrėti ryšį tarp įžvalgų, pasiūlytų išanalizavus duomenis, ir epistemologinės bei aiškinamosios pažiūrų sistemos, iš kurios kyla šios įžvalgos. Šiame darbe buvo naudotos dvi teorinės perspektyvos – M. Jahodos deprivacijos teorija bei pozityviosios psichologijos teorija, ir šios pažiūrų sistemos neabejotinai prisidėjo prie interpretacinių įžvalgų. Taip pat analizuojant bedarbystės patyrimo fenomeno aprašymą, svarbu prisiminti, kad objektyvumas ir subjektyvumas šiame darbe egzistuoja kaip kontinuumas, o ne kaip du atskiri poliai, taigi kokybinių tyrimų etape tyrimo autorė ir tiriamieji turėjo aktyviai bendradarbiauti tam, kad pavyktų sėkmingai atsakyti į tyrimo klausimus, kaip yra patiriama bedarbystė bei ją lydinti ekonominė deprivacija.

2. Išorinis validumas. Išorinis validumas paprastai apibūdinamas naudojant „generalizavimo“ sąvoką (pavyzdžiui, Flick, 2011). Generalizavimas reiškia rezultatų ekstrapoliaciją į kitas panašias grupes bei panašias aplinkybes. Tai ir šio tyrimo tikslas, kadangi aprašomuoju fenomenologiniu bedarbystės patyrimo tyrimu siekiama pateikti apibendrintą struktūruotą bedarbystės patyrimo aprašymą, remiantis kelių bedarbių patirties aprašymais. A. Giorgi (1985a, p. 20) apibūdina šį analizės lygį kaip bandymą „nukrypti nuo [individualios patirties] specifikos tam, kad būtų įvardinta bendriausia fenomeno prasmė“.

Fenomenologinio tyrimo patikimumas. Houser (2008) teigia, kad duomenų patikimumas (angl. *trustworthiness*) labai svarbus kokybiniuose tyrimuose. Kokybinių tyrimų patikimumo lygį lemia šie kriterijai: galimybė patvirtinti (angl. *confirmability*), patikimumas (angl. *dependability*), perkeliamumas (angl. *transferability*) bei tikėtinumas (angl. *credibility*).

Galimybė patvirtinti analizę būna tada, kai du nepriklausomi tyrėjai prieina tą pačią išvadą. Rezultatų patikimumas – kai keli tyrėjai gauna panašius rezultatus, naudodami vienodą kodavimo sistemą ir analizę. Houser (2008) teigia, kad rezultatai turi sutapti mažiausiai 80%. Tuo tarpu Churchill su bendradarbiais (1998) siūlo naudoti „darnos“ kriterijų – jie teigia, kad du tyrėjai iš tų pačių duomenų nebūtinai gaus visiškai ekvivalentiškus rezultatus. Tačiau jų gauti rezultatai turi būti „darnūs“ – jie turi būti susiję tarpusavyje ir „atitikti“ duomenis. Giorgi ir Giorgi (2003, p. 252) pripažįsta, kad „visi tyrėjai neturi gauti identiškų prasminių vienetų“ tam,

kad rezultatai būtų patikimi. Šiame tyrime galimybė patvirtinti analizę bei patikimumas buvo užtikrinti remiantis ekspertų pagalba – keli nepriklausomi ekspertai, išmanantys fenomenologinių tyrimų specifiką, peržiūrėjo duomenis ir išskirtas temas, o jų išvados buvo palygintos tarpusavyje, siekiant įvertinti, kiek jos sutampa.

Rezultatų perkeliamumas, kitaip vadinamas gauto rezultato „atkartojamumu“, užtikrinamas tuo atveju, jei kokybinio tyrimo rezultatai gali būti pritaikomi kitomis aplinkybėmis. Darbe yra nuodugnai aprašytos visos tyrimo sąlygos, sąveikos ir procesai, kad kiti mokslininkai galėtų nuspręsti, ar tai gali būti pritaikyta jų atveju.

Rezultatų tikėtinas pasiekiamas, kai tyrimo metodai ir technikos užtikrina, kad tiriamųjų patyrimas bus kruopščiai ir tiksliai apibūdintas. Todėl rekomenduojama skirti tiriamajam daug laiko, naudoti keletą duomenų šaltinių (trianguliaciją) bei leisti tiriamiesiems peržiūrėti jų atsakymus. Šios sąlygos buvo kruopščiai laikomasi abiejų kokybinių tyrimų metu, dalyviams buvo skirta tiek laiko, kiek jiems atrodo būtina, be to, išanalizavus rezultatus, buvo sugrįžta pas tyrimo dalyvius, kurie įvertino, kiek sudaryti aprašymai atitinka jų patyrimą.

2.2.2. Kokybinių tyrimų dalyviai

Bedarbystės patyrimo tyrimo dalyvavo savanoriškai į elektroniniu paštu platintą kvietimą atsiliepę bedarbiai. Tyrimo dalyviai nebuvo pažįstami. Visi tyrimo dalyviai prieš atleidimą dirbo didelėse užsienio kapitalo įmonėse. Tyrimo atlikimo metu visi tyrimo dalyviai buvo užsiregistravę Vilniaus darbo biržoje.

Kvietimas dalyvauti tyrime buvo platinamas naudojant „sniego gniūžtės“ metodą, t.y. pirmiausia buvo kreiptasi į tris pažįstamus bedarbius. Bedarbiai, su kuriais pavyko susisiekti, nurodė kitus, o šie dar kitus. Į kvietimą dalyvauti tyrime atsiliepė 9 bedarbiai, tačiau vėliau du bedarbiai atsisakė dalyvauti tyrime, motyvavę savo atsakymą tuo, kad nenori gilintis į dabartinę situaciją ir su ja susijusius išgyvenimus, bei tuo, kad „čia nėra apie ką pasakoti“. Taigi bedarbystės patyrimo tyrimo dalyvavo 7 bedarbiai, iš jų 3 moterys ir 4 vyrai. Tyrimo dalyvių amžius varijavo nuo 30 iki 41 metų. Visi tiriamieji turėjo aukštąjį universitetinį išsilavinimą. Išsamesni demografiniai tyrimo dalyvių duomenys yra pateikti 1 lentelėje. Visi vardai ir kai kurios asmeninės detalės yra pakeistos, siekiant užtikrinti tyrimo dalyvių anonimiškumą.

1 lentelė. Bedarbystės patyrimo tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos.

Vardas	Amžius	Šeiminė padėtis	Bedarbystės trukmė
Marius	35	vedęs, vaikų neturi	1 metai ir 2 mėnesiai
Andrius	32	vedęs, du vaikai	5 mėnesiai
Ramūnas	41	išsiskyręs, gyvena su partnere, du vaikai iš pirmos santuokos gyvena su mama	8 mėnesiai
Robertas	36	vedęs, vienas vaikas	6 mėnesiai
Laura	30	netekėjusi, gyvena su partneriu, vaikų neturi	5 mėnesiai
Miglė	32	ištekėjusi, vienas vaikas	1 metai
Sonata	38	ištekėjusi, trys vaikai (iš jų vienas gyvena atskirai)	8 mėnesiai

Bedarbių ekonominės deprivacijos tyrimo dalyvavo savanoriškai į elektroniniu paštu platintą kvietimą atsiliepę ilgalaikiai bedarbiai (bedarbystės patirtis – vieni metai ir ilgiau). Tyrimo dalyviai nebuvo pažįstami. Tyrimo atlikimo metu visi tyrimo dalyviai buvo užsiregistravę Vilniaus darbo biržoje.

Kvietimas dalyvauti tyrime buvo platinamas naudojant „sniego gniūžtės“ metodą, t.y. pirmiausia buvo kreiptasi į du pažįstamus ilgalaikius bedarbius. Po to šie asmenys nurodė kitus, turinčius analogiškų savybių (t.y. ilgalaikės bedarbystės patirties), o šie dar kitus. Į kvietimą dalyvauti tyrime atsiliepė 5 ilgalaikiai bedarbiai, iš jų 2 moterys ir 3 vyrai. Tyrimo dalyvių amžius varijavo nuo 30 iki 41 metų. Visi tiriamieji turėjo aukštąjį universitetinį išsilavinimą. Išsamesni demografiniai tyrimo dalyvių duomenys yra pateikti 2 lentelėje. Visi vardai ir kai kurios asmeninės detalės yra pakeistos, siekiant užtikrinti tyrimo dalyvių anonimiškumą.

2 lentelė. Bedarbių ekonominės deprivacijos tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos.

Vardas	Amžius	Šeiminė padėtis	Bedarbystės trukmė
Andrius	36	vedęs, vaikų neturi	2 metai ir 3 mėnesiai
Dovydas	34	vedęs, vienas vaikas	1 metai ir 3 mėnesiai
Kostas	30	vedęs, vaikų neturi	1 metai ir 1 mėnuo
Simona	41	ištekėjusi, vienas vaikas	1 metai ir 6 mėnesiai
Sonata	38	ištekėjusi, trys vaikai (iš jų vienas gyvena atskirai)	1 metai ir 9 mėnesiai

2.2.3. Kokybinių tyrimų kintamieji ir jų įvertinimas

Abiejuose tyrimuose buvo naudotas kokybinis tyrimas taikant A. Giorgi (Giorgi, 1985; Giorgi, 1994; Giorgi ir Giorgi, 2003) aprašomąjį empirinį fenomenologinį metodą, kurio esmė – asmens patyrimo supratimas ir apibūdinimas. Tyrimo autorė turi 8 metų šios krypties tyrimų atlikimo patirtį.

Pirmas tiriamas fenomenas: žmonių, netekusių darbo krizės metu, bedarbystės patyrimas. Bedarbystės patyrimas šiame darbe suprantamas kaip bedarbystės išgyvenimas ir suvokimas, bedarbiams būdingų minčių, jausmų ir elgesio visuma.

Antras tiriamas fenomenas: bedarbių ekonominės deprivacijos patyrimas. Ekonominė deprivacija šiame darbe suprantama kaip ekonominis nepriteklus, nesugebėjimas užsitikrinti pakankamai pajamų išgyvenimui bei pagrindinių poreikių tenkinimui.

2.2.4. Kokybinių tyrimų eiga

Pirmas tyrimas buvo atliktas 2009 metų pavasarį, antras – 2010 metų pavasarį. Fenomenologinį interviu sudaro šios dalys: suskliautimas, tiriamųjų pasirinkimas, pusiau struktūruoti interviu.

1. *Suskliautimas.* Prieš atlikdama interviu su būsimais tyrimo dalyviais, su tyrimo autore buvo atliktas suskliautimo interviu. Šio interviu tikslas – suvokti ir atmesti išankstines idėjas ir lūkesčius apie fenomeną, kuris bus tiriamas. Tyrimo autorė pakvietė VU psichologijos magistrę, turinčią fenomenologinių tyrimų atlikimo patirties, atlikti interviu. Tyrimo autorės buvo prašoma papasakoti apie bedarbystės patyrimą. Interviu trūko apie 30 min., tyrimo autorė kalbėjo apie patirtos bedarbystės reikšmę, kokių minčių ir emocijų ji sukėlė tiek atleidimo metu, tiek vėliau.

Vėliau suskliautimo interviu buvo analizuojamas ir buvo išskirtos temos, apibūdinančios tyrimo autorės patyrimą. Manoma, kad toks interviu padeda identifikuoti pradinį tyrėjo šališkumą ir tendencingumą. Bedarbystės patyrimo tyrime tyrimo autorė turėjo susilaikyti nuo klausimų, atspindinčių jos pačios patyrimą, kėlimo. Pavyzdžiui, atliekant interviu bedarbių nebuvo klausama apie darbo paiešką (tačiau kai kurie tiriamieji patys palietė šią temą).

Kadangi ekonominės deprivacijos autorei patirti neteko, sulyginimo interviu šia tema nebuvo atliekamas.

2. *Tiriamųjų pasirinkimas.* Tyrimo dalyvių atrankos kriterijai buvo tokie: bedarbystės patyrimo tyrimo dalyviai privalėjo turėti bedarbystės patirtį, o ekonominės deprivacijos patyrimo – ilgalaikės bedarbystės patirtį; tyrimo dalyviai turėjo pasižymėti išlavinta savirefleksija (minimalus, bet būtinas reikalavimas tiriamiesiems – sugebėjimas išreikšti savo patyrimo turinį) bei jie turėjo sutikti dalyvauti tyrime. Kiekvienas dalyvis buvo informuotas apie savo galimybę bet kada ir dėl bet kokių priežasčių nutraukti dalyvavimą tyrime.

3. *Giluminiai pusiau struktūruoti interviu.* Su tyrimo dalyviais buvo atliktas atvirų klausimų ir pusiau struktūruoti interviu. Visi interviu buvo atlikti tiriamųjų namuose, dėl tyrimo dienos ir laiko buvo tariamasi iš anksto ir tikslinamasi iš vakaro, siekiant užtikrinti, kad tiriamieji tą dieną nebūtų užsiėmę (pavyzdžiui, pokalbis dėl darbo ar kursai). Bedarbystės patyrimo interviu prasidėdavo klausimu: „Minėjote, kad neseniai buvote atleistas (-a) iš darbo. Ar galėtumėte papasakoti apie tą atleidimą?“. Ekonominės deprivacijos patyrimo interviu prasidėdavo klausimu: „Minėjote, kad patiriate tam tikrų finansinių sunkumų po atleidimo. Ar galėtumėte papasakoti apie tuos sunkumus?“.

Po šio klausimo tyrėja įsiterpdavo tik norėdama paprašyti patyrimo pavyzdžio ar paaiškinimo. Interviu centras buvo dalyviai, jie galėjo kontroliuoti interviu kryptį, sritį ir turinį. Tyrėja negalėjo įterpti savo patyrimo į interviu turinį. Pirmame ir antrame disertacijos prieduose pateikti kokybinių interviu klausimai buvo naudojami kaip preliminarus interviu eigos planas, be to, buvo užduodami papildomi klausimai, atsižvelgiant į konkretų tyrimo dalyvių pasakojimą, jo (-s) asmeninę situaciją bei išskeltus tyrimo tikslus. Taigi buvo palikta galimybė patiems tyrimo dalyviams papildyti ar praplėsti interviu tomis temomis, kurios jiems atrodė aktualios. Tyrimo dalyviai buvo vertinti kaip patyrimo ekspertai, todėl interviu metu buvo sekama jų pasiūlytomis temomis. Kiekvienas interviu buvo įrašomas į diktofoną (prieš tai suderinus su tyrimo dalyviais duomenų saugojimo ir naudojimo sąlygas).

Viso buvo atlikta 12 interviu. Ilgiausio interviu trukmė – 90 minučių, trumpiausio – 40 minučių, vidutinė interviu trukmė – 56 min. 24 sek.

2.2.5. Kokybinių tyrimų duomenų analizė

A. P. Giorgi (2009) duomenų analizės metodas remiasi Huserlio aprašomąja fenomenologine filosofija, t.y. alternatyvi epistemologija, tinkama naudoti socialiniuose moksluose. Ši psichologinė perspektyva yra pirmo asmens perspektyva, reikalaujanti laikytis empatiškos pozicijos tiek iš tyrėjo, tiek iš skaitytojų.

Šiame tyrime buvo naudota 5 žingsnių kiekvieno interviu duomenų analizės procedūra:

1. Kiekvienas interviu buvo transkribuotas (perrašytas į MS Word dokumentą). Paprastai manoma, kad interviu perrašymas trunka nuo penkių (Hancock, 2002, p. 14-15) iki septynių kartų (Smith ir kt., 2009, p. 54-55) ilgiau nei pats interviu. Vidutiniškai vieno transkripto paruošimas užtrukdavo 7 valandas. Trumpiausio transkripto apimtis – 12 lapų (389 eilutės, 4519 žodžių), ilgiausio – 28 lapai (903 eilutės, 9338 žodžiai), vidutinė transkripto apimtis – 17 lapų (561 eilutė, 6410 žodžių).
2. Kiekvienas transkriptas buvo skaitomas ir tikslinamas, klausant įrašo bei atkreipiant dėmesį į neverbalinę išraišką, balso intonacijos aspektus. Šis procesas trunka panašiai kaip ir pats transkribavimas. Transkriptai buvo perrašyti trečiu asmeniu.
3. Kiekvienas transkriptas buvo suskirstytas į prasminius vienetus, o prasminiai vienetai grupuojami į temas.

4. Temos buvo transformuojamos į psichologinę kalbą. Transformavimas į psichologinę kalbą vyko tyrėjai bandant suprasti analizuojamą patyrimą, t.y. išgyventas patirtis, atsižvelgiant patyrimo reikšmės variantą, kuris atrodo tinkamiausias. Keliamas klausimas: „Jei asmuo tai (tam tikrą mintį, faktą, jausmą) pasakė, ką tai sako apie jo patyrimą?“. Transformuotas tekstas perrašomas kaip nuoseklus, vientisas tekstas. Perrašant daromi apibendrinimai, t.y. sujungiami tokią pat prasmę turintys prasminiai vienetai.
5. Buvo sudarytas bendras fenomeno apibrėžimas, t. y. išskiriami patyrimo aspektai, pagal kuriuos nuoseklus tekstas yra perstruktūruojamas. Patyrimo aspektai pasirenkami tokiu būdu: imamas kiekvieno dalyvio nuoseklus tekstas ir, skaitant jį, bandoma suvokti, kurie patyrimo elementai yra tekste. Pavyzdžiui, pateiktame patyrimo aprašyme randamas toks tekstas: „Jautė kaltę“. Kitoje vietoje randamas šis tekstas: „Jautėsi kalta, priekaištavo sau“. Matome, kad šį tekstą galima priskirti prie kaltės jausmo išgyvenimo bedarbystės patyrimo metu. Šių savo turiniu besisiejančių patyrimo elementų pagrindu suformuluojamas patyrimo aspektas, kuris įvardinamas kaip „Kaltės jausmo išgyvenimas“. Svarbu pažymėti, kad aspektai turi atspindėti visus tyrimo dalyvių įvardintus fenomenus, kurie svarbūs tyrimui. Fenomeno apibrėžimai sudaromi susiejant tai, kas yra svarbiausia kiekviename apibrėžime, nors atskiros fenomeno dalys nėra būdingos visiems tekstams. Tokiu būdu gaunami rezultatai, kuriuos vėliau galima lyginti su kitų autorių tyrimų duomenimis. Vėliau mėginama nuoseklų tekstą nusakyti bendru fenomeno apibrėžimu.

Žinoma, šiuo būdu suformuluoti patyrimo aspektai yra subjektyvūs ir iš dalies priklauso nuo tyrėjo požiūrio. Taigi išanalizavus visus tekstus buvo išskirti patyrimo aspektai, apibūdinantys subjektyvų bedarbystės patyrimą bei ekonominės deprivacijos patyrimą. Kaip matyti rezultatu skyriuje, ne visi patyrimo aspektai randami kiekviename tekste. Taip yra todėl, kad formuluojant patyrimo aspektus, buvo stengiamasi, kad jie apimtų visus dalyvių patyrimo elementus, o ne tik tuos, kurie būdingi visiems dalyviams. Tokiu pat būdu buvo analizuojami bei struktūruojami visų kitų dalyvių tekstai. Įvardinti fenomenai sujungiami į bendrą mūsų tiriamo fenomeno – bedarbystės patyrimo – apibrėžimą.

Kaip buvo minėta anksčiau, siekiant užtikrinti analizės patikimumą, duomenų kodavimą ir analizę peržiūrėjo keli nepriklausomi fenomenologinių tyrimų ekspertai. Pagal jų pastabas buvo pakoreguotos kai kurios temos.

2.3. Kiekybinis tyrimas

2.3.1. Kiekybinio tyrimo dalyviai

Tyrimo dalyvavo 1900 asmenų, gyvenančių įvairiose Lietuvos vietovėse: didmiesčiuose, miestuose, miesteliuose ir kaimuose. Informacija apie tyrimo dalyvių atrankos procesą pateikta 2.3.3. poskyryje „Tyrimo eiga“. Įvertinus anketų užpildymo kokybę (buvo atmestos iš dalies užpildytos anketos), į galutinę analizę buvo įtraukti **1868** respondentų duomenys. Iš jų 1085 dirbantys visu etatu (58,1 proc.), 103 dirbantys pusę ar mažiau etato (5,5 proc.), 67 studentai arba moksleiviai (3,6 proc.), 62 namų šeimininkės (3,3 proc.), 362 pensininkai (19,4 proc.) bei 189 bedarbiai, užsiregistravę Darbo biržoje (10,1 proc.).

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal *lytį*: tyrime dalyvavo 810 vyrų (43,4 proc.), 1042 moterys (55,8 proc.) bei 16 asmenų nenurodė savo lyties (0,9 proc.).

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal *amžių*: 15 respondentų yra iki 19 metų (0,8 proc.), 596 respondentai yra 20-29 metų (31,9 proc.), 268 respondentai yra 30-39 metų (14,3 proc.), 355 tyrimo dalyviai yra 40-49 metų (19,0 proc.), 231 tiriamasis yra 50-59 metų (12,4 proc.), 193

apklaustieji yra 60-69 metų (10,3 proc.), 160 respondentų yra 70-79 metų (8,6 proc.) 30 tyrimo dalyvių yra 80-89 metų (1,6 proc.), 3 tiriamieji yra 90-99 metų (0,2 proc.) ir 17 apklaustųjų nenurodė savo amžiaus (0,9 proc.). Tiriamųjų amžiaus vidurkis 42,68 m., standartinis nuokrypis 17,71 m.

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal šeiminių padėtį: 1030 respondentų turi sutuoktinį arba gyvena su partneriu (55,1 proc.), 150 tyrimo dalyvių išsiskyrę arba šiuo metu gyvena atskirai (8,0 proc.), 490 tyrimo dalyviai nevedę/netekėjusios (26,2 proc.), 158 respondentai našliai (-ės) (8,5 proc.) bei 40 respondentų atsisakė nurodyti savo šeiminių padėtį (2,1 proc.).

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal *išsilavinimo lygį*: pradinį išsilavinimą yra įgiję 34 asmenys (1,8 proc.), pagrindinį – 67 respondentai (3,6 proc.), vidurinį – 496 tyrimo dalyviai (26,6 proc.), aukštesnįjį – 443 respondentai (23,7 proc.), aukštąjį išsilavinimą teigė turintys 796 tyrimo dalyviai (42,6 proc.), o 34 respondentai nenurodė aukščiausio pasiekto išsilavinimo lygio (1,8 proc.).

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal *gyvenamąją vietą*: 905 respondentai gyvena didmiesityje (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje arba Šiauliuose) (48,4 proc.), 585 apklaustųjų gyvena mieste (Panevėžyje, Alytuje, Marijampolėje ir kt.) (31,3 proc.), 197 tyrimo dalyviai gyvena miestelyje (10,5 proc.) bei 181 respondentas gyvena kaime (9,7 proc.).

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal lytį, amžių, šeiminių padėtį, užimtumą ir aktyvumą, gyvenamąją vietą atitinka Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatus (nagrinėti vyresnių nei 18 metų asmenų rezultatai). Svarbu pažymėti, kad tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal *išsilavinimo lygį* neatitinka Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatų, kurie parodė, kad aukštąjį išsilavinimą turi 21,2 proc. gyventojų (tuo tarpu mūsų imtyje aukštąjį išsilavinimą teigė turintys 42,6 proc. apklaustųjų).

Bedarbių imties (N = 189) demografiniai rodikliai pateikti 3 lentelėje, kitų tiriamųjų (dirbančių visu etatu, dirbančių pusę ar mažiau etato, studentų arba moksleivių, namų šeimininkių bei pensininkų) demografiniai rodikliai pateikti 4 priede.

3 lentelė. Bedarbių imties (N = 189) demografiniai rodikliai.

	Demografinis rodiklis	N	Procentai
Lytis	Vyras	104	55,0
	Moteris	85	45,0
Amžius	Iki 19 m.	3	1,6
	20-29 m.	78	41,3
	30-39 m.	27	14,3
	40-49 m.	38	20,1
	50-59 m.	39	20,6
	60-69 m.	3	1,6
	Nenurodė	1	0,5
Šeiminė padėtis	Turi sutuoktinį arba gyvena su partneriu	91	48,1
	Išsiskyręs (-usi) arba gyvena atskirai	23	12,2
	Nevedęs / netekėjusi	66	34,9
	Našlys (-ė)	6	3,2
	Nenurodė	3	1,6

Išsilavinimas	Pagrindinis	8	4,2
	Vidurinis	74	39,2
	Aukštesnysis	48	25,4
	Aukštasis	58	30,7
	Nenurodė	1	0,5
Bedarbystės trukmė	Mažiau nei 1 mėnesį	12	6,3
	Nuo 1 iki mažiau nei 3 mėnesių	32	16,9
	Nuo 3 iki mažiau nei 6 mėnesių	43	22,8
	Nuo 6 iki mažiau nei 12 mėnesių	22	11,6
	12 mėnesių	9	4,8
	Daugiau nei 12 mėnesių	54	28,6
	Nesu dirbęs (-usi)	13	6,9
	Nenurodė	4	2,1

2.3.2. Kiekybinio tyrimo kintamieji ir jų įvertinimas

Netiesioginės darbo naudos buvo vertinamos naudojant Prieigos prie patyrimo kategorijų klausimyną (angl. *The Access to Categories of Experience, ACE*) (Evans, 1986) (žr. 5 priedą). Šis tyrimo instrumentas remiasi M. Jahoda teorijos teiginiais apie penkias netiesiogines darbo naudas. Klausimyną sudaro 15 teiginių, kiekvienai iš penkių netiesioginių darbo naudų (aktyviai veiklai, laiko struktūrai, socialiniams kontaktams, statusui bei kolektyviniams tikslui) įvertinti skirti trys teiginiai, kurie vertinami 7 balų Likerto skale (nuo 1 – visiškai nesutinku iki 7 – visiškai sutinku). 6 skalės teiginiai yra atvirksčiai koduoti. Apskaičiuojama kiekvienos subskalės suma bei bendras skalės rezultatas. Aukštesnė balų suma rodo geresnę galimybę patirti netiesioginių darbo naudų.

Skalę sudarančių klausimų pavyzdžiai:

- Mano diena kupina reikalų ar darbų (*aktyvi veikla*).
- Didžioji mano dienos dalis kupina rutininių (nuolatinių) darbų (*laiko struktūra*).
- Paprastai susitinku su nemažai žmonių (*socialiniai kontaktai*).
- Visuomenėje tokie žmonės kaip aš yra gerbiami (*statusas*).
- Šiuo metu jaučiu, kad teigiamai prisidedu prie visuomenės (*kolektyvinis tikslas*)

Šis instrumentas publikuotas ir viešai prieinamas S. T. Evans (1986) disertacijoje. Atskiro leidimo versti ir naudoti šį klausimyną nereikalaujama. Prieigos prie patyrimo kategorijų (ACE) skalę į lietuvių kalbą vertė darbo autorė, atgalinis vertimas buvo atliktas profesionalios vertėjos.

Mūsų tyrime gautas viso klausimyno vidinio suderinamumo koeficientas Cronbacho alpha lygus 0,84. Atskirų subskalių vidinio suderinamumo koeficientų reikšmės: apskaičiuota aktyvios veiklos Cronbacho alpha = 0,73, laiko struktūros Cronbacho alpha = 0,56, socialinių kontaktų Cronbacho alpha = 0,75, statuso Cronbacho alpha = 0,66, kolektyvinio tikslo Cronbacho alpha = 0,60. K. I. Paul ir R. Batinic (2010) taip pat nurodo žemas laikos struktūros ir kolektyvinio tikslo vidinio suderinamumo koeficientų reikšmes.

Nors kai kuriose tyrimuose ACE metodika buvo naudota sėkmingai (Waters ir Moore, 2002a,b, Paul ir Batinic, 2010), vis dėlto autoriai nesutaria dėl klausimyno faktoriinės struktūros. Vieni autoriai nustatė penkių faktorių struktūrą (Evans ir Banks, 1992; Paul ir Batinic, 2010), tačiau kiti gavo kitokių rezultatų (Creed ir Machin, 2003). Todėl buvo atlikta penkių ACE subskalių patvirtinančioji faktoriinė analizė, naudojant AMOS 18 programą (platesnė informa-

cija yra pateikta 2.3.4. poskyryje „Statistinės analizės metodai“). Rezultatai patvirtino penkių faktorių struktūrą: $\chi^2(65) = 480,534^{***}$, IFI = 0,93, CFI = 0,93, RMSEA = 0,06.

Tiesioginė darbo nauda buvo vertinama naudojant Finansinės įtampos (angl. *Financial Strain*) skalę (žr. 6 priedą). Ją sudaro 4 teiginiai, vertinami 5 balų Likerto skale (nuo 1 – niekada iki 5 – visada). Aukštesnė balų suma rodo didesnę patiriamą finansinę įtampą.

Skalę sudaro šie klausimai:

- Ar turite rimtų finansinių rūpesčių?
- Ar dažnai negalite daryti mėgstamų dalykų dėl pinigų trūkumo?
- Ar dažnai negalite daryti svarbių dalykų dėl pinigų trūkumo?
- Ar dažnai negalite išsiversti su tiek pinigų, kiek turite?

Šis klausimynas dažnai naudojamas tiriant bedarbių patiriamus finansinius sunkumus ar jaučiamą finansinę įtampą (pavyzdžiui, Ullah, 1990; Paul ir Batinic, 2010; Warr ir Jackson, 1987). Atskiro leidimo versti ir naudoti šį klausimyną nereikalaujama. Finansinės įtampos skalę į lietuvių kalbą vertė darbo autorė, atgalinis vertimas buvo atliktas profesionalios vertėjos.

Mūsų tyrime apskaičiuotas klausimyno vidinio suderinamumo koeficientas Cronbacho alpha lygus 0,85.

Patikrinus metodikos faktoriinę struktūrą patvirtinančiosios faktoriinės analizės metodu, nustatyta vieno faktoriaus struktūra: $\chi^2(5) = 928,843^{***}$, IFI = 0,95, CFI = 0,95, RMSEA = 0,04.

Psichologinės gerovės komponentai:

a) Optimalus funkcionavimas. Optimaliam funkcionavimui matuoti buvo naudojama E. Diener ir kt. (2009) sukurta Klestėjimo skalė (angl. *Flourishing Scale*) (žr. 7 priedą). Skalė susideda iš 8 teiginių, susijusių su svarbiais asmens psichologinio funkcionavimo aspektais (pavyzdžiui, pozityviais savitarpio santykiais, kompetencijos jausmu, gyvenimo prasmės ir tikslo turėjimu ir kt.). Teiginiai vertinami 7 balų Likerto skale (nuo 1 – visiškai nesutinku iki 7 – visiškai sutinku). Aukštesnė balų suma rodo aukštesnę psichologinę gerovę (Diener ir kt., 2009).

Skalę sudarančių teiginių pavyzdžiai:

- Gyvenu prasmingą gyvenimą ir turiu tikslų.
- Mano socialiniai ryšiai yra palaikantys ir teikiantys pasitenkinimą.
- Esu išitraukęs (-usi) į savo kasdienę veiklą ir ja susidomėjęs (-usi).

Nors ši skalė ir nematuoja atskirų psichologinės gerovės bruožų (individualiai), visgi ji paremta tų pozityvaus funkcionavimo sričių samprata, kurios daugelio tyrėjų nurodomos kaip svarbios efektyviam žmogaus funkcionavimui (Diener ir kt., 2009). Autoriai nurodo, jog šis klausimynas puikiai tinka tais atvejais, kada reikalingas bendras psichologinės gerovės balas (jei reikalingi atskirų komponentų balai, rekomenduotina naudoti kitas skales) (cit. pagal Diener ir kt., 2009).

Tyrime naudojama skalė publikuota ir viešai prieinama E. Diener ir kt. (2009) moksliniame straipsnyje – autoriai nurodo, jog tinkamai pateikus nuorodą į šaltinį (straipsnį) atskiro leidimo versti ir naudoti šį klausimyną nereikia. Klestėjimo skalę į lietuvių kalbą vertė Agnė Vaštakaitė, o atgalinį vertimą atliko puikiai anglų kalbą išmanantis asmuo (University of Oxford studentas, UK). Vertimas buvo derintas su darbo autore.

Šio instrumento patikimumo rodikliai yra tinkami – Cronbacho alpha lygi 0,86 (Diener ir kt., 2009). Remiantis tyrimo duomenimis apskaičiuota Cronbacho alpha lygi 0,87.

Klestėjimo skalė (FS) koreliuoja su C. Ryff psichologinės gerovės subskalėmis (r nuo 0,39 iki 0,70) (Diener ir kt., 2009). Taigi galima teigti, jog naudojama skalė yra konvergentiškai validi. Faktoriinė analizė taip pat parodė, jog vienas faktorius paaiškina 50% visos kintamųjų dispersijos (Diener ir kt., 2009). Atliktos patvirtinančiosios faktoriinės analizės rezultatai patvirtino vieno faktoriaus struktūrą: $\chi^2(20) = 460,848^{***}$, IFI = 0,93, CFI = 0,93, RMSEA = 0,05. Taigi galima daryti išvadą, jog tyrime naudojamas psichologinės gerovės matavimo instrumentas patikimas ir validus.

b) Psichinė sveikata. Psichinei sveikatai įvertinti buvo naudojami dvi metodikos – 1) Bendro sveikatos klausimyno (angl. *General Health Questionnaire, GHQ-12*) trumpoji versija bei 2) Depresiškumo, nerimo ir išsekimo skalės (angl. *DASS-21: Depression Anxiety Stress Scale*) trumpoji versija.

1) **Bendro sveikatos klausimyno** (angl. *General Health Questionnaire, GHQ-12*, Goldberg, Williams, 1988) (žr. 8 priedą) trumpoji versija yra bendrojo pobūdžio gyvenimo kokybę vertinantis klausimynas, naudojamas tiek psichikos ligonių gyvenimo kokybei įvertinti, tiek ir populiacijos tyrimuose. Metodikos autorius D. P. Goldberg 1970 m. sukūrė 60-ies teiginių skalę, tačiau dabar dažniau naudojamos trumpesnės šios metodikos versijos, susidedančios iš 30-ies, 28-ių, 20-ies ir 12-os teiginių. D. P. Goldberg ir P. Williams (1988) įrodė, kad GHQ-12 versija yra tokia pat efektyvi kaip GHQ-30 klausimynas. D. P. Goldberg ir P. Huxley (1980) nustatė, kad GHQ-12 pasižymi geru turinio validumu.

Skalėje pateikiami teiginiai, klausiantys, ar respondentas pastaruoju metu patyrė kokią nors simptomą. Visi klausimai vertinami Likerto skale (0 = geriau nei įprastai, 1 = taip pat kaip įprastai, 2 = mažiau nei įprastai, 3 = daug mažiau nei įprastai). Šeši teiginiai yra atvirksčiai koduoti. GHQ balo didėjimas rodo subjektyvių sunkumų didėjimą, t.y., kad psichinė būklė blogėja.

Skalę sudarančių klausimų pavyzdžiai:

- Gebėjote susikonzentruoti ties bet kokia veikla?
- Negalėjote miegoti dėl nerimo?
- Jautėte, kad esate naudingas (-a) atlikdamas (-a) tam tikrą veiklą?
- Jautėtės galintis (-i) priimti įvairius sprendimus?

Tyrimo metodika bei jos naudojimosi instrukcija yra prieinama internete (Gao, Luo, Thumboo, Fones ir kt., 2004; Montazeri, Shariati, Garmaroudi ir kt., 2003). Bendro sveikatos klausimyno trumposios versijos skalę į lietuvių kalbą vertė darbo autorė, atgalinis vertimas buvo atliktas profesionalios vertėjos.

Klausimyno vidinio suderinamumo koeficientas Cronbacho alpha lygus 0,88.

Patikrinus klausimyno faktorinę struktūrą patvirtinančiosios faktorinės analizės metodu, nustatyta vieno faktoriaus struktūra: $\chi^2(435) = 995,019^{***}$, IFI = 0,94, CFI = 0,95, RMSEA = 0,05.

2) **Depresiškumo, nerimo ir išsekimo** nustatymui buvo naudojama trumpoji DASS (angl. *DASS: Depression Anxiety Stress Scale*, Lovibond ir Lovibond, 1995) klausimyno versija (DASS-21) (žr. 9 priedą). Šis klausimynas yra vienas iš naujausių instrumentų, naudojamų depresijos, nerimo bei išsekimo įvertinimui. Šis klausimynas paremtas tiriamųjų savistata ir sudarytas iš 21 teiginio, kurie vertinami balais nuo 0 iki 3 (0 „visiškai nesutinku“ – 3 „visiškai sutinku“). Didesnė balų suma rodo ryškesnius depresiškumo, nerimo bei išsekimo simptomus (cit. pagal McDowell, 2006). Tiriamųjų prašoma įvertinti, kiek tinkamai pateikti teiginiai atspindi jų savijautą pastarąją savaitę.

Klausimyną sudaro 3 skalės (depresiškumo, nerimo ir išsekimo (metodikoje vadinamo stresu)) (Henry ir Crawford, 2005). Depresiškumo skalė apima tokius simptomus kaip: savęs menkinimą, prislėgtą/liūdną nuotaiką, pesimistinį požiūrį į gyvenimą ir ateitį, negalėjimą patirti malonių, pasitenkinimą keliančių dalykų, susidomėjimo (veikla ir pan.) nebuvimą bei žemą energingumą. Nerimo skalė apima tokius simptomus kaip: susirūpinimą, panišką drebulį, burnos džiuvimą, kvėpavimo sunkumus, smarkų širdies plakimą, delnų prakaitavimą, nerimą dėl savo pareigų atlikimo ir galimo kontrolės praradimo. Išsekimo skalė apima tokius simptomus kaip: pernelyg didelį sužadlinimą, įtampą, negalėjimą atsipalaiduoti, jautrumą, nuliūdumą, irzlumą, baimę, baikštumą, susierzinimą, neramumą, nepakantumą trukdžiams ar atidėliojimams.

Skalę sudaro teiginiai, vertinantys depresiškumą, nerimą ir išsekimą (žr. pavyzdžius):

- Man buvo sunku atspūsti, pailsėti (*išsekimas*).

- Pastebėjau, kad man džiuvo burna (*nerimas*).
- Man atrodė, jog visiškai negaliu patirti jokio teigiamo jausmo (*depresiškumas*).

The New South Wales universiteto (Australija) internetiniame puslapyje nurodoma, jog DASS klausimyno vertimui bei naudojimui moksliniuose tyrimuose specialaus leidimo nereikia (Depression Anxiety Stress Scale, The University of New South Wales, <http://www2.psy.unsw.edu.au/groups/dass/>). DASS-21 depresijos skalę į lietuvių kalbą vertė Agnė Vaštakaitė, atgalinis vertimas buvo atliktas labai gerai anglų kalbą išmanančio asmens (UCL studentas, UK) ir derintas su darbo autore.

Nurodoma, jog ši skalė turi gerą vidinį suderinamumą – Cronbacho alpha nuo 0,88 iki 0,97 (cit. pagal Glover ir kt., 2008; Henry ir Crawford, 2005). Tyrime apskaičiuota depresiškumo Cronbacho alpha = 0,86, nerimo Cronbacho alpha = 0,82, išsekimo Cronbacho alpha = 0,81.

Taip pat teigiama, jog DASS klausimynas koreliuoja su kitais instrumentais, skirtais depresiškumui, nerimui bei išsekimui įvertinti (pavyzdžiui, *BDI: Beck Depression Inventory*) (cit. pagal Sarda ir kt., 2008). Atitikimas autorių nurodytai trijų faktorių struktūrai buvo patikrintas naudojant patvirtinančiosios faktorinės analizės metodą. Analizės rezultatai patvirtino trijų faktorių struktūrą: $\chi^2(19) = 209,1^{***}$, IFI = 0,89, CFI = 0,89, RMSEA = 0,07. Iš to galima daryti išvadą, jog šis instrumentas patikimas bei validus.

c) Subjektyviai vertinama fizinė sveikata ir jos pokyčiai (žr. 10 priedą) buvo vertinami remiantis prof. E. Greenglass privačioje diskusijoje pasiūlytais teiginiais apie:

- bendrą sveikatos būklę („Savo sveikatą pastarosiomis savaitėmis vertinu“). Teiginys vertinamas 6 balų Likerto skale (1 – puikiai, 6 – labai prastai);
- svorį („Šiuo metu esu idealaus svorio (± 2 kg)“). Teiginys vertinamas 2 balų skale (1 – sutinku, 2 – nesutinku);
- fizinį aktyvumą („Mankštinausi ≥ 30 minučių tris ar daugiau kartų per savaitę“). Teiginys vertinamas 2 balų skale (1 – sutinku, 2 – nesutinku);
- sveikos mitybos įpročius („Sveikai maitinausi kasdien (valgau 5 daržoves/vaisius per dieną)“). Teiginys vertinamas 2 balų skale (1 – sutinku, 2 – nesutinku);
- tabako produktų vartojimą („Nevartoju tabako produktų (nerūkau, nekramtau, nerūkau kaljano)“). Teiginys vertinamas 2 balų skale (1 – sutinku, 2 – nesutinku);
- alkoholio vartojimą („Negeriu arba geriu mažai alkoholio (moterims – viena vyno taurė, vyrams 1-2 vyno taurės per dieną)“). Teiginys vertinamas 2 balų skale (1 – sutinku, 2 – nesutinku).

Po žvalgomojo tyrimo į klausimyną buvo įtraukti klausimai, vertinantys subjektyviai suvokiamos fizinės sveikatos pokyčius per 6 mėnesius:

- bendros sveikatos būklės pokyčiai („Prieš 6 mėnesius jūsų sveikata buvo“). Klausimas vertinamas 5 balų Likerto skale (1 – žymiai geresnė, 5 – žymiai prastesnė);
- svorio pokyčius („Prieš 6 mėnesius jūsų svoris buvo“). Klausimas vertinamas 5 balų Likerto skale (1 – žymiai didesnis, 5 – žymiai mažesnis);
- fizinio aktyvumo pokyčius („Prieš 6 mėnesius mankštintotės“). Klausimas vertinamas 5 balų Likerto skale (1 – žymiai daugiau, 5 – žymiai mažiau);
- sveikos mitybos įpročių pokyčius („Prieš 6 mėnesius sveikai maitinotės“). Klausimas vertinamas 5 balų Likerto skale (1 – žymiai dažniau, 5 – žymiai rečiau);
- tabako produktų vartojimo pokyčius („Prieš 6 mėnesius tabako produktų vartojote“). Klausimas vertinamas 5 balų Likerto skale (1 – žymiai daugiau, 5 – žymiai mažiau);
- alkoholio vartojimo pokyčius („Prieš 6 mėnesius alkoholio vartojote“). Klausimas vertinamas 5 balų Likerto skale (1 – žymiai daugiau, 5 – žymiai mažiau).

Asmenybiniai kintamieji:

a) Kertinis savęs vertinimas. Tyrime buvo naudojama kertinio savęs vertinimo skalė (angl. CSES: *Core Self-Evaluations Scale*, Judge ir kt., 2003) (žr. 11 priedą). Ją sudaro 12 teiginių, kurie vertinami 5 balų Likerto skale (nuo 1 – visiškai nesutinku iki 5 – visiškai sutinku). 6 skalės teiginiai yra atvirkščiai koduoti. Aukštesnė balų suma rodo aukštesnį kertinį savęs vertinimą (Judge ir kt., 2003).

Žemiau pateikiami skalę sudarančių teiginių pavyzdžiai:

- Kai stengiuosi, dažniausiai man pasiseka.
- Nuo manęs paties (-čios) priklauso, kas nutiks mano gyvenime.
- Galiu įveikti daugelį savo problemų.

Šis instrumentas publikuotas ir viešai prieinamas T. A. Judge ir kt. (2003) moksliniame straipsnyje bei T. A. Judge internetiniame tinklalapyje (<http://www.timothy-judge.com/CSES.htm>), atskiro leidimo versti ir naudoti šį klausimyną nereikalaujama. Kertinio savęs vertinimo skalę į lietuvių kalbą vertė Agnė Vaštakaitė, atgalinis vertimas buvo atliktas puikiai anglų kalbą išmanančio asmens (University of Oxford studentas, UK) ir derintas su darbo autore.

Kertinio savęs vertinimo skalės autoriai nurodo, jog šio instrumento patikimumo rodikliai (Cronbacho alpha) siekia daugiau nei 0,8 (Judge ir kt., 2003). Vėlesni klausimyno patikimumo tyrimai vidinį suderinamumą taip pat patvirtino – gauta Cronbacho alpha lygi 0,82 (Gardner ir Pierce, 2009). Tyrime apskaičiuota Cronbacho alpha lygi 0,85.

Klausimyno validumui tikrinti skalės autoriai atliko patvirtinčiąją faktoriinę analizę. Išskirtas vienas faktorius, kuris nurodo, jog skalė matuoja vieną daugiadimensinį kertinio savęs vertinimo konstruklą. Šiame tyrime atliktos patvirtinančiosios faktoriinės analizės rezultatai taip pat patvirtino vieno faktoriaus struktūrą: $\chi^2(54) = 365,78^{***}$, IFI = 0,97, CFI = 0,97, RMSEA = 0,06. Įvertinus instrumento reikšmingus ryšius su metodikomis, matuojančiomis tą patį konstruklą (savivertę, saviveiksmingumą, neurotiškumą ir kontrolės lokusą) bei nereikšmingus ryšius su metodikomis, matuojančiomis skirtingą konstruklą (Didysis penketas), atskleista, jog kertinio savęs vertinimo skalė yra konvergentiškai bei diskriminantiškai validi (Judge ir kt., 2003). Todėl galima daryti išvadą, jog tyrime naudojamas kertinio savęs vertinimo klausimynas patikimas ir validus.

b) Atsparumas buvo vertinamas naudojant 14 teiginių Atsparumo skalę (angl. *The 14-Item Resilience Scale, RS-14*), sukurtą G. M. Wagnild (2009) (žr. 12 priedą). Teiginiai vertinami 7 balų Likerto skale (nuo 1 – visiškai nesutinku iki 7 – visiškai sutinku). Aukštesnė balų suma rodo aukštesnį atsparumo lygį (Wagnild, 2009).

Skalę sudarančių teiginių pavyzdžiai:

- Paprastai vienaip ar kitaip susitvarkau su sunkumais.
- Didžiuojuosi, kad man pavyksta įvykdyti planuotus darbus.
- Sutariu su savimi, neturiu vidinių konfliktų.
- Galiu įveikti sunkumus, nes esu patyręs (-usi) jų anksčiau.

Tyrimo metodika bei jos naudojimosi instrukcija yra prieinama internete. Atsparumo skalę į lietuvių kalbą vertė darbo autorė, atgalinis vertimas buvo atliktas profesionalios vertėjos.

Klausimyno autoriaus nurodytas vidinio suderinamumo koeficientas Cronbacho alpha lygus 0,93 (Wagnild, 2009), tyrime gautas vidinio suderinamumo koeficientas Cronbacho alpha lygus 0,90.

Teigiama, kad klausimynas koreliuoja su 25 teiginių Atsparumo skale, sukurta Wagnild ir Young 1993 metais, $r = 0,97$. Keli autoriai nustatė vieno faktoriaus klausimyno struktūrą, taip pat buvo įrodyta, jog atsparumas, vertinamas naudojant RS-14, neigiamai koreliuoja su depresiskumu ir nerimu bei teigiamai koreliuoja su saviaktualizacija ir streso valdymu (cit. pagal Lo-

soi ir kt., 2013). Patikrinus autorių nurodytą vieno faktoriaus struktūros atitikimą, išsiaiškinta, jog skalę sudaro vienas faktorius: $\chi^2(39) = 278,781^{***}$, IFI = 0,90, CFI = 0,90, RMSEA = 0,07. Apibendrinant galima daryti išvadą, jog šis klausimynas patikimas bei validus.

Sociodemografiniai duomenys. Sociodemografinių duomenų anketoje respondentų buvo prašoma nurodyti lytį, amžių, šeiminių padėčių, išsilavinimą, asmenų, sudarančių namų ūkį, skaičių, gyvenamąją vietą, užimtumo statusą, bedarbystės trukmę (tik bedarbių), įvertinti pasitenkinimą užimtumo statusu bei atsakyti į du klausimus apie finansinę padėtį: „Kaip pasikeitė jūsų finansinė padėtis per praėjusius metus?“ ir „Jūsų nuomone, kaip ateinančiais metais pasikeis jūsų finansinė padėtis?“ (žr. 13 priedą).

Atsižvelgus į komentarus, pateiktus žvalgomojo tyrimo metu, sociodemografinių duomenų anketa buvo papildyta vienu klausimu, vertinančiu, ar per pastarąją savaitę respondentų gyvenime įvyko labai teigiamų svarbių įvykių (pavyzdžiui, vestuvės, laimėjimas loterijoje ar pan.) arba labai neigiamų svarbių įvykių (pavyzdžiui, artimo žmogaus mirtis, atleidimas iš darbo ar pan.), kadangi DASS-21 klausimynas vertina depresiškumo, nerimo ir išsekimo patyrimą per savaitę, todėl patirti reikšmingi įvykiai gali turėti įtakos respondentų atsakymams.

2.3.3. Kiekybinio tyrimo eiga

Kognityvinis interviu

Siekiant išsiaiškinti, ar klausimynas yra tinkamas naudoti, buvo atliktas kognityvinis interviu su skirtingo amžiaus, išsilavinimo ir darbinio statuso respondentais. Taikant mąstymo balsu metodą apklausti 6 skirtingo amžiaus, išsilavinimo ir darbinio statuso respondentai: 20 metų studentė (vidurinis išsilavinimas), kuri studijuoja antrame kurse; 35 metų dirbantis vyras (vidurinis išsilavinimas), 41 metų dirbantis vyras (aukštasis universitetinis išsilavinimas), 54 metų bedarbė (aukštesnysis išsilavinimas), 68 metų nedirbanti (pensininkė) moteris (pagrindinis išsilavinimas) ir 82 metų nedirbantis (pensininkas) vyras (pradinis išsilavinimas). Ypatingas dėmesys buvo skirtas turintiems žemesnį išsilavinimą ir vyresnio amžiaus tiriamųjų atsakymams, kadangi norėta nustatyti, ar klausimynas suprantamas vyresnio amžiaus ir žemesnio išsilavinimo respondentams. Jei taip, tada jis gali būti pateikiamas ir jaunesniems bei aukštesnio išsilavinimo tiriamiesiems.

Po kognityvinio interviu pakeisti atsakymų į klausimus apie subjektyviai vertinamą fizinę sveikatą ir jos pokyčius: atsakymas „Taip“ pakeistas atsakymu „Sutinku“, o atsakymas „Ne“ pakeistas atsakymu „Nesutinku“. Pakeistas ACE klausimyno trečiasis teiginys „Didžioji mano dienos dalis kupina rutininių darbų“ į teiginį „Didžioji mano dienos dalis kupina rutininių/nuolatinių darbų“. Pakeistas Atsparumo skalės ketvirtas teiginys „Sutariu su savimi“ į teiginį „Sutariu su savimi, neturiu vidinių konfliktų“.

Žvalgomojo tyrimo eiga

Žvalgomasis tyrimas buvo atliekamas nuo 2012 m. gruodžio 7 d. iki gruodžio 30 d. Vilniaus mieste. Žvalgomojo tyrimo imtis patogi, kvotinė (sudaryta remiantis 2012 m. lapkričio mėn. Lietuvos Statistikos Departamento suteiktais duomenimis), t.y. tokia atranka, kai užtikrinama, kad atrankinėje visumoje būtų toks pat skirtingų charakteristikų tiriamųjų santykis, kaip ir tiriamojoje visumoje (Telešienė, 2013). Dalis tiriamųjų ($n = 52$) pildė popierinius klausimynus, kiti ($n = 79$) pildė klausimyno variantą, gautą elektroniniu paštu.

Žvalgomajame tyrime dalyvavo 131 Vilniaus miesto gyventojas. Iš jų 75 dirbantys visu etatu (57,3 proc.), 8 dirbantys pusę ar mažiau etato (6,1 proc.), 4 studentai arba moksleiviai (3,1 proc.), 4 namų šeimininkės (3,1 proc.), 26 pensininkai (19,9 proc.) bei 14 bedarbių, užsiregistravusių Vilniaus Darbo biržoje (10,7 proc.).

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal *lytį*: tyrime dalyvavo 60 vyrų (45,8 proc.) ir 71 moteris (54,2 proc.).

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal *amžių*: 1 respondentas iki 19 metų (0,8 proc.), 39 respondentai 20-29 metų (29,8 proc.), 21 respondentas 30-39 metų (16,0 proc.), 26 tyrimo dalyviai 40-49 metų (19,9 proc.), 18 tiriamųjų 50-59 metų (13,7 proc.), 13 apklaustųjų 60-69 metų (9,9 proc.), 10 respondentų 70-79 metų (7,6 proc.) 3 tyrimo dalyviai 80-89 metų (2,3 proc.). Tiriamųjų amžiaus vidurkis 41,45 m., standartinis nuokrypis 17,03 m.

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal *šeiminę padėtį*: 66 respondentų turi sutuoktinį arba gyvena su partneriu (50,4 proc.), 13 tyrimo dalyvių išsiskyrę arba šiuo metu gyvena atskirai (9,9 proc.), 33 tyrimo dalyviai nevedę/netekėjusios (25,2 proc.), 13 respondentų – našliai (-ės) (9,9 proc.) bei 6 respondantai atsisakė nurodyti savo šeiminių padėčių (4,6 proc.).

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal *išsilavinimo lygį*: pradinį išsilavinimą įgijęs 1 asmuo (0,8 proc.), pagrindinį – 5 respondantai (3,8 proc.), vidurinį – 37 tyrimo dalyviai (28,2 proc.), aukštesnįjį – 28 respondantai (21,4 proc.), aukštąjį išsilavinimą teigė turintys 60 tyrimo dalyvių (45,8 proc.).

Atliktas žvalgomasis tyrimas leido pakoreguoti teiginių formuluotes, kadangi buvo pastebėta, kad anketos pildymo metu tiriamiesiems kildavo nusiskundimų dėl klausimų formuluočių bei jų skaičiaus. Prieš žvalgomąjį tyrimą su keliais respondентаis buvo atliktas kognityvinis interviu ir atsižvelgiant į jo rezultatus, kai kurių klausimų formuluotės buvo kiek pakeistos, po pilotinio interviu formuluotės buvo dar kartą peržvelgtos ir pakeistos, siekiant pritaikyti jas žemiausio išsilavinimo lygio tiriamiesiems. Taip pat žvalgomąjo tyrimo metu buvo įvertinta, kiek vidutiniškai trunka klausimyno pildymas bei kokių klausimų iškyla tiriamiesiems.

Pagrindinio tyrimo eiga

Pagrindinis tyrimas buvo atliekamas nuo 2013 m. vasario 8 d. iki kovo 11 d. visoje Lietuvoje. Tyrimo imtis – kelių lygių kvotinė (angl. *multi-level quota-sampling*) (Quatember, 1996). Šis tyrimo metodas plačiai naudojamas rinkos tyrimuose ir Gallup apklausose. Jo tikslas – apklausti respondentus, kurie yra reprezentatyvūs populiacijai pagal iš anksto nustatytus parametrus, mūsų atveju tai buvo amžius, lytis, darbinis statusas, geografinė vieta ir miesto/kaimo dydis. Statistiniai duomenys, reikalingi kvotinei imčiai sudaryti, gauti 2013 m. sausio mėn. iš Lietuvos Statistikos Departamento ir Lietuvos Darbo biržos. LDB kiekvieną mėnesį pateikia atnaujintą bedarbių skaičių, todėl skaičiuojant bedarbių kvotas buvo remiamasi būtent LDB, o ne Statistikos departamento informacija. Kvotos buvo apskaičiuotos kiekvienai vietai atskirai. Pavyzdžiui, kiekvienas apklausėjas, atliekantis apklausą Vilniaus mieste, turėjo apklausti 3 bedarbius (bedarbystės lygis 2013 m. vasario 1 d. duomenimis yra 9 proc.), tuo tarpu apklausėjas Alytuje turėjo apklausti 6 bedarbius (bedarbystės lygis 2013 m. vasario 1 d. duomenimis yra 16,9 proc.), o apklausėjas Ignalinos rajone turėjo apklausti 7 bedarbius (bedarbystės lygis 2013 m. vasario 1 d. duomenimis yra 20,8 proc.).

Planuojant ir atliekant apklausą buvo vadovaujamosi rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanijos vadovo pateiktomis rekomendacijomis tokio pobūdžio tyrimams.

Siekiant surinkti reprezentatyvią imtį, buvo imtasi dviejų žingsnių. Pirma, buvo pasirinkti Lietuvos regionai ir miestai/kaimai, kurie atitiko nustatytą geografinę vietą ir dydį. Tokiu būdu gauta apie 100 vietovių – keturi didmiesčiai (Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai), miestai (Panevėžys, Alytus, Kėdainiai, Telšiai, Radviliškis, Pakruojis ir kt.), miesteliai (Darbėnai, Garliava, Liudvinavas, Semeliškės, Adučiškis ir kt.) ir kaimai Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šaulių, Alytaus, Ignalinos, Utenos, Ukmergės, Raseinių ir kt. rajonuose. Miestelių ir kaimų sąrašai paimti iš Statistikos departamento ataskaitos apie apskričių gyvenvietes iš 2001 m. surašymo.

Antra, apklausėjai, kurie gyveno tose ar gretimose vietovėse, gavo informacijos apie kitus tris respondentų kriterijus (lytį, amžių, darbinį statusą). Apklausėjai pagal iš anksto gautus nurodymus (pavyzdžiui, tam tikros gatvės pasirinkimas iš gatvių sąrašo, namai dešinėje kelio pusėje, kas penktas butas kas antrame name ir t.t.) turėjo rasti ir apklausti atsitiktinius tiriamuosius (atitinkančius tos vietovės kvotas, sudarytas remiantis Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatais). Iš viso buvo bandyta susisiekti su kiek daugiau nei 2000 tiriamųjų, tačiau daugiau nei 100 potencialių dalyvių atsisakė dalyvauti apklausoje. Didžioji dalis atsisakusių dalyvauti (~80 asmenų) gyveno didmiesčiuose, kiti – miestuose. Kaimo vietovėse asmenų, atsisakusių dalyvauti apklausoje, nebuvo.

Viso buvo 70 apklausėjų, kurie atliko nuo 15 iki 35 individualių interviu. Apklausėjai buvo MRU Psichologijos specialybės trečio kurso studentai. Studentai kurso „Stebėjimo ir apklausų praktikas“ metu buvo išmokyti atlikti tokio pobūdžio stebėjimą ir interviu su skirtingo amžiaus ar lyties respondentais.

Tiriamieji, stebimi apklausėjų, pildė popierinius klausimynus namuose ir, jeigu jiems iškildavo klausimų ar buvo tam tikrų neaiškumų, galėdavo pasitikslinti. Apklausėjai prieš tyrimą buvo supažindinti su galimais klausimais, kurių galėtų iškilti tiriamiesiems, ir buvo pasiruošę atsakymus. Klausimyno pildymas vidutiniškai trukdavo apie 35 min., ilgiausiai klausimynus pildė pensininkai (didžiausia pildymo trukmė – 1,5 valandos). Anketos buvo surenkamos iš karto po to, kai respondentai jas užpildydavo. Kiekvienas tiriamasis, kuris norėjo gauti savo rezultatus ir apibendrintus tyrimo rezultatus, turėjo galimybę klausimyno pabaigoje nurodyti savo el. pašto adresą. Visiems tiriamiesiems, kurie nurodė savo el. pašto adresą, buvo pateiktas atsakymas.

Dešimt procentų kiekvieno apklausėjo respondentų turėjo nurodyti savo kontaktus (mobiliojo telefono numerį ar elektroninio pašto adresą), kad būtų galima su jais susiekti patikrinti, ar jie tikrai dalyvavo apklausoje (tai buvo viena iš rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanijos vadovo rekomendacijų). Vardo ar pavardės šiems respondentams nurodyti nereikėjo (tačiau kartais vardas ir/ar pavardė buvo aiškūs iš el. pašto adreso arba jie parašydavo vardą savo noru).

Žvalgomojo tyrimo, atlikto Vilniaus mieste, ir pagrindinio tyrimo dalyvių iš Vilniaus miesto demografinės charakteristikos tarpusavyje statistiškai reikšmingai nesiskiria ($p > 0,05$).

2.3.4. Statistinės analizės metodai

Tyrimo duomenims apdoroti naudotas SPSS 17 statistinis paketas. Pasirinktas reikšmingumo lygmuo – 0,05. Atlikta statistinė duomenų analizė: apskaičiuoti vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, medianos, asimetrijos ir eksceso koeficientai.

Duomenų apdorojimo pradžioje buvo patikrinti skalių skirstiniai. Ar duomenys tenkina normaliojo pasiskirstymo sąlygas, tikrinta taikant Shapiro-Wilk kriterijų (tikrinta ne tik bendrai imtyje ir atskirai grupėse, siekiant nuspręsti, kokius – parametrinius ar neparametrinius – kriterijus dviejų nepriklausomų imčių palyginimui pasirinkti, remiantis Spatz, 2008). Duomenims tenkinus normaliojo pasiskirstymo sąlygas, skalių įverčių skirtumų statistiniam reikšmingumui dviem nepriklausomoms imtims nustatyti taikytas parametrinis Stjudento t kriterijus, daugiau nei dviem imtims – vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA), naudojant Scheffe kriterijų. Sąveikai tarp dviejų nepriklausomų kintamųjų įvertinti naudota daugiamatė dispersinė analizė (MANOVA). Efekto dydis buvo apskaičiuotas naudojant Cohen'o d koeficientą. Koreliaciniams ryšiams nustatyti taikytas Pearsono koreliacijos koeficientas.

Sudėtingesni modeliai (struktūrinių lygčių modeliai) testuoti naudojant AMOS 18 programą. Buvo atlikta patvirtinančioji faktorinė analizė bei tikrinti mediacijos modeliai tarp tiesioginės ir netiesioginių darbo naudų bei psichologinės gerovės kintamųjų, kur mediatorius – 1) atsparumas; 2) kertinis sąveikos vertinimas. Kelių mediatorių modelis tikrintas remiantis S. Macho ir T. Ledermann (2011) straipsniu, kuriame išnagrinėta, kaip reikėtų apskaičiuoti atskirus kelių netiesioginių efektų (angl. *indirect effect*) pasikliautuosius intervalus.

Visų modelių parametrus įvertinti naudotas didžiausio tikėtimumo (angl. *maximum likelihood, ML*) metodas. Vertinant sudarytų struktūrinių lygčių tinkamumą duomenims remtasi šiais kriterijais: chi kvadrato testu, palyginimo indeksu (angl. *comparative fit index, CFI*), prieaugių suderinamumo indeksu (angl. *incremental fit index, IFI*), aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida (angl. *root mean square of approximation, RMSEA*). Statistiškai nereikšminga chi kvadrato testo reikšmė rodo gerą tinkamumą, tačiau svarbu prisiminti, kad chi kvadratui turi įtakos imties dydis. Pasirinktų tinkamumo indeksų vertės, rodančios, kad modelis gerai tinka duomenims, yra šios: CFI arti 0,95, IFI virš 0,90, RMSEA arti 0,06. Pasirinktų tinkamumo įverčių vertės, rodančios, kad modelis pakankamai tinka duomenims, yra šios: CFI virš 0,90, IFI virš 0,90, RMSEA žemiau 0,08 (Kline, 2005).

3. REZULTATAI

Laikantis mišriojo tyrimo tipo nuosekliai tiriamajai tyrimo strategijai keliamų reikalavimų, rezultatų skyriuje pirmiausia pristatomi dviejų kokybinių tyrimų rezultatai, kurie vėliau yra apibendrinami. Po apibendrinimo pristatomi kiekybinio tyrimo rezultatai, o jų aptarimo skyriuje jie sujungiami su kokybinių tyrimų rezultatais.

3.1. Kokybinių tyrimų radiniai

Kokybinių tyrimų radinių skyrių sudaro šie poskyriai: 1) atvejų analizės radiniai; 2) kokybinių tyrimų radinių apibendrinimas. 3.1.1. poskyryje pristatomi bedarbystės patyrimo atvejų analizės radiniai, 3.1.2 poskyryje – ekonominės deprivacijos patyrimo atvejų analizės radiniai, 3.1.3. poskyryje visi radiniai yra apibendrinami.

3.1.1. Bedarbystės patyrimo atvejų analizės radiniai

Išanalizavus visus tekstus buvo išskirti patyrimo aspektai, apibūdinantys subjektyvų bedarbystės patyrimą. Prie kiekvienos temos pateikiama tiksli dalyvio citata, iliustruojanti jo (jos) patyrimą. Kaip matyti toliau, ne visi patyrimo aspektai randami kiekviename tekste. Taip yra todėl, kad formuluojant patyrimo aspektus, buvo stengiamasi, kad jie apimtų visus dalyvių patyrimo elementus, o ne tik tuos, kurie būdingi visiems dalyviams.

4 lentelėje pristatomos bedarbystės patyrimo interviu temų pasireiškimas tyrimo dalyvių transkriptuose.

4 lentelė. Bedarbystės patyrimo interviu temų pasireiškimas tarp tyrimo dalyvių.

Tema/potemė	Kalbėjusių dalyvių vardai
Nerimas dėl dabartinės finansinės situacijos	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
Baimė dėl ateities, šeimos, vaikų	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
Socialinių kontaktų praradimas	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>a) atstūmimas ir ryšio su bendradarbiais praradimas</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Laura, Miglė
<i>b) izoliacija ir vienišumas</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
Statuso ir identifikacijos pokyčiai	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>a) nebežino, su kuo galėtų identifikuotis</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>b) nepagarba</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
Tikslų neturėjimas	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>a) profesinio nereikalingumo pojūtis</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>b) beprasmybės pojūtis</i>	Marius, Andrius, Miglė, Sonata

Tema/potemė	Kalbėjusių dalyvių vardai
<i>c) nėra gyvenimo tikslų</i>	Marius, Andrius
<i>d) ateities planai kuriami labai atsargiai</i>	Andrius, Miglė, Sonata
Sumažėjęs aktyvumas	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė
Dienos struktūros pokyčiai	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>a) nuobodulys</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Laura, Miglė
<i>b) dienos eina lėtai</i>	Marius, Andrius, Robertas, Laura
<i>c) neaišku, kur dingsta laikas</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Sonata
<i>d) bandoma „užmušti laiką“ naršant internete, skaitant knygas, laikraščius, žurnalus</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>e) sutrikęs miego ir budrumo režimas</i>	Marius, Ramūnas, Robertas, Sonata
Fizinės sveikatos pokyčiai	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>a) nuovargis</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Laura
<i>b) mitybos pokyčiai</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>c) rūkymas</i>	Marius, Andrius, Laura
<i>d) alkoholio vartojimas</i>	Andrius, Ramūnas, Robertas, Miglė, Sonata
Psichinės sveikatos pokyčiai	
<i>a) sumažėjusi savivertė ir nepasitikėjimas savimi</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura, Miglė, Sonata
<i>b) pasimetimas</i>	Andrius, Ramūnas, Robertas, Laura
<i>c) liūdesys</i>	Marius, Laura, Miglė, Sonata
<i>d) kaltės jausmas</i>	Marius, Andrius
<i>e) gėdos jausmas</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Laura, Sonata
<i>f) išorinis pyktis</i>	Marius, Andrius, Ramūnas, Laura
<i>g) vidinis pyktis</i>	Robertas, Miglė
Palengvėjimas	Marius, Andrius, Ramūnas, Laura, Miglė
Galimybė daugiau dėmesio skirti šeimai, sau bei socialiniams kontaktams	Marius, Andrius, Laura, Miglė, Sonata

5 lentelėje pateikiama hierarchinė bedarbystės patyrimo temų struktūra, o vėliau metatemos ir temos pristatomos teksto forma, pailiustruojant kiekvieną temą dalyvių citatomis (tyrimo dalyvių kalba netaisyta).

5 lentelė. Bedarbystės patyrimo temų hierarchinė struktūra.

Metatemą sudarančių temų pavadinimai	Temas sudarančių potemių pavadinimai
<i>1 metatema. Ekonominė deprivacija</i>	
1. Nerimas dėl dabartinės finansinės situacijos	
2. Baimė dėl ateities, šeimos, vaikų	

Metatema sudarančių temų pavadinimai	Temas sudarančių potemių pavadinimai
2 metatema. Neigiami pokyčiai po atleidimo	
1. Socialinių kontaktų praradimas	a) atstūmimas ir ryšio su bendradarbiais praradimas b) izoliacija ir vienišumas
2. Statuso ir identifikacijos pokyčiai	a) nebežino, su kuo galėtų identifikuotis b) nepagarba
3. Tikslų neturėjimas	a) profesinio nereikalingumo pojūtis b) beprasmybės pojūtis c) nėra gyvenimo tikslų d) ateities planai kuriami labai atsargiai
4. Sumažėjęs aktyvumas	
5. Dienos struktūros pokyčiai	a) nuobodulys b) dienos eina lėtai c) neaišku, kur dingsta laikas d) bandoma „užmušti laiką“ naršant internete, skaitant knygas, laikraščius, žurnalus e) sutrikęs miego ir budrumo režimas
3 metatema. Psichologinės gerovės pokyčiai	
1. Fizinės sveikatos pokyčiai	a) nuovargis b) mitybos pokyčiai c) rūkymas d) alkoholio vartojimas
2. Psichinės sveikatos pokyčiai	a) sumažėjusi savivertė ir nepasitikėjimas savimi b) pasimetimas c) liūdesys d) kaltės jausmas e) gėdos jausmas f) išorinis pyktis g) vidinis pyktis
4 metatema. Teigiami pokyčiai po atleidimo	
Palengvėjimas	
Galimybė daugiau dėmesio skirti šeimai, sau bei socialiniams kontaktams	

Dabar metatemos ir temos bus pristatytos kartu su tyrimo dalyvių interviu pavyzdžiais. Temos nėra pateikiamos pagal pasisakymų dažnį ar fenomenui dalyvių suteiktą svarbą. Pabraukti žodžiai tyrimo dalyvių labiau akcentuojami. Žodžiai, pateikti [laužtiniuose skliaustuose], yra praleisti tyrimo dalyvių, bet tinka pagal prasmę, remiantis bendru kontekstu.

1 metatema. Ekonominė deprivacija.

1 tema - nerimas dėl dabartinės finansinės situacijos. Ši tema ypatingai ryškiai atsispindėjo tyrimo dalyvių pasisakymuose. Nerimas pasireiškia tiek kalbant apie konkrečius finansinius įsipareigojimus, pavyzdžiui, Marius teigia: „*Neaišku, kaip dvidešimtą dieną reikės mokėti paskolą, mašinos lizingą*“, o Laura jam antrina: „*Dar gerai, kad vaikų nėra, nes nežinau, kaip*

šitoj situacijoje reikėtų elgtis, ir taip neramu dėl visų mokėjimų, šildymas ten, kita..“, tiek kalbant apie patiriamus apribojimus dėl pinigų trūkumo, pavyzdžiui, Miglė tai įvardina, kaip gyvenimą nuo algos iki algos: „*Tai dabar gyvenam nuo atlyginimo iki atlyginimo, kiekvieną kartą reikia skaičiuoti, ar užteks, gal kur pataupyti, gal ko atsisakyti?*“, Andrius taip pat mini apribojimus: „*Realiai nedaug tų pinigų dabar yra, kaip ir gaunasi, kad reikia riboti viską – maistą, rūbus, pramogas*“.

Taip pat nerimo tema kaip savotiška raudona linija eina per visus interviu. Pavyzdžiui, Robertas taip ir įvardina: „*Toks vat kažkoks susirūpinimas, nežinau, nerimas gal dėl finansų?*“, Ramūnas jam pritaria: „*Na, neramu yra, kaip dabar bus, pinigų ne per daugiausia pas mus*“, o Sonata pavadina save buhalterė: „*Kaip buhalterė dabar esu, skaičiuoju kiekvieną centą, jaudinuosi dėl neplanuotų išlaidų, vos ne kiekvieną saldainį skaičiuoju, na, vienu žodžiu, nesaugiai jaučiuosi, jaudinuosi*“.

2 tema - baimė dėl ateities, šeimos, vaikų. Analizuojant šią temą galima pastebėti, kad nerimą dėl finansinės situacijos keičia baimė dėl situacijos ateityje – turimi finansiniai ištekliai senka, taigi tyrimo dalyviams išskyla klausimų, kaip teks gyventi. Pavyzdžiui, Marius susimąsto apie galimus veiksmus: „*O jeigu nerasiu darbo, sunku pasakyti, kaip čia bus – gal buto reikės atsisakyti, grįžti pas mamą, būtų baisu, nežinau net, baisu galvot*“, Laura taip pat kuria veiksmų planą: „*Ne, nu tai ką, turbūt jei visai blogai bus – o gali taip būt, to tai labai bijau – nu tai į Norvegiją reikės važiuoti, ar į Airiją, kaip tautiečiai daro iš tos nevilties*“. Bene ryškiausiai baimė dėl ateities nuskambėjo pokalbyje su Sonata: „*Jeigu dešimt kartų per dieną siunti CV, o tau į tai nieko, tai žinai, baisu pasidaro – o jeigu niekas niekad neatsakys, nei paskambins, nei ką, ką tada darysi? Apima tokia baimė, kažkokia nežinomybė, nežinau, kaip įvardinti, neaiškumas toks dėl ateities*“.

Kitiems dalyviams kyla baimių dėl galimų santykių su šeimos nariais ir vaikais pokyčių, geriausiai tai galima iliustruoti Miglės citata: „*Šiaip nežinau, man atrodo, tai toks išbandymas šeimai, ne kiekvienas atlaikyti gali tiek įtampas, baisu net pagalvoti, šeimos skiriasi, nes sunku, žinai, partneriui, kai kitas va toks be darbo, be ateities*“ bei Andriaus teiginiu: „*Labiausiai bijau dėl šeimos, vaikų, jiems ir rūbų į mokyklą reikia, ir sportui, o kur dar visi būreliai.. Nežinau, kaip reikės pasakyti, kad vasarą nevažiuos į stovyklą, kažkaip sunku tikriausiai jiems tokią žinią bus priimti*“.

2 metatema. Neigiami pokyčiai po atleidimo.

1 tema - socialinių kontaktų praradimas. Šią temą sudaro dvi potėmės, kurių viena yra orientuota į santykius su bendradarbiais, o kita – į jausmus, kylančius dėl nutrūkusių santykių.

a) atstūmimas ir ryšio su bendradarbiais praradimas. Tyrimo dalyviai pabrėžia, kad santykiai su buvusiais bendradarbiais pasikeitė – jie neturi laiko bendrauti, nenori susitikti. Pavyzdžiui, Marius spėja, kad šis santykių pokytis įvyksta dėl to, kad kolegoms nėra įdomus jo naujasis gyvenimas: „*Tai dabar kaip ir gaunasi, kad kolegoms nebe mano kolegoms, ką aš jiems galiu pasakyti, jiems neįdomu, va, tik vienas parašė per visą šį laiką, o kiti ką, sako: „Susiskambinsim“ ir neskambina, nerašo, neįdomu mat*“, o Laura, pastebėjusi, kad kolegoms nebeturi laiko susitikimams, kelia prielaidą, jog bendradarbiais gali nesmagiai jaustis susitikdami su ja: „*Tai ką čia, buvę bendradarbiai sakė: „Būtinai būtinai, tu tik sakyk, jei ko reikės, mes būtinai“, o kai skambinu dabar, noriu susitikti ar šiaip, tai vis laiko neturi. Gal galvoja, kad išmaldos prašysiu? Cha cha cha! Nežinau, kaip čia suprasti tokį atstūmimą, kaip su užkrečiama liga sergančia bendrauti*“. Iš esmės, šią potėmę puikiai apibendrina Ramūnas: „*Mano draugai [iš darbo] – jau nebe mano draugai*“.

b) izoliacija ir vienišumas. Patiriamą izoliaciją bedarbiai sieja su suprastėjusia finansine situacija: „*Tai ir būnu sau vienas, o ką veikti, kur eiti – nori į barą nueit – mokėk, nori į kiną nueiti – mokėk. Viskas remiasi į pinigus, visi santykiai*“ (Marius), „*Na, žiūrėk, visas sukasi apie pinigus, tenka nemokamų pramogų ieškoti, arba sėdėt namie, o tie namai kartais kaip kalėjimo karceris, sėdi sau vienutėj*“ (Ramūnas), „*Tai visas kainuoja, galvoju, kaip kitaip prisisukti, nemokamus renginius randu, nes jei ne, tai leidžiu dienas namie, viena, dažniausiai viena*“ (Laura).

Iš to kyla ir vienišumo jausmas – tyrimo dalyviai teigia, kad daug būna namie, vieni, retai sulaukia kvietimų kur nors eiti: „*Tai dažniausiai namuose sėdžiu, vienas, su vaikais kartais, bet pagrįdė vienas*“ (Andrius), „*Namie kažką veikiu, laukiu, kol grįš kažkas, tada linksmiau bus, nes vienai sunku. Į parduotuvę einu, kad tik viena nebūčiau*“ (Sonata).

Robertas apibendrina įvykusius pokyčius, pastebėdamas ryškius skirtumus iki atleidimo ir po jo: „*Tai įdomu palyginti – tai pilna draugų, tai vienas esi, niekas neaplanko, nepasiūlo susitikti alaus ar kašio pažaisit*“.

2 tema – statuso ir identifikacijos pokyčiai. Ši tema taip pat sudaryta iš dviejų potemių, kurių pirma susijusi su pasikeitusiu statusu, o antra – iš to kylanti visuomenės nepagarba.

a) nebežino, su kuo galėtų identifikuotis. Statuso ir identifikacijos pokyčius interviu metu pabrėžė visi septyni tyrimo dalyviai. Susidaro įspūdis, kad statuso pokyčiai yra ypatingai svarbus bedarbystės patyrimo aspektas, kuris turi įtakos tiek visuomenės požiūriui į bedarbius, tiek asmens psichologinei savijautai. Marius pačioje interviu pradžioje užsimena apie tai: „*Anksčiau, kai klausdavo, kur dirbu, sakydavau, kad UAB „Xxxx“, ir sulaukdavau tokios kaip ir pagarbos, pritarimo, o dabar ką – kas aš toks? Niekas*“. Kiti dalyviai taip pat panašiai apibūna patiriamą neaiškumą ir pasimetimą dėl dabartinio statuso: „*Tai dabar nei aš vadovas, nei ką*“ (Andrius), „*Nerandu kol kas savo vietos, sena netinka, praeitis jau*“ (Ramūnas), „*Pildžiau anketą, reikėjo pažymėti statusą, tai nenorėjau žymėti „bedarbis“, ranka nekilo*“ (Robertas), „*Tai kaip ir gaunasi, kad esu namų šeimininkė. Ne? Nežinau net*“ (Laura), „*Ne, tai seni vaidmenys yra seni, netinka. Negaliu sakyti, kad va aš čia tą ir aną, nežinau, neturiu statuso, bedarbė – mano statusas*“ (Miglė), „*Man atrodo, esu tokiam kaip ir pasimetime, nežinau, jeigu reikėtų save apibūdinti keliais žodžiais, nežinau, ką sakyti, kaip prisistatyti*“ (Sonata).

b) nepagarba. Bedarbiai pabrėžia jaučiamą visuomenės nepagarbą: „*Niekas į akis taip tiesiai nepasako, bet jaučiu, kad neigiamai žiūri, be respekto*“ (Miglė), „*Tai šiaip labai jaučiasi tokia nepagarba iš visuomenės bedarbiams*“ (Andrius), „*Na, kelis kartus teko susidurti, poliklinikoje ir dar kitur, maždaug – bedarbė? Tai ir sėdėk*“ (Laura), „*Tai pas mus gi labai neigiamai žiūri – aha, negali darbo susirasti, nevykėlis būsi*“ (Ramūnas), kurią patiria net ir nueję į Darbo biržos konsultaciją: „*Tai į Darbo biržą net nenoriu eiti, nemalonu man ten būt, nemaloniai bendrauja, kaip su atsilikusiu kažkokiu durneliu*“ (Marius), ar kreipdamiesi dėl darbo vietos: „*Tai kai į pokalbį eini, jeigu su ta rekomendacija iš Biržos, tai labai nesmagiai jauties, visiems dzin, galvoja, kad dėl pašalpos čia*“ (Sonata).

Dėl jaučiamos nepagarbos keičiasi ir bendravimo įpročiai – pavyzdžiui, Robertas pasidalijo savo bendravimo su nepažįstamais asmenimis strategija: „*Nepažįstamiems nesakau, kad esu bedarbis, sakau, kad atostogauju, nes iš karto kitoks požiūris, bendravimas toks nežinau, nepagarbus kažkoks, toks nuvertinimas eina*“.

3 tema – tikslų neturėjimas. Šią temą sudaro keturios potemės. Pirma potėmė sujungia tuos patyrimo aspektus, kur bedarbiai kalba apie profesinį nereikalingumą, antroje analizuojamas iš to kylantis beprasmybės pojūtis, trečia ir ketvirta yra susijusios su dabartiniais ir ateities tikslais.

a) profesinio nereikalingumo pojūtis. Šį profesinio nereikalingumo pojūtį minėjo visi tyrimo dalyviai. Akivaizdžiausiai jis kyla darbo paieškos situacijose: „Žiūriu skelbimus, žiūriu kasdien, niekam nereikia. Statybininkų ieško, krovikų, fizinių darbą dirbti“ (Andrius), „*Tai siunčiu siunčiu [gyvenimo aprašymą] ir nieko, kad bent kas nors paskambintų..*“ (Laura), „*Tai ką čia sakyti, net neperskambina iš agentūrų*“ (Miglė) bei analizuojant konkurenciją darbo rinkoje: „*Tai pilna tokių vadovų kaip aš, nors vežimu vežk*“ (Marius), „*Taigi pilna jaunuolių, kur už minimumą dirbs, kas mane samdys, per brangus esu*“ (Ramūnas), „*Yra jaunų daug, o man jau sunku, ir dėmesys ne tas, ir kompiuteriu ne taip gerai dirbu*“ (Sonata).

b) beprasmybės pojūtis. Bedarbiams kyla minčių, jog neverta nieko daryti, nebus teigiamų pokyčių, niekam nėra svarbu: „*Ateina kartais tokių minčių – kam to reikia, kas iš to??*“ (Marius), „*Tai kaip galva į sieną, jokie nėra efekto, poveikio kažkokio. Niekas nesikeičia*“ (Andrius), „*Ne, tai manau, kad beprasmiška [ieškoti darbo], vis tiek nieko nepakeisi, nenukris svajonių darbas iš dangaus*“ (Sonata). Miglė kelia prielaidą, kad situacija artimiausiu metu nesikeis – „*Kol Lietuvoj tokia situacija, nieko gero nebus, nėra prasmės*“

c) nėra gyvenimo tikslų. Turbūt geriausiai šią potemę iliustruoja Mariaus pasakymas: „*Anksčiau, žinai, galvojau, kūrčiau planus a la penkmečio, ar bent jau metams – ką veiksiu vasarą, kur važiuosiu.. Dabar tai nieko negalvoju, neturiu planų, tikslų ten kažkokių. Kaip bus, taip bus*“.

d) ateities planai kuriami labai atsargiai. Bedarbiams nedrąsu kurti planus, kadangi jie jau susidūrė su tuo, kad planai, nepriklausomai nuo jų norų ir galimybių, vieną dieną gali drastiškai pasikeisti: „*Žmogus planuoja, o Dievas juokiasi*“ (Sonata), „*Bijau ką ir sakyti, o jei neišsipildys? Cha cha (juokiasi)*“ (Miglė). Tačiau vis dėlto kai kurie bedarbiai pripažįsta, kad planų yra, nors jie ir nėra plačiai viešinami: „*Ne, tai iš pradžių reikia pasiekti kažką, tada galvot. Turiu planų ir dėl savo verslo, ir dar visokių, bet nenoriu daug žadėt ar čia reklamuotis kaip nors*“ (Andrius).

4 tema – sumažėjęs aktyvumas. Net keli dalyviai savo būseną apibūdina kaip apatišką, pasyvią, mieguistą: „*Apatija kažkokia, kaip raminaujų pavartojęs. Cha cha cha, juokauju (juokiasi)*“ (Ramūnas), „*Būna tokių dienų, savaitių, kai visiškas toks pasyvumas apima, nieko veikti nesinori, slankioju iš kampo į kampą*“ (Miglė), „*Aš turbūt tą būseną įvardinčiau kaip vėžlio, lėėėetaaaaaaii lėėėetaaaaai viską darau, kad nepervargčiau, nors gi nesu pavargęs, ne lignonis*“ (Robertas), „*Ramiai labai, jokie skubėjimo, toks kaip miegantis tipo kartais atrodo turbūt kitiems*“ (Andrius).

Taip pat pastebimas nenoras ką nors veikti arba neproduktyvumas: „*Tai visą dieną būna nieko nesinori veikti*“ (Marius), „*Lyg ir veikiu kažką, o vakare rezultatas – nulis*“ (Laura).

5 tema – dienos struktūros pokyčiai. Šią temą sudaro šešios potemės, susijusios su laiko patyrimu.

a) nuobodulys. Vienas ryškiausių jausmų, kalbant apie dienos struktūros pokyčius, yra nuobodulys, kylantis yra neturėjimo ką veikti: „*Nėra ką veikti, nuobodu*“ (Andrius), „*Šiaip dažnai būna nuobodu. Filmai pažiūrėti, knygos suskaitytos, nėr ką veikti*“ (Ramūnas), „*Kartais nerandu užsiėmimo, taip viskas atsibodę, namuose neturiu ką veiki. Tvarkausi vat dažnai užtat*“ (Laura), „*Taip, dažnai nuobodu būna. Žaidžiu žaidimus tada. Bet vis tiek galiausiai nuobodu*“ (Marius), „*Šiaip manau, kad bedarbių dienos yra nuobodžios, nebent į pokalbį eini, tada kažkaip pasipuosi, pasirengi, atrakcija gaunasi, į žmones išėini, va taip va*“ (Miglė).

b) dienos eina lėtai. Ryškiausiai šis pastebėjimas iškyla lyginant darbą ir nedarbą: „*Manau, kad yra toks poveikis laiko suvokimui, jei taip galima sakyti – laikas tartum sulėtėja, dienos būna daug ilgesnės nei darbo dienos. Ten, žiūrėk, atėjai į darbą, kavos pasidarei, pašta pasitinkrai – o jau ir pietūs*“ (Robertas), „*Anksčiau tai nespėjai savaitgalio sulaukti, o jis jau ir baigėsi, o dabar kitaip*“ (Andrius). Kiti tyrimo dalyviai tiesiog pastebi, kad laikas slenka lėčiau nei įprasta: „*Kar-*

tais pasižiūriu į kalendorių, galvoju, jau penktadienis, bet ne, dar tik trečiadienis. Va taip būna“ (Marius). Ypač vaizdingas buvo Laura palyginimas: „Kaip Matricoj [jaučiuosi]. Žinai, ką turiu omeny? Na, sulėtintai taip.“

c) neaišku, kur dingsta laikas. Tyrimo dalyviai pastebi ir priešingą situaciją – kartais laikas tiesiog dingsta: „Bet būna ir taip, kad neaišku, ką veikia visą savaitę. O ką, jau savaitė praėjo“ (Marius), „Tai būna lėtai eina laikas, o būna kaip greituoju traukiniu važiuotum“ (Ramūnas), „Taip, kartais taip įdomiai būna. Atrodo, kad va tik ką vaikai į mokyklą išėjo, o čia jau žiūrėk – grįžo, duok valgyt“ (Sonata).

d) bandoma „užmušti laiką“ naršant internete, skaitant knygas, laikraščius, žurnalus. Nuobodulį, kylantį dėl atsiradusio laisvo laiko, tyrimo dalyviai bando įveikti įsitraukdami į įvairias veiklas – skaitymą: „Turiu iš seniau žurnalų visokių, moteriškų ar ten pažintinių visokių, tai skaitau juos, diena tada labai greitai prabėga, nepastebimai“ (Sonata), „Kai nėra ką veikti, skaitau knygas, laikraščius, net tuos nemokamus peržiūriu, šlamštą, kur į pašto dėžutę įmeta“ (Robertas), naršymą internete (dažniausiai betikslį): „Ooo, Facebookas kiek laiko suvalgo, oho kiek!“ (Marius), „Kai noriu, kad diena greičiau praeitų, lėndu į internetą, skaitinėju kažką, Vikipediją, klipus žiūriu Youtubėj“ (Andrius), „Bandau užmušt laiką visaip, šiaip dažniausiai internete, gali visą dieną ten būti, net kompas užžia“ (Ramūnas), „O, aš tai Facebooke sėdžiu, biškį linksmiau būna, laikas greičiau eina“ (Laura).

e) sutrikęs miego ir budrumo režimas. Bedarbiai mini, kad dažnai išsimiega dieną, tuo tarpu naktį kyla sunkumų užmiegant: „Dažnai dieną nėra ką veikti, tai pamiegu. Tada vakare jau vienuolika, o dar nenoriu [miegoti]“ (Robertas), „Anksčiau eidavau taip vadinamo grožio miego, na, anksčiau tiesiog guldavau. Dabar visai man miego nesinori, einu kartais antrą, trečią, vis tiek keltis nereikia, tik kad dėl vaikų keliuosi“ (Sonata), „Naktį nesinori miego, nepavargęs“ (Ramūnas).

3 metatema. Psichologinės gerovės pokyčiai.

I tema – fizinės sveikatos pokyčiai. Į šią temą eina potėmės, susijusios su mitybos, rūkymo, alkoholio vartojimo pokyčiais ir jaučiamu nuovargiu.

a) nuovargis. Kalbėdami apie jaučiamą nuovargį tyrimo dalyviai išreiškia nuostabą, kadangi ši savijauta, atrodytų, neturėtų pasireikšti: „Šiaip dar būna toks keistas nuovargis, nuo nieko neveikimo (juokiasi)“ (Ramūnas), „Nežinau, gal jau sveikata pareina. Juokiasi visi iš manęs, tipo gi visą dieną namuose, ko čia būt pavargusiam, juk atostogos, ilsėkis“ (Andrius), „Nieko neveikiu, rodos, bet toks pavargęs būnu, siaubas“ (Marius), „Dar prisiminiau tokį keistą dalyką, trūksta poilsio, pavargusi jaučiuosi, dėl jo net pas gydytojąėjau, sakė ilsėtis“ (Laura).

b) mitybos pokyčiai. Dauguma tyrimo dalyvių kalbėdami apie mitybos pokyčius sieja juos su suprastėjusia finansine situacija: „Tai natūraliai nebegali pirkti krevečių visokių, pistacijų kaip anksčiau, brangu, tai ir neperku“ (Marius), „Prie mūsų yra „Cento“ parduotuvė, jie turi tokį pigų ženklą, taip ir vadinasi „Cento“, šiaip nebloga kokybė, bet anksčiau net nežiūrėdavau į tokius [produktus]“ (Andrius), „Negali sau leisti brangesnių kažkokių produktų, pavyzdžiui, dešrą perku pigesnę, ar sūrį irgi, jau pagalvoju, ar tikrai reikia mums to sūrio, kai tiek kainuoja“ (Ramūnas), „Pagrindinis dalykas, ko teko atsakyti, tai brangesnių maisto produktų“ (Robertas), „Šiaip šokolado reikėjo mažiau pirkti. Taip, apskritai, dabar valgau kitaip, taupau, žinai, neperku skanių dalykų visokių, gerų“ (Miglė), „Labai jaučiasi [taupymas]. Ypač ant maisto pasijuto“ (Sonata). Viena dalyvė pastebėjo svorio pokyčius – „Oi, va čia tai minusas, valgyt daug pradėjau! Na žinai, šaldytuvus šalia, va ir auga svoris“ (Laura).

c) **rūkymas.** Visi dalyviai, kalbantys apie rūkymo įpročių pokyčius, pastebi padidėjusį rūkalų vartojimą. Su rūkymu siejasi ir sąžinės priekaištai dėl to, kad šis įprotis skaudžiai atsiliepia finansinei situacijai. Čia pateiksime Lauros citatą, pailiustruojančią šią potemę: „*Reikia mažinti [rūkymą], mesti, labai daug pinigų išeina. Tik nepavyksta, vis stresas nuolat, nerimas, slopinu jį*“.

d) **alkoholio vartojimas.** Kalbant apie alkoholio vartojimo pokyčius pastebimi individualūs skirtumai – dalis bedarbių teigia po atleidimo pradėję daugiau vartoti alkoholinių gėrimų: „*Norisi atsipalaiduoti dažnai, išgeriu alaus vieną kitą*“ (Ramūnas), o kiti vartoja mažiau, siedami tai su tuo, kad negali sau leisti šio brangaus įpročio: „*Sako, kiti tai daug gerti pradeda, nu, bedarbiai turiu omeny. Aš tai ne, atvirksčiai*“ (Andrius), „*Na, aš mėgstu gerą, brangų alkoholi, bile ko negeriu. Tai va taip ir gaunasi, kad brangaus negaliu gert, tai ir jokio tada negeriu*“ (Robertas), „*Kadangi į klubus nebevaikštom, tai ir alkoholio nelabai [vartuju], nes dažniausiai ten geriam*“ (Miglė), „*Pradžioj vos ne kas savaitgalį [išgerdavom], dabar tai ne, geriau arbatos ar kavos kokios, brangoka ir šiaip pinigų leidi neaišku kam, geriau vaikams ką nors nupirksiu, ko šiaip neperku, palepinsiu. Daugiau naudos nei iš tų gėrimų*“ (Sonata).

2 tema – psichinės sveikatos pokyčiai. Šioje temoje yra paliesti tokie psichinės sveikatos aspektai kaip nepasitikėjimas savimi, pasimetimas, liūdesys, kaltės, gėdos ir pykčio jausmai.

a) **sumažėjusi savivertė ir nepasitikėjimas savimi.** Kalbėdami apie savivertės pokyčius bedarbiai pažymi šios situacijos universalumą: „*Tai turbūt panašiai visiems bedarbiams – žiauriai numuša pasitikėjimą savimi atleidimas, žiauriai*“ (Andrius), „*Manau, kad natūralu taip jaustis. Bedarbiai visi taip jaučiasi. Turiu omeny, mačiau daug bedarbių Biržoj, visi paniūrę, prislėgti, nepasitiki savo jėgom*“ (Sonata). Kiti teigia, kad jaučiasi beverčiai, nieko nesugebantys, nenaudingi, nieko verti ar nevykėliai. Miglė papasakojo tipinę situaciją, kuomet pasireiškia sumažėjęs pasitikėjimas savimi: „*Ne, nemanau, kad labai jau pasitikiu savimi. Pavyzdžiui, labai jaučiasi, kai einu į pokalbį [dėl darbo] – va tada nuolat lyginu save su kitais, ypač jeigu pamatau, kaip išeina iš kabineto, arba tada, kai pati išeinu ir matau, kad jau kitas laukia. Tai va lyginu save su jais ir galvoju, kad gal ir nesu verta to darbo, nes jie geresni. Nesąmonė kažkokia.*“

b) **pasimetimas.** Šį patyrimo aspektą bedarbiai įvardina patiriantys bedarbystės pradžioje: „*Na, dabar tai ramiau jau kažkaip, o pradžioje viskas buvo labai neaišku, nežinojau ten tų taisyklių, dėl mokesčių, nu, PSD tos nesąmonės. Niekas nieko neaiškina, kur eiti, kur kreiptis, atseit turi žinoti pats, o iš kur turiu žinoti?*“ (Robertas), „*Pradžioj tai toks jausmas būna: kur aš, kas aš, ką veikt?*“ (Andrius). Ramūnas pasimetimą vaizdingai aprašo panaudodamas animacinio filmuko herojaus metaforą: „*Kai tik atleido mane, va, tada buvau kaip tas ežiukas rūke (juokiasi)*“.

c) **liūdesys.** Liūdesys yra tiek trumpalaikis: „*Būna parašiau draugei sms, nes liūdna pasidaro*“ (Laura), „*Ne, tai kaip ir sakiau, taip visiems būna, čia tokia stadija liūdesio, paskui praeina*“ (Sonata), tiek ilgalaikė būseną: „*Tai aišku liūdna. Dėl visko liūdna. Depresovai*“ (Marius), „*Daug tokių liūdnujų jausmų aplanko, liūdnujų minčių tai yra*“ (Miglė).

d) **kaltės jausmas.** Kai kurie bedarbiai teigia jaučiantys kaltę dėl dabartinės situacijos, dėl atleidimo: „*Galėjau ir toliau apsimeitinėti, kad įdomu, kad dirbu, o dabar tai pats kaltas dėl visko*“ (Marius), „*Šiaip manau, kad situacija Lietuvoje, nu, pasaulyje bendrai ta krizė. Tai nežinau, kiek čia mano kaltės. Bet gal ir yra. Gal ir yra*“ (Andrius).

e) **gėdos jausmas.** Gėdos jausmas yra susijęs tiek su buvimu bedarbiu apskritai: „*Bedarbiu būt, aš tau pasakysiu, gėda*“ (Marius), „*Esu linkęs nesakyti, šiaip net ne visi žino, tiksliau pasakius, mažai kas žino, kad esu bedarbis, nes man tiesiog nemalonu sakyti, visi tada tik puola guosti, net gėda klausyti*“ (Ramūnas), tiek su konkrečiomis patirtimis, pavyzdžiui,ėjimu į Darbo biržą: „*Tai pats faktas nemalonus, eini į tą Biržą, paprašai kažkoks (juokiasi)*“ (Andrius), „*Aš tai labai neįjaukiai jaučiuosi Biržoje, nežūriui kitiems į akis, stengiuosi kuo greičiau iš ten išeiti.*“

Stengiuosi nepastebimai eit, tik greit į mašiną ir namo. Kodėl taip? Ką aš žinau, nemalonu ten būti, nors, rodos, ir nieko tokio, pilna bedarbių, bet vis tiek nemalonu, nežinau, gėdinga patirtis, nesmagu man“ (Sonata). Tuo tarpu Laura išreiškia mintį, kad galbūt vyrams yra sunkiau negu moterimis, jie jaučia didesnę gėdą: „Na, moteriai gal ir okay neturėti darbo, bet vis tiek kažkaip gėda truputį, visi dirba, planuoja, veikia kažką, o aš namie sėdžiu“.

f) išorinis pyktis. Bedarbystės situacijoje jaučiamas pyktis tiek konkretiems asmenims, pavyzdžiui, vadovui: „Žinai, iki šiol pykstu ant vadovo, kad atleido. Galėjo sumažinti etatą, perkelti į kitas pareigas tenais galėjo. Jau tiek laiko praėjo, bet vis tiek pykstu“ (Marius), „Nežinau, man atrodo, kad tik viršūnėlės, grietinėlė visus pinigų pasiima, o su paprastais darbuotojais nieks nesiskaito. Nepatinka – laisvas. Out“ (Laura), tiek ant „sistemos“ plačiaja prasme: „Tai bendrai visa sistema užknisa: kad pašalpa maža, kad reikia su tom rekomendacijom eiti visur, lįsti, niekams neįdomu“ (Andrius), „Ne, nu, tai aišku, kad politikai š. mala! Ne tik pas mus, žiūrėk, visur panašiai. Na, gal geriau kitur, Zelandijoje, žinau, gerai kitur. Bet, nu, kaip nepyksti ant valdžios? Tik keista, kad nei mitingų pas mus, nei reakcijos, tik komentatoriai tam Delfyje burnoja, bet realiai jokios reakcijos. Va Ispanijoje tik kas – visi iškart į gatves. Aš irgi eičiau“ (Ramūnas).

g) vidinis pyktis. Bedarbiai pyksta ant savęs, kad elgėsi netinkamai, neprisitaikė, nepatylėjo, kai to reikėjo: „Nu, kiti tai tokie padlaižūnai, o aš įpratęs viską tiesiai šviesiai į akis, nebijot kalbėt. Realiai prisimenu dabar tas situacijas ir galvoju, kad durnas buvau, reikėjo laikyt liežuvį už dantų, girti bosą“ (Robertas), „Galėjau patylėti, bet ne, vadovas sakė: „Duokit man feedbacką! Nebijokit! Visą priimsiu“. Nu, va ir daviau (juokiasi). Patylėti reikėjo, durna buvau, patikėjau“ (Miglė).

4 metatema. Teigiami pokyčiai po atleidimo.

1 tema – palengvėjimas. Bedarbiai įvardina, kad sumažėjus įtampai dėl situacijos darbe, atsiradus aiškumui jaučiamas palengvėjimas: „Atrodytų, juokinga, bet tiesą sakant, man net lengviau dabar“ (Miglė), „Ai, kažkaip išsispredė, susitarėm dėl visko, tai net kaip maišas nukrito, daug lengviau pasidarė“ (Laura), „Pagaliau viskas yra aišku“ (Marius).

2 tema – galimybė daugiau dėmesio skirti šeimai, sau bei socialiniams kontaktams. Šis pokytis tikriausiai labiausiai džiugina bedarbius. Andrius įvardina, kad bedarbystės patirtis atskleidė, jog svarbiausia yra šeima: „Pasimokiau, kad svarbiausi žmonės yra šeima. Draugai, pažįstami – visi dingo kas kur, o šeima liko“, jam pritaria Sonata: „Manau, yra privalumų. Daugiau būnu su vyru, su vaikais, padedu ruošti namų darbus. Toks džiaugsmas kyla, kai matau, kad auga, tobulėja. Tai va, gal ir yra prasmės šioj situacijoje (juokiasi)“. Kiti tyrimo dalyviai teigia randantys laiko savišvietai, tobulėjimui: „Na kaip, dabar daugiau būnu namie, padedu daugiau ir šiaip sau galiu laiko skirti, knygas skaitau, stengiuosi tobulėti, gilintis, kažką naujo atrasti“ (Marius), „Dar jei daugiau pinigų turėčiau, tai išvis būtų super. Eičiau į kursus visokius, mokyčiausi naujų įdomių dalykų. Dabar irgi mokausi, per Youtube randu pamokėlių ten tokių su rankdarbiais“ (Laura).

Išanalizavus tyrimo dalyvių tekstus ir išskyrus temas, įvardintos temos yra jungiamos į atskiriems dalyviams būdingus fenomenus, o jie – į bendrą mūsų tiriamo fenomeno – **bedarbystės patyrimo – apibrėžimą**:

Bedarbystės patyrimui būdinga ekonominė deprivacija, kuri pasireiškia nerimu dėl dabartinės finansinės situacijos bei jaučiama baime dėl ateities, šeimos, vaikų. Bedarbystės metu įvyksta netiesioginių darbo naudų praradimas. Tai pasireiškia darbinių kontaktų praradimu, bedarbiai jaučia izoliaciją ir vienišumą, praradę ryšį su bendradarbiais. Netekę darbo žmonės nebežino, su kuo galėtų identifikuotis, bei jaučia visuomenės nepagarbą. Bedarbiai jaučiasi

nerikalingi profesinė prasme, gyvenimas atrodo neturintis prasmės, nėra gyvenimo tikslų, o ateities planai kuriami labai atsargiai. Aktyvumo lygis labai sumažėja. Bedarbiai dažnai jaučia nuobodulį, bando „užmušti laiką“ naršydami internete, skaitydami knygas, laikraščius, žurnalus. Dienos slenka lėtai, tačiau pastebima, kad kartais laikas tiesiog dingsta. Kai kurie bedarbiai skundžiasi sutrikusiu miego ir budrumo režimu.

Bedarbystės metu įvyksta psichologinės gerovės pokyčių – tiek fizinės, tiek psichinės sveikatos. Bedarbiai jaučia nuovargį, keičiasi jų mitybos, rūkymo bei alkoholio vartojimo įpročiai. Bedarbių savivertė sumažėja, jie jaučiasi sutrikę, nepasitikintys savimi, jaučia liūdesį, kaltę, gėdą, pyktį buvusiems vadovams, vidinę sumaištį.

Vis dėlto bedarbystės patyrimas turi ir teigiamų aspektų: patiriamas palengvėjimas, tiriamieji jaučiasi galintys daugiau dėmesio skirti šeimai, sau bei socialiniams kontaktams.

3.1.2. Ekonominės deprivacijos patyrimo atvejų analizės radiniai

Atlikus bedarbystės patyrimo analizę buvo pastebėta, kad išryškėjusi ekonominės deprivacijos tema nebuvo pakankamai atskleista interviu metu, todėl nuspręsta atlikti papildomą, vien ekonominės deprivacijos patyrimui skirtą tyrimą. Kadangi literatūroje minima, jog ekonominė deprivacija stipriausiai pasireiškia ilgalaikiams bedarbiams, todėl būtent šiuo pagrindiniu kriterijumi buvo vadovaujama ieškant tyrimo dalyvių.

6 lentelėje pristatomos ekonominės deprivacijos patyrimo interviu temų pasireiškimas tyrimo dalyvių transkriptuose.

6 lentelė. Ekonominės deprivacijos patyrimo interviu temų pasireiškimas tarp tyrimo dalyvių.

Tema/potėmė	Kalbėjusių dalyvių vardai
Išlaidų mažinimas	Andrius, Dovydas, Kostas, Simona, Donata
Nusivylimas	Andrius, Dovydas, Simona
Pragyvenimui svarbių dalykų ribojimas	Andrius, Dovydas, Kostas, Simona, Donata
Menkavertiškumas	Andrius, Dovydas
Ekonominės deprivacijos sukelti jausmai	Andrius, Dovydas, Kostas, Simona, Donata
a) stresas	Andrius, Dovydas, Kostas, Simona, Donata
b) liūdesys	Simona, Donata
c) pyktis	Andrius, Dovydas
d) slogi nuotaika	Andrius, Dovydas, Kostas, Simona
Socialinių santykių žlugimas	Andrius, Dovydas, Kostas, Simona, Donata
Nejaučiama ryšio su kitais	Andrius, Dovydas, Kostas, Simona, Donata
Susvetimėjimas	Andrius, Dovydas
Negalėjimas įsitraukti į prasmingą laisvalaikio veiklą	Andrius, Dovydas, Kostas, Simona, Donata
Vienišumas	Andrius, Kostas, Simona
Atstumto, nereikalingo ir neturinio jokios vertės visuomenei pojūtis	Andrius, Dovydas, Kostas, Simona, Donata
Gyvenimo prasmės nebuvimas	Andrius, Dovydas, Kostas, Donata

7 lentelėje pateikiama hierarchinė ekonominės deprivacijos patyrimo temų struktūra, o vėliau metatemos ir temos pristatomos teksto forma, pailiustruojant kiekvieną temą dalyvių citatomis (tyrimo dalyvių kalba netaisyta).

7 lentelė. Ekonominės deprivacijos patyrimo temų hierarchinė struktūra.

Metatemą sudarančių temų pavadinimai	Temas sudarančių potemių pavadinimai
1 metatema. Nauja taupymo patirtis	
1. Išlaidų mažinimas	
2. Nusivylimas	
2 metatema. Būtinų poreikių ribojimas	
1. Pragyvenimui svarbių dalykų ribojimas	
2. Menkavertiškumas	
3. Ekonominės deprivacijos sukelti jausmai	a) stresas
	b) liūdesys
	c) pyktis
	d) slogi nuotaika
3 metatema. Socialinė atskirtis	
1. Socialinių santykių žlugimas	
2. Nejauciama ryšio su kitais	
3. Susvetimėjimas	
4. Negalėjimas įsitraukti į prasmingą laisvalaikio veiklą	
4 metatema. Beprasmybė	
1. Vienišumas	
2. Atstumto, nereikalingo ir neturinio jokios vertės visuomenei pojūtis	
3. Gyvenimo prasmės nebuvimas	

Dabar metatemos ir temos bus pristatytos kartu su tyrimo dalyvių interviu pavyzdžiais (kalba netaisyta). Kaip ir poskyryje 3.1.1., temos nėra pateikiamos pagal pasisakymų dažnį ar fenomenui dalyvių suteiktą svarbą.

1 metatema. Nauja taupymo patirtis.

1 tema – išlaidų mažinimas. Viena ryškiausių ekonominės deprivacijos patyrimo temų susijusi su finansinio elgesio pokyčiais, kuriuos patiria visi tyrime dalyvavę ilgalaikiai bedarbiai. Tyrimo dalyviai aprašo naujas elgesio strategijas, kurių ėmėsi: „Pradžioj pradėjau tiesiog mažinti išlaidas, pasidomėjau namų biudžeto programomis, pradėjau skaičiuoti, kiek išleidžiam, kur ir kam“ (Andrius), „Na tai kaip ir visiems tikriausiai – prieš einant į parduotuvę pasižiūri akcijas internete, parduotuvėj vaikštai su tuo žurnaliuku, renkiesi pigesnius produktus, gal mažiau kažko“ (Kostas), „Man [sumažėjusios pajamos] labai pasijuto patį pirmą mėnesį, kai vieną dieną ėjau į parduotuvę ir kasininkė pasakė: „Nepakanka lėšų“... Nuo tada pradėjau labai skaičiuoti viską, žodžiu, mažiau pirkti, tokius svarbesnius“ (Simona), „Pradžioj gal net ir nesukelia streso tas išlaidų mažinimas, jaučiasi toks azartas, jauties medžiotoja – gal ką gero pavyks rasti pigiau, tikrai net apima gera nuotaika, kai randi gerą pigiau, kad apgavai sistemą“ (Donata). Ir nors bandoma taupyti ir neišlaidauti, kartais išorinis akcijų blizgesys nugalį sveiką protą. Pavyzdžiui,

Dovydas ypač emociškai pristato tokią patirtį iliustruojantį epizodą: „Ryškiausias momentas, kurį atsimenu, kas susiję su taupymu – kad pirkau tris pakus tualetinio popieriaus, nes buvo pigu, akcija. Tai neturėjom kur dėti paskui jo, nes ten trys pakai po 16 ritinėlių, kem aštuoni iš viso, įsivaizduoji?“.

2 tema – nusivylimas. Išlaidų mažinimą lydi patiriamas nusivylimas ir apmaudas, kylantys tiek iš suvokiamų apribojimų: „Bet vėliau ateina nusivylimas. Kai norisi kažko, o negali sau leisti. O anksčiau galėjai“ (Andrius), „Žiauriai apmaudu būna kartais. Kai norisi gero viskio, bet jis kainuuuooojaa...“ (Dovydas), tiek iš susidūrimo su kita akcijų puse – nekokybiškais gaminiais: „Šiaip esu nusivylusi ne kartą, kai perki produktą, pavyzdžiui, vištienos file, galiojimas lyg ir iki poryt, parsineši namo, o kitą rytą ją jau reikia išmesti. Nesmagu dėl to. Dažnai taip būna“ (Simona).

2 metatema. Būtinų poreikių ribojimas.

1 tema – pragyvenimui svarbių dalykų ribojimas. Bedarbystei tęsiantis ne vieną mėnesį, turimų piniginių išteklių sumažėja, taigi ilgalaikiai bedarbiai pradeda riboti ne tik prabangos prekių, bet ir pragyvenimui svarbių dalykų pirkimą: „Na, tai teko atsakyti daug ko, mano manymu, daug ko svarbaus. Sanatorija, masažai, privati klinika sveikatos, na, žodžiu, praktiškai visko, kas su sveikata susiję. Alkoholio brangaus. Gyvybės draudimo. Liko viena mašina, kitą parдавėm, dabar visuomeniniu važinėju“ (Simona), „Anksčiau turėjau brangų sveikatos draudimą, šiaip mėgau lankytis SPA, rūpinausi sveikata, žinai, ten tyrimai visokie profilaktiniai, privati klinika, stomatologas, viskas. Dabar visko teko atsakyti. Kada paskutinį kartą buvau pas gydytoją? Kai vaikas sirgo plaučių uždegimu. Dėl savęs, dėl savo sveikatos nebuvau jau gal metus, jei ne daugiau. Neturiu pinigų gydytojams“ (Dovydas). Tyrimo dalyviai pripažįsta, kad perka žemos kokybės prekes, nors ir žino, kad jos nėra geros: „Anksčiau buvau dirbantis, buvau skyriaus vadovas – tai ir statusas, ir didelės galimybės, ir pusryčiai-pietūs-vakarienė kavinėse, ir atostogų kur noriu... O dabar ką, sudarai pirkinių sąrašą, šimtąkart įvertini, ar šito tikrai reikia, ar anas tikrai būtinas, o gal geriau taupyti ir nepirkti, o gal nevalgom šiandien vakarienės? Pradėjau sekti akcijas, perku iškart visą paką su nuolaida, renkuosi pigesnę prekę, kartais net tokią, kur šuniui nepirkčiau“ (Andrius), „Iš tikrųjų tai daug ko atsisakėm. Vaikams teko susitaikyti, kad nebus firminių rūbų, kažkokių naujų žaislų. Maistas labai pasikeitė. Dabar toks pigus dominuoja. Apskritai, tenka pirkti žemesnės kokybės produktus, ten su E visokius, ne aukščiausios rūšies. Nesinori, neskanu, bet ką darysi, nebegali sau leisti sūrio su mangais (juokiasi)“ (Donata). Kostas, apibendrinamas šį pokytį, teigia: „Perkam akcijinį maistą, į parduotuvę tik su sąrašu, nieko papildomo, nieko lišno, kartais net svarbių dalykų neperku. Pasižiūriu akcijas, kur kokiam centre kas vyksta. Kaip sakoma: „Praktiški žmonės renkasi už Norfos“ (juokiasi)“.

2 tema – menkavertiškumas. Tyrimo dalyviai pastebi pasikeitusį aplinkinių požiūrį į juos, dėl ko jaučia menkavertiškumą: „Anksčiau stovėdamas eilę parduotuvėj žiūrėdavau, ką kiti perka, lygindavau. Kas kokius gėrimus, kokią dešrą ar sūrį, ar ledus. Dabar nežiūriu, nes tada jaučiuos toks menkavertis su savo „Cento“ paštetu...“ (Andrius), „Ne, nu visi tave visuomenėj vertina pagal tai, ką turi, kur gyveni, kokia mašina važinėji.. O aš dabar truliku važinėju, tai kaip tau atrodo, ką apie mane mano kiti? Kad esu nevykėlis, niekam tikęs“ (Dovydas).

3 tema – ekonominės deprivacijos sukelti jausmai. Šioje temoje išskirtos keturios potėmės, jungiančios ekonominės deprivacijos sukeltus jausmus ir būseną – stresą, liūdesį, pyktį ir slogią nuotaiką.

a) stresas. Stresą ilgalaikiams bedarbiams kelia tiek pavienės situacijos, dažniausiai susijusios su galimomis išlaidomis: „Labiausiai bijau susirgti. Nes tada išlaidos padidės žyyyymiai.

Tokią įtampą, stresą viduj jaučiu dėl to, ypač rudenį, žiemą, kai būna gripo epidemija“ (Andrius), „Man kiekvieną kartą stresą sukelia atsiskaitymai visi, parduotuvėj ar už komunalines paslaugas mokėjimai“ (Dovydas), „Daugiausiai streso kyla, kad vaikai grįžta iš mokyklos, sako, kad vėl renka pinigų ekskursijai ar dar kažkam, dažnai taip būna. Tai remontas klasės, tai dar kažkas. Dabar dar išleistuvės bus, tai irgi neramiai laukiu“ (Donata), tiek pati bedarbystės situacija, kuomet stresas yra nuolatinė būseną: „Man atrodo, kad toks pagrindinis jausmas yra stresas. Ar stresas ne jausmas? Gal pojūtis?“ (Simona).

b) liūdesys. Liūdesį minėjo tik tyrimo dalyvės: „Liūdna, kad negali sau leisti to, ko nori. Ar to, ko reikia“ (Simona), „Palyginus kaip kiti gyvena, tai mes dar gan nieko gyvenam, normaliai. Bet vis tiek kartais toks liūdesys apima, nors verk“ (Donata), tuo tarpu vyrai daugiau kalbėjo apie **c) pyktį**: „Šiaip pyktis apima pamačius kainas. Dar vakar kainavo tiek, o žiūrėk, šandien už tiek ir nenusipirksi“ (Andrius), „Dar buvo taip, kad vėlavo pinigai, o tada kaip tik reikėjo mokėti lizingą, tai labai pykav ant tų valdininkų, skambinau jiems, aprėkiau. Vis tiek paskui palūkanas teko susimokėti, nes negavau pinigų laiku“ (Dovydas).

d) slogi nuotaika. Slogią nuotaiką tyrimo dalyviai įvardina įvairiai – vieni teigia jaučiantys sunkumą: „Ne, nu, tai kai pagalvoju, kad ir toliau taip reikės gyventi, jei darbo nerasiu, nu, tai tada ant širdies sunku pasidaro“ (Simona), kiti – niūrią nuotaiką: „Apskritai, visa šita situacija, šitas taupymas, ribojimas visko sukelia tokią niūrią nuotaiką“ (Andrius), arba juodą nuotaiką: „Nežinau, kaip apibūdinti, sunku pasakyti, toks juodas laikas, juodos dienos, juoda nuotaika“ (Kostas).

3 metatema. Socialinė atskirtis

1 tema – socialinių santykių žlugimas. Kaip ir bedarbystės patyrimo tyrimo dalyviai, ilgalaikiai bedarbiai dažnai mini nutrūkusias draugystes, sumažėjusį socialinių kontaktų skaičių: „Kai pagalvoju, realiai draugų beveik ir neturiu. Su kolegom nebendrauju, tik „Sveikas“ – „Sveikas“ ir tiek. Naujų draugų nesusiradau, o su senais ryšys nutrūko“ (Andrius), „Su draugais rečiau susitinkam, neįman penktadieniais gert alaus į barą. Tiksliau, jie eina, aš neinu“ (Kostas). Tyrimo dalyviai samprotauja, kad tam įtakos turi suprastėjusi finansinė padėtis: „Viskas remiasi į pinigus, visi santykiai, visos draugystės. Nėra pinigų – nėra laisvalaikio, nėra draugių“ (Simona), „Daugiausia su šeima bendrauju. Vyras sako: „Išėik, pabūk su draugėm“. O kur aš eisiu? Visur išlaidos“ (Donata). Dovydas mano, kad socialiniai santykiai nutrūksta dėl to, kad kitiems nemalonu bendrauti su bedarbiais: „Tai kas norės su bedarbiu bendrauti, juo labiau, kad aš bedarbis su patirtim, su stažu“.

2 tema – neįaučiama ryšio su kitais. Ilgalaikiai bedarbiai pastebi, kad ryšys su kitais yra nutrūkęs, nebėra bendrų interesų, pomėgių, pokalbių temų: „Anksčiau buvo bendrų temų – darbas, pomėgiai, kelionės. Dabar tų temų nėra, ir ryšio nėra“ (Andrius), „Turiu draugę, kuri irgi nedirba. Va su ja yra apie ką pakalbėt. Su kitais tai ne. Šiaip nelabai įdomu, kai pradeda pasakoti apie darbinius rūpesčius, situacijas, jaučiuosi taip nuo visko nutolus.“ (Simona). Draugai „atsisijoją“, kaip sako Kostas: „Kai nėra bendros veiklos, tai ir nėra to, kas laikė kartu visus, jaučiuosi skirtingas, jie kartu, o aš atskirai“. Sumažėjus socialinių kontaktų skaičiui, ilgainiui ryšiai visiškai nutrūksta: „Nežinau, man atrodo, kad tiesiog dingo tie ryšiai, dingo kažkokie saitai“ (Donata), „Aš apskritai nesijaučiu priklausantis kokiam nors [draugų] grupei“ (Dovydas).

3 tema – susvetimėjimas. Bedarbiai pastebi aplinkinių abejingumą ir sieja tai su savo statusu. Ryškiausiai tai įvardina Dovydas: „Niekam neįdomu, kaip tu dabar gyveni. Esi bedarbis, o kam jie rūpi? <...> Toks įspūdis, kad draugai vengia susitikimų, rečiau skambina, kolegos visi užsiėmę, dėl susitikimo tarėmės vos ne dvi savaites ir nesusitarėm. Kartais man atrodo, kad kiti

galvoja, kad bedarbis yra kažkoks nesveikas, kad kiti gal bijo užsikrėst nuo manęs ta baisiąja bedarbyste“.

4 tema – negalėjimas įsitraukti į prasmingą laisvalaikio veiklą. Visi tyrimo dalyviai tvirtina, kad įdomaus laisvalaikio praleidimo būdų pasirinkimas yra nulemtas turimų finansinių išteklių: „Laisvalaikis vėlgi nukenčia. Pomėgiams reikia pinigų – žvejybai, sportui..“ (Andrius), „Na, anksčiau tikrai daug keliaudavom, bent du kartus per metus, vieną – į Turkiją ar panašiai, na, poilsinė, o kita pažintinė, po Europą. Dar savaitgaliais irgi būdavo trumpų išvykų. Dabar nebegalim sau to leisti. Laisvalaikis sode pas uošvius, štai ir visos mūsų kelionės, 60 kilometrų už Vilniaus“ (Dovydas), „Matai, sunku rasti kažką įdomaus ir nemokamai. Visos įdomios veiklos kainuoja. Va, kad ir vandens pramogų parkas ar tenisas“ (Kostas), „Radau internete puslapį, kur rašo, kur kokie nemokami renginiai vyksta. Tai va, į juos nueini. O kad į kiną kokį su šeima – ne, siunčiamės filmus iš interneto“ (Simona), „Renkuosi tokį laisvalaikį, kuris nieko nekainuoja – pasivaikščiojimai, nemokamos parodos, kad neatsilikčiau visai. O rimtesni dalykai iškart kainuoja“ (Donata).

4 metatema. Beprasmybė

1 tema – vienišumas. Vienišumas pokalbiuose su ilgalaikiais bedarbiais dažnai skamba kaip bedarbystės fonas: „Ir viso to rezultatas yra begalinis vienišumas“ (Andrius), kuris lydi bedarbius kasdien: „Ypač darbo dienom jauties vienišas, kai nori su kuo nors susitikti, skambini, kvieti, bet ne, negali, reikalai, vaikai, darbai..“ (Kostas), „Realiai man internetas padeda geriau jaustis, palaikyti santykius su kitais. Bet kartais būna, kad užplaukia toks debesys, pasidaro vieniša, liūdna...“ (Simona).

2 tema – atstumto, nereikalingo ir neturinio jokios vertės visuomenei pojūtis. Bedarbiai nesijaučia reikalingi ar svarbūs visuomenei, iš to kyla atstūmimo pojūtis: „Atstūmimas jaučiasi, taip, kartais taip netikėta būna, nelaukta taip“ (Simona), „Man atrodo, kad aš reikalinga nu kam? Vaikams pirmiausia, vyrui dar, tėvams. O šiaip tai niekam daugiau“ (Donata), „Aš sąmoningai suprantu, kad realiai tai jokios naudos visuomenėj neatnešu“ (Kostas), „Na, kaip sakiau, jeigu nieko neturi, tai niekam tavęs nereikia. Tik mokesčiams (juokiasi, dar kartą pakartoja tą patį sakinį)“ (Dovydas). Šią temą galima reziumuoti Andriaus teiginiu: „Žinai, ant tiltų dabar yra tos lentelės „Tu mums rūpi“. Aha, rūpi, kurgi ne... Bedarbiai rūpi tiksliai VMI, prašom, klokt pinigėlius. O kad tu pinigų nėra, tai čia niekam neįdomu. Niekam mūsų nereikia, mūsų va kiek, trys šimtai tūkstančių, nelaimingi, atstumti visuomenės..“

3 tema – gyvenimo prasmės nebuvimas. Ilgalaikiams bedarbiams iškyla klausimų apie gyvenimo prasmę, jie klausia savęs, koks jų gyvenimo tikslas, kas jiems svarbu ir dažnai neranda atsakymo: „Šiaip susimąstau kartais, o dėl ko aš gyvenu? Kokia mano gyvenimo prasmė?“ (Andrius), „Nežinau, kas man gyvenime svarbu. Šiaip nelinksmas tas bedarbio gyvenimas, tikrai labai labai nelinksmas“ (Kostas). Patį gyvenimą būnant bedarbiu jie įvardina kaip neturintį prasmės: „Ne, tai toks gyvenimas realiai beprasmis“ (Dovydas).

Išanalizavus tyrimo dalyvių tekstus ir išskyrus temas, sukurtas galutinis bendras tiriama fenomeno – **ekonominės deprivacijos patyrimo – apibrėžimas:**

Pradiniame bedarbystės etape ekonominė deprivacija paprastai pasireiškia sumažinant išlaidas prabangos prekėms ir pramogoms, jos suvokiamos kaip nebūtinės, o bedarbiai patiria tik nedidelį nusivylimą taupymo situacija.

Bedarbystei užsitęsus ir išsekus turimiems finansiniams resursams bedarbiai pradeda riboti net pragyvenimui būtinus dalykus. Dėl šio poreikių apribojimo bedarbiai jaučia didelį stresą, liūdesį, pyktį, būna prislėgti, sutrikę, sumažėja jų savivertė.

Ekonominė deprivacija taip pat turi įtakos kasdieniams socialiniams ryšiams, pastebima daugiau įtampos. Dėl atsiradusios įtampos bedarbiai jaučiasi atskirti nuo draugų, bendruomenės, buvusių kolegų. Buvimas bedarbiu žlugdo pozityvius socialinius santykius, slopina ryšio su kitais jausmą, skatina susvetimėjimo atsiradimą, neleidžia prasmingai įsitraukti į laisvalaikio veiklą. Bedarbiai jaučiasi vieniši, atstumti, nebereikalingi ir neturintys jokios vertės visuomenei. Gyvenimas pasidaro beprasmiškas.

3.1.3. Kokybinių tyrimų radinių apibendrinimas

3 priede pateikiamos abiejų tyrimų temos, sujungtos į bendrą temų sąrašą. Čia išskiriamos trys struktūrinės dalys: jausmai, mintys ir elgesys, kurių pagrindu suformuotas bendras bedarbystės patyrimo fenomeno apibrėžimas.

Jausmai bedarbystės metu

Pradiniame bedarbystės etape patiriamas tik nedidelis nusivylimas taupymo situacija, jaučiamas nerimas dėl dabartinės finansinės situacijos bei baimė dėl ateities, šeimos, vaikų. Bedarbystei ir ekonominei deprivacijai tęsiantis ir atsiradus būtinybei riboti svarbius poreikius, bedarbiai dėl to jaučia didelį stresą, liūdesį, pyktį (išorinį ir vidinį), būna prislėgti, sutrikę, sumažėja jų savivertė. Netekę darbo žmonės patiria izoliaciją ir vienišumą, jaučiasi atstumti ir praradę ryšį su bendradarbiais; ryšys su kitais taip pat yra susilpnėjęs, patiriamas susvetimėjimas. Bedarbiai jaučiasi nereikalingi profesine prasme. Taip pat didėja nepasitikėjimas savimi, jaučiamas liūdesys, kaltė, gėda. Neturintys darbo žmonės dažnai jaučia nuobodulį ir jaučiasi pavargę. Vis dėlto bedarbystės patyrimas turi ir teigiamų aspektų: bedarbystės pradžioje jaučiamas palengvėjimas dėl to, kad sudėtinga situacija darbe pagaliau išsisprendė.

Mintys bedarbystės metu

Prabangos prekės ir pramogos suvokiamos kaip nebūtinės, manoma, kad nereikia rūpintis sveikata, lankytis pas gydytoją, draustis nuo ligų. Netekę darbo žmonės nebežino, su kuo galėtų identifikuotis, mano, kad prarado savo statusą visuomenėje. Gyvenimas atrodo neturintis prasmės, nėra gyvenimo tikslų, o ateities planai kuriami labai atsargiai. Iš visuomenės bedarbiai jaučia nepagarbą, nors mano, kad jos nenusipelnė.

Elgesys bedarbystės metu

Pradiniame bedarbystės etape ekonominė deprivacija paprastai pasireiškia sumažinant išlaidas prabangos prekėms ir pramogoms. Bedarbystei užsitęsus ir išsekus turimiems finansiniams resursams bedarbiai pradeda riboti net pragyvenimui būtinus dalykus. Ekonominė deprivacija ir bedarbystė bendrąja prasme turi įtakos kasdieniams socialiniams ryšiams, kurie tampa labiau įtempti. Buvimas bedarbiu žlugdo pozityvius socialinius santykius, neleidžia visapusiškai įsitraukti į prasmingą laisvalaikio veiklą. Nors kai kurie bedarbiai daugiau dėmesio skiria šeimai, sau bei socialiniams kontaktams. Netekusių darbo žmonių aktyvumo lygis labai sumažėja, dienos slenka lėtai, tačiau pastebima, kad kartais laikas tiesiog dingsta. Dažnai bandoma „užmušti laiką“ naršant internete, skaitant knygas, laikraščius, žurnalus. Bedarbystės metu keičiasi mitybos, rūkymo bei alkoholio vartojimo įpročiai – dažniau perkamas „nesveikas“ maistas, nes pigesnis; kai kurie bedarbiai pradeda daugiau rūkyti ir vartoti alkoholio, tačiau kiti kaip tik sumažina cigarečių ir alkoholinio gėrimų vartojimą, kadangi tam trūksta lėšų. Nepasitikėjimas savimi pasireiškia darbo paieškos situacijose bei kasdieninėje veikloje.

Galutinis bedarbystės patyrimo fenomeno apibrėžimas

Bedarbystės patyrimas, t.y. bedarbių jausmų, minčių ir elgsenos apibendrinimas atskleidžia, jog darbo praradimas ne tik atima pragyvenimo šaltinį – tiesioginę, akivaizdžią apmokamo darbo naudą, bet ir blokuoja galimybes patenkinti svarbius psichologinius ir socialinius poreikius, sietinus su asmens psichologine gerove, kuri, pasak Bhullar ir kt. (2013), pasireiškia teigiamais santykiais, kompetencijos jausmu, gyvenimo prasmės ir tikslo pojūčiu, subjektyviai suvokiama gera psichine bei fizine sveikata. Bedarbystės patyrimas išryškėja subjektyvūs laiko, statuso, tapatumo suvokimo pokyčiai, laiko struktūros, tikslų praradimai, neigiami kaltės, gėdos, pykčio ir menkavertiškumo jausmai, nuobodulys ir stresas, aktyvios veiklos neturėjimas ir nuovargis – reikšmingi bedarbystės patyrimo požymiai. Apibendrinant tyrimo dalyvių pasisakymus galima teigti, jog bedarbystės patyrimas pasireiškia šešių erdvių – *santykių, statuso, tikslų kūrimo, laiko struktūros, aktyvumo ir psichologinės gerovės* – pokyčiais. Galima pastebėti, kad minėtos darbo praradimo pasekmės iš esmės atitinka netiesiogines, latentines darbo naudas, analizuojamas M. Jahoda (1982) bedarbystės modelyje (t.y. laiko struktūra, kolektyvinis tikslas, socialiniai kontaktai, statusas, aktyvi veikla).

Ar išryškėja bedarbystės patyrimo ypatumai gali būti verifikuoti statistiškai? Ir kaip jie reiškiasi skirtingose darbo rinkos dalyvių grupėse? Kitaip tariant, ar M. Jahoda deprivacijos modelis yra validus Lietuvos kontekste? Tokie yra kito, *kiekybinio tyrimo etapo*, klausimai.

Kitas svarbus kokybinio tyrimo rezultatas – išryškėjusi tendencija, jog bedarbystės patyrimas yra dinamiškas, kintantis procesas, ne stabilus, vienkartinis patyrimas. Šis procesas prasideda dar iki atleidimo ir nesibaigia netekus darbo. Tyrimo dalyvių patyrimas jausmų, minčių, elgsenos pokyčiai prasideda su pirma žinia ar net nuojauta apie gresiantį atleidimą. Praradus darbą ir vėliau įgyjamos įvairios patirtys, ieškoma įvairių išeičių, imamasi įvairių veiksmų. Ilgalaičių bedarbių patyrimo analizė atskleidžia, jog stiprėjantis ekonominis nepriteklus (ekonominė deprivacija), t.y. tiesioginės, akivaizdžios darbo naudos (M. Jahoda terminologija kalbant) verčia riboti poreikių tenkinimą, imtis taupymo strategijų, keisti įpročius, kelia nerimą ir nusivylimą, stiprina socialinės atskirties ir beprasmybės jausmus.

Kokybinio tyrimo rezultatai suponuoja kelis kiekybinio tyrimo klausimus. Pasak M. Jahoda, neigiamos bedarbystės pasekmės psichinei sveikatai labiau sietinos su netiesioginių darbo naudų praradimu, nei tiesioginių. Ar tai patvirtintų ir Lietuvos bedarbių tyrimas? Kokios sąsajos egzistuoja tarp galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir bedarbių psichologinės gerovės?

Suprantama, kad bedarbystės patyrimo dinamikai ir individualiems bedarbystės pasekmių skirtumams yra svarbūs asmenybiniai veiksniai. Dar viena išvalga, kilusi apibendrinant kokybinio tyrimo rezultatus ir papildžiusi kiekybinio tyrimo klausimus yra ta, jog siekiant suprasti asmens funkcionavimą bedarbystės situacijoje, galima ieškoti veiksmų, kurie, tikėtina, bus susiję su patiriamais emociniais ar fiziniais sunkumais, bet praktiškai yra aktualiau remtis pozityviosios psichologijos nuostatomis ir ieškoti tokių veiksmų, kurie leidžia individui sėkmingai valdyti aplinką, kitaip tariant, tyrinėti apsauginius veiksmus, reikšmingai prisidedančius prie psichologinės gerovės bedarbystės situacijoje. Remiantis empiriniais tyrimais, plačiau apžvelgtais teorinės dalies 1.3.3 ir 1.3.4 skyriuose, du psichologiniai kintamieji – kertinis savęs vertinimas ir atsparumas, yra sietini su bedarbių psichologine gerove, todėl jie ir buvo įtraukti į kiekybinio tyrimo modelį.

Tokių būdu kokybinis tyrimas padėjo apibrėžti bedarbystės patyrimą ir patikslinti kiekybinio tyrimo klausimus bei uždavinius.

3.2. Kiekybinio tyrimo rezultatai

3.2.1. Tyrimo kintamųjų aprašomoji statistika

Visų pirma buvo įvertintas duomenų normalumas. Kaip matyti iš 8 lentelės, visi netiesiogines darbo naudas vertinantys kintamieji pasižymi neigiama asimetrija, nuo -0,83 iki -0,31. T. Kline (2010) teigia, kad asimetrija > 3 ir ekscesas > 10 yra „kraštutiniai“, taigi šiuo atveju gautas asimetrijos lygis yra vertinamas kaip neaukštas.

8 lentelė. Tiesioginės ir netiesioginių darbo naudų aprašomoji statistika (N = 1868).

Kintamieji		M	SD	Mediana	Intervalas	Asimetrija	Ekscesas
Netiesioginės darbo naudos	Aktyvi veikla	5,20	1,23	5,50	1,00-6,00	-0,83	0,21
	Laiko struktūra	5,17	1,04	5,33	1,00-6,00	-0,63	0,16
	Socialiniai kontaktai	5,01	1,23	5,20	1,00-6,60	-0,65	0,08
	Statusas	4,97	1,09	5,00	1,00-5,75	-0,54	-0,01
	Kolektyvinis tikslas	4,70	1,30	5,00	1,00-6,50	-0,31	-0,36
Tiesioginė darbo nauda	Finansinė įtampa	2,58	0,88	2,50	1,00-4,50	0,17	-0,41

Pastaba: Visų kintamųjų standartinė asimetrijos paklaida yra lygi 0,057, standartinė eksceso paklaida yra lygi 0,113.

9 lentelėje matyti psichologinės gerovės komponentų aprašomąją statistiką. Galima pastebėti, kad optimalaus funkcionavimo, depresiškumo, nerimo bei išsekimo asimetrijos ir eksceso rodikliai yra aukštesni nei kitų kintamųjų, tačiau jie neviršija normos.

9 lentelė. Psichologinės gerovės komponentų aprašomoji statistika (N = 1868).

Kintamieji		M	SD	Mediana	Intervalas	Asimetrija	Ekscesas
Psichologinė gerovė	Optimalus funkcionavimas	5,31	0,95	5,50	1,00-7,00	-0,73	0,75
	Subjektyviai suvokiama gera psichinė sveikata	1,01	0,45	1,00	0,00-2,83	0,32	0,24
	Depresiškumas	0,52	0,51	0,43	0,00-3,00	0,66	0,63
	Nerimas	0,49	0,51	0,29	0,00-3,00	0,80	0,55
	Išsekimas	0,87	0,56	0,86	0,00-3,00	0,77	0,75
	Subjektyviai suvokiama gera fizinė sveikata	3,65	1,03	4,00	1,00-5,00	0,33	0,11

Pastaba: Visų kintamųjų standartinė asimetrijos paklaida yra lygi 0,057, standartinė eksceso paklaida yra lygi 0,113.

10 lentelėje pateikta atsparumo ir kertinio savęs vertinimo aprašomoji statistika. Atsparumo asimetrijos ir eksceso koeficientai bei kertinio savęs vertinimo eksceso koeficientas neviršija normos.

10 lentelė. Atsparumo ir kartinio savęs vertinimo aprašomoji statistika (N = 1868).

Kintamieji	M	SD	Mediana	Intervalas	Asimetrija	Ekscesas
Atsparumas	5,39	0,83	5,50	1,43-7,00	-0,67	0,74
Kartinis savęs vertinimas	3,35	0,44	3,33	0,92-5,00	0,11	0,92

Pastaba: Visų kintamųjų standartinė asimetrijos paklaida yra lygi 0,057, standartinė eksceso paklaida yra lygi 0,113.

Pasižiūrėti, ar kintamųjų pasiskirstymas statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo normaliojo skirstinio, buvo naudotas Shapiro-Wilk testas. Analizė parodė, kad visi kintamieji, išskyrus depresiškumą ir nerimą, pasiskirstę pagal normalųjį skirstinį ($p > 0,05$), o statistikos įverčiai yra artimi 1 (nuo 0,97 iki 0,99). Remiantis gautais rodikliais, analizuojant duomenis bus remiamasi parametrine statistika.

3.2.2. Tiesioginė ir netiesioginė darbo naudos skirtingo darbinio statuso grupėse

Siekiant patikrinti pirmą hipotezę ir nustatyti tiesioginės ir netiesioginių darbo naudų skirtumus įvairaus darbinio statuso grupėse, buvo atlikta vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA).

Kaip ir buvo tikėtasi, rasti statistiškai reikšmingi skirtumai tarp dirbančių ir bedarbių pagal visus M. Jahoda modelį sudarančius kintamuosius. Be to, beveik visi modelį sudarantys kintamųjų įverčiai (išskyrus tiesioginę darbo naudą ir socialinių kontaktų naudą) statistiškai reikšmingai skyrėsi dirbančių ir neaktyvių gyventojų grupėse bei neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupėse (žr. 11 lent.).

11 lentelė. Tiesioginė ir netiesioginė darbo naudos skirtingo darbinio statuso grupėse.

	Dirbantys (n = 1188)	Neaktyvūs gyventojai (n = 491)	Bedarbiai (n = 189)	F	d Dirban- tys vs bedarbiai	d Dirbantys vs neaktyvūs gyventojai	d Neaktyvūs gyventojai vs bedarbiai
Aktyvi veikla	5,60 (0,94)	4,66 (1,37)	4,11 (1,26)	228,66***	1,53***	0,80***	0,42***
Laiko struktūra	5,37 (0,98)	4,97 (1,03)	4,48 (1,09)	77,23***	0,86***	0,39***	0,47***
Socialiniai kontaktai	5,36 (1,03)	4,37 (1,33)	4,47 (1,20)	153,76***	0,79***	0,83***	-0,07
Statusas	5,11 (1,01)	4,88 (1,14)	4,38 (1,19)	39,96***	0,66***	0,21***	0,43***
Kolektyvinis tikslas	4,99 (1,18)	4,27 (1,37)	3,96 (1,28)	95,95***	0,84***	0,57***	0,24***
Finansinė įtampa	2,49 (0,82)	2,61 (0,93)	3,08 (0,90)	38,51***	-0,68***	-0,13	-0,52***

N = 1868, ***p < 0,001

Pastaba: Standartiniai nuokrypiai pateikti skliausteliuose prie vidurkio.

Dirbantieji pasižymi aukštesniais *aktyvios veiklos* įverčiais nei bedarbiai ar neaktyvūs gyventojai. Šie skirtumai tarp grupių dideli ir statistiškai reikšmingi ($d = 1,53$ ir $d = 0,80$ atitinkamai). Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai – neaktyvūs gyventojai turi geresnę galimybę turėti aktyvios veiklos, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = 0,42$).

Dirbantys asmenys palyginti su bedarbiais ir neaktyviais gyventojais turi statistiškai reikšmingai aukštesnius *laiko struktūros* įvertinimus. Skirtumas tarp dirbančiųjų ir bedarbių grupių ($d = 0,86$) buvo didelis, o tarp dirbančiųjų ir neaktyvių gyventojų grupių ($d = 0,39$) – tarp mažo ir vidutinio. Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai – neaktyvūs gyventojai turi aukštesnius laiko struktūros įverčius, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = 0,47$).

Dirbantys asmenys turi statistiškai reikšmingai daugiau *socialinių kontaktų* nei nedirbantys arba neaktyvūs gyventojai. Šis skirtumas tarp dirbančių ir nedirbančių yra tarp vidutinio ir didelio ($d = 0,79$), o tarp dirbančių ir neaktyvių gyventojų yra didelis ($d = 0,83$). Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes socialinių kontaktų skurtumų nebuvo rasta ($d = -0,07$).

Asmenys, turintys darbą, pasižymi statistiškai reikšmingai aukštesniais *statuso* įverčiais nei bedarbiai ar neaktyvūs gyventojai. Skirtumas tarp dirbančių ir bedarbių grupių yra tarp vidutinio ir didelio ($d = 0,66$), o tarp dirbančiųjų ir neaktyvių gyventojų yra mažas ($d = 0,21$). Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai – neaktyvūs gyventojai turi aukštesnius statuso subskalės įverčius, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = 0,43$).

Dirbantys asmenys palyginti su bedarbiais ir neaktyviais gyventojais turi statistiškai reikšmingai aukštesnius *kolektyvinio tikslo* įvertinimus. Skirtumas tarp dirbančiųjų ir bedarbių grupių ($d = 0,84$) buvo didelis, o tarp dirbančiųjų ir neaktyvių gyventojų grupių ($d = 0,57$) – tarp vidutinio ir didelio. Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai – neaktyvūs gyventojai turi aukštesnius kolektyvinio tikslo įverčius, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = 0,24$).

Kalbant apie tiesioginę darbo naudą – *finansinę įtampą* – statistiškai reikšmingi skirtumai buvo rasti tarp dirbančių ir nedirbančių asmenų bei tarp neaktyvių gyventojų ir nedirbančių asmenų. Nustatyta, kad dirbantieji jaučia statistiškai reikšmingai mažesnę finansinę įtampą nei bedarbiai, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp vidutinio ir didelio ($d = -0,68$), o neaktyvūs gyventojai taip pat jaučia statistiškai reikšmingai mažesnę finansinę įtampą nei bedarbiai ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp vidutinio ir didelio ($d = -0,52$). Tačiau skirtumai tarp dirbančiųjų ir neaktyvių gyventojų labai maži ($d = -0,13$) ir paprastai metodologinėje literatūroje vertinami kaip nereikšmingi.

Papildomai buvo atlikta palyginamoji analizė tarp visų šešių skirtingo darbinio statuso grupių (žr. 12 lentelę).

Nustatyta, kad dirbančių visu etatu grupės aktyvios veiklos, laiko struktūros ir finansinės įtampos vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo dirbančių puse etato arba mažiau grupės ($p < 0,001$, $p < 0,01$ ir $p < 0,05$ atitinkamai). Dirbantys visu etatu pasižymi aukštesniais aktyvios veiklos, laiko struktūros įvertinimais bei žemesne patiriama finansine įtampa. Dirbančių visu etatu grupė statistiškai reikšmingai skiriasi nuo studentų grupės tik pagal laiko struktūros vidurkį ($p = 0,002$), studentų laiko struktūros įverčiai yra žemesni. Dirbančių visu etatu grupė statistiškai reikšmingai skiriasi nuo namų šeimininkių grupės tik pagal socialinių kontaktų vidurkį ($p < 0,001$), namų šeimininkių žemesni socialinių kontaktų įvertinimai. Visų M. Jahoda modelyje įvardintų kintamųjų vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp dirbančių visu etatu ir pensininkų grupės (visos reikšmės $p < 0,001$) ir dirbančių visu etatu ir bedarbių grupės (visos reikšmės $p < 0,001$). Žmonės, dirbantys visu etatu, pasižymi aukštesniais netiesioginių darbo naudų įverčiais bei žemesniais finansinės įtampos įverčiais nei pensininkai ir bedarbiai.

12 lentelė. Tiesioginė ir netiesioginė darbo naudos šešiose skirtingo darbinio statuso grupėse.

	Dirbantys visu etatu (n = 1085)	Dirbantys pusę etato ar mažiau (n = 103)	Studentai (n = 67)	Namų šeimininkės (n = 62)	Pensininkai (n = 362)	Bedarbiai (n = 189)	F	Dalinis η^2
Aktyvi veikla	5,64 _a (0,92)	5,22 _a (1,10)	5,37 _a (1,17)	5,46 _a (0,98)	4,40 _b (1,37)	4,11 _b (1,26)	115,55 ***	0,237
Laiko struktūra	5,39 _a (0,96)	5,08 _{ab} (1,11)	5,01 _{ab} (0,97)	5,25 _{ab} (0,91)	4,92 _b (1,06)	4,48 _c (1,09)	34,08 ***	0,084
Socialiniai kontaktai	5,37 _a (1,03)	5,20 _a (1,07)	5,53 _a (0,98)	4,59 _b (1,15)	4,12 _b (1,30)	4,47 _b (1,20)	83,82 ***	0,184
Statusas	5,12 _{ab} (1,02)	5,00 _{ab} (0,99)	5,27 _b (1,01)	5,05 _{ab} (1,21)	4,78 _{ac} (1,13)	4,39 _c (1,19)	19,08 ***	0,049
Kolektyvinis tikslas	5,00 _a (1,18)	4,90 _a (1,19)	4,87 _a (1,30)	4,85 _a (1,17)	4,06 _b (1,35)	3,96 _b (1,28)	47,26 ***	0,113
Finansinė įtampa	2,48 _a (0,82)	2,67 _a (0,84)	2,50 _a (0,79)	2,50 _a (0,83)	2,65 _a (0,97)	3,08 _b (0,90)	16,88 ***	0,043

N = 1868, ***p < 0,001

Pastaba: *Standartiniai nuokrypiai pateikti skliausteliuose po vidurkiu. Šalia vidurkio esančios raidės (a, b ir c) rodo, kurių grupių vidurkiai statistiškai reikšmingai panašūs tarpusavyje. Pavyzdžiui, aktyvios veiklos eilutėje visos grupės, pažymėtos raide a (dirbantys visu etatu, dirbantys pusę etato ar mažiau, studentai, namų šeimininkės), priklauso tai pačiai grupei, o jos rezultatai, remiantis Scheffe testu, statistiškai reikšmingai (p < 0,05) skiriasi nuo b grupės rezultatų (pensininkai ir bedarbiai).*

Dirbančių pusę etato ar mažiau grupė statistiškai reikšmingai skiriasi nuo studentų grupės ir nuo namų šeimininkų grupės tik pagal socialinių kontaktų vidurkį (p < 0,05 ir p < 0,001 atitinkamai), studentų socialinių kontaktų subskalės vidurkiai didesni, o namų šeimininkų mažesni nei dirbančių pusę etato ar mažiau. Dirbančių pusę etato ar mažiau grupės aktyvios veiklos, socialinių kontaktų bei kolektyvinio tikslo įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo pensininkų grupės (visos reikšmės p < 0,001), pensininkams būdingos žemesnės šių subkalių reikšmės. Visų M. Jahoda modelyje įvardintų kintamųjų vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp dirbančių pusę etato ar mažiau etato ir bedarbių grupės (visos reikšmės p < 0,001). Žmonės, dirbantys pusę etato ar mažiau, pasižymi aukštesniais netiesioginių darbo naudų įverčiais bei žemesniais finansinės įtampos įverčiais nei bedarbiai.

Studentų grupė statistiškai reikšmingai skiriasi nuo namų šeimininkų grupės tik pagal socialinių kontaktų vidurkį (p < 0,001), studentai turi daugiau socialinių kontaktų. Studentų grupės aktyvios veiklos, socialinių kontaktų, statuso ir kolektyvinio tikslo vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo pensininkų grupės (visos reikšmės p < 0,001). Visų M. Jahoda modelyje įvardintų kintamųjų vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp studentų ir bedarbių grupės (visos reikšmės p < 0,001). Studentai pasižymi tiesioginių darbo naudų įverčiais bei žemesniais finansinės įtampos įverčiais nei bedarbiai. Svarbu pastebėti, kad studentų grupės rezultatai dažnai panašūs į dirbančiųjų grupės rezultatus. Kokios priežastys galėjo lemti šį panašumą, bus nagrinėjama rezultatų aptarimo skyriuje.

Namų šeimininkų grupės aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų ir kolektyvinio tikslo vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo pensininkų grupės (p < 0,001, p = 0,05, p < 0,01, ir p < 0,001 atitinkamai), visi šie vidurkiai namų šeimininkų grupėje yra aukštesni nei pensininkų. Lyginant namų šeimininkų ir bedarbių grupės rezultatus nustatyta,

kad šios grupės statistiškai reikšmingai skiriasi pagal visus M. Jahoda modelyje įvardintų kintamųjų vidurkius (visos reikšmės $p < 0,001$), išskyrus socialinių kontaktų subskalę, kur statistiškai reikšmingų skirtumų tarp šių dviejų grupių nebuvo rasta. Namų šeimininkės pasižymi aukštesniais tiesioginių darbo naudų įverčiais (išskyrus socialinius kontaktus) bei žemesniais finansinės įtampos įverčiais nei bedarbiai.

Pensininkų ir bedarbių grupės statistiškai reikšmingai skiriasi pagal visus M. Jahoda modelyje įvardintų kintamųjų vidurkius (aktyvios veiklos subskalę $p < 0,05$, visos kitos reikšmės $p < 0,001$), išskyrus kolektyvinio tikslo subskalę, kur statistiškai reikšmingų skirtumų tarp šių dviejų grupių nebuvo rasta. Pensininkai pasižymi aukštesniais aktyvios veiklos, laiko struktūros ir statuso įverčiais bei žemesniais finansinės įtampos įverčiais nei bedarbiai. *Socialinių kontaktų* subskalės rezultatai buvo kitokie negu tikėtasi – nustatyta, kad bedarbiai turi statistiškai reikšmingai daugiau socialinių kontaktų nei pensininkai ($p < 0,05$), nors palyginus bendrą neaktyvių gyventojų grupę (į kurią įeina pensininkų rezultatai) ir bedarbių grupę statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta – neaktyvūs gyventojai turi panašų skaičių socialinių kontaktų kaip ir bedarbiai ($d = -0,07$).

Apibendrinant galima teigti, kad M. Jahoda modelis buvo patvirtintas Lietuvos imtyje – nustatyta, kad bedarbiai turi statistiškai reikšmingai blogesnę galimybę patirti penkių netiesioginių darbo naudų palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais. Taip pat bedarbiai jaučia statistiškai reikšmingai didesnę finansinę įtampą nei dirbantys asmenys ir neaktyvūs gyventojai.

3.2.3. Psichologinė gerovė, kertinis savęs vertinimas ir atsparumas skirtingo darbinio statuso grupėse

Siekiant patikrinti antrą tyrimo hipotezę ir nustatyti psichologinės gerovės (optimalaus funkcionavimo, geros fizinės ir psichinės sveikatos), kertinio savęs vertinimo ir atsparumo skirtumus įvairaus darbinio statuso grupėse, buvo atlikta vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA). Rezultatai pateikti 13 lentelėje.

Asmenys, turintys darbą, pasižymi statistiškai reikšmingai aukštesniais *optimalaus funkcionavimo* įverčiais nei bedarbiai ar neaktyvūs gyventojai. Skirtumas tarp dirbančių ir bedarbių grupių yra tarp vidutinio ir didelio ($d = 0,70$), o tarp dirbančių ir neaktyvių gyventojų yra tarp mažo ir vidutinio ($d = 0,38$). Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai – neaktyvūs gyventojai turi aukštesnius optimalaus funkcionavimo subskalės įverčius, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = 0,30$).

Dirbantys asmenys palyginus su bedarbiais ir neaktyviais gyventojais turi statistiškai reikšmingai mažesnius *patiriamų psichinės sveikatos sunkumų* įvertinimus (GHQ balo didėjimas rodo subjektyvių sunkumų didėjimą – psichinė būklė blogėja). Skirtumas tarp dirbančių ir bedarbių grupių ($d = -0,55$) buvo tarp vidutinio ir didelio, o tarp dirbančių ir neaktyvių gyventojų grupių ($d = -0,24$) – tarp mažo ir vidutinio. Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai – neaktyvūs gyventojai turi statistiškai reikšmingai mažesnius patiriamų psichinės sveikatos sunkumų įvertinimus, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = -0,30$).

Dirbantys asmenys palyginus su bedarbiais ir neaktyviais gyventojais turi statistiškai reikšmingai žemesnius *depresiško* įvertinimus. Skirtumas tarp dirbančių ir bedarbių grupių ($d = -0,56$) buvo tarp vidutinio ir didelio, o tarp dirbančių ir neaktyvių gyventojų grupių ($d = -0,31$) – tarp mažo ir vidutinio. Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai – neaktyvūs gyventojai turi žemesnius depresiško įverčius nei bedarbiai, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = -0,25$).

13 lentelė. Psichologinė gerovė (optimalus funkcionavimas, gera fizinė ir psichinė sveikata) bei kertinis savęs vertinimas ir atsparumas skirtingo darbinio statuso grupėse.

	Dirbantys (n = 1188)	Neaktyvūs gyventojai (n = 491)	Bedarbiai (n = 189)	F	d Dirban- tys vs bedar- biai	d Dirban- tys vs neaktyvūs gyventojai	d Neaktyvūs gyventojai vs bedar- biai
Optimalus funkcionavimas	5,47 (0,88)	5,11 (1,00)	4,82 (0,97)	55,09***	0,70***	0,38***	0,30***
Subjektyviai vertinama psichinė sveikata	0,95 (0,42)	1,06 (0,47)	1,21 (0,50)	32,00***	-0,55***	-0,24***	-0,30***
Depresiškumas	0,45 (0,46)	0,60 (0,56)	0,75 (0,61)	38,96***	-0,56***	-0,31***	-0,25***
Nerimas	0,42 (0,47)	0,63 (0,56)	0,60 (0,58)	35,09***	-0,34***	-0,41***	0,05
Išsekimas	0,83 (0,55)	0,95 (0,57)	0,96 (0,57)	10,76***	-0,23***	-0,22***	-0,02
Subjektyviai vertinama fizinė sveikata	3,81 (1,01)	3,24 (0,97)	3,69 (1,04)	56,52***	0,12	0,58***	-0,45***
Kertinis savęs vertinimas	3,39 (0,44)	3,29 (0,43)	3,23 (0,43)	17,69***	0,37***	0,23***	0,14
Atsparumas	5,52 (0,78)	5,23 (0,84)	5,01 (0,91)	45,08***	0,60***	0,36***	0,25***

N = 1868, ***p < 0,001

Pastaba: *Standartiniai nuokrypiai pateikti skliausteliuose prie vidurkio.*

Didesni psichinės sveikatos vidurkiai rodo prastesnę psichinę sveikatą.

Asmenys, turintys darbą, pasižymi statistiškai reikšmingai žemesniais nerimo įverčiais nei bedarbiai ar neaktyvūs gyventojai. Skirtumas tarp dirbančių ir bedarbių bei dirbančiųjų ir neaktyviųjų gyventojų grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = -0,34$ bei $d = -0,41$ atitinkamai). Lyginant neaktyviųjų gyventojų ir bedarbių grupes nebuvo nustatyta statistiškai reikšmingų skirtumų – neaktyvūs gyventojai pasižymi panašiais nerimo įverčiais kaip ir bedarbiai ($d = 0,05$).

Dirbantys asmenys palyginti su bedarbiais ir neaktyviais gyventojais turi statistiškai reikšmingai žemesnius išsekimo įvertinimus. Skirtumas tarp dirbančių ir bedarbių bei dirbančiųjų ir neaktyviųjų gyventojų grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = -0,23$ bei $d = -0,22$ atitinkamai). Lyginant neaktyviųjų gyventojų ir bedarbių grupes nebuvo nustatyta statistiškai reikšmingų skirtumų – neaktyvūs gyventojai pasižymi panašiais išsekimo įverčiais kaip ir bedarbiai ($d = -0,02$).

Įdomūs rezultatai buvo gauti lyginant skirtingo darbinio statuso asmenų subjektyviai vertinamą fizinę sveikatą. Nebuvo rasta statistiškai reikšmingų subjektyviai vertinamos fizinės sveikatos skirtumų tarp dirbančiųjų ir bedarbių ($d = 0,12$), tuo tarpu skirtumas tarp dirbančių ir neaktyviųjų gyventojų yra tarp vidutinio ir didelio ($d = 0,58$). Lyginant neaktyviųjų gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai – neaktyvūs gyventojai pasižymi prastesne subjektyviai vertinama fizine sveikata negu bedarbiai, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = -0,45$). Galima kelti prielaidą, kad gautiems rezultatams turėjo įtakos pensininkų grupės įverčiai, kurie yra statistiškai reikšmingai žemesni nei visų kitų grupių rezultatai ($p < 0,001$).

Dirbantys asmenys pasižymi statistiškai reikšmingai didesniu kertinio savęs vertinimo lygiu nei bedarbiai ($d = 0,37$), šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio. Lyginant dirbančių ir neaktyviųjų gyventojų rezultatus taip pat pastebėti statistiškai reikšmingi skirtumai tarp

grupių – dirbantieji turi didesnius kartinio savęs vertinimo įvertinimus nei neaktyvūs gyventojai, o šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = 0,23$). Palyginus bedarbių ir neaktyvių gyventojų kartinio savęs vertinimo rezultatus statistškai reikšmingų skirtumų tarp grupių nebuvo rasta ($d = 0,14$).

Dirbantys asmenys palyginti su bedarbiais ir neaktyviais gyventojais turi statistškai reikšmingai aukštesnius *atsparumo* įvertinimus. Skirtumas tarp dirbančių ir bedarbių grupių ($d = 0,60$) buvo tarp vidutinio ir didelio, o tarp dirbančių ir neaktyvių gyventojų grupių ($d = 0,36$) – tarp mažo ir vidutinio. Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistškai reikšmingi skirtumai – neaktyvūs gyventojai turi aukštesnius *atsparumo* įverčius, ir šis skirtumas tarp grupių yra tarp mažo ir vidutinio ($d = 0,25$).

Analizė, atlikta tarp visų šešių skirtingo darbinio statuso grupių (žr. 14 lent.), parodė, kad bedarbių grupei būdingi statistškai reikšmingai žemiausi *subjektyviai vertinamos psichinės sveikatos* įverčiai ($p < 0,001$). Lyginant pensininkų ir bedarbių *atsparumo*, *optimalaus funkcionavimo*, *depresiškumo* bei *išsekimo* įverčius, statistškai reikšmingų skirtumų tarp šių grupių nebuvo nustatyta ($p > 0,05$). Pastebėta, kad didžiausiu *nerimo* lygiu pasižymi apklaustų pensininkų grupė, ir šis rezultatas statistškai reikšmingai skiriasi nuo artimiausios pagal gautą vidurkį grupės – bedarbių ($p = 0,33$).

14 lentelė. Psichologinė gerovė (optimalus funkcionavimas, gera fizinė ir psichinė sveikata), kartinis savęs vertinimas ir atsparumas šešiose skirtingo darbinio statuso grupėse

	Dirbantys visu etatu (n = 1085)	Dirbantys puse etato ar mažiau (n = 103)	Studentai (n = 67)	Namų šeimininkės (n = 62)	Pensininkai (n = 362)	Bedarbiai (n = 189)	F	Dalinis η
Optimalus funkcionavimas	5,46 (0,88)	5,53 (0,80)	5,58 (0,83)	5,66 (0,79)	4,93 (1,01)	4,82 (0,97)	33,65 ***	0,083
Subjektyviai vertinama gera psichinė sveikata	0,95 (0,42)	0,99 (0,41)	0,92 (0,42)	0,92 (0,41)	1,11 (0,48)	1,21 (0,50)	16,52 ***	0,043
Depresiškumas	0,44 (0,46)	0,48 (0,46)	0,41 (0,45)	0,47 (0,44)	0,66 (0,58)	0,75 (0,61)	19,83 ***	0,051
Nerimas	0,42 (0,47)	0,44 (0,45)	0,36 (0,35)	0,44 (0,45)	0,71 (0,58)	0,60 (0,58)	21,91 ***	0,056
Išsekimas	0,82 (0,55)	0,91 (0,52)	0,94 (0,57)	0,98 (0,57)	0,94 (0,58)	0,96 (0,57)	4,93 ***	0,013
Subjektyviai vertinama gera fizinė sveikata	3,81 (1,00)	3,87 (1,13)	4,03 (1,15)	3,89 (0,79)	2,98 (0,83)	3,69 (1,04)	43,03 ***	0,104
Kartinis savęs vertinimas	3,39 (0,45)	3,38 (0,41)	3,49 (0,39)	3,41 (0,45)	3,23 (0,41)	3,23 (0,43)	12,29 ***	0,032
Atsparumas	5,51 (0,78)	5,57 (0,78)	5,47 (0,79)	5,52 (0,78)	5,14 (0,84)	5,01 (0,91)	22,05 ***	0,055

N = 1868, *** $p < 0,001$

Pastaba: Standartiniai nuokrypiai pateikti skliausteliuose po vidurkiu.

Apibendrinant galima teigti, kad bedarbiai palyginti su dirbančiais ir neaktyviais gyventojais pasižymi žemesniu atsparumu, žemesniu optimalaus funkcionavimo lygiu, aukštesniu patiriamu psichinės sveikatos sunkumų lygiu, aukštesniu depresiskumo, nerimo bei išsekimo lygiu.

3.2.4. Psichologinės gerovės komponentų palyginimas pagal lytį, bedarbystės trukmę ir šių veiksnių sąveiką

Mokslinėje literatūroje bedarbių lytis bei bedarbystės trukmė įvardinami kaip vieni svarbiausių sociodemografinių veiksnių, turinčių įtakos psichologinei gerovei. Siekiant įvertinti, ar vyrų ir moterų bedarbių, trumpalaikių (neturinčių darbo iki 12 mėnesių) ir ilgalaikių (daugiau nei 12 mėnesių) bedarbių psichologinė gerovė skiriasi, ar ji skiriasi kombinuotose lyties ir bedarbystės trukmės grupėse, buvo atlikta daugiamaatė dispersinė analizė (MANOVA) (žr. 15 lentelę).

Rezultatai parodė, kad bedarbių psichologinės gerovės komponentai skiriasi pagal lytį ($F(5, 189) = 2,554, p = 0,029, \eta^2 = 0,068$) – bedarbės patiria didesnę išsekimą nei bedarbiai, tačiau psichologinės gerovės komponentai nesiskiria trumpalaikių ir ilgalaikių bedarbių grupėse ($F(5, 189) = 0,972, p = 0,972, \eta^2 = 0,005$). Psichologinės gerovės komponentai taip pat nesiskiria kombinuotose lyties ir bedarbystės trukmės grupėse ($F(5, 189) = 1,196, p = 0,313, \eta^2 = 0,033$) (neradus statistiškai reikšmingų skirtumų, šie rezultatai nerodomi 15 lentelėje). Žvelgiant į efekto dydžius matyti, kad lytis paaiškina tik apie 6% psichologinės gerovės dispersijos.

15 lentelė. Psichologinės gerovės komponentų skirtumai pagal bedarbių lytį ir bedarbystės trukmę (N = 189).

	Vyrai (n = 104)		Moterys (n = 85)		F	p	Dalinis η^2
	M	SD	M	SD			
Optimalus funkcionavimas	4,74	1,00	4,95	0,93	1,858	0,22	0,010
Psichinė sveikata	1,19	0,50	1,23	0,51	0,194	0,66	0,001
Depresiskumas	0,69	0,59	0,82	0,63	1,978	0,14	0,011
Nerimas	0,56	0,55	0,66	0,63	1,285	0,40	0,007
Išsekimas	0,88	0,57	1,05	0,57	3,949*	0,46	0,021
Fizinė sveikata	3,79	1,09	3,56	0,97	2,176	0,28	0,012
	Iki 12 mėnesių (n = 131)		12 mėnesių ir ilgiau (n = 58)		F	p	Dalinis η^2
	M	SD	M	SD			
Optimalus funkcionavimas	4,86	0,94	4,75	1,04	0,224	0,86	0,002
Psichinė sveikata	1,19	0,49	1,23	0,50	0,275	0,60	0,003
Depresiskumas	0,72	0,60	0,87	0,82	0,355	0,94	0,004
Nerimas	0,59	0,57	0,57	0,60	0,952	0,65	0,010
Išsekimas	0,96	0,53	0,92	0,65	0,256	0,83	0,003
Fizinė sveikata	3,68	1,00	3,61	1,02	1,445	0,33	0,016

Apibendrinami šiuos rezultatus, galime pastebėti, kad priešingai nei kitiems autoriams, apklaustų bedarbių imtyje pavyko nustatyti tik psichologinės gerovės komponentų skirtumus atsižvelgiant į bedarbių lytį, bet ne į bedarbystės trukmę bei ar jų sąveika. Nustatyta, kad be-

darbės moterys jaučia didesnį išsekimo lygį nei bedarbiai vyrai. Galima kelti prielaidą, kad tokį rezultatą galėjo lemti nedidelė bedarbių imtis.

3.2.5. Koreliacijos tarp tyrimo kintamųjų bedarbių imtyje

Buvo atlikta koreliacinė analizė tarp tyrimo kintamųjų bedarbių imtyje (žr. 16 lentelę). Pirmiausia bus aptarti ryšiai tarp finansinės įtampos bei netiesioginių darbo naudų ir bedarbių psichologinės gerovės, vėliau nagrinėjamos bedarbių psichologinės gerovės ir asmenybinių veiksmų (kertiniu savęs vertinimu bei atsparumu) sąsajos.

Rezultatai, pateikti 16 lentelėje, atskleidė, kad *optimalus funkcionavimas* bedarbių imtyje teigiamai susijęs su visomis netiesioginėmis darbo naudomis. Taigi didėjant optimalaus funkcionavimo lygiui, didėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiai, ir atvirkščiai (koreliacijos koeficientas r lygus 0,43 – 0,68). Taip pat atskleista, jog optimalus funkcionavimas bedarbių imtyje neigiamai susijęs su įtampa dėl finansų. Todėl galima teigti, kad didėjant įtampai dėl finansinės situacijos, mažėja optimalaus funkcionavimo lygis, ir atvirkščiai.

Psichinė sveikata bedarbių imtyje neigiamai susijusi su visomis netiesioginėmis naudoms. Analizuojant šiuos rezultatus svarbu prisiminti, kad didesni psichinės sveikatos įvertinimai rodo prastesnę psichinę sveikatą, todėl galima daryti išvadą, jog didėjant psichinės sveikatos įverčiams, didėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiai, ir atvirkščiai (koreliacijos koeficientas r nuo -0,35 iki -0,73). Taip pat atskleista teigiama psichinės sveikatos koreliacija su finansine įtampa. Vadinasi, didėjant patiriamai įtampai dėl finansų, prastėja psichinė sveikata, ir atvirkščiai.

Depresiškumas apklaustoje bedarbių imtyje neigiamai susijęs su visomis penkiomis netiesioginėmis darbo naudomis. Taigi matyti, kad didėjant depresiškumui, mažėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiai, ir atvirkščiai (koreliacijos koeficientas r nuo -0,23 iki -0,60). Taip pat atskleistas teigiamas depresiškumo ryšys su įtampa dėl finansinės situacijos. Vadinasi, stiprėjant patiriamai įtampai dėl finansų, didėja depresiškumas, ir atvirkščiai.

Bedarbių imtyje *nerimas* neigiamai susijęs su trimis iš penkių netiesioginių darbo naudų – socialiniais kontaktais, statusu ir kolektyviniu tikslu. Nepavyko nustatyti statistiškai reikšmingo ryšio tarp nerimo ir aktyvios veiklos, nerimo ir laiko struktūros ($p > 0,05$). Taigi galima daryti išvadą, kad didėjant bedarbių nerimui, mažėja socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiai, ir atvirkščiai (koreliacijos koeficientas r nuo -0,20 iki -0,43). Be to, nustatyta, kad didėjant patiriamai įtampai dėl finansų, didėja nerimo lygis, ir atvirkščiai.

Išsekimas neigiamai susijęs su keturiomis iš penkių netiesioginių darbo naudų – nepavyko aptikti statistiškai reikšmingo ryšio tarp išsekimo ir laiko struktūros ($p > 0,05$). Taigi galima daryti išvadą, kad didėjant patiriamam išsekimui, mažėja aktyvios veiklos, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiai, ir atvirkščiai (koreliacijos koeficientas r nuo -0,22 iki -0,47). Be to, nustatyta, kad didėjant patiriamai įtampai dėl finansų, didėja išsekimo lygis, ir atvirkščiai.

16 lentelė. Koreliacijos tarp visų tyrimo kintamųjų bedarbių imtyje (n = 189).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Netiesioginės darbo naudos														
1. Aktyvi veikla	--													
2. Laiko struktūra	0,55**	--												
3. Socialiniai kontaktai	0,45**	0,29**	--											
4. Statusas	0,50**	0,34**	0,55**	--										
5. Kolektyvinis tikslas	0,37**	0,27**	0,36**	0,47**	--									
Tiesioginė darbo nauda														
6. Įtampa dėl finansų	-0,31**	-0,23**	-0,24**	-0,40**	-0,23**	--								
Psichologinės gerovės komponentai														
7. Optimalus funkcionavimas	0,57**	0,43**	0,59**	0,68**	0,58**	-0,37**	--							
8. Psichinė sveikata	-0,47**	-0,35**	-0,51**	-0,73**	-0,45**	0,44**	-0,69**	--						
9. Depresišumas	-0,41**	-0,23**	-0,42**	-0,60**	-0,32**	0,40**	-0,51**	0,74**	--					
10. Nerimas	-0,14	-0,10	-0,23**	-0,43**	-0,20**	0,30**	-0,25**	0,56**	0,70**	--				
11. Išsekimas	-0,22**	-0,08	-0,28**	-0,47**	-0,26**	0,33**	-0,36**	0,61**	0,76**	0,78**	--			
12. Fizinė sveikata	0,07	0,01	0,22**	0,23**	0,16*	-0,30**	0,26**	-0,32**	-0,33**	-0,37**	-0,31**	--		
Asmenybiniai veiksniai														
13. Kertinis sąvęs vertinimas	0,20**	0,17*	0,19*	0,25**	0,18*	-0,28**	0,34**	-0,43**	-0,33**	-0,20**	-0,28**	0,07	--	
14. Atsparumas	0,46**	0,40**	0,48**	0,60**	0,46**	-0,37**	0,73**	-0,76**	-0,58**	-0,43**	-0,43**	0,25**	0,37**	--

*p<0,05, **p < 0,01. *Pastaba:* Didesnį psichinės sveikatos įvertinimą rodo prastesnę psichinę sveikatą

Išanalizavus *fizinės sveikatos* bei netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansinės situacijos sąsajas bedarbių imtyje, pastebėta, kad fizinė sveikata teigiamai susijusi su trimis iš penkių netiesioginių darbo naudų – socialiniais kontaktais, statusu ir kolektyviniu tikslu. Nepavyko nustatyti statistiškai reikšmingo ryšio tarp fizinės sveikatos ir aktyvios veiklos, fizinės sveikatos ir laiko struktūros ($p > 0,05$). Taigi galima daryti išvadą, kad gerėjant bedarbių fizinei sveikatai, didėja socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiai, ir atvirksčiai. Tačiau rasti ryšiai nėra stiprūs – koreliacijos koeficientas r nuo 0,16 iki 0,20. Be to, nustatyta, kad didėjant patiriamai įtampai dėl finansų, prastėja fizinė sveikata, ir atvirksčiai.

Toliau bus analizuojamos asmenybių veiksmų ir bedarbių psichologinės gerovės kintamųjų sąsajos. Bedarbių *kertinis savęs vertinimas* teigiamai statistiškai reikšmingai susijęs su visomis penkiomis netiesioginėmis darbo naudomis, optimaliu funkcionavimu, atsparumu bei neigiamai susijęs su įtampa dėl finansinės situacijos, psichine sveikata, depresiškumu, nerimu bei išsekimu. Statistiškai reikšmingas ryšys tarp kartinio savęs vertinimo ir fizinės sveikatos nebuvo nustatytas ($p > 0,05$). Vadinasi, didėjant kartinio savęs vertinimo įverčiams, didėja bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, didėja optimalaus funkcionavimo bei atsparumo lygis, gerėja psichinė sveikata, mažėja patiriama įtampa dėl finansų, bei depresiškumo, nerimo bei išsekimo simptomai.

Atsparumas teigiamai statistiškai reikšmingai susijęs su bedarbių optimaliu funkcionavimu, bet neigiamai susijęs su psichine sveikata, depresiškumu, nerimu bei išsekimu. Vadinasi, didėjant atsparumui, didėja bedarbių optimalaus funkcionavimo lygis, gerėja psichinė sveikata, mažėja depresiškumo, nerimo bei išsekimo simptomų. Įdomu pastebėti, kad atsparumo ir psichinės sveikatos ryšys yra stipriausia rasta koreliacija šioje imtyje ($r = -0,76$).

Papildomai panagrinėta, kaip bedarbių imtyje siejasi asmenybiniai veiksniai ir netiesioginės darbo naudos bei nerimas dėl finansų. Nustatytos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir *atsparumo*. Galima daryti išvadą, kad didėjant atsparumui, didėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiai ir mažėja patiriamos finansinės įtampos įverčiai. Tuo tarpu ne visi ryšiai tarp kartinio savęs vertinimo ir netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų buvo statistiškai reikšmingi. Nustatyta, kad didėjant bedarbių *kartinio savęs vertinimo* įverčiams, didėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiai. Statistiškai reikšmingo ryšio tarp kartinio savęs vertinimo, socialinių kontaktų ir patiriamos finansinės įtampos nebuvo nustatyta ($p > 0,05$).

Apibendrinant šiuos rezultatus, galima teigti, kad didžioji dalis ryšių buvo tokie, kokių tikėtasi išnagrinėjus mokslinę literatūrą: didėjant įtampai dėl finansinės situacijos, mažėja optimalaus funkcionavimo, psichinės ir fizinės sveikatos, atsparumo lygiai, tuo tarpu depresiškumo, nerimo bei išsekimo lygis didėja (visos koreliacijos yra silpnos). Visos arba dalis netiesioginių M. Jahoda išskirtų darbo naudų turi statistiškai reikšmingą teigiamą ryšį su optimaliu funkcionavimu, fizine sveikata, atsparumu ir kartinio savęs vertinimu, bet neigiamą ryšį su psichinės sveikatos komponentais (koreliacijos silpnos arba vidutinės). Kiek netikėtas rezultatas buvo tas, kad tarp kartinio savęs vertinimo ir patiriamos finansinės įtampos nepavyko nustatyti tiesinio ryšio. Su psichologinės gerovės komponentais stipriausiai tiesiniais ryšiais susijęs atsparumas ir statusas.

3.2.6. Bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajos

Šiame poskyryje bus siekiama atsakyti į klausimą, kokios sąsajos egzistuoja tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir psichologinės gerovės. Pirmiausia šios sąsajos bus išnagrinėtos bedarbių imtyje, o vėliau įvertinta, ar asmenybiniai veiks-

niai gali paaiškinti ryšį tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir psichologinės gerovės.

3.2.6.1. *Netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir bedarbių psichologinės gerovės sąsajos*

3 hipotezė teigia, kad egzistuoja ryšys tarp penkių netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir bedarbių psichologinės gerovės. Šiai hipotezei patikrinti pasitelkti struktūrinių lygčių modeliavimo metodai:

1. Sudaryti tiesiniai keliai nuo penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, aktyvios veiklos, socialinių kontaktų, statuso ir kolektyvinio tikslo), įtampos dėl finansų (siekiant kontroliuoti šį kintamąjį) psichologinės gerovės kintamųjų link (optimalaus funkcionavimo, subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos bei subjektyviai suvokiamos geros fizinės sveikatos). Siekiant supaprastinti rezultatų analizę psichinės sveikatos kintamasis buvo perkoduotas taip, kad didesni psichinės sveikatos įverčiai reikštų geresnę subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą.
2. Siekiant nuodugniau išnagrinėti, kaip penkios netiesioginės darbo naudos ir įtampa dėl finansų siejasi su bedarbių psichinės sveikatos komponentais, sudaryti tiesiniai keliai nuo penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, aktyvios veiklos, socialinių kontaktų, statuso ir kolektyvinio tikslo), įtampos dėl finansų (siekiant kontroliuoti šį kintamąjį) psichinės sveikatos kintamųjų link (depresiško, nerimo bei išsekimo).

Prieš sudarant SEM modelius, buvo atlikta išskirčių diagnostika, remiantis Mahalanobis atstumo d2 įverčiu. Išskirčių duomenyse nebuvo nustatyta ($p > 0,05$). Kintamųjų tarpusavio multikolinearumas tikrintas remiantis dispersijos mažėjimo daugikliu VIF (angl. *variance inflation factor*). Visų kintamųjų VIF reikšmės yra žemesnės nei 3, todėl galima teigti, jog kintamieji nėra multikolinearūs. Taigi kintamųjų multikolinearumo sąlyga buvo įvykdyta.

Pirmiausia bus analizuojamas modelis, kuriuo tikrinamos galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir bedarbių psichologinės gerovės sąsajos (žr. 9 pav.). Modelis labai gerai tiko duomenims: $\chi^2(3) = 5,923$, $p = 0,115$, $RMSEA = 0,037$, $IFI = 0,98$, $CFI = 0,97$. Statistiškai reikšmingi ryšiai pavaizduoti rodyklėmis, nereikšmingi ryšiai ir kovariacijos modelyje nėra vaizduojami, siekiant supaprastinti duomenų pateikimą.

Kaip parodyta 9 pav., keturios iš penkių netiesioginių darbo naudų – aktyvi veikla, socialiniai kontaktai, statusas, kolektyvinis tikslas – ir įtampa dėl finansų statistiškai reikšmingai prognozuoja optimalų funkcionavimą. Geresnė galimybė aktyviai veikti, gauti socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo bei mažesnė patiriama įtampa dėl finansų teigiamai prognozuoja aukštesnį optimalaus funkcionavimo lygį.

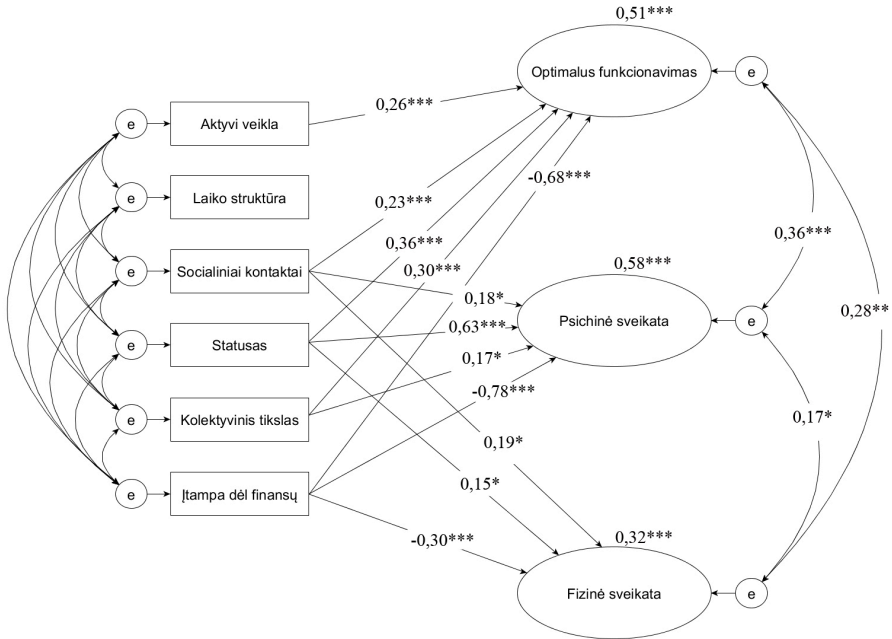
Trys iš penkių netiesioginių darbo naudų – socialiniai kontaktai, statusas bei kolektyvinis tikslas, ir patiriama įtampa dėl finansų statistiškai reikšmingai prognozuoja bedarbių subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą. Geresnė galimybė patirti šių netiesioginių darbo naudų bei mažesnė patiriama įtampa dėl finansų teigiamai prognozuoja geresnę subjektyviai suvokiamą bedarbių psichinę sveikatą.

Subjektyviai suvokiamą bedarbių fizinę sveikatą teigiamai statistiškai reikšmingai prognozuoja tik geresnė galimybė gauti socialinių kontaktų, statuso ir mažesnė patiriama įtampa dėl finansų.

Įdomu pastebėti, kad viena iš netiesioginių darbo naudų – laiko struktūra – statistiškai reikšmingai neprognozuoja nei vieno iš psichologinės gerovės kintamųjų, nors lyginant modelio rezultatus su koreliacinės analizės tarp kintamųjų rezultatais (16 lentelė), galima matyti, jog koreliacijos tarp laiko struktūros ir optimalaus funkcionavimo bei psichinės sveikatos buvo statistiškai reikšmingos. Panaši situacija stebima ir analizuojant aktyvios veiklos kintamąjį – nors

jo ryšys su psichine sveikata buvo statistiškai reikšmingas ($r = -0,47, p < 0,01$), tačiau SEM modelyje šis ryšys statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo nulio. Tokią situaciją galima aiškinti tuo, jog įtraukius į modelį ir kitus kintamuosius, regresijos koeficientas modelyje tampa nereikšmingas dėl nepriklausomų kintamųjų tarpusavio koreliacijos, nors ir multikolinearumo nėra.

Rezultatai atskleidė, kad sudarytas modelis paaiškina gana nuo 0,32 iki 0,58 psichologinės gerovės kintamųjų sklaidos.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

9 pav. Galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir psichologinės gerovės sąsajos bedarbių imtyje (kontroliuojant įtampą dėl finansų) ($n = 189$).

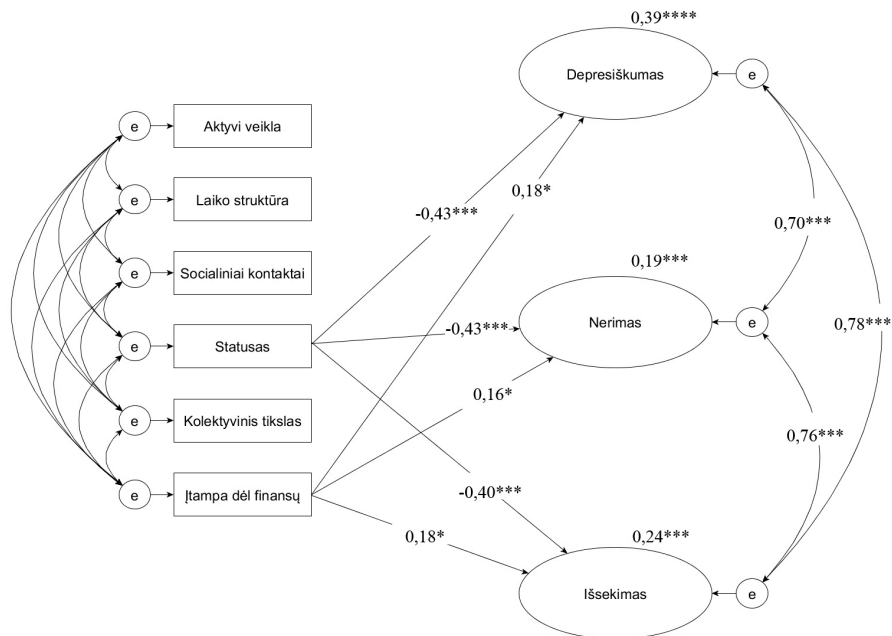
Kaip minėta poskyrio pradžioje, modelis taip pat buvo patikrintas nekontroliuojant įtampą dėl finansų, t.y. šis kintamasis buvo pašalintas iš analizės. Rezultatai atskleidė, kad toks modelis blogai tinka duomenims: $\chi^2(15) = 39,18, p = 0,003, RMSEA = 0,12, IFI = 0,87, CFI = 0,87$, todėl jo rezultatai nebus aptariami.

Toliau bus aptartas galimybės patirti netiesioginių darbo naudų sąsajos su bedarbių psichine sveikata modelis (žr. 10 pav.). Modelis gerai tiko duomenims: $\chi^2(4) = 9,84, p = 0,06, RMSEA = 0,06, IFI = 0,98, CFI = 0,98$. Statistiškai reikšmingi ryšiai pavaizduoti juodomis rodyklėmis, nereikšmingi ryšiai ir kovariacijos nėra vaizduojami, siekiant supaprastinti duomenų pateikimą.

Kaip parodyta 10 pav., tik viena iš penkių netiesioginių darbo naudų – statusas – ir įtampa dėl finansų statistiškai reikšmingai prognozuoja bedarbių depresiškumą, nerimą ir išsekimą. Geresnė galimybė gauti statuso bei mažesnė patiriama įtampa dėl finansų neigiamai prognozuoja aukštesnį depresiškumo, nerimo ir išsekimo lygį.

Įdomu pastebėti, kad pirmame modelyje, kur psichinė sveikata buvo analizuojama kaip vienas nedalomas kintamasis (psichinės sveikatos įvertis gautas naudojant GHQ-12 metodiką),

daugiau netiesioginių darbo naudų prognozavo psichinę sveikatą, nei antro modelio atveju, kai buvo analizuoti atskiri psichinės sveikatos komponentai. Galima pastebėti, kad šie priklausomi kintamieji labai stipriai tarpusavyje koreliuoja. Taip pat išliko tik didžiausius regresijos koeficientus prieš tai esamame modelyje turintys nepriklausomi kintamieji – statusas ir įtampa dėl finansų. (10 pav.).

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

10 pav. Galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir psichinės sveikatos kintamųjų sąsajos bedarbių imtyje (kontroliuojant įtampą dėl finansų) ($n = 189$).

Rezultatai atskleidė, kad sudarytas modelis paaiškina nuo 0,19 iki 0,39 psichinės sveikatos kintamųjų sklaidos.

Šis modelis taip pat buvo patikrintas nekontroliuojant įtampos dėl finansų, t.y. šis kintamasis buvo pašalintas iš analizės. Rezultatai atskleidė, kad toks modelis blogai tinka duomenims: $\chi^2(31) = 107,80$, $p = 0,001$, RMSEA = 0,10, IFI = 0,90, CFI = 0,91, todėl jo rezultatai nebus aptariami.

3.2.6.2. Asmenybiniai veiksniai, kaip ryšio tarp netiesioginių darbo naudų bei įtampos dėl finansinės situacijos ir psichologinės gerovės mediatoriai

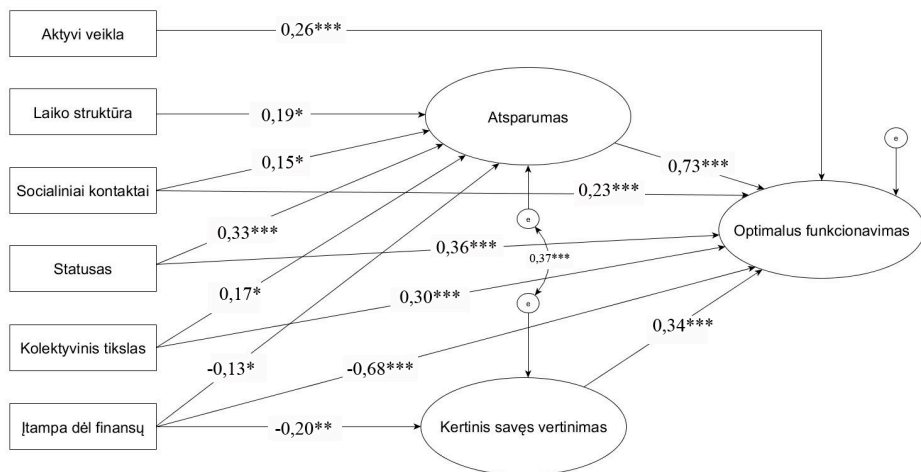
Siekiant nustatyti, ar asmenybiniai veiksniai gali paaiškinti sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir psichologinės gerovės, sudaryti trys mediacijos modeliai, kurių rezultatai pavaizduoti 11-13 pav. (modeliuose rodomi tik reikšmingi ryšiai, visi hipotetiniai modeliai pateikti 5-7 pav.).

Taigi norint įvertinti, ar medijuojantys kintamieji gali paaiškinti penkių netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir psichologinės gerovės sąsajas, buvo sudaryti modeliai, naudojant AMOS 18.0 programą. Kiekvienam parametrui standartinės paklaidos ir koreguoti pasikliautinieji intervalai buvo apskaičiuoti naudojant 2000 savirankos (angl. *bootstrap*) imčių. Taip pat apskaičiuoti standartizuoti įverčiai, netiesioginiai, tiesioginiai ir bendri efektai.

Kiekvienam psichologinės gerovės kintamajam sudaryti du modeliai: pirmame modelyje buvo tikrinami du netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansų efekto priklausomam kintamajam tipai (dalinė mediacija): a) tiesioginis netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansų efektas priklausomam kintamajam; b) netiesioginis/mediacinis efektas per du asmenybinius kintamuosius – atsparumą ir kertinį savęs vertinimą. Į antrą modelį buvo įtraukti tie patys kintamieji ir ryšiai kaip pirmame modelyje, tačiau jame tiesioginis netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansų efektas priklausomam kintamajam buvo lygus nuliui (visiška mediacija). Modelyje aiškumo dėlei nėra vaizduojamos kovariacijos tarp penkių netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansų.

Pirmiausia bus aptartas A modelis, kuriuo tikrinama, ar asmenybiniai veiksniai gali paaiškinti sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir *optimalaus funkcionavimo* (žr. 11 pav.).

A1 modelis gerai tiko duomenimis be papildomų modifikacijų: $\chi^2(6) = 12,87$, $p = 0,22$, RMSEA = 0,05, IFI = 0,98, CFI = 0,98. Remiantis tinkamumo indeksais, A2 modelis kiek blogiau tiko duomenimis: $\chi^2(9) = 33,53$, $p < 0,001$, RMSEA = 0,07, IFI = 0,98, CFI = 0,97. Palyginus abu rezultatus gauta, kad modeliai statistiškai reikšmingai skiriasi: $\Delta\chi^2(3) = 20,66$, $p < 0,001$. Taigi dalinės mediacijos modelis geriau tiko duomenims.

11 pav. A mediacijos modelis, rodantis, kaip atsparumas ir kertinis savęs vertinimas medijuoja ryšį tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir optimalaus funkcionavimo. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$ ir * $p < 0,05$.

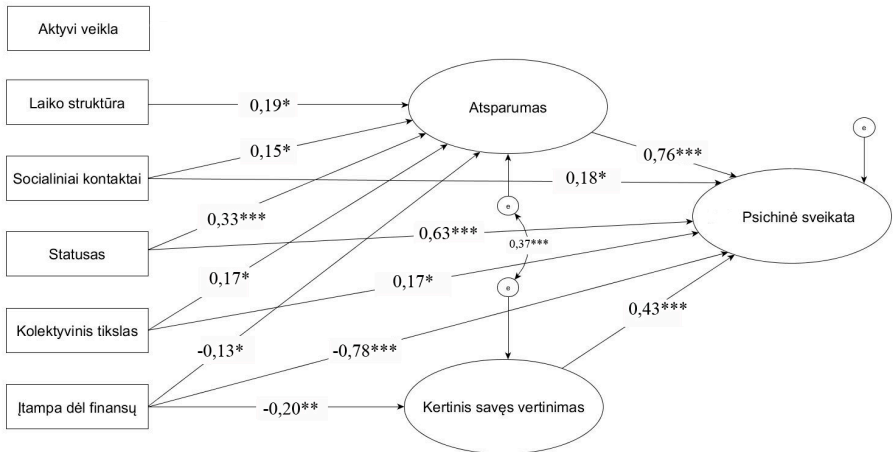
Kaip matyti 17 lentelėje, penki keliai iš nustatytų šešių buvo statistiškai reikšmingi, taigi trys iš penkių netiesioginių darbo naudų (socialiniai kontaktai, statusas ir kolektyvinis tikslas) statistiškai reikšmingai netiesiogiai prognozuoja optimalų funkcionavimą per atsparumą, o tiesioginė darbo nauda statistiškai reikšmingai netiesiogiai prognozuoja optimalų funkcionavimą per atsparumą ir kartinį savęs vertinimą ($\beta = -0,13$, $p < 0,01$, PI nuo $-0,34$ iki $-0,012$ ir $\beta = -0,22$, $p < 0,01$, PI nuo $-0,34$ iki $-0,12$). Modelis paaiškina 53% optimalaus funkcionavimo sklaidos.

17 lentelė. Netiesioginio mediacijos efekto optimaliam funkcionavimui tikrinimas (remiantis 2000 savirankos imčių).

Netiesioginis efektas	β	Pasikliautinasis intervalas		p
		Žemutinis	Viršutinis	
Laiko struktūra -> atsparumas -> optimalus funkcionavimas	0,02	-0,01	0,05	0,09
Socialiniai kontaktai -> atsparumas -> optimalus funkcionavimas	0,04	0,01	0,08	0,01
Statusas -> atsparumas -> optimalus funkcionavimas	0,04	0,01	0,08	0,01
Kolektyvinis tikslas -> atsparumas -> optimalus funkcionavimas	0,03	0,01	0,07	0,01
Įtampa dėl finansų -> atsparumas -> optimalus funkcionavimas	-0,13	-0,34	-0,12	0,01
Įtampa dėl finansų -> kartinis savęs vertinimas -> optimalus funkcionavimas	-0,22	-0,34	-0,12	0,01

Dabar bus aptartas B modelis, kuriuo tikrinama, ar asmenybiniai veiksniai gali paaiškinti sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir subjektyviai suvokiamos geros *psichinės sveikatos*.

B1 modelio, rodančio dalinę mediaciją, tinkamumas duomenims yra geras: $\chi^2(6) = 11,45$, $p = 0,19$, RMSEA = 0,05, IFI = 0,98, CFI = 0,98. B2 modelis, rodantis visišką mediaciją, kiek mažiau tiko duomenims nei pirmas modelis: $\chi^2(9) = 30,1$, $p < 0,001$, RMSEA = 0,08, IFI = 0,97, CFI = 0,97. Palyginus abu rezultatus gauta, kad modeliai statistiškai reikšmingai skiriasi: $\Delta\chi^2(3) = 18,65$, $p < 0,001$. Taigi dalinės mediacijos modelis geriau tiko duomenims.

12 pav. B mediacijos modelis, rodantis, kaip atsparumas ir kartinis savęs vertinimas medijuoja ryšį tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir psichinės sveikatos. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$ ir * $p < 0,05$.

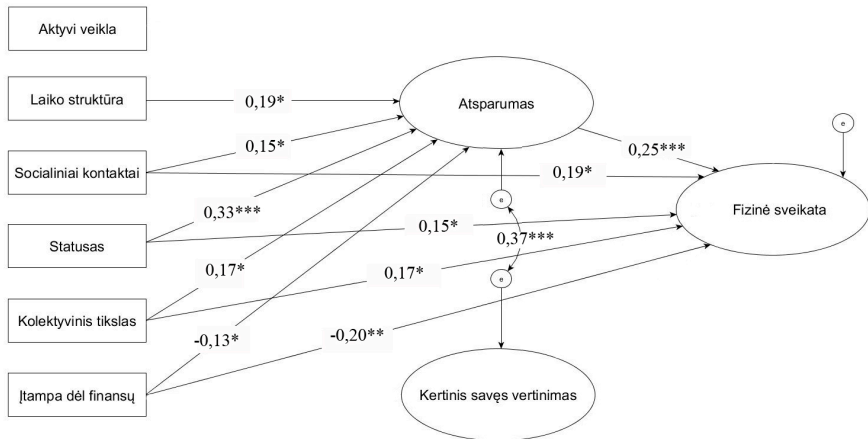
Buvo patikrintas kiekvieno netiesioginio efekto statistinis reikšmingumas. Kaip matyti 18 lentelėje, penki keliai iš nustatytų šešių buvo statistiškai reikšmingi, taigi trys iš penkių netiesioginių darbo naudų (socialiniai kontaktai, statusas ir kolektyvinis tikslas) statistiškai reikšmingai netiesiogiai prognozuoja gerą psichinę sveikatą per atsparumą, o tiesioginė darbo nauda statistiškai reikšmingai netiesiogiai prognozuoja gerą psichinę sveikatą per atsparumą ir kertinį savęs vertinimą ($\beta = -0,10$, PI nuo $-0,17$ iki $-0,04$ ir $\beta = -0,13$, PI nuo $-0,21$ iki $-0,07$). Modelis paaiškina 55% psichinės sveikatos sklaidos.

18 lentelė. Netiesioginio mediacijos efekto psichinei sveikatai tikrinimas (remiantis 2000 savirankos imčių).

Netiesioginis efektas	β	Pasikliautinis intervalas		p
		Žemutinis	Viršutinis	
Laiko struktūra -> atsparumas -> psichinė sveikata	0,02	0,01	0,06	0,16
Socialiniai kontaktai -> atsparumas -> psichinė sveikata	0,04	0,008	0,11	0,01
Statusas -> atsparumas -> psichinė sveikata	0,04	0,01	0,10	0,01
Kolektyvinis tikslas -> atsparumas -> psichinė sveikata	0,03	0,02	0,09	0,04
Įtampa dėl finansų -> atsparumas -> psichinė sveikata	-0,10	-0,17	-0,04	0,01
Įtampa dėl finansų -> kertinis savęs vertinimas -> psichinė sveikata	-0,13	-0,21	-0,07	0,01

Taip pat buvo tikrintas C modelis, kuriuo tikrinama, ar asmenybiniai veiksniai gali paaiškinti sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir subjektyviai suvokiamos geros *fizinės sveikatos*.

C1 modelio, rodančio dalinę mediaciją, tinkamumas duomenims buvo sąlyginai geras: $\chi^2(11) = 45,874$, $p = 0,06$, RMSEA = 0,08, IFI = 0,95, CFI = 0,95. C2 modelis, rodantis visišką mediaciją, netiko duomenims: $\chi^2(14) = 60,857$, $p < 0,001$, RMSEA = 0,12, IFI = 0,89, CFI = 0,87, todėl nebuvo analizuojamas.

13 pav. C mediacijos modelis, rodantis, kaip atsparumas medijuoja ryšį tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir fizinės sveikatos. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$ ir * $p < 0,05$.

Patikrinus kiekvieno mediacijos efekto statistinį reikšmingumą, nustatyta, kad nei vienas kelias iš nustatytų penkių nebuvo statistiškai reikšmingas (žr. 19 lentelę). Modelis paaiškina tik 6% fizinės sveikatos sklaidos.

19 lentelė. Netiesioginio mediacijos efekto fizinei sveikatai tikrinimas (remiantis 2000 savirankos imčių).

Netiesioginis efektas	β	Pasikliautinis intervalas		p
		Žemutinis	Viršutinis	
Laiko struktūra -> atsparumas -> fizinė sveikata	0,01	-0,01	0,02	0,35
Socialiniai kontaktai -> atsparumas -> fizinė sveikata	0,01	-0,01	0,04	0,41
Statusas -> atsparumas -> fizinė sveikata	0,01	-0,01	0,03	0,40
Kolektyvinis tikslas -> atsparumas -> fizinė sveikata	0,01	-0,01	0,03	0,38
Įtampa dėl finansų -> atsparumas -> fizinė sveikata	-0,01	-0,05	0,01	0,38

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Disertacinio darbo tikslas buvo aprašyti bedarbystės patyrimo fenomeną bei atskleisti bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajas. Darbe buvo naudojama mišriojo tyrimo tipo nuoseklioji tiriamoji tyrimo strategija – derinami kokybiniai ir kiekybiniai tyrimo metodai. Ši strategija leido nagrinėti tiek patvirtinančiuosius, tiek tiriamuosius klausimus, tiksliau išnagrinėti tiriamą objektą – bedarbystės patyrimą.

Buvo atlikti du kokybiniai ir vienas kiekybinis tyrimas. Kokybiniais tyrimais siekta išsiaiškinti, kaip žmonės, netekę darbo, suvokia ir išgyvena bedarbystę. Pirmame tyrime buvo analizuojamas bedarbystės patyrimas, o antrame, kuris rėmėsi pirmojo rezultatais, buvo nagrinėjamas ekonominės deprivacijos, kaip vieno didžiausių bedarbių sunkumų, patyrimas. Abiejuose tyrimuose buvo naudotas kokybinis tyrimas taikant A. Giorgi (Giorgi, 1985; Giorgi, 1994; Giorgi ir Giorgi, 2003) aprašomąjį empirinį fenomenologinį metodą, kurio esmė yra asmens patyrimo supratimas ir apibūdinimas.

Išanalizavus kokybinių tyrimų rezultatus, buvo suplanuotas ir atliktas reprezentatyvios imties kiekybinis tyrimas. Kiekybinis tyrimas rėmėsi Marie Jahoda (1981, 1982, 1997) latentinės deprivacijos modeliu, kurį sudaro šie komponentai (modelyje vadinami netiesioginėmis darbo naudomis): aktyvi veikla, laiko struktūra, socialiniai kontaktai, statusas bei kolektyvinis tikslas. Manoma, kad bedarbystė sukelia šių netiesioginių darbo naudų trūkumą, o jis savo ruožtu sukelia psichologinės gerovės pokyčių. Psichologinei gerovei įvertinti buvo pasirinkti šie kintamieji – optimalus funkcionavimas, subjektyviai suvokiama gera psichinė sveikata, depresiškumas, nerimas, išsekimas bei subjektyviai suvokiama gera fizinė sveikata. Taip pat planuojant tyrimą buvo remtasi pozityviosios psichologijos teorija. Vadovaujantis šios teorijos nuostatomis ieškota vidinių (asmenybinių) veiksnių, kurie bedarbystės situacijoje gali atlikti apsaugines funkcijas, t.y. palaikyti ir/ar stiprinti bedarbio psichologinę gerovę. Buvo pasirinkti du asmenybinių veiksnių – kertinis savęs vertinimas ir atsparumas – ir siekiant patikrinti, ar šie veiksniai gali apaiškinti bedarbystės ir psichologinės gerovės sąsajas, jie buvo įtraukti į tyrimo modelį.

4.1. Bedarbystės patyrimas

Suprantama, kad ne visi žmonės patiria bedarbystę tuo pačiu būdu, nedarbo poveikis dažnai medijuojamas įvairių materialinių, socialinių ir psichologinių veiksnių (Wanberg ir Marchese, 1994). Dauguma tyrimų, kai tiriama bedarbių grupė, yra kiekybiniai, t.y. vertinama, kiek tam tikri dalykai būdingi neturintiems darbo asmenims, pavyzdžiui, kokio lygio depresiškumas, nerimas ar išsekimas yra būdingas bedarbiams (McKee-Ryan ir kt., 2005; Paul ir Moser, 2009), kaip keičiasi bedarbių fizinė sveikata (Henkel, 2011; McKee-Ryan ir kt., 2005; Voss ir kt., 2004), kokio lygio pasitenkinimą gyvenimu jie jaučia (Ahn ir kt., 2004; Georgellis ir kt, 2008) ar pan. Daroma prielaida, kad *taip turėtų būti*, tačiau ne visada galima įrodyti tos prielaidos pagrindimą ar teoriją, kuria remiamasi.

Analizuojant literatūrą bedarbystės patyrimo tema galima aptikti, kad kiekvienas bedarbystės atvejis yra kitoks, tačiau vis dėlto galima pastebėti tam tikrus bendrumus, universalius bedarbiams būdingus dalykus. Šiame poskyriuje aptarsime atsakymą į 1-ą tyrimo klausimą: koks yra bedarbystės patyrimas, t.y. kaip bedarbystė išgyvenama ir suvokiama, kokios bedarbių mintys, jausmai ir elgesys?

Svarbiausias pastebėjimas atlikus abu tyrimus ir sudarius temų lenteles buvo tas: didžioji dalis bedarbystės ir ekonominės deprivacijos patyrimo temų atitiko M. Jahoda (1981, 1982, 1997) deprivacijos modelį – bedarbiams buvo būdinga finansinė įtampa, penkių netiesioginių

darbo naudų deprivacija (aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo) bei aiškiai įvardinta prastesnė psichinė sveikata palyginti su laikotarpiu iki bedarbystės. Bedarbystės patyrimas tyrimo dalyvių pasakojimuose iš esmės reiškiasi šešių erdvių – santykių, statuso, tikslų kūrimo, dienos struktūros, aktyvumo ir psichologinės gerovės – pokyčiais. Toliau bus aptarta, kaip pasireiškia šie pokyčiai.

Aktyvią veiklą keičia pasyvumas – bedarbiai retai įsitraukia į bendruomenės veiklą ar išeina iš namų. Jaučiama apatija, abejingumas, tingumas, vangumas, nenorima imtis veiklos. Gali būti, kad nuolatinis buvimas namuose, stimuliacijos, kuri atsiranda dėl kontrasto tarp darbo ir laisvalaikio, nebuvimas bei sumažėjusios finansinės galimybės sumažina patiriamą įvairovę.

Laiko struktūros suvokimas keičiasi, bedarbiams nebereikia laikytis griežtos dienvartė, todėl neretai sutrinka jų miego ir budrumo režimas – jie vėliau eina miegoti, rytais keliasi vėliau ir sunkiai, dažnai miega dieną. Jaučiamas nuobodulys, dienos slenka lėtai, tačiau pastebima, kad kartais laikas tiesiog dingsta. Dažnai bandoma „užmušti laiką“ naršant internete, skaitant knygas, laikraščius, žurnalus. Šiuos bedarbius būtų galima priskirti pasyviam klasteriui (Kilpatrick ir Trew, 1985). P. Warr ir P. Jackson (1987) pastebėjo, kad daugelis bedarbių atidėlioja užduočių ar darbų užbaigimą, sunkiai planuoja darbus, nes jaučia neapibrėžtumą dėl ateities situacijos, finansų. Tikėtina, kad šiam elgesiui gali turėti įtakos ir pakitęs laiko struktūros suvokimas.

Bedarbio *statusas* pačių bedarbių bei visuomenės suvokiamas kaip menkesnis, taigi bedarbis asmuo praranda visuomenei priimtina socialinę padėtį, o to rezultatas yra žemesnė bedarbio savigarba bei žemesnis aplinkinių pagarbos lygis. Šiems pastebėjimams antrina W. M. Liu (2002), manantis, kad dėl statuso praradimo įvyksta tapatumo krizė. Bedarbiai patiria daug neigiamų emocijų, kadangi jie suvokia, kad neatitinka socialinės klasės standartų ir nepateisina ekonominės kultūros lūkesčių.

Bedarbiai yra mažiau linkę įsitraukti į bendruomenę ir todėl dažniau jaučiasi *socialiai izoliuoti*, praradę ryšį su bendradarbiais. Bedarbiai rečiau įsitraukia į socialinę laisvalaikio veiklą nei anksčiau, t.y. laisvalaikį dažniau leidžia vieni. Tai gali būti susiję su nutrūkusiais ryšiais su bendradarbiais, mažesniu pasitikėjimu savimi, savigarba, finansiniais sunkumais ir pan. Svarbu pažymėti, kad socialinė izoliacija ne tik trukdo bedarbiams rasti naują darbą, tačiau ir neigiamai atsiliepia jų tapatumui ir psichologinei gerovei, jie jaučiasi vieniši ir atstumti, o tai tiesiogiai prisideda prie didesnio depresiškumo.

Gyvenimo tikslas ir prasmė literatūroje suvokiama kaip svarbi pozityvios gyvenimo kokybės bei psichinės sveikatos dalis (Konkolj Thege ir kt., 2010) – asmenys, kurie turi aiškų tikslą ir suvokia gyvenimo prasmę, labiau patenkinti savo gyvenimu bei patiria mažiau neigiamų afektų (Steger, 2009). Mūsų tyrimo dalyviai teigė, kad jų gyvenimo tikslų kiekis sumažėjęs, o anksčiau keltų tikslų pasiekimas tampa nebesvarbus. Atsiranda beprasmybės pojūtis, kurio rezultatas yra distresas. Ilgalaikiai bedarbiai suvokia save kaip tuščias vietas, neigalius, nevykusius šeimos aprūpintojus, sutuoktinius ir tėvus. Todėl bedarbiai, kurie praradę gyvenimo prasmę, jaučia didesnę depresiškumą, mažesnę pasitenkinimą gyvenimu, pasižymi žemesniais savigarbos bei optimizmo rodikliais bei patiria mažiau teigiamų afektų.

Tyrimo metu buvo atskleista, kad bedarbystės metu įvyksta *psichologinės gerovės* pokyčių – tiek fizinės, tiek psichinės sveikatos. Nesunku pastebėti, kad bedarbiai jaučia daug negatyvių jausmų, iš kurių kaip stipriausius galima įvardinti nerimą, stresą, depresiškumą.

Nerimas dažniausiai pasireiškia bedarbystės pradžioje, jis yra ekonominės deprivacijos dalis – nerimaujama dėl dabartinės finansinės situacijos bei jaučiama baimė dėl ateities, šeimos, vaikų. Tai sutampa su kiekybinių tyrimų duomenimis, kurie įrodo, jog bedarbystė turi ryšį su nerimo atsiradimu (Linn ir kt., 1985; Daniels, 1986; Croft, 2002; Comino, 2003; Burgard ir Brand, 2005). Šis simptomas paaštrėja, tačiau būna laikinas (Hamilton ir kt., 1993). Didelis nerimas išlieka pirmas šešias savaites, o po to ima mažėti (Warr, 1987).

Ekonominei deprivacijai tęsiantis nerimą keičia *depresiškumas*. Padidėjęs depresiškumas pasireiškia fiziniais simptomais, pavyzdžiui, apetito praradimu, nemiga, sumažėjusiu seksualiniu aktyvumu. Įdomu tai, kad sumažėjusį seksualinį aktyvumą minėjo T. J. Cottle (2001) atlikto kokybinio tyrimo dalyviai, tačiau tyrime šis patyrimas nebuvo būdingas nei bedarbiams, nei bedarbėms. Galima tik kelti prielaidą, kad galbūt ši tema yra pernelyg intymi ir/ar gėdinga, todėl vieno interviu nepakanka, norint ją atskleisti. Šis radinys tiesiogiai atliepia tyrėjų nuomonę, jog depresiškumas yra ilgiausiai trunkanti psichinės sveikatos pasekmė bedarbystės laikotarpiu (Hamilton ir kt., 1993). Taip pat yra nustatyta, jog nerimas pasireiškia aštuonis kartus, o depresiškumas penkis kartus dažniau ilgą laiką darbo neturintiems žmonėms (Bjorklund, 1988).

Radiniai leidžia aptikti tendenciją, kad bedarbystei užsitęsus ir išsekus turimiems finansiniams resursams bedarbiai pradeda riboti svarbius pragyvenimui būtinus dalykus. Dėl būtinų poreikių apribojimo bedarbiai jaučia didelį stresą, liūdesį, pyktį, būna pasislėgti, sutrikę, sumažėja jų savivertė. Galima daryti išvadą, jog situacija, kuomet bedarbiams trūksta pinigų būtiniausiems materialiniams daiktams ir prasmingam aktyviam laisvalaikiui, paskatina depresiškumą, o pinigų trūkumas tik prasmingam laisvalaikiui turi tiesioginės įtakos savigarbai.

Fizinė bedarbių sveikata taip pat suprastėja, ypač tai būdinga ilgalaikiams bedarbiams. Bedarbiai jaučia nuovargį, keičiasi jų mitybos, rūkymo bei alkoholio vartojimo įpročiai – kai kurie asmenys, netekę darbo pradeda vartoti daugiau alkoholio ar/ir rūkalų nei anksčiau. Kadangi, kaip minėta anksčiau, bedarbystės metu padidėja nerimo, depresiškumo ir streso lygis, bedarbiai imasi priemonių, kurios, jų nuomone, gali padėti palengvinti jų emocinę būseną, užsimiršti ar kiek atsipalaiduoti. Netekus darbo ir pajamų, bedarbių maisto racionas sumažėja, mityba suprastėja ir netenkama svorio. Šie fizinės sveikatos pokyčiai buvo pastebėti ir kitų autorių – literatūroje bedarbystė siejama su padidėjusia nesveika gyvensena, pavyzdžiui, padidėjusiu alkoholio bei tabako produktų vartojimu, sumažėjusiu fizinio aktyvumo lygiu (Dooley ir kt., 1992; Grayson, 1993). Kiekybinių tyrimų rezultatai rodo, kad pablogėjusi psichologinė sveikata ir finansinė įtampa dažniau pastebėta tarp tų, kurie ilgai neturi darbo (Warr ir Jackson, 1984), o tai sutampa su gautais kokybinių tyrimų duomenimis.

Tačiau ne visiems bedarbiams yra būdingas didesnis nei iki bedarbystės alkoholio ir tabako produktų vartojimas. Kai kurie bedarbiai teigė rečiau rūkantys ar vartojantys alkoholio nei iki atleidimo. Tai galima sieti su sumažėjusiais finansiniais ištekliais, kuomet pradedama riboti net svarbius dalykus (kaip buvo minėta anksčiau), taigi tenka atsisakyti anksčiau turėtų įpročių. Taip pat kai kurių bedarbių kūno svoris po atleidimo padėjo, tai taip pat gali sukelti netinkama mityba, kadangi vartojami nesveiki (turintys daug greitųjų angliavandenių ar pan.) maisto produktai.

Dar vienas svarbus kokybinio tyrimo radinys – nesirūpinimas savo sveikata ir gerove. Bedarbiai rečiau lankosi pas gydytojus, atsisako sveikatos ir gyvybės draudimo. Šį radinį galima aiškinti pasitelkus ekonominės deprivacijos modelį, kuris teigia, jog mažesnės pajamos – tiesiogiai ar netiesiogiai – pablogina būtinas sveikatos palaikymo sąlygas. Taigi taip elgtis juos verčia patiriama įtampa dėl finansinės situacijos, todėl draudimas prisikiriamas prie nebūtinų išlaidų, o vizitai pas gydytojus siejami su išlaidomis vaistams ar maisto papildams. Prisiminus tyrėjų nustatytą ryšį tarp bedarbystės ir ankstyvą mirtį stiprinančių veiksnių, kyla didelis susirūpinimas dėl tokio bedarbių elgesio. Šie radiniai leidžia patvirtinti priežastingumo hipotezę – bedarbystės patyrimas neigiamai veikia asmens psichologinę gerovę (optimalų funkcionavimą, psichinę bei fizinę sveikatą).

Svarbu pastebėti, kad vis dėlto bedarbystė patiriama panašiai kaip ir M. Jahoda latentinės deprivacijos tyrime, ir nors tai vienas pirmųjų socialinės psichologijos tyrimu bedarbystės srityje, atliktas 1931-1932 m. Austrijos Marientalio kaime, kurio ekonominė, kultūrinė ir socialinė situacija skiriasi nuo 2009-2010 metų Lietuvos, visgi teorija išlieka aktuali ir dabar,

pasikeitus ekonominei ir socialinei situacijai. Gali būti, kad psichologinė realybė keičiasi kur kas sunkiau negu socialinės ar ekonominės realijos.

Būtent šis netikėtas atradimas paskatino labiau pasidomėti M. Jahoda (1981, 1982, 1997) latentinės deprivacijos teorija ir atlikti modelio tinkamumo Lietuvos populiacijai tyrimą.

4.2. M. Jahoda latentinės deprivacijos modelio tinkamumas Lietuvos populiacijai

Antras tyrimo klausimas – ar M. Jahoda deprivacijos modelis validus Lietuvos kontekste – buvo tikrintas reprezentatyvioje Lietuvos gyventojų imtyje. Nagrinėta, ar bedarbiai turi blogesnę galimybę patirti penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos), palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais.

Vienfaktorinės dispersinės analizės (ANOVA) rezultatai ir apskaičiuotas efekto dydis parodė statistiškai reikšmingus skirtumus tarp dirbančių ir bedarbių pagal visus M. Jahoda modelį sudarančius kintamuosius. Dirbantys asmenys pasižymi aukštesniais aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiais nei bedarbiai. Taip pat dirbantieji jaučia mažesnę finansinę įtampą nei bedarbiai. Šie rezultatai atitinka kitų tyrėjų gautus duomenis apie tiesioginės ir netiesioginės darbo naudų skirtumus dirbančių ir bedarbių grupėse (Creed ir Reynolds, 2001; Evans ir Banks, 1992; Henwood ir Miles, 1987; Waters ir Moore, 2002a).

Gauti rezultatai leidžia atmesti M. Jahoda teorijos kritikų (pvz., Fryer, 1997) prielaidą, kad penkių dimensijų deprivacija, kurią ji aprašė, specifinė bedarbiams būdinga charakteristika, bet ne buvimo neužimtam bendrąja prasme pasekmė. Jeigu neaktyvūs gyventojai turėtų tokio pat lygio galimybę patirti netiesioginių darbo naudų kaip ir dirbantys asmenys, vadinasi, nebūtų galima tvirtinti, jog netiesioginių naudų suteikia būtent darbas. Tačiau palyginus dirbančiųjų ir neaktyvių gyventojų galimybę patirti penkių netiesioginių darbo naudų, buvo pastebėti statistiškai reikšmingi skirtumai pagal visas netiesiogines naudas: dirbantys asmenys pasižymi aukštesniais aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo įverčiais negu neaktyvūs gyventojai. P. A. Creed su bendradarbiais (2003) taip pat yra nustatę skirtumus tarp dirbančių ir neaktyvių gyventojų, tačiau jie netiesioginių naudų deprivaciją nagrinėjo kaip vieną neskaidomą konstrukta, taigi remiantis jų tyrimo rezultatais negalima daryti išvados apie konkrečių naudų skirtumus tarp šių grupių.

Kiti tyrėjai (tyrimų nėra daug) netiesioginės darbo naudas nagrinėjo atskirai. Pavyzdžiui, F. Henwood ir I. Miles (1987), lygindami namų šeimininkes ir dirbančias moteris nustatė statistiškai reikšmingus skirtumus tarp šių dviejų grupių tik pagal aktyvumą ir socialinius kontaktus – dirbančios moterys pasižymėjo aukštesniais aktyvumo ir socialinių kontaktų įverčiais. Lyginant dirbančius asmenis su pensininkais buvo nustatyta, kad pensininkai pasižymi žemesniais laiko struktūros, socialinių kontaktų bei kolektyvinio tikslo įverčiais nei dirbantieji. Tuo tarpu S. T. Evans ir M. H. Banks (1992), lygindami jaunas dirbančių asmenų ir nedirbančių studentų grupes, nustatė kolektyvinio tikslo lygio skirtumus – dirbantys pasižymėjo aukštesniais kolektyvinio tikslo įverčiais negu nuolatinį studijų studentai. K. I. Paul ir B. Batinic (2010), atlikę reprezentatyvų Vokietijos gyventojų tyrimą, nerado skirtumų tarp dirbančių ir neaktyvių gyventojų pagal statuso kintamąjį – abi grupės pasižymėjo panašiais statuso įverčiais (kaip ir Henwood ir Miles, 1987 ar Evans ir Banks, 1992 tyrimuose). Tyrėjai šį rezultatą aiškina tuo, kad šiuolaikinėje visuomenėje statusą galima pasiekti kitais, vienodai sėkmingais būdais, pavyzdžiui, būnant namų šeimininke. Taigi galima pastebėti, kad Australijoje, Jungtinėje Karalystėje

ar Vokietijoje atliktų tyrimų rezultatai iš dalies sutampa, tačiau tuo pat metu skiriasi nuo šiame tyrime gautų rezultatų.

Įdomus rezultatas gautas lyginant dirbančių ir neaktyvių gyventojų patiriamą įtampą dėl finansų – finansinės įtampos skirtumai tarp šių imčių labai maži, ir paprastai metodologinėje literatūroje vertinami kaip nereikšmingi, todėl galima teigti, kad šių grupių patiriama finansinė įtampa panaši. Galima kelti prielaidą, kad įvertinus abiejų dirbančių ir neaktyvių gyventojų grupių pajamų ir išlaidų santykį, tikriausiai jis būtų panašus – ko gero, dirbantieji gauna daugiau pajamų palyginti su neaktyviais gyventojais, tačiau ir išlaidų turi daugiau (pvz., būsto paskola, kiti finansiniai išpareigojimai, pavyzdžiui, lizingas, įmokos už vaikų darželį ar mokslą, būrelius ir t.t.), tuo tarpu didžioji dalis namų šeimininkų gauna motinystės išmokas, pensininkai gauna pensiją, šildymo ir vaistų kompensacijas, paprastai jie neturi būsto paskolos ar kitokių finansinių išpareigojimų, jų vaikai jau suaugę ir patys save išlaiko, o studentai paprastai gauna papildomą finansinę paramą iš tėvų / globėjų, arba yra pasirašę studijų paskolos sutartį.

Taigi šio tyrimo rezultatai patvirtina pagrindinį Marie Jahoda (1981, p. 189) teorijos teiginį, kad dirbantys asmenys ne tik turi geresnę galimybę patirti netiesioginių darbo naudų negu bedarbiai, bet ir negu visi kiti asmenys, kurie nedirba (t.y. priklauso neaktyvių gyventojų grupei). Darbas leidžia patenkinti ne tik finansinius, bet ir nepiniginius žmonių poreikius. Taigi M. Jahodos teorija yra aktuali ir Lietuvoje.

Lyginant neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupes taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai pagal keturias iš penkių netiesioginių darbo naudų – neaktyvūs gyventojai turi geresnę prieigą prie aktyvios veiklos, aukštesnius laiko struktūros, statuso ir kolektyvinio tikslo įverčius. Tačiau palyginus neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupės socialinių kontaktų naudą skirtumų rasta nebuvo – neaktyvūs gyventojai turi panašų skaičių socialinių kontaktų kaip ir bedarbiai. Šį rezultatą galima aiškinti tuo, kad tiek bedarbystė, tiek buvimas neužimtam bendrąja prasme (pvz., vaiko priežiūros atostogose ar pensijoje) sumažina socialinių kontaktų kiekį, o darbas savo ruožtu prisideda prie plataus socialinių kontaktų tinklo formavimo – bendraujama ne tik su bendradarbiais, bet ir su klientais, užsakovais ir kt.

Taip pat tyrimo metu nustatyta, kad neaktyvūs gyventojai jaučia statistiškai reikšmingai mažesnę finansinę įtampą nei bedarbiai, ir tai lengvai paaiškinama žinant, kad šiuo metu nedarbo socialinio draudimo išmoka sudaro 350 Lt per mėnesį, o tai mažiau nei vidutinė senatvės pensija (856 Lt, 2013 m. lapkričio mėn. Sodros duomenys), ar minimali motinystės (tėvystės) išmoka (496 Lt, 2013 m. gruodžio mėn. Sodros duomenys).

Apibendrinant galima teigti, kad įrodyti netiesioginių darbo naudų skirtumai tarp dirbančiųjų ir bedarbių bei dirbančiųjų ir neaktyvių gyventojų patvirtina Marie Jahoda modelį – nustatyta, kad nedarbas sumažina ar visiškai apriboja penkis svarbius psichologinius asmens poreikius (reguliarius kontaktus su kitais žmonėmis, kurie nėra šeimos nariai; tikslus; statusą/identifikaciją; aktyvią veiklą; miego ir budrumo režimą/laiko struktūrą), jų patenkinimą užtikrina darbas.

Taip pat buvo siekta nustatyti, ar bedarbiai pasižymi žemesniais psichologinės gerovės įvertinimais, nei dirbantys asmenys ir neaktyvūs gyventojai. Kaip ir buvo tikimasi, rasta, jog bedarbiai asmenys palyginti su dirbančiais ir neaktyviais gyventojais turi žemesnius atsparumo, žemesnius optimalaus funkcionavimo, aukštesnius patiriamų psichinės sveikatos sunkumų įverčius, aukštesnius depresiskumo, nerimo bei streso įvertinimus. Šie rezultatai dar kartą patvirtina M. Jahodos teorijos teiginį ir sutampa su užsienyje atliktų tyrimų duomenimis (Linn ir kt., 1985; Daniels, 1986; Croft, 2002; Comino, 2003; Burgard ir Brand, 2005). Kitame poskyryje išsamiau nagrinėjamos bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajos.

4.3. Bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajos

Siekiant atsakyti į trečią tyrimo klausimą, kokios sąsajos egzistuoja tarp galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, finansinės įtampos ir bedarbių psichologinės gerovės, buvo įvertinti koreliaciniai ryšiai tarp šių kintamųjų bei sudarytas modelis, kuriuo remiantis analizuoti tiesiniai keliai nuo penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, aktyvios veiklos, socialinių kontaktų, statuso ir kolektyvinio tikslo), įtampos dėl finansų (siekiant kontroliuoti šį kintamąjį) psichologinės gerovės komponentų (optimalaus funkcionavimo, subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos bei subjektyviai suvokiamos geros fizinės sveikatos) link. Taip pat buvo įvertinta, ar asmenybiniai veiksniai gali paaiškinti sąsajas tarp galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, finansinės įtampos ir psichologinės gerovės komponentų.

Išanalizavus ryšius tarp galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, finansinės įtampos ir bedarbių psichologinės gerovės, rasta, jog gerėjant subjektyviai vertinamai fizinei sveikatai ir didėjant optimaliam funkcionavimui, apklaustų Lietuvos gyventojų imtyje didėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo rodikliai ir mažėja patiriama finansinė įtampa. Tuo tarpu didėjant patiriamų psichinės sveikatos sunkumų skaičiui, depresiškumui, nerimui bei išsekimui mažėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo rodikliai, bet didėja patiriama įtampa dėl finansinės situacijos.

Sudarius SEM modelį buvo nustatyta, kad netiesioginės darbo naudos (išskyrus laiko struktūrą, kuri prognozuoja netiesiogiai) bei įtampa dėl finansų tiesiogiai prognozuoja bedarbių psichologinę gerovę (optimalų funkcionavimą, subjektyviai suvokiamą gerą psichinę sveikatą bei subjektyviai suvokiamą gerą fizinę sveikatą). Atskleista, jog geresnė galimybė patirti aktyvios veiklos tiesiogiai prognozuoja aukštesnę bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį, geresnė galimybė gauti socialinių kontaktų ir statuso tiesiogiai prognozuoja aukštesnę bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį, geresnė subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą bei geresnė subjektyviai suvokiamą fizinę sveikatą, geresnė galimybė patirti kolektyvinio tikslo tiesiogiai prognozuoja aukštesnę bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį bei geresnė subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą.

Nepaisant daugybės įrodymų, jog egzistuoja ryšys tarp netiesioginių darbo naudų bei psichologinės gerovės, reikėtų pastebėti, kad didžioji dauguma tyrimų nagrinėjo tik grupių skirtumus. Remiantis klasikine M. Jahoda interpretacija, bedarbystė neigiamai veikia psichinę gerovę, kadangi bedarbiai netenka tų netiesioginių naudų, kurias suteikia darbas.

Gauti tyrimo rezultatai leidžia pritari ti šiam teiginiui. Kita vertus, Lietuvos bedarbių optimaliam funkcionavimui bei geresnei subjektyviai suvoktai psichinei sveikatai akivaizdžiai reikšminga įtampa dėl finansų, t.y. tiesioginės darbo naudos praradimas. Koreliacinio tyrimo strategija neleidžia daryti konkrečių išvadų apie skirtingą tiesioginės ir netiesioginių darbo naudų praradimo poveikį bedarbių gerovei, tačiau leidžia kelti tolimesnių tyrimų prielaidas apie kultūrinių skirtumų įtaką bedarbystės patyrimui. Bendra ekonominė ir socialinė situacija, bedarbystės šalyje prevencijos ir jos įveikimo strategijos, darbo kaip socialinės vertybės puoselėjimas ir prasmė – tik dalis veiksnių, sudarančių kultūrinį kontekstą bedarbystės kaip individualaus patyrimo fenomeno analizei.

Tyrimų autoriai nesutaria, ar netiesioginių naudų deprivacija turi skirtingą poveikį skirtingiems psichologinės gerovės (optimaliam funkcionavimui, gerai psichinei ir fizinei sveikatai) aspektams, ar ji daro didelę nediferencijuotą įtaką, kuri yra vienodo stiprumo kiekvienam psichologinės gerovės komponentui. Šio tyrimo duomenys rodo, kad netiesioginių naudų deprivacija skirtingai prognozuoja skirtingus psichologinės gerovės komponentus. Pastebėta, kad galimybė gauti statuso geriausiai prognozuoja visus psichologinės gerovės komponentus. Tai, kad statuso pokyčiai ypač svarbūs bedarbystės metu, pabrėžė abiejų kokybinių tyrimų dalyviai

bei kitų autorių tyrimų dalyviai (pvz., Cottle, 2001; Willott ir Griffin, 2004), be to, šis atradimas patvirtintas ir kiekybinių tyrimų rezultatų (pvz., Warr ir Payne, 1983).

Taip pat nustatyta, kad mažesnė patiriama įtampa dėl finansų, kaip ir netiesioginės darbo naudos, tiesiogiai prognozuoja aukštesnę bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį, geresnę subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą bei geresnę subjektyviai suvokiamą fizinę sveikatą. Be to, svarbu pabrėžti, kad įtampa dėl finansų – svarbesnis veiksnys bedarbių psichologinės gerovės komponentams negu netiesioginės darbo naudos. Įvertinus kokybinių tyrimų rezultatus galima teigti, kad bedarbių patiriamas distresas kyla iš ekonominės deprivacijos, be to, su ja teigiamai susijusios tokios problemos, kaip socialinių santykių praradimas ar neaiški dienos struktūra.

Šis rezultatas nepatvirtina M. Jahoda modelio, kadangi tyrėja kėlė prielaidą, jog netiesioginės darbo naudos svarbesnės psichinei sveikatai nei tiesioginė nauda. M. Jahoda (1982) pripažįsta, kad dauguma žmonių, paklaustų, koks yra jų pagrindinis motyvas dirbti, pasirinktų „pragyvenimo užtikrinimo“ atsakymą. Tačiau nepaisant to, ji teigia, kad penkių netiesioginių darbo naudų deprivacija yra didesnis bedarbių patiriamo distreso šaltinis nei finansinė deprivacija. To priežastis ta: naudingas netiesioginių darbo naudų poveikis paprastai nėra sąmoningai suvokiamas, ir todėl jų svarba psichologinei gerovei paprastai nepakankamai įvertinama. Tuo pat metu finansiniai klausimai susilaukia daug dėmesio Vakarų pasaulio visuomenėse, ir todėl pinigai dažniausiai vertinami kaip labai svarbūs, o tai galimai skatina finansų svarbos psichologinei gerovei pervertinimą. Svarbu pastebėti, kad M. Jahoda prielaidą atitinka tik vieno tyrimo rezultatai – P. A. Creed ir J. Reynolds (2001) nustatė stipresnę netiesioginių darbo naudų deprivacijos efekto dydį negu ekonominės deprivacijos.

Taigi gauti rezultatai patvirtina M. Jahoda deprivacijos modelio kritikų (pavyzdžiui, Fryer, 1986) teiginius, kurių esmė tokia: M. Jahoda modelyje nepakankamai dėmesio aiškinant neigiamą psichologinę bedarbystės poveikį skiriama finansiniams ištekliams. Panašu, kad M. Jahoda nupiešė pernelyg teigiamą šiuolaikinio darbo vaizdą ir kartu sumenkino svarbų neigiamą poveikį, kuris kyla dėl finansinės deprivacijos. Interpretuojant gautus rezultatus kyla mintis, kad Lietuvos kontekstui kiek labiau tinka D. Fryer riboto veiksnio teorija, kadangi vien netiesioginės darbo naudos negali visiškai paaiškinti sumažėjusį gerovės lygį, patiriamą bedarbių. D. Fryer (1986) teigė, kad finansinės problemos yra vienos aktualiausių bedarbiams, o sumažėję piniginiai resursai apriboja prieš tai buvusią pasirinkimo laisvę, ir dėl to atsiranda sumažėjusio gyvenimo kontrolės pojūtis. O ši būseną, anot D. Fryer ir Payne (1986), skatina psichinės sveikatos pablogėjimą. Jų teiginiams pritaria P. A. Creed ir T. Watson (2003), kurie teigia, kad finansinės problemos bei pasirinkimo laisvės nebuvimas turi įtakos bedarbių psichinei sveikatai.

Kitų tyrėjų empiriniai rezultatai, gauti šia tema, nevienareikšmiai. Nors yra tyrimų, rodančių, kad finansinė deprivacija tik silpnai koreliuoja su psichine sveikata (pavyzdžiui, Brief ir kt., 1995), kiti autoriai nustatė stiprų (Creed ir kt., 2001, Paul ir Batinic, 2010) ir netgi labai stiprų (Creed ir Macintyre, 2001) ryšį, tačiau šių tyrimų rezultatus visgi sunku lyginti tarpusavyje dėl metodologijos skirtumų.

Taip pat įvertinti bedarbių psichologinei gerovei skirtumai pagal jų lytį ir bedarbystės trukmę. Skirtumai tarp bedarbių vyrų ir moterų psichologinės gerovės buvo įrodyti kelių tyrimų, tačiau rezultatai iki šiol nevienareikšmiai – vieni autoriai atrado, jog moterys sunkiau išgyvena bedarbystę, kiti – jog skaudesnės pasekmės yra vyrams; yra ir tokių tyrimų, kurių autoriams nepavyko nustatyti statistiškai reikšmingų skirtumų tarp lyčių (Creed ir Watson, 2003). Tiriamų bedarbių imtyje pavyko nustatyti tik išsekimo lygio skirtumus tarp vyrų ir moterų – moterys pažymėjo patiriančios daugiau išsekimo negu vyrai. Visgi remiantis kitų mokslininkų samprotavimais, galime interpretuoti, jog darant išvadą apie savijautą bedarbystės metu protingiau

būtų atsižvelgti ne į bedarbių lytį, o į situaciją (cit. pagal McKee-Ryan ir kt., 2005). Kiti veiksniai (pavyzdžiui, kontaktų su buvusiais kolegomis praradimas ar aktyvios veiklos nebuvimas – Hoare ir Machin, 2009; Paul ir Batinic, 2010) gali būti svarbesni kintamieji, dėl kurių gali rasti psichologinės gerovės skirtumų tarp bedarbių asmenų.

Nepavyko rasti statistiškai reikšmingų psichologinės gerovės skirtumų tarp ilgalaikių ir trumpalaikių bedarbių. Šis rezultatas sukėlė nuostabą, kadangi tiek abiejų kokybinių tyrimų rezultatai, tiek išnagrinėta mokslinė literatūra šia tema suponavo mintį, kad ilgalaikė bedarbystė turi neigiamos įtakos psichologinei gerovei. Ši tyrimo išvada nepatvirtina užsienio mokslininkų gautų rezultatų, kurie nurodo, jog psichologinė gerovė skiriasi atsižvelgiant į bedarbystės trukmę (McKee-Ryan ir kt., 2005, Paul ir Moser, 2009), Pavyzdžiui, nurodoma, jog kuo ilgiau žmogus lieka bedarbiu, tuo neigiamesni padariniai ir jo psichinei sveikatai (Moorhouse ir Caltabiano, 2007; Paul ir Moser, 2009), kadangi psichologiniai bei fiziniai poreikiai nepatenkinami (Cole ir kt., 2009). Visgi, yra tyrimų, kuriuose taip pat nustatyta, jog, pavyzdžiui, psichinės sveikatos įverčių skirtumai, atsižvelgiant į bedarbystės trukmę, nėra reikšmingi (Artazcoz ir kt., 2004) ar neatrasta sąsajų tarp šių kintamųjų (Saurel-Cubizolles ir kt., 2000). Galime interpretuoti, jog problematiška situacija darbo rinkoje ir prasta ekonominė šalies būklė gali kelti nerimą ne tik ilgalaikiams bedarbiams (kuriems neįsidarbinus laikui bėgant vis mažėja finansiniai ištekliai), tačiau ir trumpiau esantiems bedarbių gretose (dėl miglotų įsidarbinimo galimybių bei rizikos tapti ilgalaikiais bedarbiais). Dėl šios priežasties, galbūt, skirtumų tarp ilgesnį ir trumpesnį laiką bedarbystės situacijoje esančių bedarbių nebuvo nustatyta. Be to, kadangi šiame tyrime buvo imtos gana plačios bedarbystės laikotarpio grupės, tai šie bedarbiai jau galėjo būti susitaikę su bedarbio statusu ir vien dėl to patirti panašius nerimo ir depresiškumo simptomus.

Atsakant į klausimą, nuo ko priklauso bedarbio savijauta, buvo pasirinkta remtis pozityviosios psichologijos koncepcija, kuri teigia, kad siekiant suprasti asmens funkcionavimą, reikia ne tik žinoti, kokie veiksniai susiję su nerimu, išsekimu ir depresiškumu, bet taip pat suprasti, kokie veiksniai leidžia individui sėkmingai valdyti aplinką. Kaip vienas svarbiausių pozityviosios psichologijos nagrinėjamų konstruktyvų, darantis įtaką asmens motyvacijai, elgesiui ir nuostatoms, literatūroje įvardinamas kertinis savęs vertinimas. Asmuo, pasižymintis aukštu kertiniu savęs vertinimu (t.y. aukšta saviverte ir aukštu bendru saviveiksmingumu, žemu neurotiškumu bei aukštu vidiniu kontrolės lokusu), geba gerai prisitaikyti, yra pozityvus bei pasitiki savimi ir savo jėgomis (Judge ir kt., 2003). Nustatyta, jog aukštas kertinis savęs vertinimas bedarbystės situacijoje gali tapti tarsi apsauginiu veiksmu, kuris padeda kovoti su patiriamu stresu bei išlaikyti gerą psichinę sveikatą (McKee-Ryan ir kt., 2005).

Įtraukiant šį veiksnį į tyrimą taip pat buvo remiamasi išmokto bejėgiškumo teorija, kadangi bedarbystė yra reikšmingas veiksnys, prisidedantis prie išmokto bejėgiškumo išsivystymo (Bjørnstad, 2006). Asmenys, kuriems pasireiškia išmoktas bejėgiškumas, pasižymi mąstymu, jog savo gyvenimo jie nekontroliuoja, nėra pajėgūs keisti aplinkybių, todėl tampa pasyvūs ir vengiantys aktyviai spręsti iškilusių sunkumus (Seligman, 2006). Yra tyrimų, nustačiusių, jog psichologinė gerovė teigiamai koreliuoja su vidiniu kontrolės lokusu (Waterman ir kt., 2010), kuris yra vienas iš kertinio savęs vertinimo komponentų. Taigi buvo tikimasi, kad kertinis savęs vertinimas gali prisidėti prie teigiamos psichologinės gerovės išlaikymo atsidūrus bedarbių gretose. Kelta prielaida pasitvirtino – kertinis savęs vertinimas iš dalies paaikškina ryšį tarp įtampos dėl finansų ir optimalaus funkcionavimo, o kartu ir įtampos dėl finansų ir subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos. Mokslinių studijų rezultatai patvirtino, jog kertinis savęs vertinimas (ar jo dimensijos) prognozuoja psichologinę gerovę (Nave ir kt., 2008; Waterman ir kt., 2010). Remiantis tuo, jog darbas yra veiksnys, kuris lemia bendrą pasitenkinimą gyvenimu (cit. pagal Kahn ir Juster, 2002), o jo netektis pasitenkinimą gyvenimu mažina (Hoare, 2007; Paul

ir Moser, 2006), galime interpretuoti, jog netekusio darbo žmogaus savivertė ilgainiui darosi žemesnė dėl reikalingų įgūdžių praradimo, silpstančio tikėjimo savimi ir gebėjimu kontroliuoti susiklosčiusią bedarbystės situaciją. Galime samprotauti, jog žemesnis kertinis savęs vertinimas dėl šios priežasties ir gali būti susijęs su žemesne psichologine gerove. Verta paminėti, jog tyrimais nustatyta, kad jei bedarbis netiki savo jėgomis, gebėjimu susirasti darbą, jis patiria didesnę pasitenkinimo gyvenimu kritimą (Knabe ir Ratzel, 2008) – tai irgi gali būti viena iš priežasčių, kodėl aukštesnis kertinis savęs vertinimas gali padėti išlaikyti didesnę pasitenkinimą gyvenimu, kuris yra susijęs ir su aukštesne psichologine gerove.

Kitas asmenybinis kintamasis, įtrauktas į modelį, buvo atsparumas. Atsparumo teorijoje pripažįstama, kad kiekvienam žmogui reikalingi tiek neigiami, tiek teigiami patyrimai, kad sėkminga jų įveika ir atsisteisimas po nelaimių teigiamai veikia individą. Mokslininkai teigia, kad atsparumas teigiamai susijęs su psichologine gerove (Carver, Scheier, Segerstrom, 2010; Sourí, Hasanirad, 2011). Kiti tyrėjai nustatė, kad šis ryšys ne vien koreliacinio pobūdžio, tačiau atsparumas susijęs su psichologine gerove ir priežastiniais ryšiais (Yee Ho, Cheung ir Cheung, 2010; Yu ir Zhang, 2007; Karademas, 2006; Tusaie-Mumford, 2001). Todėl įtraukiant šį konstrukta į tyrimą buvo tikimasi nustatyti jo mediacinius gebėjimus ryšiu tarp penkių netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir psichologinės gerovės komponentų. Ši prielaida pasitvirtino – atsparumas iš dalies paaiškina ryšį tarp tarp socialinių kontaktų, statuso, kolektyvino tikslo ir optimalaus funkcionavimo, bei subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos. Yra žinoma, kad atsparumu pasižymintys individai geba reaguoti į stresines situacijas adaptyviu (proaktyviu būdu), nepriklausomai nuo stresinės situacijos pobūdžio, todėl gali būti, jog bedarbystės situacijoje atsparumas leidžia lengviau atsigauti, atsitiesti po stresinių įvykių. Taip pat atsparumas sumažina neigiamų afektų lygį ir suteikia bedarbiui veiksmingumo jausmą, pagerina nusiteikimą ieškoti darbo.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad netiesioginių darbo naudų deprivacija bei tiesioginė nauda teigiamai prognozuoja bedarbių psichologinę gerovę (optimalų funkcionavimą, subjektyviai suvokiamą gerą psichinę sveikatą bei subjektyviai suvokiamą gerą fizinę sveikatą). Atsparumas gali padėti geriau tvarkytis su neigiamu bedarbystės poveikiu, didinti pasitikėjimą savimi, individualius pasiekimus ir produktyvumo lygį, o kertinis savęs vertinimas padeda bedarbiams geriau prisitaikyti prie pasikeitusios finansinės situacijos.

4.4. Tyrimo ribotumai

Pirmausia bus aptarti kokybinių tyrimų ribotumai. Planuojant ir atliekant kokybinius tyrimus buvo griežtai laikomasi metodologinių reikalavimų tokio pobūdžio tyrimų patikimumui, perkeliamumui bei tikėtinumui, tačiau aliktų kokybinių tyrimų rezultatų generalizavimo ir jų pritaikymo galimybes iš dalies apriboja taikomo metodo specifika, mažas tyrimo dalyvių skaičius ir tyrimo grupės savitumas. Gautos žinios apie tyrimo dalyvių patyrimą negali būti generalizuotos kitiems asmenims ar kitoms aplinkybėms, t.y. rezultatai gali būti unikalūs ir būdingi tik tiems asmenims, kurie dalyvavo tyrimuose. Šiuo atveju galima pastebėti, jog tyrime dalyvavo bedarbiai, turintys aukštąjį išsilavinimą, todėl galima kelti prielaidą, kad dalis rezultatų galimai pasikeistų, jeigu būtų apklausti kitoms išsilavinimo grupėms priklausantys tyrimo dalyviai.

Keli kiekybinio tyrimo ribotumai kyla iš jo atlikimo strategijos. Siekiant gauti reprezentatyvią imtį, buvo imtasi dviejų žingsnių. Pirma, buvo pasirinkti Lietuvos regionai ir miestai/kaimai, kurie atitiko nustatytą geografinę vietą ir dydį, iš viso apie 100 vietovių. Antra, apklausėjai, kurie gyveno tose vietovėse, gavo informacijos apie kitus tris kriterijus (amžių, lytį, darbinį statusą). Apklausėjai pagal iš anksto gautas kvotas, turėjo rasti ir apklausti atsitikti-

nius tiriamuosius, atitinkančius kvotas Nors į anketą buvo įtraukti klausimai apie išsilavinimo lygį, šeiminį statusą, namų ūkio didį, tačiau atrenkant tiriamuosius į šiuos sociodemografinius kintamuosius nebuvo atsižvelgta (t.y. nebuvo skaičiuojamos kvotos pagal šiuos kintamuosius), o jie, be abejonės, galėjo turėti įtakos imties reprezentatyvumui. Taip pat nebuvo vertinamos respondentų pajamos, kadangi išanalizavus žvalgomojo tyrimo rezultatus buvo nuspręsta atsisakyti klausimų apie pajamas, nes didžioji dalis tiriamųjų vengė į juos atsakyti. Taigi nebuvo galimybės palyginti skirtingas pajamas gaunančių tiriamųjų grupes.

Apklausėjai buvo MRU Psichologijos specialybės trečio kurso studentai. Reikia pabrėžti, kad studentai buvo išklause „Stebėjimo ir apklausų praktikumo“ kursą, buvo išmokyti atlikti tokio pobūdžio interviu su skirtingo amžiaus ar lyties respondentais, tačiau jie nėra apklausų atlikimo profesionalai, todėl galima susidurti su keliomis problemomis: a) sąžiningumo problema – apklausiami ne atsitiktiniai, bet „patogūs“ respondentai; likus neatsakytiems klausimams, apklausėjai galėjo „atsakyti“ už tiriamuosius, t.y. užpildyti dalį ar visą klausimyną patys; b) apklausėjo įtaka respondento atsakymams – apklausėjai galėjo paveikti tiriamųjų atsakymus pasufleruodami atsakymą ar pateikdami netinkamą sąvokos paaiškinimą. Studentai prieš tyrimą buvo supažindinti su galimais klausimais, kurių galėtų iškilti tiriamiesiems, ir buvo pasiruošę atsakymus į juos. Vis dėlto šalia tų vartojamų sąvokų, kurios tiriamiesiems galėtų pasirodyti neaiškios, reikėtų skliaustuose ar išnašoje parašyti paaiškinimus, kad apklausą atliekantis asmuo, beaiškindamas sąvokų reikšmę, nepasakytų per daug ar nesuklaidintų respondento, o tai galiausiai turėtų įtaką rezultatams.

Longitudinės, o ne skerspjūvio, tyrimo strategijos naudojimas leistų pateikti priežastinių duomenų interpretacijų. Pavyzdžiui, gali būti, kad M. Jahoda išskirtos netiesioginės darbo naudos lemia individo darbinį statusą. Asmenys, turintys ryškią aktyvios veiklos tendenciją, gali dažniau rinktis darbą negu nedarbą, palyginti su asmenimis, kurių aktyvumo lygis yra žemas. Be to, iki šiol nėra visiškai aišku, ar netiesioginės darbo naudos turi poveikį psichologinei gerovei, kaip teigė M. Jahoda, ar visgi psichologinė gerovė turi įtakos netiesioginėms darbo naudoms. Pavyzdžiui, prasta psichinė sveikata gali lemti suvokimą, kad galimybės patirti netiesioginių darbo naudų yra nepakankamos. Keli atlikti longitudinaliniai tyrimai (Creed ir kt., 2003; Waters ir Moore, 2002b), deja, nepateikia aiškaus atsakymo į šį klausimą.

Taip pat galima pastebėti, kad ACE klausimyno psichometrinės charakteristikos yra prastos – gautos žemos kai kurių ACE klausimyno subskalių vidinio suderinamumo koeficientų reikšmės, pavyzdžiui, laiko struktūros ar kolektyvinio tikslo. Nepaisant to, kad patvirtinančioji faktorinė analizė patvirtino ACE subskalių faktorinę struktūrą, žemi patikimumo koeficientai galėjo turėti įtakos rezultatams sumažindami efekto dydį. Efekto dydžiui (kaip ir koreliacijoms) daro įtaką matavimo paklaida, todėl kai naudojamos metodikos, turinčios žemesnį patikimumą, darosi sunkiau nustatyti statistiškai reikšmingus skirtumus tarp grupių ar rasti statistiškai reikšmingus ryšius. Todėl, jeigu ACE subskalių patikimumas būtų aukštesnis, tikėtina, kad būtų pavykę nustatyti didesnius vidurkių skirtumus tarp dirbančių, neaktyvių gyventojų bei bedarbių, taip pat ir koreliacijos koeficientai tarp tiesioginės ir netiesioginių darbo naudų bei psichologinės gerovės būtų didesni. Tačiau pagrindinė mūsų tyrimo išvada apie gautus netiesioginių darbo naudų bei tiesioginės naudos skirtumus tarp dirbančių, neaktyvių gyventojų bei bedarbių yra tinkama, kadangi, kaip ir buvo tikėtasi, buvo gauti statistiškai reikšmingi skirtumai tarp šių grupių.

Nepaisant ribotumų, šis tyrimas, atliktas naudojant mišriojo tyrimo tipo nuosekliają tiriamąją tyrimo strategiją, prisideda ir praplečia žinias apie bedarbystės patyrimo fenomeną, M. Jahoda deprivacijos modelio tinkamumą Lietuvoje, bedarbystės ir psichologinės gerovės sąsajas, taip pat numato tolimesnių tyrimų kryptis ir galimas strategijas.

IŠVADOS

1. Bedarbystė patiriama kaip dinamiškas, kintantis procesas, ne stabilus, vienkartinis patyrimas. Šis procesas prasideda dar iki atleidimo ir nesibaigia netekus darbo. Tyrimo dalyvių patyrimo jausmų, minčių, elgsenos pokyčiai prasideda su pirma žinia ar net nuo jauti apie gresiantį atleidimą. Ilgalaičių bedrabūių patyrimo analizė atskleidžia, jog stiprėjantis ekonominis nepriteklis (ekonominė deprivacija) verčia riboti poreikių tenkinimą, imtis taupymo strategijų, keisti įpročius, kelia nerimą ir nusivylimą, stiprina socialinės atskirties ir beprasmybės jausmus. Bedarbystės patyrimą atskleidžia jausmai, mintys ir elgsena, pasireiškiantys šešiose erdvėse: santykių, statuso, tikslų kūrimo, laiko struktūros, aktyvumo ir psichologinės gerovės. Fenomeno aprašyme išsiskiria tokie komponentai:
  - ekonominė deprivacija (išlaidų mažinimas bei būtinų poreikių ribojimas, dėl to yra jaučiamas menkavertiškumas, stresas, liūdesys, pyktis, slogi nuotaika, baimė dėl ateities, šeimos, vaikų, nusivylimas, nerimas dėl dabartinės finansinės situacijos);
  - kokybiniai socialinių santykių pokyčiai ir socialinė atskirtis (atstūmimas ir ryšio su bendradarbiais praradimas, izoliacija ir vienišumas, teigiamų socialinių santykių žlugimas, prarastas ryšys su kitais, susvetimėjimas, negalėjimas įsitraukti į prasmingą laisvalaikio veiklą);
  - statuso ir identifikacijos pokyčiai (bedarbiai nebežino, su kuo galėtų identifikuotis, jaučia visuomenės nepagarbą);
  - tikslų neturėjimas ir jautimasis nereikalingu (-a) profesine prasme (beprasmybės pojūtis, atsargiai kuriami ateities planai);
  - dienos struktūros pokyčiai ir sumažėjęs aktyvumas (nuobodulys, jausmas, kad dienos eina lėtai ir neaišku, kur dingsta laikas, mėginimai „užmušti laiką“ naršant internete, skaitant knygas, laikraščius, žurnalus; sutrikęs miego ir budrumo režimas);
  - psichologinės gerovės pokyčiai (pasireiškia suprastėjusia fizine sveikata, t.y. netaisyklingais mitybos įpročiais, rūkymu bei alkoholio vartojimu, bei suprastėjusia psichine sveikata, t.y. sumažėjusia saviverte ir nepasitikėjimu savimi, sutrikimu, liūdesiu, kaltės jausmu, gėdos jausmu, pykčiu).
2. M. Jahoda deprivacijos modelis, teigiantis, kad bedarbystė sumažina ar visiškai apriboja penkis svarbius psichologinius asmens poreikius, arba kitaip tariant, netiesiogines darbo naudas (reguliarius kontaktus su kitais žmonėmis, kurie nėra šeimos nariai; tikslus; statusą/identifikaciją; aktyvią veiklą; miego ir budrumo režimą/laiko struktūrą), kurių patenkinimą užtikrina darbas, buvo patvirtintas Lietuvoje. Nustatyta, kad bedarbiai turi blogesnę galimybę patirti visų penkių netiesioginių darbo naudų, palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyvių gyventojų grupe (išskyrus statuso naudą, blogesnę galimybę patirti šios naudos turi pensininkai). Taip pat bedarbiai jaučia didesnę įtampą dėl finansų nei dirbantys asmenys ir neaktyvūs gyventojai.
3. Gerėjant subjektyviai vertinamai *fizinei sveikatai* ir didėjant *optimaliam funkcionavimui*, apklaustų Lietuvos gyventojų imtyje didėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo rodikliai ir mažėja patiriama finansinė įtampa. Didėjant patiriamų *psichinės sveikatos* sunkumų skaičiumi, *depresiškumui*, *nerimui* bei *išsekimui* mažėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo rodikliai, bet didėja patiriama įtampa dėl finansinės situacijos.
4. Bedarbių psichologinės gerovės komponentai skiriasi pagal lytį – bedarbės patiria didesnę išsekimą nei bedarbiai, tačiau psichologinės gerovės komponentai nesiskiria

trumpalaikių ir ilgalaikių bedarbių grupėse. Psichologinės gerovės komponentai taip pat nesiskiria kombinuotose lyties ir bedarbystės trukmės grupėse. Lytis paaiškina tik apie 6% psichologinės gerovės dispersijos.

5. Netiesioginės darbo naudos bei tiesioginė nauda teigiamai prognozuoja bedarbių psichologinę gerovę (optimalų funkcionavimą, subjektyviai suvokiamą gerą psichinę sveikatą bei subjektyviai suvokiamą gerą fizinę sveikatą):
  - 5.1. Geresnė galimybė aktyviai veikti tiesiogiai prognozuoja aukštesnį bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį.
  - 5.2. Geresnė galimybė gauti socialinių kontaktų ir statuso tiesiogiai, o geresnė galimybė struktūruoti laiką netiesiogiai prognozuoja aukštesnį bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį, geresnę subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą bei geresnę subjektyviai suvokiamą fizinę sveikatą.
  - 5.3. Geresnė galimybė kelti kolektyvinius tikslus tiesiogiai prognozuoja aukštesnį bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį bei geresnę subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą.
  - 5.4. Mažesnė patiriama įtampa dėl finansų tiesiogiai prognozuoja aukštesnį bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį, geresnę subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą bei geresnę subjektyviai suvokiamą fizinę sveikatą.
6. Atsparumas iš dalies paaiškina ryšį tarp socialinių kontaktų, statuso, kolektyvinio tikslo ir optimalaus funkcionavimo, bei subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos. Kertinis savęs vertinimas iš dalies paaiškina ryšį tarp įtampos dėl finansų ir optimalaus funkcionavimo, įtampos dėl finansų ir subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos.

REKOMENDACIJOS

Gauti rezultatai gali būti naudingi keliose darbo ir organizacinės psichologijos srityse. Pavyzdžiui, programos, skirtos bedarbiams, turėtų būti organizuojamos tokiu būdu, kad suteiktų kiek įmanoma daugiau galimybių patirti netiesioginių darbo naudų. Karjeros centrų ar Darbo biržos konsultantai turėtų atkreipti dėmesį į tyrimo rezultatus ir apsvarstyti galimybę į programų, skirtų bedarbiams, turinį įtraukti psichologines intervencijas, kurios pagerintų įveikos įgūdžius ir paskatintų didesnę atsparumą.

Šių intervencijų dėmesio centras turėtų būti: 1) neigiamų minčių įveikimas ir jų keitimas pozityviomis (pavyzdžiui, kad nesėkmingas interviu dėl darbo nereiškia, kad esi niekam tikęs ar niekada nerasi darbo); 2) bedarbių mokymas naudoti į problemą orientuotus metodus, ieškant darbo: aktyvi informacijos paieška, kolektyvinis įsidarbinimo idėjų svarstymas, vaidmenų žaidimai ir panašiai; 3) laiko planavimo bei tikslų iškelimo įgūdžių formavimas būtų naudingas siekiant užtikrinti geresnę laiko struktūrą ir kolektyvinį tikslą; 4) mokymas relaksacijos technikų, siekiant sumažinti nerimą prieš pokalbį dėl darbo, jo metu ir po jo; 5) bedarbių mokymas naudoti į emocijas orientuotus problemų sprendimo būdus, kad užkirstų kelią blogai nuotaikai.

Yra žinoma, kad saviveiksmingumas išsiugdomas per praeityje patirtus teigiamus pastiprinimus, patirtą sėkmę gerai atlikus darbą. Kai kurie bedarbiai jaučiasi netekę drąsos, mažiau saviveiksmingi, kuomet negauna grįžtamojo ryšio iš potencialių darbdavių po to, kai buvo nusiųstas CV ar motyvacinis laiškas. Iš to galima spėti, jog bedarbiai gali nejausti, jog jų dedamos pastangos atneš laukiamą rezultatą – įsidarbinimą. Todėl, siekiant pagerinti bedarbių tikėjimą savimi, savo jėgomis, sėkme ir gebėjimais, konsultantai (susiję su intervencija bedarbiams asmenys) turėtų padėti identifikuoti sėkmę ieškant darbo – pavyzdžiui, aptarti, kiek gauta pakvietimų į darbo pokalbius, kas pasisėkė, kokias stipriąsias puses po šių pokalbių bedarbis savyje atrado ir pan. Taigi rekomenduotina formuoti atitinkamas intervencijos programas bedarbiams, kurios, pasitelkiant jų kartinio savęs vertinimo stiprinimą, kartu prisidėtų ir prie psichologinės gerovės didinimo.

Tokios psichologinės intervencijos, kartu su tradiciniais mokymais, galėtų paskatinti greitesnę ir sėkmingesnę bedarbių įsitvirtinimą darbo rinkoje. Grupinis bedarbių konsultavimas būtų efektyvesnis nei akis į akį, kadangi atliktų ne tik socialinių kontaktų funkciją, bet ir būtų pasidalijama gerąja patirtimi.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Abbas, M., Raja, U. (2011) Impact of psychological capital on innovative performance and job stress. *14th International Business Research Conference*. Dubai. Žiūrėta <http://www.wbi-conpro.com/449-Abbas.pdf>
2. Abdou, C. M., Dunkel Schetter, C., Jones, F., Roubinov, D., Tsai, S., Jones, L. (2010). Community perspectives: Mixed-methods investigation of culture, stress, resilience, and health. *Ethnicity & Disease*, 20(2), 41-48. Žiūrėta <http://forms.ishib.org/journal/20-1s2/ethn-20-01s2-s41.pdf>
3. Aguilar Rivera, M., Gallego, L. V, Álvarez, M., Inchaurtieta, Á, Albizuri I. E., de Eulate, C. Y. Á. (2012). Perceived employability and competence development. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 69, 1191-1197. doi: 10.1016/j.sbspro.2012.12.051
4. Ahn, N., Garcia, J. R., Jimeno, J. F. (2004) The impact of unemployment on individual well-being in the EU. ENEPRI Working Paper No. 29. *European Network of Economic Policy Institutes*. Žiūrėta <http://www.ceps.be/ceps/download/989>
5. Ali, S., Fall, K., Hoffman, T. (2013). Life without work: Understanding social class changes and unemployment through theoretical integration. *Journal of Career Assessment*, 21, 111–126. doi:10.1177/1069072712454820
6. Ali, A. M., Lindstrom, M. (2006). Psychosocial work conditions, unemployment, and leisure-time physical activity: a population-based study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 34, 209-216. doi: 10.1080/14034940500307515
7. Alvaro, J., Garrido, A. (2003). Economic hardship, employment status and psychological well-being. Iš Hammer (Ed.), *Youth Unemployment and Social Exclusion in Europe – A comparative Study*. Bristol: Policy Press.
8. Andersen, S. H. (2009). Unemployment and subjective well-being: A question of class? *Work and Occupations*, 36, 3-25. doi: 10.1177/0730888408327131
9. Artazcoz, L., Benach, J., Borrell, C., Cortes, I. (2004). Unemployment and mental health: understanding the interactions among gender, family roles, and social class. *American Journal of Public Health*, 94(1), 82–88. doi: 10.2105/AJPH.94.1.82
10. Aspinwall, L. G. (2001). Dealing with adversity: Self-regulation, coping, adaptation, and health. Iš A. Tesser, N. Schwarz (Eds.), *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intraindividual Processes* (p. 591-614). Malden, MA: Blackwell
11. Axelsson, L, Ejlertsson, G. (2002). Self-reported health, self-esteem and social support among young unemployed people: a population-based study. *International Journal of Social Welfare*, 11, 111-119. doi: 10.1111/1468-2397.00205
12. Bakke, E. W. (1940). Citizens without work. a study of the effects of unemployment upon the workers' social relations and practices. New Haven, CT: Yale University Press.
13. Baron, R. M., Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1173-1182. doi: 10.1037/0022-3514.51.6.1173
14. Berkman, L. F., Glass, T. (2000). Social integration, networks and health. Iš L. F. Berkman, I. Kawachi (Eds.), *Social Epidemiology* (p. 137-173). New York: OUP.
15. Bhullar, N., Nicola S. Schutte, N. S., Malouff, J. M. (2013). The Nature of Well-Being: The Roles of Hedonic and Eudaimonic Processes and Trait Emotional Intelligence. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 147, 1, 1-16, doi: 10.1080/00223980.2012.667016

16. Biermann, I., Schmerl, C., Ziebell, L. (1985). *Leben mit kurzfristigem Denken. Eine Untersuchung zur Situation arbeitsloser Akademikerinnen*. Weinheim: Beltz.
17. Bjarnason, T., Sigurdardottir, T. J. (2003). Psychological distress during unemployment and beyond: social support and material deprivation among youth in six northern European countries. *Social Science & Medicine*, 56, 973–985. doi: 10.1016/S0277-9536(02)00109-0
18. Bjorklund, A., Eriksson, T. (1998). Unemployment and mental health: evidence from research in the nordic countries. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 7, 219-235. doi: 10.1111/j.1468-2397.1998.tb00286.x
19. Bjørnstad, R. (2006). Learned helplessness, discouraged workers, and multiple unemployment equilibria. *The Journal of Socio-Economics*, 35, 458–475. doi: 10.1016/j.socrec.2005.11.030.
20. Blustein, D. L., Kozan, S., Connors-Kellgren, A. (2013). Unemployment and underemployment: A narrative analysis about loss *Journal of Vocational Behavior*, 82, 3, 256–265. doi: 10.1016/j.jvb.2013.02.005
21. Böckerman, P., Ilmakunnas, P. (2009). Unemployment and self-assessed health: Evidence from panel data. *Health Economics*, 18, 161-179. doi: 10.1002/hec.1361.
22. Bolton, K. L., Rodriguez, E. (2009). Smoking, drinking and body weight after re-employment: does unemployment experience and compensation make a difference? *BMC Public Health*, 9, 77. doi: 10.1186/1471-2458-9-77
23. Bond, M. J., Feather, N. T. (1988). Some correlates of structure and purpose in the use of time. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(2), 321-329. doi: 10.1037/0022-3514.55.2.321
24. Bradburn, N. M. (1969). *The Structure of Psychological Well-Being*. Chicago: Aldine.
25. Brand, J. E., Burgard, S. A. (2008). Job displacement and social participation over the life course: Findings for a cohort of joiners. *Social Forces*, 87, 211-242. doi: 10.1353/sof.0.0083
26. Brenner, S., Bartell, R. (1983). The psychological impact of unemployment: A structural analysis of cross-sectional data. *Journal of Occupational Psychology*, 56(2), 129-136. doi: 10.1111/j.2044-8325.1983.tb00120.x
27. Brief, A. P., Konovsky, M. A., Goodwin, R., Link, K. (1995). Inferring the meaning of work from the effects of unemployment. *Journal of Applied Social Psychology*, 25, 693-711. doi: 10.1111/j.1559-1816.1995.tb01769.x.
28. Brown, D. J., Cober, R. T., Kane, K., Levy, P. E., Shalhoop, J. (2006). Proactive personality and the successful job search: a field investigation with college graduates. *Journal of Applied Psychology*, 91(3), 717-726. doi: 10.1037/0021-9010.91.3.717
29. Brown, S. (2008). *Cultural competence in trauma therapy: Beyond the flashback*. Washington, DC: APA Press.
30. Burgard, S. A., Brand, J. E., House, J. S. (2009). Perceived job insecurity and worker health in the United States. *Social Science and Medicine*, 69(5), 777-785. doi: 10.1016/j.socsci-med.2009.06.029
31. Burns, R. A., Machin, M. A. Investigating the structural validity of Ryff's psychological well-being scales across two samples. *Social Indicators Research*, 93(2), 359-375. doi: 10.1007/s11205-008-9329-1
32. Butterworth, P., Gill, S. C., Rodgers, B., Anstey, K. J., Villamil, E., Melzer, D. (2006). Retirement and mental health: analysis of the Australian National Survey of Mental Health and Well-being. *Social Science and Medicine*, 62, 1179-1191. Žiūrēta <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16171915>
33. Carroll, N. (2007). Unemployment and psychological well-being. *The Economic Record*, 83(262), 287-302. doi: 10.1111/j.1475-4932.2007.00415.x.

34. Carver, C. S., Scheier, M. F., Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical Psychology Review*, 30, 879-889. doi: 10.1016/j.cpr.2010.01.006.
35. Chang, A., Nguyen, L. Th. (2011). The mediating effects of the time structure on the relationships between time management behaviour, job satisfaction and psychological wellbeing. *Australian Journal of Psychology*, 63(4), 187-197. doi: 10.1111/j.1742-9536.2011.00008.x
36. Chang, C. D., Ferris, D. L., Johnson, R. E., Rosen, C. C., Tan, J. A. (2012). Core Self-evaluations: a review and evaluation of the literature. *Journal of Management*, 38(1), 81-128. doi: 10.1177/0149206311419661
37. Cheng, S., Fung, H. H., Chan, A. C. M. (2009). Self-perception and psychological well-being: the functions of foreseeing a worse future. *Psychology and Aging*, 24(3), 623-633. doi: 10.1037/a0016410.
38. Clapp-Smith, R., Vogelgesang, G. R., Avey, J. B. Authentic leadership and positive psychological capital: The mediating role of trust at the group level of analysis. *Journal of leadership and organizational studies*, 15(3), 227- 240. doi: 10.1177/1548051808326596
39. Classen, T. J., Dunn, R. A. (2012). The effect of job loss and unemployment duration on suicide risk in the United States: a new look using mass-layoffs and unemployment duration. *Health Economics*, 21(3), 338-350. doi: 10.1002/hec.1719.
40. Cohen, J. (1977). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. New York: Academic Press.
41. Cohn, M. A., Fredrickson, B. L., Brown, S. L., Mikels, J. A., Conway, A. M. (2009). Happiness unpacked: positive emotions increase life satisfaction by building resilience. *Emotion*, 9(3), 361-368. doi: 10.1037/a0015952.
42. Cole, K., Daly, A., Mak, A. (2009). Good for the soul: The relationship between work, well-being and psychological capital. *The Journal of Socio-Economics*, 38, 464-474. Žiūrėta <http://dx.doi.org/10.1016/j.socec.2008.10.004>
43. Comino, E. J., Harris, E., Chey, T., Manicavasagar, V., Wall, J. P., Davies, G. P., Harris, M. F. (2003). Relationship between mental health disorders and unemployment status in Australian adults. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 37, 230-235. doi: 10.1046/j.1440-1614.2003.01127.x
44. Compton, W. C. (2005). *An introduction to positive psychology*. Belmont, CA: Thompson-Wadsworth.
45. Cooper, D., McCausland, W. D., Theodossiou, I. (2008). Unemployed, uneducated and sick: the effects of socio-economic status on health duration in the European Union. *Journal of the Royal Statistical Society*, 171(4), p. 939-952. doi: 10.1111/j.1467-985X.2008.00541.x
46. Cottle, T. J. (2001). *Hardest Times: The Trauma of Long Term Unemployment*. Connecticut: Praeger.
47. Creed, P. A. (1999). Predisposing factors and consequences of occupational status for long-term unemployed youth: A longitudinal examination. *Journal of Adolescence*, 22, 81-93. doi: 10.1006/jado.1998.0202
48. Creed P. A., Muller J., Machin, M. A. (2001). The role of satisfaction with occupational status, neuroticism, financial strain and categories of experience in predicting mental health in the unemployed. *Personality and Individual Differences*, 30, 435-447. doi: 10.1016/S0191-8869(00)00035-0
49. Creed, P. A., Evans, M. A. (2002). Personality, well-being and deprivation theory. *Personality and Individual Differences*, 33, 1045-1054. doi: 10.1016/S0191-8869(01)00210-0

50. Creed, P. A., Klisch, J. (2005). Future outlook and financial strain: Testing the personal agency and latent deprivation models of unemployment and well-being. *Journal of Occupational Health Psychology, 10*, 251-260. doi: 10.1037/1076-8998.10.3.251
51. Creed, P. A., Macintyre, S. R. (2001). The relative effects of deprivation of the latent and manifest functions of employment on the well-being of unemployed people. *Journal of Occupational Health Psychology, 6*, 324-331. doi: 10.1037/1076-8998.6.4.324
52. Creed, P. A., Reynolds, J. (2001). Economic deprivation, experiential deprivation and social loneliness in unemployed and employed youth. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 11*, 167-178. doi: 10.1002/casp.612
53. Creed, P. A., Watson, T. (2003). Age, gender, psychological wellbeing and the impact of losing the latent and manifest functions of employment in unemployed people. *Australian Journal of Psychology, 55*, 95-103. doi: 10.1080/00049530412331312954
54. Creed, P. A., Muller, J., & Patton, W. (2003). Leaving high school: The influence and consequences for psychological well-being and career-related confidence. *Journal of Adolescence, 26*, 295-311. doi: 10.1016/S0140-1971(03)00015-0
55. Creswell, J. W., Plano Clark, V. L., Gutmann M., Hanson, W. (2003). Advanced mixed methods research designs. Iš A. Tashakkori, C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social & behavioral research* (p. 209–240). Thousand Oaks, CA: Sage.
56. Creswell, J. W., Tashakkori, A., Jensen, K. D., Shapley, K. L. (2003). Teaching mixed methods research: Practices, dilemmas, and challenges. Iš A. Tashakkori, C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* (p. 619-637). Thousand Oaks, CA: Sage.
57. Croft, T. (2002). Intensive assessment for „intensive assistance“: unemployment, mental health and the need for holistic assessment of long – term unemployed people. *Australian journal of social issues, 37*(2), 153-172. Žiūrėta <http://www.thefreelibrary.com/Intensive+assessment+for+%22Intensive+Assistance%22%3A+unemployment,+mental...-a090332199>
58. Cuizon, G. (2008). *Even in highly developed countries, economic deprivation still exists*. Bukisa. Žiūrėta http://www.bukisa.com/articles/14003_economic-deprivation
59. Cullen, A., Hodgetts, D. (2001). Unemployment as illness: an exploration of accounts voiced by the unemployed in Aotearoa/New Zealand. *Analyses of Social Issues and Public Policy, 1*, 33-51. doi: 10.1111/1530-2415.00002
60. Čekanavičius, V., Murauskas, G. (2004). *Statistika ir jos taikymai, 2 dalis*. Vilnius: TEV.
61. Daniels, S. (1986). Relationship of employment status to mental health and family variables in black men from single-parent families. *Journal of Applied Psychology, 71*(3), 386-391. doi: 10.1037/0021-9010.71.3.386
62. Davis, R., Cook, D., Cohen, L. (2005). A community resilience approach to reducing ethnic and racial disparities in health. *American Journal of Public Health, 95*(12), 2168-2173. doi: 0.2105/AJPH.2004.050146
63. *Depression Anxiety Stress Scales (DASS)*. The University of New South Wales. Žiūrėta <http://www2.psy.unsw.edu.au/groups/dass/>
64. Dew, M. A., Bromet, E. J., Penkower, L. (1992). Mental health effects of job loss in women. *Psychological Medicine, 22*(3), 751-764. doi: 10.1017/S0033291700038198
65. Diemer, M. A., Ali, S. R. (2009). Integrating social class into vocational psychology: Scholarly and practice implications. *Journal of Career Assessment, 17*(3), 247-265. doi: 10.1177/1069072708330462

66. Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S. New Measures of Well-Being. Iš E. Diener (Ed.), *Assessing well-being: the collected works of Ed Diener* (p. 247-266). Netherlands: Springer.
67. Dyer, J. G., McGuinness, T. M. (1996). Resilience: Analysis of the concept. *Archives of Psychiatric Nursing*, 10, 276-282. doi: 10.1016/S0883-9417(96)80036-7
68. Dooley, D. (2003). Unemployment, underemployment, and mental health: conceptualizing employment status as a continuum. *American Journal of Community Psychology*, 32, 9-20. doi: 10.1023/A:1025634504740
69. Dooley, D., Catalano, R., Hough, R. (1992). Unemployment and alcohol disorder in 1910 and 1990: Drift versus social causation. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 65(4), 277-290. doi: 10.1111/j.2044-8325.1992.tb00505.x
70. Duffy, R. D., Bott, E. M., Allan, B. A., Torrey, C. L. (2013). Examining a model of life satisfaction among unemployed adults. *Journal of Counseling Psychology*, 60(1), 53-63. doi: 10.1037/a0030771
71. Eliason, M, Storrie, D. (2009). Job loss is bad for your health – Swedish evidence on cause specific hospitalization following involuntary job loss. *Social Science & Medicine*, 68, 1396-1406. doi: 10.1016/j.socscimed.2009.01.021
72. Engbersen, G. (2006). *Cultures of unemployment: a comparative look at long-term unemployment and urban poverty*. Amsterdam, NLD: Amsterdam University Press.
73. Ervasti, H. (2002). Unemployment and well-being: A comparison of Denmark and Finland. *COST A13 WG Unemployment meeting in Florence 30th May to 2nd June*. Turku: University of Turku. Žiürëta <http://www.socsci.aau.dk/cost/unemployment/Florence2002/ervasti.pdf>
74. Eurostat (2013). Žiürëta http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics
75. Evans, S. T. (1986). *Variations in activity and psychological well-being in unemployed young adults*. N epublikuota disertacija. University of Manchester, England.
76. Evans, S. T., Banks, M. H. (1992). Latent functions of employment: Variations according to employment status and labor market. Iš Verhaar, Jansma (Eds.) *On the mysteries of unemployment* (p. 281-295). Dordrecht: Kluwer.
77. Fagan, P., Shavers, V., Lawrence, D., Gibson, J. T., Ponder, P. (2007). Cigarette smoking and quitting behaviors among unemployed adults in the United States. *Nicotine and Tobacco Research*, 9(2), 241-248. doi: 10.1080/14622200601080331
78. Feather, N. T. 1990. The effects of unemployment on work values and motivation. Iš U. Kleinbeck, H. Quast, H. Thierry, H. Haecker (Eds.), *Work motivation* (p. 201-229). NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates. Inc.
79. Feather, N. T., Bond, M. J. (1983). Time structure and purposeful activity among employed and unemployed university graduates. *Journal of Occupational Psychology*, 36, 241-254. doi: 10.1111/j.2044-8325.1983.tb00131.x
80. Feather, N. T., Bond, M. J. (1994). Structure and purpose in the use of time. In Z. Zaleski. *Psychology of Future Orientation* (p. 121-140). Poland: Towarzustio Nanklwe.
81. Feather, N. T., Davenport, P. R. (1981). Unemployment and depressive affect: A motivational and attributional analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 422-436. doi: 10.1037/0022-3514.41.3.422
82. Feather, N. T., O'Brien, G. E. A. (1986). Longitudinal analysis of the effects of different patterns of employment and unemployment on school-leavers. *British Journal of Psychology*, 77, 459-479. doi: 10.1111/j.2044-8295.1986.tb02211.x

83. Fergus, S., Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: A framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual Review of Public Health*, 26, 399-419. doi: 10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144357
84. Fergusson, D. M., Horwood, L. J., Woodward, L. J. (2001). Unemployment and psychosocial adjustment in young adults: causation or selection? *Social Science & Medicine*, 53, 305-320. doi: 10.1016/S0277-9536(00)00344-0
85. Fishbein, M., Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: an introduction to theory and research reading*. MA: Addison-Wesley.
86. Flick, U. (2011). *Introducing research methodology: a beginner's guide to doing a research project*. Thousand Oaks (Calif.): SAGE Publications.
87. Folkman, S., Moskowitz, J. T. (2000). Positive affect and the other side of coping. *American Psychologist*, 55, 647-654. doi: 10.1037/0003-066X.55.6.647
88. Forrett, M. L., Sullivan, S. E., & Mainiero, L. A. (2010). Gender role differences in reactions to unemployment: Exploring psychological mobility and boundaryless careers. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 647-666. doi:10.1002/job.703
89. Fredrickson, B. L. (2001). The Role of Positive Emotions in Positive Psychology. *American Psychologist*, 56(3), 218-226. doi: 10.1037/0003-066X.56.3.218
90. Freidl, W., Fazekas, C., Raml, R., Pretis, M., Feistritzer, G. (2007). Perceived social justice, long-term unemployment and health. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42, 547-553. doi: 10.1007/s00127-007-0207-y
91. Freyer-Adam, J., Gaertner, B., Tobschall, S., John, U. (2011). Health risk factors and self-rated health among job-seekers. *BMC Public Health*, 11(659). doi: 10.1186/1471-2458-11-659
92. Fryer, D. (1986). Employment deprivation and personal agency during unemployment: A critical discussion of Jahoda's explanation of the psychological effects of unemployment. *Social Behaviour*, 1, 3-23. Žiūrēta <http://psycnet.apa.org/psycinfo/1989-24290-001>
93. Fryer, D. (1992). Psychological or material deprivation: Why does unemployment have mental health consequences? In E. McLaughlin (Ed.), *Understanding unemployment* (p. 103-125). London: Routledge.
94. Fryer, D. (1995). Labour market disadvantage, deprivation and mental health function agency. *The Psychologist*, 8, 265-272. Žiūrēta <http://psycnet.apa.org/psycinfo/1989-24290-001>
95. Fryer, D. (1997). Agency restriction. In: N. Nicholson (Ed.), *The Blackwell encyclopedic dictionary of organizational psychology* (p. 12). Oxford: Blackwell.
96. Fryer, D. (1998). Labour market disadvantage, deprivation and mental health. Iš P. J. Drenth, H. Thierry (Eds.), *Handbook of work and organizational psychology: Vol. 2. Work psychology (2nd ed.)* (p. 215-227). Hove, England: Psychology Press/Erlbaum.
97. Fryer, D. M., Payne, R. L. (1986). Being unemployed: A review of the literature on the psychological experience of unemployment. Iš C. L. Cooper, I. Robertson (Eds.), *International Review of Industrial and Organizational Psychology* (p. 235-278). Chichester, England: Wiley.
98. Fryer, D., McKenna, S. (1987). The laying off of hands — unemployment and the experience of time. In S. Fineman (Ed.). *Unemployment. Personal and Financial Consequences* (p. 47-73). New York: Tavist.
99. Gabrielm, Y., Gray, D. E., Goregaokar, H. (2009) Temporary derailment or the end of the line – unemployed managers at 50. *Working Paper SoMWP – 0903*. London: Royal Holloway University of London. Žiūrēta <http://digirep.rhul.ac.uk/items/7739590f-6463-605d-e43b-5628c34bb0e1/1/0903_Gabriel.pdf>

100. Gallo, W. T., Bradley, E. H., Falba, T. A., Dubin, J. A., Cramer, L. D., Bogardus, Jr. S. T., Kasl, S. V. (2004). Involuntary job loss as a risk factor for subsequent myocardial infarction and stroke: findings from the health and retirement survey. *American Journal of Industrial Medicine*, 45, 408-416. doi: 10.1002/ajim.20004
101. Gallo, W. T., Bradley, E. H., Siegel, M., Kasl, S. V. (2000). Health effects of involuntary job loss among older workers: findings from the health and retirement survey. *Journal of Gerontology*, 55B, 131-140. doi: 10.1093/geronb/55.3.S131
102. Gallo, W. T., Bradley, E. H., Dubin, J. A., Jones, R. N., Falba, T. A., Teng, H. M., Kasl, S. V. (2006). The persistence of depressive symptoms in older workers who experience involuntary job loss: results from the health and retirement study. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 61B(4), 221-228. Žiūrēta <http://psychocgerontology.oxfordjournals.org/content/61/4/S221.short>
103. Gao, F., Luo, N., Thumboo, J., Fones, C., Li, S. C., Cheung, Y. B. (2004). Does the 12-item General Health Questionnaire contain multiple factors and do we need them? *Health and quality of life outcomes*, 2(63). doi: 10.1186/1477-7525-2-63
104. Georgellis, Y., Gregoriou, A., Healy, J., Tsitsianis, N. (2008). Unemployment and life satisfaction: a non-linear adaptation process. *International Journal of Manpower*, 29, 668-680. doi: 10.1108/01437720810908956
105. Gerdtham, U.-G., Johannesson, M. (2003). A note on the effect of unemployment on mortality. *Journal of Health Economics*, 22(3), 505-518. doi: 10.1016/S0167-6296(03)00004-3
106. Giorgi, A. (1985). Sketch of a psychological phenomenological method. Iš A. Giorgi (Ed.) *Phenomenology and psychological research*. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
107. Giorgi, A. (1994). A phenomenological perspective on certain qualitative research methods. *Journal of Phenomenological Psychology*, 25, 190-220. <http://dx.doi.org/10.1163/156916294X00034>
108. Giorgi, A. (2009). *The Descriptive Phenomenological Method in Psychology*. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
109. Giorgi, A., Giorgi, B. (2003). Phenomenology. Iš J. A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology: a practical guide to research methods*. London: Sage.
110. Gloster, A. T., Rhoades, H. M., Novy, D., Klotsche, J., Senior, A., Kunik, M., Wilson, N., Stanley, M. A. (2008). Psychometric properties of the Depression Anxiety and Stress Scale-21 in older primary care patients. *Journal of Affective Disorders*, 110, 248-259. doi: 10.1016/j.jad.2008.01.023
111. Goldberg, D. P., Williams, P. (1988). *A user's guide to the General Health Questionnaire*. London (UK): NFER.
112. Goldberg, D., Huxley, P. (1980). *Mental Illness in the community: The pathway to psychiatric care*. London: Tavistock Publications.
113. Gonzalez-Gutierrez, J. L., Jimenez, B. M., Hernandez, E. G., Puente, C. P. (2005). Personality and subjective well-being: big five correlates and demographic variables. *Personality and Individual Differences*, 38, 1561-1569. doi: 10.1016/j.paid.2004.09.015
114. Grayson, J. P. (1993). Health, physical activity level, and employment status in Canada. *International Journal of Health Services*, 23(4), 743-761. doi: 10.2190/W5NR-A7A4-BX4A-T4F7
115. Greenberg, M. (2011). *Preserving mental health during unemployment*. Žiūrēta <http://www.psychologytoday.com/blog/the-mindful-self-express/2011/10/preserving-mental-health-during-unemployment>

116. Greene, J. C., Caracell, V. J., Graham, W. F. (1989). Toward a conceptual framework for mixed-method evaluation designs. *Educational evaluation and policy analysis*, 11(3), 255-274. doi: 10.3102/01623737011003255
117. Hayes, J., Nugman, P. (1981). *Understanding the Unemployed: The Psychological Effects of Unemployment*. London: Tavistock.
118. Halvorsen, K. (1998). Impact of re-employment on psychological distress among long-term unemployed. *Acta Sociologica*, 41, 227-242. doi: 10.1177/000169939804100213
119. Hamilton, V. H., Merrigan, Ph., Dufresne, E. (1997). Down and out: estimating the relationship between mental health and unemployment. *Econometrics and Health Economics*, 6(4), 397-406. doi: 10.1002/(SICI)1099-1050(199707)6:4<397::AID-HEC283>3.0.CO;2-M
120. Hammarström, A., Janlert, U. (2002). Early unemployment can contribute to adult health problems: results from a longitudinal study of school leavers. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 56, 624-630. doi: 10.1136/jech.56.8.624
121. Hancock, B. (2002). *An Introduction to Qualitative Research*. Nottingham: Trent Focus Group.
122. Hanisch K. A. (1999). Job loss and unemployment research from 1994-1998: A review and recommendations for research and intervention. *Journal of Vocational Behavior*, 55, 188-220. doi: <http://dx.doi.org/10.1006/jvbe.1999.1722>
123. Harrison, R. (1976). The demoralizing experience of prolonged unemployment. *Department of Employment Gazette (London)*, 84(4), 339-348.
124. Haworth, J. T., Evans, S. T. (1987). Meaningful activity and unemployment. In D. Fryer, P. Ullah (Eds.), *Unemployed people. Social and psychological perspectives* (p. 241-267). Milton Keynes, England: Open University Press.
125. Haworth, J. T., Paterson, F. (1995). Access to categories of experience and mental health in a sample of managers. *Journal of Applied Social Psychology*, 25, 712-724. doi: 10.1111/j.1559-1816.1995.tb01770.x
126. Heine, S. J., Proulx, T., Vohs, K. D. (2006). The meaning maintenance model: On the coherence of social motivations. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 88-110. doi: 10.1207/s15327957pspr1002_1
127. Henkel, D. (2011). Unemployment and substance use: a review of the literature (1990-2010). *Current Drug Abuse Review*, 4, 4-27. doi: 10.2174/1874473711104010004
128. Henry, J. D., Crawford, J. R. (2005). The 21-item version of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21): Normative data and psychometric evaluation in a large non-clinical sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 44, 227-239. doi: 10.1348/014466505X29657
129. Henwood, F., Miles I. (1987). The experience of unemployment and the sexual division of labor. In D. Fryer, P. Ullah (Eds.) *Unemployed people: Social and psychological perspectives* (p. 94-110). Milton Keynes, England: Open University Press.
130. Heponiemi, T., Elovainio, M., Manderbacka, K., Aalto, A. M., Kivimäki, M., Keskimäki, I. (2007). Relationship between unemployment and health among health care professionals: health selection or health effect? *Journal of Psychosomatic Research*, 63(4), 425-431. doi: 10.1016/j.jpsychores.2007.04.005
131. Hepworth, S. J. (1980). Moderating factors of the psychological impact of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 53, 139-145. doi: 10.1111/j.2044-8325.1980.tb00018.x
132. Hesse-Biber, S. N. (2010). *Mixed method research; Merging theory with practice*. New York: Guilford Press.

133. Hoare, P. N. (2007). The unemployment experience: psychological factors influencing mental health, coping behaviours, and employment outcomes. *Thesis for the award of Doctor of Philosophy (PhD Research)*. University of Southern Queensland.
134. Hoare, P. N., Machin, M. A. (2006). Maintaining wellbeing during unemployment. *Australian Journal of Career Development*, 15, 19-27. doi: 10.1177/103841620601500105
135. Hoare, P. N., Machin, M. A. (2009). Some implications of the psychological experience of unemployment. *Australian Journal of Career Development*, 18(3), 57-61. doi: 10.1177/103841620901800308
136. Hoare, P. N., Machin, M. A. (2010). The impact of reemployment on access to the latent and manifest functions of employment and mental health. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 759-770. doi: 10.1348/096317909X472094
137. Hoffman, L. (2009). Introduction to existential psychology in a cross-cultural context: An east-west dialogue. In L. Hoffman, M. Yang, F. J. Kaklauskas, A. Chan (Eds.), *Existential psychology East-West* (p. 1– 67). Colorado Springs, CO: University of the Rockies Press.
138. Hopson, B., Adams, J. (1976). Towards an undersanding of transition: defining some boundaries of transition dynamics. In J. Adams, H. Hayes, B. Hopson (Eds.), *Transition: understanding and managing personal change*. London: Martin Robertson.
139. Huppert, F. A. (2009). Psychological well-being: evidence regarding its causes and consequences. *Applied Psychology: health and well-being*, 1(2), 137-164. doi: 10.1111/j.1758-0854.2009.01008.x
140. Isaksson, K. (1989). Unemployment, mental health and the psychological functions of work in male welfare clients in Stockholm. *Scandinavian Journal of Social Medicine*, 17, 165-169. doi: 10.1177/140349488901700207
141. Isaksson, K., Johansson, G., Bellaagh, K., Sjoberg, A. (2004). Work values among the unemployed: Changes over time and some gender differences. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 207-214. doi: 10.1111/j.1467-9450.2004.00396.x
142. Yee Ho, M., Cheung, F. M., Cheung, S. F. (2010). The role of meaning in life and optimism in promoting well-being. *Personality and Individual Differences*, 48, 658–663. doi: 10.1016/j.paid.2010.01.008
143. Yu, X., Zhang, J. (2007). Factor analysis and psychometric evaluation of the connor-davidson resilience scale (cd risc) with chinese people. *Social Behavior and Personality*, 35, 19-30. doi: DOI:10.2224/sbp.2007.35.1.19
144. Jackson, T., Iezzi, A., Lefreniere, K. (1996). The differential effects of employment status on chronic pain and healthy comparison groups. *International Journal of Behavioral Medicine*, 3, 354–369. doi: 10.1207/s15327558ijbm0304_5
145. Jahoda, M. (1979). The impact of unemployment in the 1930s and the 1970s. *Bulletin of the British Psychological Society*, 32, 309-314.
146. Jahoda, M. (1981). Work, employment, and unemployment. Values, theories, and approaches in social research. *American Psychologist*, 36, 184-191. doi: 10.1037/0003-066X.36.2.184
147. Jahoda, M. (1982). *Employment and unemployment: A social-psychological analysis*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
148. Jahoda, M. (1997). Manifest and latent functions. In N. Nicholson (Ed.), *The Blackwell encyclopedic dictionary of organizational psychology* (p. 317-318). Oxford, England: Blackwell.
149. Jahoda, M., Lazarsfeld, P. F., Zeisel, H. (1933). *Marienthal: The sociology of an unemployed community (English translation, 1971)*. Chicago: Aldine.

150. Jahoda, M., Lazarsfeld, P. F., Zeisel, H. (1975). *Die Arbeitslosen von Marienthal [Marien thal: The sociography of an unemployed community]*. Konstanz, Germany: Verlag für Demoskopie.
151. Jandackova, V. K., Paulik, K., Steptoe, A. (2012). The impact of unemployment on heart rate variability: the evidence from the Czech Republic. *Biological Psychology*, 91(2), 238-44. doi: 10.1016/j.biopsycho.2012.07.002
152. Janlert, U., Hammarstrom, A. (2009). Which theory is best? Explanatory models of the relationship between unemployment and health. *BMC Public Health*, 9(1), 235. doi: 10.1186/1471-2458-9-235
153. Johnson, R. E., Rosen, C. C., Levy, P. E. (2008). Getting to the core of core self-evaluation: a review and recommendations. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 391-413. doi: 10.1002/job.514
154. Judge, T. A., Erez, A., Bono, J. E., Thoresen, C. J. the core self-evaluations scale: development of a measure. *Personnel Psychology*, 56, 303-331. doi: 10.1111/j.1744-6570.2003.tb00152.x
155. Judge, T. A., Erez, A., Thoresen, C. J., Bono, J. E. (2002). Are measures of self-esteem, neuroticism, locus of control, and generalized self-efficacy indicators of a common core construct? *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3), 693-710. doi: 10.1037/0022-3514.83.3.693
156. Judge, T. A., Kammeyer-Mueller, J. D. (2011). Implications of core self-evaluations for a changing organizational context. *Human Resource Management Review*, 21, 331-341. doi: 10.1016/j.hrmr.2010.10.003
157. Kahn, R. L., Juster, F. T. (2002). Well-being: concepts and measures. *Journal of Social Issues*, 58(4), 627-644. doi: 10.1111/1540-4560.00281
158. Kamp Dush, C. M., Amato, P. R. (2005). Consequences of relationship status and quality for subjective well-being. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22(5), 607-627. doi: 10.1177/0265407505056438
159. Karademas, E. C. (2007). Positive and negative aspects of well-being: Common and specific predictors. *Personality and Individual Differences*, 43, 277-287. doi: 10.1016/j.paid.2006.11.031
160. Karademas, E. C. (2006). Self-efficacy, social support and well-being: the mediating role of optimism. *Personality and Individual Differences*, 40, 1281-1290. doi: 10.1016/j.paid.2005.10.019
161. Kasl, S. V., Cobb, S. (1970). Blood pressure changes in men undergoing job loss: a preliminary report. *Psychosomatic Medicine* 32(1), 19-38. Žiūrēta <http://www.psychosomaticmedicine.org/content/32/1/19.abstract>
162. Kasl, S. V., Cobb, S., Brooks, G. W. (1968). Changes in serum uric acid and cholesterol levels in men undergoing job loss. *The Journal of the American Medical Association*, 206(7), 1500-1507. doi: 10.1001/jama.1968.03150070038006
163. Kawata, Y. (2008). Does high unemployment rate result in a high divorce rate?: A test for Japan. *Revista de Economía del Rosario*, 11(2), 149-164. Žiūrēta http://www.urosario.edu.co/urosario_files/26/2664df61-8d6b-4b3c-adfc-488f80434622.pdf
164. Keyes, C. L. M., Shmotkin, D., Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: the empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007-1022. doi: 10.1037/0022-3514.82.6.1007
165. Kelvin, P., Jarrett, J. E. (1985). *Unemployment: Its social psychological costs*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
166. Kerr, L., Carson, E., Goddard, J. (2002). Contractualism, employment services and mature-age job seekers: The tyranny of tangible outcomes. *The Drawing Board: An Australian Review of Public Affairs*, 3, 83-104. doi: 0.1177/103841621001900109

167. Kilpatrick, R., Trew, K. (1985). Life-styles and psychological well-being among unemployed men in Northern Ireland. *Journal of Occupational Psychology*, 58, 207-216. doi: 10.1111/j.2044-8325.1985.tb00196.x
168. Knabe, A., Ratzel, S. (2008). Scarring or Scaring? The Psychological Impact of Past Unemployment and Future Unemployment Risk. *FEMM Working Paper No. 13*. Otto-von-Guericke University Magdeburg. Žiūrēta http://www.wv.uni-magdeburg.de/fwwdeka/femm/a2008_Dateien/2008_13.pdf
169. Konkolý Thege, B., Martos, T., Bachner, Y. G., Kushnir, T. (2010). Development and psychometric evaluation of a revised measure of meaning in life: The Logo-Test-R. *Studia Psychologica*, 52(2), 133-145. Žiūrēta <http://www.psychologia.sav.sk/sp/index.php?id=abstract&numid=535>
170. Kozieł, S., Lopuszan'ska, M., Szklarska, A., Lipowicz, A. (2010). The negative health consequences of unemployment: the case of Poland. *Economics and Human Biology* 8(2), 255–260. doi: 10.1016/j.ehb.2010.05.004
171. Kulik, L. (2001). Impact of length of unemployment and age on jobless men and women: a comparative analysis. *Journal of Employment Counseling*, 38, 15-27. doi: 10.1002/j.2161-1920.2001.tb00489.x
172. Kulik, L. (2000). Women Face Unemployment: A Comparative Analysis of Age Groups. *Journal of Career Development*, 27(1), 15-33. doi: 10.1177/089484530002700102
173. Küpers, W. M. (2009). The Status and Relevance of Phenomenology for Integral Research: Or Why Phenomenology is More and Different than an “Upper Left” or “Zone #1” Affair. *Integral review*, 5 (1).
174. Lai, J. C., Wong, W. S. (1998). Optimism and coping with unemployment among Hong Kong Chinese women. *Journal of Research in Personality*, 32, 454–479. doi: 10.1006/jrpe.1998.2232
175. Layton, C. (1988). Psychological effects of unemployment: a selected review. *Journal of the Royal Society of Health*, 108, 29-31. doi: 10.1177/146642408810800112
176. Larson, M., Luthans, F. (2006). Potential added value of psychological capital in predicting work attitudes. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 13(1), 45-62. doi: 10.1177/10717919070130020601
177. Lee, A. I., Crombie, I. K., Smith, W. C., et al. (1991). Cigarette smoking and employment status. *Social Science and Medicine*, 33, 1309-12. Žiūrēta <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/1776044>
178. Leoniuk, A. (2009). *Positive and negative emotions: Important aspects of resilience while coping with traumatic injury*. Ph.D thesis, The Adler School of Professional Psychology, United States.
179. Lerner, M. J. (1980). *The Belief in a Just World. A Fundamental Delusion*. New York, NY: Plenum.
180. Libran, E. C. (2006). Personality dimensions and subjective well-being. *The Spanish Journal of Psychology*, 9(1), 38-44. Žiūrēta <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16673621>
181. Lietuvos Darbo Birža. (2013). Žiūrēta <https://www.ldb.lt>
182. Lietuvos Statistikos departamentas. (2013). Žiūrēta <http://www.stat.gov.lt>
183. Linn, M. W., Sandifer, R., Stein, S. (1985). Effects of unemployment on mental and physical health. *American Journal of Public Health*, 75(5). doi: 10.2105/AJPH.75.5.502
184. Liu, W. M. (2002). The social class-related experiences of men: Integrating theory and practice. *Professional Psychology: Research and Practice*, 33, 355-360. doi: 10.1037/0735-7028.33.4.355

185. Losoi, H., Turunen, S., Wäljas, M., Mika Helminen, M., Öhman, J., Julkunen, J., Rosti-Otajärvi, E. (2013). Psychometric properties of the Finnish version of the Resilience Scale and its short version. *Psychology, Community and Health*, 2(1), 1-10. doi: 10.5964/pch.v2i1.40
186. Lucas, R. E., Clark, A. E., Georgellis, Y., Diener, E. (2004). Unemployment alters the set point for life satisfaction. *Psychological Science*, 15, 8–13. doi: 10.1037/a0015809
187. Luhmann, M., Eid, M. (2009). Does it really feel the same? Changes in life satisfaction following repeated life events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 363-381. doi: 10.1037/0022-3514.69.5.890.
188. Lundin, A., Lundberg, I., Hallsten, L., Ottosson, J., Hemmingsson, T. (2010). Unemployment and mortality--a longitudinal prospective study on selection and causation in 49321 Swedish middle-aged men. *Journal of epidemiology and community health*, 64(1), 22-28. doi: 10.1136/jech.2008.079269.
189. Luo, J., Qu, Z., Rockett, I., Zhang, X. (2010). Employment status and self-rated health in northwestern China. *Public Health*, 124(3), 174-179. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.puhe.2010.02.001>
190. Luthans, F., Avey, J. B., Clapp-Smith, R., Li, W. (2008). More evidence on the value of Chinese worker's psychological capital: A potentially unlimited competitive resource? *The international journal of human resource management*, 19(5), 818 – 827. doi: 10.1080/09585190801991194
191. Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., Avey, J. B. (2008b). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate – employee performance relationship. *Journal of organizational behavior*, 29, 219-238. doi: 10.1002/job.507
192. Luthar, S. S., Cicchetti, D., Becker, B. (2000). The construct of resilience: a critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543-562. doi: 10.1111/1467-8624.00164
193. Macho, S., Ledermann, T. (2011). Estimating, testing, and comparing specific effects in structural equation models: The phantom model approach. *Psychological Methods*, 16, 34-43.
194. Maddux, J. E. (2008). Positive psychology and the illness ideology: Toward a positive clinical psychology. *Applied Psychology: An International Review*, 57, 54-70. doi: 10.1111/j.1464-0597.2008.00354.x
195. Mahon, N. E., Yarcheski, A., Yarcheski, T. J., Cannella, B. L., Hanks, M. M. (2006). A meta-analytic study of predictors for loneliness during adolescence. *Nursing Research*, 55, 308-315. doi: 10.1097/00006199-200609000-00003
196. Maier, R., Egger, A., Barth, A., Winker, R., Osterode, W., Kundi, M., Wolf, C., Ruediger, H. (2006). Effects of short- and long-term unemployment on physical work capacity and on serum cortisol. *Int. Arch. Occup. Environ. Health*, 79, 193-198. doi: 10.1007/s00420-005-0052-9
197. Mandal, B., Roe, B. E. (2008). Job loss, retirement and the mental health of older americans. *Journal of Mental Health Policy and Economy*, 11(4), 167-176. Žiūrēta <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19096091>
198. Martella, D., Maass, A. (2000). Unemployment and life satisfaction: the moderating role of time structure and collectivism. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(5), 1095-1108. doi: 10.1111/j.1559-1816.2000.tb02512.x
199. Martikainen, P. (1990). Unemployment and mortality among Finnish men, 1981-5. *British Medical Journal*, 301, 407-11. doi: 10.1136/bmj.301.6749.407

200. Mattiasson, I., Lindgarde, F., Nilsson, J. A., Theorell, T. (1990). Threat of unemployment and cardiovascular risk factors: Longitudinal study of quality of sleep and serum cholesterol concentrations in men threatened with redundancy. *British Medical Journal*, 301(6750), 461-466. doi: 10.1136/bmj.301.6750.461
201. McDowell, I. (2010). Measures of self-perceived well-being. *Journal of Psychosomatic Research*, 69, 69-79. doi: 10.1016/j.jpsychores.2009.07.002.
202. McDowell, I. (2006). *Measuring health: a guide to rating scales and questionnaires. Third edition*. Oxford: Oxford university press.
203. McFayden, R. G. (1995). Coping with threatened identities: Unemployed people's self-categorizations. *Current Psychology: Development, Learning, Personality, Social*, 14, 233-257. doi: 10.1007/BF02686910.
204. McKee-Ryan, F. M., Song, Z., Wanberg, C. R., Kinicki, A. J. (2005). Psychological and physical well-being during unemployment: A meta-analytic study. *Journal of Applied Psychology*, 90, 53-76. doi: 10.1037/0021-9010.90.1.53
205. McMahan, E. A, DeHart Renken, M. (2011). Eudaimonic conceptions of well-being, meaning in life, and self-reported well-being: Initial test of a mediational model. *Personality and Individual Differences*, 51, 589-594. doi: 10.1016/j.paid.2011.05.020.
206. Messner, S. F., Raffolovich, L., McMillan, R. (2001). Economic deprivation and changes in homicide arrest rates for white and black youth, 1967-1998. *Criminology*, 39, 591-613. doi: 10.1111/j.1745-9125.2001.tb00934.x
207. Mikalauskaitė D. (1986). *Mityba*. Vilnius: Mokslas.
208. Miles, I. (1983). *Adaptation to unemployment?* (SPRU Occasional Paper Series, No. 20). Brighton, United Kingdom: University of Sussex, Science Policy Research Unit.
209. Montazeri, A., Harirchi, M, Shariati, G., Garmaroudi, G. Ebadi, M., Fatex, A. (2003). The 12-item General Health Questionnaire (GHQ-12): translation and validation study of the Iranian version. *Health and Quality of Life Outcomes*, 1, 66-70. doi: 10.1186/1477-7525-1-66
210. Moorhouse, A., Caltabiano, M. L. (2007). Resilience and unemployment: exploring risk and protective influences for the outcome variables of depression and assertive job searching. *Journal of Employment Counseling*, 44(3), 115-125. doi: 10.1002/j.2161-1920.2007.tb00030.x
211. Morgan, D. L. (1998). Practical strategies for combining qualitative and quantitative methods: Applications to health research. *Qualitative Health Research*, 8(3), 362-376. doi: 10.1177/104973239800800307
212. Morris, J. K., Cook, D. G., Shaper, A. G. (1992). Non-employment and changes in smoking, drinking, and body weight. *British Medical Journal*, 304(6826), 536-541. doi: 10.1136/bmj.304.6826.536
213. Morse, J. M. (1991). Approaches to qualitative-quantitative methodological triangulation. *Nursing Research*, 40, 120-123. doi: 10.1097/00006199-199103000-00014.
214. Mossakowski, K. (2007). Are immigrants healthier? The case of depression among Filipino americans. *Social Psychology Quarterly*, 70(3), 290-304. doi: 10.1177/019027250707000307
215. Mossakowski, K. N. (2009). The influence of past unemployment duration on symptoms of depression among young women and men in the United States. *American Journal of Public Health*, 99(10), 1826-1832. doi: 10.2105/AJPH.2008.152561
216. Mudrack, P. E. (1999). Time structure and purpose, type A behaviour, and the Protestant work ethic. *Journal of Organisational Behaviour*, 20, 145-158. doi: 10.1002/(SICI)1099-1379(199903)20:2<145::AID-JOB868>3.0.CO;2-1

217. Muller, J. J., Creed, P. A., Waters, L. E., Machin, M. A. (2005). The development and preliminary testing of a scale to measure the latent and manifest functions of employment. *European Journal of Psychological Assessment*, 21, 191-198. doi: 10.1027/1015-5759.21.3.191
218. Nave, C. S., Sherman, R. A., Funder, D. C. (2008). Beyond self-report in the study of hedonic and eudaimonic well-being: Correlations with acquaintance reports, clinician judgments and directly observed social behavior. *Journal of Research in Personality*, 42, 643-659. doi: 10.1016/j.jrp.2007.09.001
219. Niessen, C., Heinrichs, N., Dorr S. (2009). Pursuit and adjustment of goals during unemployment: the role of age. *International Journal of Stress Management*, 16(2), 102-123. doi: 10.1037/a0015683
220. Nordenmark, M. (1999). Employment commitment and psychological well-being among unemployed men and women. *Acta Sociologica*, 42, 135-146. doi: 10.1177/000169939904200203
221. Novo, M., Hammarstrom, A., Janlert, U. (2001). Do high levels of unemployment influence the health of those who are not unemployed? A gendered comparison of young men and women during boom and recession. *Social Science and Medicine*, 53, 293-303. Žiūrēta <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11439814>
222. Onwukwe, Y. U. (2010). *The relationship between positive emotions and psychological resilience in persons experiencing traumatic crisis: A quantitative approach*. Doktoro disertacija. Capella University: United States.
223. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) (2013). *Gross domestic product (GDP): GDP per head, US \$, current prices, current PPPs*. Žiūrēta <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=558>
224. Parkes, C. M. (1971). Psycho-social transitions: a field for study. *Social Science and Medicine*, 5, 101-115. doi: 10.1016/0037-7856(71)90091-6
225. Patton, W., Donohue, R. (1998). Coping with long-term unemployment. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 8, 331-343. doi: 10.1002/(SICI)1099-1298(1998090)8:5<331::AID-CASP456>3.0.CO;2-6
226. Paul, K. I. (2005). *The negative mental health effect of unemployment: Meta-analyses of cross-sectional and longitudinal data*. Doktoro disertacija. University of Erlangen-Nürnberg: Germany. Žiūrēta <http://www.opus.ub.uni-erlangen.de/opus/volltexte/2006/473/pdf/KarstenIngmarPaulDissertation.pdf>
227. Paul, K. I., Geithner, E., Moser, K. (2009). Latent deprivation among people who are employed, unemployed, or out of the labor force. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 143(5), 477-491. doi: 10.3200/JRL.143.5.477-491
228. Paul, K. I., Moser, K. (2006). Incongruence as an explanation for the negative mental health effects of unemployment: Meta-analytic evidence. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79, 595-621. doi: 10.1348/096317905X70823
229. Paul, K. I., Moser, K. (2009). Unemployment impairs mental health: Meta-analyses. *Journal of Vocational Behavior*, 74, 264-282. doi: 10.1016/j.jvb.2009.01.001
230. Paul, K. I., Batinic, B. (2010). The need for work: Jahoda's manifest and latent functions of employment in a representative sample of the German population. *Journal of Organizational Behavior*, 31, 45-64. doi: 10.1002/job.622
231. Peterson, C., Seligman, M. E. P. (1984). Causal explanations as a risk factor for depression: Theory and evidence. *Psychological Review*, 91, 347-74. doi: 10.1037/0033-295X.91.3.347

232. Pharr, J. R., Moonie, S., Bungum, T. J. (2012). The impact of unemployment on mental and physical health, access to health care and health risk behaviors. *ISRN Public Health*, 1–7. doi: 10.5402/2012/483432
233. Pocius, A., Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. (2003). Ilgalaikio nedarbo problema Lietuvoje. *Filosofija, Sociologija*, 1, 43-48.
234. Polkinghorne, D. E. (1989). Phenomenological research methods. Iš R. S. Valle, S. Halling (Eds.), *Existential-phenomenological perspectives in psychology: Exploring the breadth of human experience* (p. 41-60). New York: Plenum Press.
235. Preacher, K. J., Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891. doi: 10.3758/BRM.40.3.879
236. Quatember, A. (1996). *Das Quotenverfahren [Quotasampling]*. Linz, Austria: Universitätsverlag Rudolf Trauner.
237. Rantakeisu, U., Jönsson, L. R. (2003). Unemployment and mental health among white-collar workers – a question of work involvement and financial situation? *International Journal of Social Welfare*, 12(1), 31–41. doi: 10.1111/1468-2397.00004
238. Rantakeisu, U., Starrin, B., Hagquist, C. (1999). Financial hardship and shame: A tentative model to understand the social and health effects of unemployment. *British Journal of Social Work*, 29, 877-901. doi: 10.1093/bjsw/29.6.877
239. Reine, I., Novo M., Hammarstrom, A. (2004). Does the association between ill health and unemployment differ between young people and adults? Results from a 14-year follow-up study with a focus on psychological health and smoking. *Public Health*, 118, 337-345. doi: 10.1016/j.puhe.2003.10.008
240. Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, 58, 307–321. doi: 10.1002/jclp.10020
241. Ryan, R. M., Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141-166. doi: 10.1146/annurev.psych.52.1.141
242. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081. doi: 10.1037/0022-3514.57.6.1069
243. Ryff, C. D., Keyes, C. L. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719 –727. doi: 10.1037/0022-3514.69.4.719
244. Ryff, C. D., Singer, B. (1998). The role of purpose in life and personal growth in positive human health. Iš P. S. Fry, P. T. P. Wong (Eds.), *The human quest for meaning* (p. 213–236). Mahwah, NJ: Erlbaum.
245. Rochlen, A. B., Suizzo, M., McKelley, R., Suizzo, M., Scaringi, V. (2008). “I’m just providing for my family:” A qualitative study of stay-at-home fathers. *Psychology of Men and Masculinity*, 9, 193–206. doi: 10.1037/a0012510
246. Rodriguez, E. (2001). Keeping the unemployed healthy: the effect of means-tested and entitlement functions in Britain, Germany, and the United States. *American Journal of Public Health*, 91, 1403–1411. doi: 10.2105/AJPH.91.9.1403.
247. Roelfs, D. J., Shor, E., Davidson, K. W., Schwartz, J. E. (2011). Losing life and livelihood: A systematic review and meta-analysis of unemployment and all-cause mortality. *Social Science and Medicine*, 72(6), 840-854 doi: 10.1016/j.socscimed.2011.01.005.

248. Rutter, M. (1993). Resilience: some conceptual considerations. *Journal of Adolescent Health*, 14, 598–611. doi: 10.1016/1054-139X(93)90196-V
249. Salm, M. (2009). Does job loss cause ill health? *Health Economics*, 18, 1075-1089. doi: 10.1002/hec.1537
250. Sarda, J., Nicholas, M. K., Pimenta, C. A. M., Asghari, A. (2008). Psychometric properties of the DASS-Depression scale among a Brazilian population with chronic pain. *Journal of Psychosomatic Research*, 64(1), 25-32. doi: 10.1016/j.jpsychores.2007.05.015
251. Saurel-Cubizolles, M. J., Romito, P., Ancel, P. Y., Lelong, N. (2000) Unemployment and psychological distress one year after childbirth in France. *Journal of epidemiology and community health*, 54(3), p. 185-91. doi: 10.1136/jech.54.3.185
252. Schuring, M., Burdorf, L., Kunst, A., Mackenbach, J. (2007). The effects of ill health on entering and maintaining paid employment: evidence in European countries. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 61, 597-604. doi: 10.1136/jech.2006.047456
253. Selenko, E., Batinic, B., Paul, K. I. (2011). Does latent deprivation lead to psychological distress? Investigating Jahoda's model in a four-wave study. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 84, 723-740. doi: 10.1348/096317910X519360
254. Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: on depression, development, and death*. San Francisco: W. H. Freeman.
255. Seligman, M. E. P. (2006). *Learned optimism: How to change your mind and your life*. New York: A Division of Random House, Inc.
256. Singh, S., Mansi. (2009). Psychological capital as predictor of psychological well-being. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 35(2), 233-238. Žiūrėta <http://medind.nic.in/jak/t09/i2/jakt09i2p233.pdf>
257. Smith, J. A., Flowers, P., Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: theory, method and research*. London: Sage.
258. Sourı, H., Hasanirad, T. (2011). Relationship between resilience, optimism and psychological well-being in students of medicine. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 30, 1541-1544. doi: 10.1016/j.sbspro.2011.10.299
259. Spatz, C. (2008). *Basic Statistics: Tales of Distributions, 9th edition*. USA: Thomson Wadsworth.
260. Springer, K. W., Hauser, R. M. (2006). An assessment of the construct validity of Ryff's Scales of psychological well-being: method, mode, and measurement effects. *Social Science Research*, 35, 1080-1102. doi: :10.1016/j.ssresearch.2005.07.004
261. Stack, S., Haas, A. (1984). The effect of unemployment duration on national suicide rates – a time-series analysis, 1948–1982. *Social Focus*, 17, 17-29. doi: 10.1080/00380237.1984.10570459.
262. Stankūnas, M. (2006). *Bedarbystės sąsaja su sveikata ir sveikatos priežiūros prieinamumu*. Daktaro disertacija. KMU: Lietuva.
263. Stankūnas, M., Kalėdienė, R., Starkuvienė, S. (2009). Vidinė darna ir jos sąsajos su psichosocioline sveikata (Kauno bedarbių tyrimo duomenys). *Medicina*, 45(10), 807 – 813.
264. Stankūnas, M., Kalėdienė, R., Starkuvienė, S., Kapustinskienė, V. (2006). Duration of unemployment and depression: a cross-sectional survey in Lithuania. *BMC Public Health*, 6, 174-183. doi: 10.1186/1471-2458-6-174.
265. Steel, P., Schmidt, J., Shultz, J. (2008). Refining the relationship between personality and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 134(1), 138-161. doi: 10.1037/0033-2909.134.1.138

266. Steger, M. F. (2009). Meaning in life. Iš S. J. Lopez (Ed.), *Handbook of positive psychology, Second edition* (p. 679–687). Oxford: Oxford University Press.
267. Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: Assessing the presence and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53, 80–93. doi: 10.1037/0022-0167.53.1.80
268. Stöber, J. (2001). The Social Desirability Scale-17 (SDS-17): Convergent validity, discriminant validity, and relationship with age. *European Journal of Psychological Assessment*, 17, 222-232. doi: 10.1027//1015-5759.17.3.222
269. Sullivan, D., von Wachter, T. (2009). Job displacement and mortality: an analysis using administrative data. *Quarterly Journal of Economics*, 124(3), 1265–1306 doi: 10.1162/qjec.2009.124.3.1265
270. Šilinskas, G., Žukauskienė, R. (2004). Subjektyvios gerovės išgyvenimas ir su juo susiję veiksniai vyrų imtyje. *Psichologija*, 30, 30-58.
271. Šverko, B., Galic, Z., Seršić, D. M., Galešić, M. (2008). Unemployed people in search of a job: Reconsidering the role of search behavior. *Journal of Vocational Behavior*, 72, 415-428. doi: 10.1016/j.jvb.2007.11.006
272. Tashakkori, A., Teddlie, C. (1998). *Mixed methodology: Combining qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage
273. Tashakkori, A., Teddlie, C. (Eds.), (2003). *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
274. Teddlie, C., Tashakkori, A. (2009). *Foundations of mixed methods research: integrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
275. Telešienė, A. (2013). *Atrankos strategijos. Žiūrėta* http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/NVivo/nvivo.html&course_file=nvivo_III_3_1.html
276. Thomas, C., Benzeval, M., Stansfeld S. A. (2005). Employment transitions and mental health: an analysis from the British household panel survey. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 59, 243-249. doi: 10.1136/jech.2004.019778
277. Todres, L., Galvin, K. T. (2010) “Dwelling-Mobility”: An existential theory of well-being. *International Journal of Qualitative Studies in Health and Well-being*, 5. doi: 10.3402/ QHW.v5i3.5444
278. Tsaousis, I., Nikolaou, I., Serdaris, N., Judge, T. A. (2007). Do the core self-evaluations moderate the relationship between subjective well-being and physical and psychological health? *Personality and Individual Differences*, 42, 1441-1452. doi: 10.1016/j.paid.2006.10.025
279. Tugade, M. M., Fredrickson, B. L. (2004). Resilient individuals use positive emotions to bounce back from negative emotional experiences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 320-333. doi: 10.1037/0022-3514.86.2.320
280. Tusai-Mumford, K. (2001). *Psychosocial resilience in rural adolescents: optimism, perceived social support, and gender differences*. Pittsburgh, Pa: University of Pittsburgh.
281. U. S. Bureau of Labor Statistics (2012). *Žiūrėta* <http://www.bls.gov>
282. Ullah, P. (1990). The association between income, financial strain and psychological well-being among unemployed youths. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 317-330. doi: 10.1111/j.2044-8325.1990.tb00533.x

283. Väänänen, A., Buunk, B. P., Kivimäki, M., Pentti, J., Vahtera J. (2005). When it is better to give than to receive: long-term health effects of perceived reciprocity in support exchange. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(2), 176-193. doi: 10.1037/0022-3514.89.2.176
284. Vaitkevicius, R., Saudargienė, A. (2010). *Psichologinių tyrimų duomenų analizė*. Kaunas: VDU leidykla.
285. van Maanen, M. (2007). Phenomenology of Practice. *Phenomenology & Practice*, 1 (1), pp. 11 – 30.
286. Vastamäki, J. (2009). *Sense of coherence and unemployment*. Dissertation. University of Erlangen-Nürnberg and University of Kuopio. Žiūrėta <http://www.uku.fi/vaitokset/2009/isbn000-000-00-0000-0.pdf>
287. Volanen, S., Lahelma, E., Silventoinen, K., Suominen, S. (2004). Factors contributing to sense of coherence among men and women. *European Journal of Public Health*, 14, 322-330. doi: 10.1093/eurpub/14.3.322
288. von Eckartsberg, R. (1986). *Life-world experience: Existential-phenomenological research approaches to psychology*. Washington, DC: Center for Advanced Research in Phenomenology and University Press of America.
289. von Eckartsberg, R. (1998a). Introducing existential-phenomenological psychology. Iš R. Valle (Ed.), *Phenomenological inquiry in psychology: Existential and transpersonal dimensions* (p. 3-20). New York: Plenum Press.
290. von Eckartsberg, R. (1998b). Existential-phenomenological research. Iš R. Valle, (Ed.), *Phenomenological inquiry in psychology: Existential and transpersonal dimensions* (p. 21-61). New York: Plenum Press.
291. Voss, M., Nylén, L., Floderus, B., Diderichsen, F., Terry, P. D. (2004). Unemployment and early cause-specific mortality: a study based on the Swedish twin registry. *American Journal of Public Health*, 94(12), 2155-2161. doi: 0.2105/AJPH.94.12.2155.
292. Vuori, J., Silvonen, J., Vinokur, A. D., Price, R. H. (2002). The Työhön job search program in Finland functions for the unemployed with risk of depression or discouragement. *Journal of Occupational Health Psychology*, 7, 5-19. doi: 10.1037/1076-8998.7.1.5
293. Wagnild, G. M. (2009). *The Resilience scale user's guide for the US English version of The Resilience Scale and The 14-Item Resilience Scale (RS-14)*. Worden, MT: The Resilience Center.
294. Wanberg, C. R. (1997). Antecedents and outcomes of coping behaviors among unemployed and reemployed individuals. *Journal of Applied Psychology*, 82, 731-744. doi: 10.1037/0021-9010.82.5.731
295. Wanberg, C. R. (2012). The individual experience of unemployment. *Annual Review of Psychology*, 63, 369-396. doi: 10.1146/annurev-psych-120710-100500
296. Wanberg, C. R., Carmichael, H. D., Downey, R. G. (1999). Satisfaction at last job and unemployment: a new look. *Journal of Organizational Behaviour*, 20, 121-131. doi: 10.1002/(SICI)1099-1379(199901)20:1<121::AID-JOB870>3.0.CO;2-6.
297. Wanberg, C. R., Griffiths, R. F., Gavin, M. B. (1997). Time structure and unemployment: A longitudinal investigation. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70, 75-95. doi: 10.1111/j.2044-8325.1997.tb00632.x
298. Wanberg, C. R., Marchese, M. C. (1994). Heterogeneity in the unemployment experience: A cluster analytic investigation. *Journal of Applied Social Psychology*, 24(6), 473-488. doi: 10.1111/j.1559-1816.1994.tb00594.x

299. Warr, P. B. (1983). Work, jobs and unemployment. *Bulletin of the British Psychological Society*, 36, 305-311.
300. Warr, P. B. (1987) *Work, unemployment, and mental health*. Oxford: Oxford University Press.
301. Warr, P. B. (2007). *Work, happiness, and unhappiness*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
302. Warr, P. B., Jackson, P. (1987). Adapting to the unemployed role: a longitudinal investigation. *Social Science and Medicine*, 25(11), 1219–1224. doi: 10.1016/0277-9536(87)90369-8
303. Warr, P. B., Jackson, P. (1984). Men without jobs: some correlates of age and length of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 57, 77-85. doi: 10.1111/j.2044-8325.1984.tb00150.x
304. Warr, P. B., Payne, G. (1983). Social class and reported changes in behaviour after job loss. *Journal of Applied Social Psychology*, 13, 206-222. doi: 10.1111/j.1559-1816.1983.tb01735.x
305. Waterman, A. S., Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Ravert, R. D., Williams, M. K., Agocha, V. B., Yeong Kim, S., Donnellan, M. B. (2010). The Questionnaire for Eudaimonic Well-being: Psychometric properties, demographic comparisons, and evidence of validity. *The Journal of Positive Psychology*, 5(1), 41-61. doi: 10.1080/17439760903435208
306. Waters, L. E., Moore, K. A. (2002a). Reducing latent deprivation during unemployment: The role of meaningful leisure activity. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 75, 15-32. doi: 10.1348/096317902167621
307. Waters, L. E., Moore, K. A. (2002b). Self-esteem, appraisal and coping: A comparison of unemployed and re-employed people. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 593-604. doi: 10.1002/job.156
308. Werner, E. E. (1989). High risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, 72-81. doi: 10.1111/j.1939-0025.1989.tb01636.x
309. Westman, M., Etzion, D., Horovitz, Sh. (2004). the toll of unemployment does not stop with the unemployed. *Human Relations*, 57(7), 823-844. doi: 10.1177/0018726704045767
310. Wexler, L., DiFulvio, G., Burke, T. (2009). Resilience and marginalized youth: Making a case for personal and collective meaning-making as part of resilience research in public health . *Social Science and Medicine*, 69, 565-570. doi: 10.1016/j.socscimed.2009.06.022
311. Wiener, K. K. K., Oei, T. P. S., Creed, P. A. (1999). Predicting job seeking frequency and psychological well-being in the unemployed. *Journal of Employment Counseling*, 36, 67-81. doi: 10.1002/j.2161-1920.1999.tb01010.x
312. Willott, S., Griffin, C. (2004). Redundant men: Constraints on identity change. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 14, 53-69. doi: 10.1002/casp.762
313. Winefield, A. H., Tiggemann, M. (1985). Psychological correlates of employment and unemployment: Effects, predisposing factors, and sex differences. *Journal of Occupational Psychology*, 58, 229-242. doi: 10.1111/j.2044-8325.1985.tb00198.x
314. Wrosch, C., Scheier, M. F., Carver, C. S., Schulz, R. (2003). The importance of goal disengagement in adaptive self-regulation: When giving up is beneficial. *Self and Identity*, 2, 1-20. doi: 10.1080/15298860309021.
315. Zenger, M., Brähler, E., Berth, H., Stöbel-Richter, Y. (2011). Unemployment during working life and mental health of retirees: Results of a representative survey. *Aging and Health*, 15, 178-185. doi: 10.1080/13607863.2010.508775

PADĖKA

Esu dėkinga doc. dr. Ilonai Čėsnienei už įkvėpimą imtis mokslinio darbo.

Dėkoju savo vadovei prof. dr. Ritai Bandzevičienei, kurios nuoširdus palaikymas ir emocinė parama sunkumų akivaizdoje padėjo įvairiais disertacijos rašymo etapais. Nepaisant didžiulio užimtumo, Rita niekada neatsisakydavo suteikti gilų ir konstruktyvų grįžtamąjį ryšį apie darbą.

I am deeply grateful to my scientific consultant PD Dr. Karsten Paul, who has supported and encouraged my research, enthusiastically reading drafts and providing constructive feedback. With his passion for research, his interest in my project, Karsten has been an inspiration to me during and after my internship at Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg.

Dėkoju kolegoms-doktorantams – Šarūnui Žukauskui ir Vilijai Girgždei, kurie ketverius metus kartu su manimi ėjo šiuo keliu, pilnu atradimų ir nusivylimų, nerimo ir juoko. Ilona Kajokienė nusipelnė ypatingos padėkos: už mokslines diskusijas nuo ankstyvo ryto iki dviejų nakties, už dalinimąsi patirtimi, už nuoširdų palaikymą ir konstruktyvią kritiką, už smagų ir prasmingą laiką stažuocių metu, už įžvalgas, už svetingumą organizuojant doktorantų vakarėlius ir kt. Taip pat esu dėkinga kitiems buvusiems ir esamiems Psichologijos instituto doktorantams, ypač Rasai Erentaitei, Laurai Ustinavičiūtei ir Rimantui Vosyliui.

Dėkoju darbo recenzentams, kurių pastabos buvo labai vertingos tobulinant darbą.

Reiškiu nuoširdžią padėką Mykolo Romerio universiteto Psichologijos institutui ir jo direktoriui doc. dr. Alfredui Laurinavičiui, visiems savo mokytojams ir kolegoms.

Dėkoju draugams ir draugėms už kantrybę ir toleranciją pokalbiams apie disertaciją.

Nuoširdžiai dėkoju tyrimuose dalyvavusiems respondentams už atvirumą ir geranoriškumą.

Esu labai dėkinga Psichologijos specialybės grupės PSbns0_01 ir PSbns0_02 studentams, padėjusiems rinkti kiekybinio tyrimo duomenis.

Dėkoju ekspertams, įvertinusiems kokybinių duomenų kodavimo ir analizės tinkamumą.

Labiausiai dėkoju savo vyrui Dariui ir mamai, kurie tikėjo manimi tikriausiai labiau nei aš ir nuolat skatino eiti tikslo link.

Ačiū jums!

PRIEDAI

PRIEDAS 1

Pagrindiniai bedarbystės patyrimo interviu klausimai

1) Minėjote, kad neseniai buvote atleistas (-a) iš darbo. Ar galėtumėte papasakoti apie tą atleidimą?

Papildomi klausimai: Kaip jautėtės iš karto po atleidimo?

Kam pasipasakojote? Kaip jis (ji/jie) reagavo?

2) Ką jums reiškia būti bedarbiu?

3) Kokius jausmus Jums kelia bedarbystės situacija?

Papildomi klausimai: Kokius pokyčius pastebite?

Su kokiais sunkumais susiduriate?

Kaip Jūs į tai reaguojate? Kokie pokyčiai Jus veikia labiausiai?

4) Kokius teigiamus dalykus pastebite bedarbystės situacijoje?

Papildomi klausimai: Kas Jums padeda jaustis geriau?

Ar ėmėtės kokių nors veiksmų situacijai pakeisti, jei taip, tai kokių?

PRIEDAS 2

Pagrindiniai ekonominės deprivacijos patyrimo interviu klausimai

- 1) Minėjote, kad patiriate tam tikrų finansinių sunkumų po atleidimo. Ar galėtumėte papasakoti apie tuos sunkumus?
Papildomi klausimai: Kaip pasikeitė jūsų vartojimo įpročiai?
Ar teko ko nors atsisakyti, jei taip, tai ko būtent?
- 2) Kokius jausmus jums kelia jūsų finansinė situacija?
Papildomi klausimai: Kaip jaučiatės dėl to, kad dabar tenka apriboti būtinus poreikius?
- 3) Ar galėtumėte apibūdinti savo tipinę (eilinę) dieną?
Papildomi klausimai: Ką veikiate? Su kuo esate? Kokių minčių ateina į galvą?
Kaip jaučiatės?
- 4) Kaip keitėsi jūsų laisvalaikio įpročiai?
Papildomi klausimai: Kokius jausmus Jums sukelia šie pokyčiai?
- 5) Kokius socialinių santykių pokyčius pastebite? Kaip dėl to jaučiatės?

PRIEDAS 3

Bendras bedarbystės patyrimo ir ekonominės deprivacijos patyrimo temų sąrašas

1 tema. Nauja taupymo patirtis

1. Išlaidų mažinimas
2. Nusivylimas
3. Nerimas dėl dabartinės finansinės situacijos

2 tema. Būtinų poreikių ribojimas

1. Pragyvenimui svarbių dalykų ribojimas
2. Menkavertiškumas
3. Ekonominės deprivacijos sukelti jausmai
  - a) Stresas
  - b) Liūdesys
  - c) Pyktis
  - d) Slogi nuotaika
  - e) Baimė dėl ateities, šeimos, vaikų

3 tema. Neigiami pokyčiai po atleidimo

1. Socialinių kontaktų praradimas
  - a) Atstūmimas ir ryšio su bendradarbiais praradimas
  - b) Izoliacija ir vienišumas
  - c) Teigiamų socialinių santykių žlugimas
  - d) Neįsivaikoma ryšio su kitais
  - e) Susvetimėjimas
  - g) Negalėjimas įsitraukti į prasmingą laisvalaikio veiklą
2. Statuso ir identifikacijos pokyčiai
  - a) Nebežino, su kuo galėtų identifikuotis
  - b) Nepagarba
3. Tikslų neturėjimas
  - a) Jautimasis nereikalingu (-a) profesine prasme
  - b) Beprasmybės pojūtis
  - c) Nėra gyvenimo tikslų
  - d) Ateities planai kuriami labai atsargiai
4. Sumažėjęs aktyvumas
5. Dienos struktūros pokyčiai
  - a) Nuobodulys
  - b) Dienos eina lėtai
  - c) Neaišku, kur dingsta laikas
  - d) Bandoma „užmušti laiką“ naršant internete, skaitant knygas, laikraščius, žurnalus
  - e) Sutrikęs miego ir budrumo režimas

4 tema. Psichologinės gerovės pokyčiai

1. Fizinės sveikatos pokyčiai
  - a) Nuovargis
  - b) Mitybos pokyčiai
  - c) Rūkymas
  - d) Alkoholio vartojimas
2. Psichinės sveikatos pokyčiai
  - a) Sumažėjusi savivertė ir nepasitikėjimas savimi
  - b) Pasimetimas
  - c) Liūdesys
  - d) Kaltės jausmas
  - e) Gėdos jausmas
  - f) Pyktis, nukreiptas į išorę
  - g) Pyktis, nukreiptas į vidų

5 tema. Teigiami pokyčiai po atleidimo

1. Palengvėjimas
2. Galimybė daugiau dėmesio skirti šeimai, sau bei socialinių kontaktų palaikymui

PRIEDAS 4

Tiriamųjų demografiniai rodikliai

Dirbančių visu etatu imties (N = 1085) demografiniai rodikliai.

Demografinis rodiklis		N	Procentai
Lytis	Vyras	529	48,8
	Moteris	547	50,4
	Nenurodė	9	0,8
Amžius	Iki 19 m.	7	0,6
	20-29 m.	369	34,0
	30-39 m.	212	19,5
	40-49 m.	284	26,2
	50-59 m.	174	16,0
	60-69 m.	24	2,2
	70-79 m.	3	0,3
	Nenurodė	12	1,1
Šeiminė padėtis	Turi sutuoktinį arba gyvena su partneriu	642	59,2
	Išsiskyręs (-usi) arba gyvena atskirai	87	8,0
	Nevedęs / netekėjusi	307	28,3
	Našlys (-ė)	24	2,2
	Nenurodė	25	2,3
Išsilavinimas	Pradinis	1	0,1
	Pagrindinis	12	1,1
	Vidurinis	240	22,1
	Aukštesnysis	250	23,0
	Aukštasis	554	51,1
	Nenurodė	28	2,6

Dirbančių pusę ar mažiau etato imties (N = 103) demografiniai rodikliai.

Demografinis rodiklis		N	Procentai
Lytis	Vyras	42	40,8
	Moteris	61	59,2
Amžius	Iki 19 m.	3	2,9
	20-29 m.	58	56,3
	30-39 m.	14	13,6
	40-49 m.	13	12,6
	50-59 m.	8	7,8
	60-69 m.	6	5,8
	Nenurodė	1	1,0

Šeiminė padėtis	Turi sutuoktinį arba gyvena su partneriu	43	41,7
	Išsiskyręs (-usi) arba gyvena atskirai	8	7,8
	Nevedęs / netekėjusi	47	45,6
	Našlys (-ė)	1	1,0
	Nenurodė	4	3,9
Išsilavinimas	Pradinis	1	1,0
	Pagrindinis	4	3,9
	Vidurinis	38	36,9
	Aukštesnysis	17	16,5
	Aukštasis	43	41,7

Studentų arba moksleivių imties (N = 67) demografiniai rodikliai.

Demografinis rodiklis		N	Procentai
Lytis	Vyras	12	17,9
	Moteris	54	80,6
	Nenurodė	1	1,5
Amžius	Iki 19 m.	2	3,0
	20-29 m.	65	97,0
Šeiminė padėtis	Turi sutuoktinį arba gyvena su partneriu	4	6,0
	Nevedęs / netekėjusi	63	94,0
	Vidurinis	54	80,6
	Aukštesnysis	6	9,0
	Aukštasis	6	9,0
	Nenurodė	1	1,5

Namų šeiminių imties (N = 62) demografiniai rodikliai.

Demografinis rodiklis		N	Procentai
Lytis	Vyras	0	0,0
	Moteris	62	100,0
Amžius	Iki 19 m.	0	0,0
	20-29 m.	26	41,9
	30-39 m.	15	24,2
	40-49 m.	19	30,6
	50-59 m.	1	1,6
	60-69 m.	0	0,0
	70-79 m.	1	1,6
Šeiminė padėtis	Turi sutuoktinį arba gyvena su partneriu	52	83,9
	Išsiskyręs (-usi) arba gyvena atskirai	6	9,7
	Nevedęs / netekėjusi	3	4,8
	Našlys (-ė)	1	1,6
	Nenurodė	0	0,0
Išsilavinimas	Pagrindinis	2	3,2
	Vidurinis	12	19,4
	Aukštesnysis	12	19,4
	Aukštasis	35	56,5
	Nenurodė	1	1,6

Pensininkų imties (N = 362) demografiniai rodikliai.

	Demografinis rodiklis	N	Procentai
Lytis	Vyras	123	34,0
	Moteris	234	64,6
	Nenurodė	5	1,4
Amžius	40-49 m.	1	0,3
	50-59 m.	9	2,5
	60-69 m.	160	44,2
	70-79 m.	156	43,1
	80-89 m.	30	8,3
	90-99 m.	3	0,8
Šeiminė padėtis	Turi sutuoktinį arba gyvena su partneriu	198	54,7
	Išsiskyręs (-usi) arba gyvena atskirai	26	7,2
	Nevedęs / netekėjusi	4	1,1
	Našlys (-ė)	126	34,8
	Nenurodė	8	2,2
Išsilavinimas	Pradinis	30	8,3
	Pagrindinis	41	11,3
	Vidurinis	78	21,5
	Aukštesnysis	110	30,4
	Aukštasis	100	27,6
	Nenurodė	3	0,8

PRIEDAS 5

Prieigos prie patyrimo kategorijų (angl. *The Access to Categories of Experience, ACE*) klausimynas (Evans, 1986)

(čia pateikiama klausimyno dalis)

Žemiau yra sąrašas teiginių apie tai, kaip leidžiate laiką ir kokius santykius palaikote su kitais žmonėmis. Įvertinkite, kiek sutinkate su pateiktais teiginiais (pažymėkite x ties pasirinktu variantu). Kuo labiau sutinkate su pateiktu teiginiu, tuo arčiau dešiniojo krašto turėtumėte pažymėti x.

<i>Kiek sutinkate, jog:</i>	Visiškai nesutinku	Nesu- tinku	Šiek tiek nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Šiek tiek sutinku	Su- tinku	Visiškai sutinku
1. Mano diena kupina reikalų ar darbų							
2. Man labai retai reikia laikytis punktualumo taisyklės							
3. Didžioji mano dienos dalis kupina rutininių/nuolatinų darbų							
4. Darbai, kuriuos turiu atlikti, užima didžiąją mano dienos dalį							
5. Dažnai jaučiu, kad laikas slenka ilgai, nes neturiu ką veikti							
6. Paprastai susitinku su nemažai žmonių							
7. Kartais jaučiu, kad žmonės žiūri į mane iš aukšto							
8. Visuomenėje tokie žmonės kaip aš yra gerbiami							
9. Nedažnai susitinku su kitais žmonėmis							
10. Dažnai matausi su draugais ar kolegomis							

PRIEDAS 6

Finansinės įtampos (angl. *Financial Strain*) klausimynas

Žemiau yra sąrašas teiginių apie jūsų finansinę situaciją. Įvertinkite, kaip dažnai jums yra būdinga aprašyta situacija (pažymėkite x ties pasirinktu variantu). Kuo dažniau pasireiškia situacija, tuo arčiau dešiniojo krašto turėtumėte pažymėti x.

	Niekada	Retai	Kartais	Dažnai	Visada
1. Ar turite rimtų finansinių rūpesčių?					
2. Ar dažnai negalite daryti mėgstamų dalykų dėl pinigų trūkumo?					
3. Ar dažnai negalite daryti svarbių dalykų dėl pinigų trūkumo?					
4. Ar dažnai negalite išsiversti su tiek pinigų, kiek turite?					

PRIEDAS 7

Klestėjimo (angl. *Flourishing*) skalė (Diener ir kt., 2009)

Žemiau yra sąrašas teiginių, kurie susiję su Jūsų psichologine gerove. Įvertinkite, kiek sutinkate su pateiktais teiginiais (pažymėkite x ties pasirinktu variantu).

	Visiškai nesutinku	Nesu-tinku	Šiek tiek nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Šiek tiek sutinku	Su-tinku	Visiškai sutinku
1. Gyvenu prasmingą gyvenimą ir turiu tikslų							
2. Mano socialiniai ryšiai yra palaikantys ir teikiantys pasitenkinimą							
3. Esu įsitraukęs (-usi) į savo kasdienę veiklą ir susidomėjęs (-usi) ja							
4. Aktyviai prisidedu prie kitų laimės ir gerovės							
5. Esu kompetingas (-a) ir gabus (-i) tose veiklose, kurios man svarbios							
6. Esu geras žmogus ir gyvenu gerą gyvenimą							
7. Optimistiškai žvelgiu į savo ateitį							
8. Žmonės mane gerbia							

PRIEDAS 8

Bendras sveikatos klausimynas (angl. *General Health Questionnaire, GHQ-12*) (Goldberg, Williams, 1988)

Šie klausimai yra apie jūsų sveikatą šiomis dienomis. Naudodamiesi skale, pateikta žemiau, pasirinkite atsakymą, kuris labiausiai atitinka jūsų savijautą.

Ar pastaruoju metu:

	Geriau nei įprastai	Taip pat kaip įprastai	Mažiau nei įprastai	Daug mažiau nei įprastai
1. Gebėjote susikonzcentruoti ties bet kokia veikla?				
2. Negalėjote miegoti dėl nerimo?				
3. Jautėte, kad esate naudingas (-a) atlikdamas (-a) tam tikrą veiklą?				
4. Jautėtės galintis (-i) priimti įvairius sprendimus?				
5. Nuolat jautėte įtampą?				
6. Jautėtės nepajėgus (-i) įveikti savo sunkumus?				
7. Galėjote mėgautis savo įprasta kasdienia veikla?				
8. Jautėtės pajėgus (-i) įveikti įvairias problemas?				
9. Jautėtės nelaimingas (-a) ir prislėgtas (-a)?				
10. Jautėte mažėjantį pasitikėjimą savimi?				
11. Galvojote, kad esate bevertis žmogus?				
12. Įvertinęs (-usi) visas aplinkybes galėjote jaustis laimingu žmogumi?				

PRIEDAS 9

Depresijos, nerimo, streso skalė (angl. *Depression Anxiety Stress Scales, DASS-21*)

(čia pateikiama klausimyno dalis)

Žemiau yra sąrašas teiginių, kurie susiję su Jūsų savijauta pastarąją savaitę. Prašome įvertinti, kiek tinkamai šie teiginiai atspindi Jūsų būseną pastarąją savaitę (pažymėkite x ties pasirinktu variantu).

	Visiškai netinka	Šiek tiek tinka (buvo keletas momentų, kai taip jaučiausi)	Tinka (taip jaučiausi dažnai/didelę laiko dalį)	Labai tinka (taip jaučiausi labai dažnai / visą laiką)
1. Man buvo sunku atsipūsti, pailsėti				
2. Pastebėjau, kad man džiuvo burna				
3. Man atrodė, jog visiškai negaliu patirti jokio teigiamo jausmo				
4. Patyriau kvėpavimo sunkumų (pvz., pernelyg greitas kvėpavimas, dusimas, kai nėra fizinės veiklos)				
5. Man buvo sunku sužadinti iniciatyvą daryti tai, kas man patinka				
6. Buvau linkęs (-usi) perdėtai reaguoti į situacijas ar įvykius				
7. Patyriau drebulį (pvz., rankų)				
8. Jaučiausi, kad naudoju daug psichinės energijos				
9. Nerimavau dėl situacijų, kuriose galėjau pulti į paniką ir atrodyti kvailai				
10. Jaučiausi, lyg neturėčiau nieko, ko būtų galima laukti/tikėtis				

PRIEDAS 10

Subjektyviai vertinamos fizinės sveikatos ir jos pokyčių anketa

Savo sveikatą pastarosiomis savaitėmis vertinu: *(apibraukite pasirinktą variantą)*

Puikiai   Labai gerai   Gerai   Vidutiniškai   Prastai   Labai prastai

Prieš 6 mėnesius jūsų sveikata buvo: *(apibraukite pasirinktą variantą)*

Žymiai geresnė   Geresnė   Tokia pati   Prastesnė   Žymiai prastesnė

Šiuo metu esu idealaus svorio (± 2 kg): *(apibraukite pasirinktą variantą)* Sutinku Nesutinku

Prieš 6 mėnesius jūsų svoris buvo: *(apibraukite pasirinktą variantą)*

Žymiai didesnis   Didesnis   Toks pat   Mažesnis   Žymiai mažesnis

Mankštinausi ≥ 30 minučių tris ar daugiau kartų per savaitę: Sutinku Nesutinku

Prieš 6 mėnesius mankštintotės:

Žymiai daugiau   Daugiau   Tiek pat   Mažiau   Žymiai mažiau

Sveikai maitinausi kasdien (valgau 5 daržoves/vaisius per dieną): Sutinku Nesutinku

Prieš 6 mėnesius sveikai maitinotės:

Žymiai dažniau   Dažniau   Tiek pat   Rečiau   Žymiai rečiau

Nevartoju tabako produktų (nerūkau, nekramtau, nerūkau kaljano): Sutinku Nesutinku

Prieš 6 mėnesius tabako produktų vartojote:

Žymiai daugiau   Daugiau   Tiek pat   Mažiau   Žymiai mažiau

Negeriu arba geriu mažai alkoholio (moterims – viena vyno taurė, vyrams 1-2 vyno taurės per dieną):

Sutinku   Nesutinku

Prieš 6 mėnesius alkoholio vartojote:

Žymiai daugiau   Daugiau   Tiek pat   Mažiau   Žymiai mažiau

PRIEDAS 11

Kertinio savęs vertinimo (angl. *Core Self-evaluations, CSEs*) klausimynas (Judge ir kt., 2003)

Žemiau yra sąrašas teiginių, kurie susiję su Jūsų savęs vertinimu. Įvertinkite, kiek sutinkate su pateiktais teiginiais (pažymėkite x ties pasirinktu variantu).

	Visiškai nesutinku	Nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Sutinku	Visiškai sutinku
1. Esu įsitikinęs (-usi), jog sulaukiu sėkmės, kurios esu nusipelnęs (-iusi) gyvenime					
2. Kartais aš jaučiuosi prislėgtas (-a)					
3. Kai stengiuosi, dažniausiai man pasiseka					
4. Kartais kai man nepasiseka, jaučiuosi niekam tikęs (-usi)					
5. Sėkmingai užbaigiu užduotis					
6. Kartais jaučiuosi negalintis (-i) kontroliuoti savo veiklos					
7. Apskritai aš esu patenkintas (-a) savimi					
8. Turiu abejonių dėl savo gebėjimų					
9. Nuo manęs paties (-čios) priklauso, kas nutiks mano gyvenime					
10. Jaučiuosi negalintis (-i) kontroliuoti sėkmės savo karjeroje					
11. Galiu įveikti daugelį savo problemų					
12. Būna metas, kai daug kas man atrodo gana niūriai ir beviltiškai					

PRIEDAS 12

Atsparumo klausimynas (angl. *The 14-Item Resilience Scale, RS-14*)

(čia pateikiama klausimyno dalis)

Perskaitykite žemiau esančius teiginius ir įvertinkite, kiek sutinkate su pateiktais teiginiais (pažymėkite x ties pasirinktu variantu). Kuo labiau sutinkate su pateiktu teiginiu, tuo arčiau dešiniojo krašto turėtumėte pažymėti x.

	Visiškai nesutinku	Nesu- tinku	Šiek tiek nesutinku	Nei su- tinku, nei nesutinku	Šiek tiek sutinku	Su- tinku	Visiškai sutinku
1. Paprastai vienaip ar kitaip susitvarkau su sunkumais							
2. Didžiuojuosi, kad man pavyksta įvykdyti planuotus darbus							
3. Paprastai ramiai priimu įvairius dalykus							
4. Sutariu su savimi, neturiu vidinių konfliktų							
5. Jaučiu, kad galiu vienu metu tvarkyti keletą reikalų							
6. Esu ryžtingas (-a)							
7. Galiu įveikti sunkumus, nes esu patyręs (-usi) jų anksčiau							
8. Esu organizuotas (-a)							
9. Domiuosi įvairias dalykais							
10. Paprastai randu dalykų, kurie priverčia mane juoktis							

PRIEDAS 13

Sociodemografinių duomenų anketa

Kuriai grupei galite save priskirti? (apibraukite pasirinktą variantą)

- 1) Darbuotojas (-a), dirbantis (-i) visu etatu
- 2) Darbuotojas (-a), dirbantis (-i) pusę ar mažiau etato
- 3) Ūkininkas (-ė)
- 4) Studentas (-ė) ar moksleivis (-ė)
- 5) Namų šeimininkas (-ė), vaiko priežiūros atostogose
- 6) Pensininkas (-ė) (nedirbantis)
- 7) Bedarbis (-ė)

Jei pasirinkote 7 variantą, pažymėkite, kiek laiko esate bedarbis (-ė)?

- 1) Mažiau nei 1 mėnesį
- 2) Nuo 1 iki mažiau nei 3 mėnesių
- 3) Nuo 3 iki mažiau nei 6 mėnesių
- 4) Nuo 6 iki mažiau nei 12 mėnesių
- 5) 12 mėnesių
- 6) Daugiau nei 12 mėnesių
- 7) Nesu dirbęs/ dirbusi

Įvertinkite, kiek esate patenkinti užimtumo statusu, kurį pažymėjote 1 kl.: (apibraukite pasirinktą variantą)

1) Visiškai nepatenkintas (-a)	2) Nepatenkintas (-a)	3) Nei patenkintas (-a), nei nepatenkintas (-a)	4) Patenkintas (-a)	5) Visiškai patenkintas (-a)

Jūsų lytis? (apibraukite pasirinktą variantą) Vyras Moteris

Jūsų amžius? (įrašykite) _____

Kokia yra jūsų šeimninė padėtis? (apibraukite pasirinktą variantą)

- 1) Vedęs / ištėkėjusi/ gyvenu su partneriu (-e)
- 2) Gyvename atskirai / išsiskyre
- 3) Nevedęs / netekėjusi
- 4) Našlys / našlė

Koks yra jūsų išsilavinimas? (apibraukite pasirinktą variantą)

1) Pradinis	2) Pagrindinis	3) Vidurinis	4) Aukštesnysis	5) Aukštasis

Kiek asmenų sudaro jūsų namų ūkį? (pvz., šeima)? (įrašykite) _____

Kurioje Lietuvos vietovėje gyvenate?

- 1) Didmiestyje
- 2) Mieste
- 3) Miestelyje
- 4) Kaime
- 5) Kitur, patikslinkite: _____

Kaip pasikeitė jūsų finansinė padėtis per praėjusius metus? (*apibraukite pasirinktą variantą*)

Labai pablogėjo   Pablogėjo   Nepasikeitė   Pagerėjo   Labai pagerėjo

Jūsų nuomone, kaip ateinančiais metais pasikeis jūsų finansinė padėtis? (*apibraukite pasirinktą variantą*)

Labai pablogės   Pablogės   Nepasikeis   Pagerės   Labai pagerės

Ar pastarąją savaitę jūsų gyvenime įvyko labai teigiamų svarbių įvykių (pvz., vestuvės, laimėjimas loterijoje ar pan.) arba labai neigiamų svarbių įvykių (pvz., artimo žmogaus mirtis, atleidimas iš darbo ar pan.)?

Taip   Ne

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Natalija Norvilė

**BEDARBYSTĖS PATYRIMAS
IR JO SĄSAJOS SU
PSICHOLOGINE GEROVE**

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2009–2013 metais Mykolo Romerio universitete

Moksliniai vadovai:

Prof. dr. Rita Bandzevičienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S) (2010-2013 m.)

Doc. dr. Ilona Čėsniienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S) (2009-2010 m.)

Mokslinis konsultantas:

Dr. Karsten Ingmar Paul (Erlangeno-Niurnbergo Frydricho-Aleksanderio universitetas, Vokietijos Federacinė Respublika, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto psichologijos mokslo krypties taryboje:

Tarybos pirmininkė:

Prof. dr. Rita Žukauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Tarybos nariai:

Prof. habil. dr. Albinas Bagdonas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Doc. dr. Aistė Diržytė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Prof. habil. dr. Viktoras Justickis (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Prof. dr. Audronė Liniauskaitė (Klaipėdos universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Oponentai:

Prof. habil. dr. Vytautas Gudonis (Šiaulių universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Doc. dr. Alfredas Laurinavičius (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Disertacija bus ginama viešame Psichologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2014 m. vasario 28 d. 13 val. Mykolo Romerio universiteto konferencijų salėje (II – 153 a.) (Ateities g. 20, Vilnius).

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2014 m. sausio 28 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (Gedimino pr. 51, Vilnius) ir Mykolo Romerio universiteto (Ateities g. 20, Vilnius) bibliotekose.

BEDARBYSTĖS PATYRIMAS IR JO ŠĄSAJOS SU PSICHOLOGINE GEROVE

SANTRAUKA

1. PRATARMĖ

Temos aktualumas. Bedarbystė yra visame pasaulyje egzistuojanti problema. Padėtį darbo rinkoje smarkiai pakeitė 2008 m. pasaulinė finansų krizė, kuri sukūrė blogiausią bedarbystės situaciją nuo pat Didžiosios Depresijos laikų. Didžiausias bedarbystės padidėjimas įvyko JAV, Naujojoje Zelandijoje, Ispanijoje ir Taivane (Wanberg, 2012). Nuo globalios recesijos pradžios 2008 metais iki 2012 metų lapkričio bedarbystės lygis JAV padidėjo nuo 5,0% iki 7,0%, ir nuo 7,6% iki 10,9% Europos Sąjungoje ir 12,1% Eurozonos šalyse (U. S. Bureau of Labor Statistics, 2013; Eurostat, 2013). Lietuva atitinka Europos Sąjungos vidurkį – 2013 m. gruodžio 1 d. šalyje buvo registruota 192,8 tūkst. bedarbių, ir, nors tai yra vienas mažiausių registruotų bedarbių skaičius nuo 2009 m. balandžio mėn., jis sudaro 10,5 proc. visų šalies darbingo amžiaus gyven-tojų (Lietuvos darbo biržos 2013 m. gruodžio mėn. duomenys).

Bedarbystės tyrimų aktualumas sietinas ne tik su šio reiškinių mastais ir socialiniais bei ekonominiais aspektais, bet ir su svarbiomis psichologinėmis pasekmėmis individams ir socialinei jų aplinkai. Gerai žinoma, kad bedarbystė ne tik pablogina finansinę žmogaus padėtį, bet paveikia jį ir psichologiškai. Ji yra suvokiama kaip nukrypimas nuo normos (Cullen ir Hodgetts, 2001), susijusi su neigiamais padariniais fizinei bei psichinei sveikatai (Carroll, 2007; Hammarström ir McKee-Ryan ir kt., 2005; Paul ir Moser, 2009; Pharr ir kt., 2012), gyvenimo kokybei (Cole ir kt., 2009). Palyginti su dirbančiais, bedarbiai dažniau patiria stresą (Brown ir kt., 2006), depresiškumą (Dew ir kt., 1992) ir hipertenziją, dažniau serga širdies-kraujagyslių ligomis (Kozieł ir kt., 2010; Gallo ir kt., 2004) ir dažniau miršta nuo kitų ligų (Sullivan ir von Wachter, 2009; Roelfs ir kt., 2011). Teigiama, jog darbo netektis padidina santuokos žlugimo (Kawata, 2008) bei savižudybės (Classen ir Dunn, 2012) riziką. Darbo praradimas – vienas iš didžiausių stresą keliančių įvykių, ir viena sunkiausių trauminių patirčių gyvenime (Hanisch, 1999).

Ekonominių sunkumų laikotarpiu bedarbystės išgyvenimas tampa dar sunkesnis – būtinybė turėti darbą padidėja, tačiau galimybės įsidarbinti sumažėja. Tyrimai atskleidė, jog ekonominės recesijos metu žmonės nurodo daugiau somatinių bei psichologinių problemų nei ekonominio pakilimo metu. Samprotaujama, jog šios problemos gali būti sąlygotos pesimizmo dėl ateities ar finansinių problemų, su kuriomis susiduriama bedarbystės situacijoje (Novo ir kt., 2001).

Bedarbystės reiškinių tyrimai Lietuvoje labai reti, nors ši tema tiesiogiai aktuali ne tik bedarbiams, bet ir jų šeimos nariams. Žinoma, jog bedarbystės sukkelto streso įtaką patiria ne vien darbą praradęs asmuo – neigiamas bedarbystės poveikis plinta kaip savotiška socialinė užkrečiamoji liga, kurios aukos yra bedarbio šeimos nariai (Ali ir kt., 2013). Taigi bedarbystės patyrimo analizė bei sąsajų su psichologine gerove ištyrimas – aktualus siekinys moksliniu ir praktiniu požiūriu, kadangi padės nustatyti su bedarbystės patyrimu susijusius demografinius ir psichologinius veiksnius bei jų sąsajų su psichologine gerove mechanizmus, o jais remiantis bus numatytos gairės bedarbių ir jų šeimos narių psichologinei gerovei užtikrinti.

Darbo naujumas pasireiškia keliais aspektais. *Pirma*, bedarbystės patyrimui analizuoti pasitelkiamas teorinis M. Jahoda (1982) deprivacijos modelis. Naujaisi tyrimai, atlikti JAV, Australijoje bei Vakarų Europoje (Creed ir Klisch, 2005; Ervasti ir Venetoklis, 2010; Janlert ir Hammarström, 2009; Paul ir Batinic, 2010), atskleidžia, kad iš visų mokslininkų naudojamų teorijų būtent M. Jahoda deprivacijos modelis geriausiai tinka bedarbystės patyrimui analizuoti. Deprivacijos modelis iki šiol nebuvo empiriškai tikrintas postsovietinėse šalyse, taigi gali būti, jog išvados ir rekomendacijos, pateikiamos užsienio autorių darbuose, netinka ar nevisiškai tinka Lietuvos ar kitų Rytų ir Centrinės Europos šalių kontekstui.

Didžioji dalis modelio tikrinimo tyrimų iki šiol buvo atlikta mažoje šalių, pasižyminčių panašia kultūra, istorija ir ekonomine situacija, grupėje – tai žymiai apriboja konteksto diapazoną. Todėl atliktame tyrime buvo remiamasi Lietuvos gyventojų imtimi, siekiant patikrinti M. Jahoda (1981, 1982, 1997) latentinės deprivacijos modelio prielaidas šalyje, kuri kultūriškai ir ekonomiškai skiriasi nuo nedidelio skaičiaus šalių, kuriose buvo atlikti prieš tai publikuoti tyrimai (Australija, Didžioji Britanija, JAV, Vokietija). Šiuo metu mažai žinoma apie latentinės deprivacijos modelio tinkamumą skirtinguose istoriniuose, ekonominiuose ir kultūriniuose kontekstuose. Empiriniai įrodymai, kurie buvo gauti tikrinant modelio tinkamumą, negali būti taikomi kitoms pasaulio šalims. Pavyzdžiui, finansinė deprivacija gali būti labiau svarbi nei latentinė deprivacija ekonomiškai silpniau išsivysčiusiose šalyse (tokiose kaip Lietuva), kur vidutinių pajamų lygis yra žemas, o skurdo rizika yra aukštesnė nei Marientalio gyventojų. Lietuva yra šalis, patyrusi politinių, kultūrinių bei ekonominių transformacijų ir iki šiol pasižymi palyginti žemu ekonominio išsivystymo lygiu. Jei M. Jahoda prielaidos, o ypač prielaida, kad netiesioginės darbo naudos yra svarbesnės psichinei sveikatai nei tiesioginės darbo nauda, bus patvirtintos Lietuvos imtyje, tai gali būti ženklas, kad M. Jahoda (1981, 1982, 1997) modelis yra validus ir kituose, iki šiol nenagrinėtuose, kontekstuose.

Antra, nepaisant to, kad M. Jahoda deprivacijos modelis yra dažnai cituojamas moksliniuose straipsniuose, empiriniai įrodymai nėra įtikinantys ir kai kurie modelio teiginiai niekada nebuvo tikrinti. Pavyzdžiui, M. Jahoda (1982) teigia, kad darbas yra vienintelis geriausias netiesioginių naudų šaltinis šiuolaikinėje visuomenėje. Tačiau žmonės, kurie nedirba, bet yra neaktyvūs rinkos dalyviai, pavyzdžiui, namų šeimininkės ar pensininkai, dažniausiai ignoruojami tyrėjų. Visgi šiuos asmenis tikslinga įtraukti į imtį, norint visapusiškai pagrįsti „geriausio šaltinio“ prielaidą. Taigi tokia tyrimo strategija atitinka M. Jahoda teorijos teiginius, tačiau retai naudojama užsienio tyrimuose, kur dažniausiai analizuojamos arba bedarbių grupės, arba dirbančiųjų grupės, arba ir bedarbiai, ir dirbantys asmenys, tačiau nėra įtraukiami neaktyvūs gyventojai, nors M. Jahoda (1982) teigė, kad netiesioginės darbo naudos atitinka bazinius asmens poreikius, todėl visiems žmonėms, o ne tik aktyviems darbo rinkos dalyviams reikia šių netiesioginių naudų. Darbe keliami prielaida, kad ryšys tarp galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir psichologinės gerovės turėtų egzistuoti ne tik darbo jėgos grupėse, bet ir neaktyvių gyventojų grupėse (namų šeimininkių, studentų ir pensininkų), tačiau bedarbių ir neaktyvių gyventojų grupės galimybės patirti netiesioginių darbo naudų turėtų būti skirtingos.

Trečia, šiame darbe siekiama ištirti reprezentatyvią Lietuvos gyventojų populiaciją ir atskleisti, kokios yra bedarbystės, psichologinės gerovės (optimalaus funkcionavimo bei subjektyviai suvokiamos geros psichinės ir fizinės sveikatos) ir M. Jahoda išskirtų tiesioginės bei netiesioginės darbo naudų sąsajos. Iki šiol publikuotų tyrimų rezultatai sutampa tik iš dalies. Tai gali būti patogiųjų imčių naudojimo pasekmė tikrinant M. Jahoda modelį, nors tyrimo tikslas – apibrėžti skirtumus tarp socialinių grupių (dirbančių, bedarbių ir neaktyvių gyventojų) ir nustatyti psichologinės gerovės prognozuotojus – reikalauja tirti didelę imtį, kuri idealiuoju atveju būtų reprezentatyvi pasirinktai populiacijai. Toks tyrimo dizainas, t.y. reprezentatyvi ša-

lies populiacijai imtis, buvo tik kartą naudotas moksliniuose tyrimuose (Paul ir Batinic, 2010) ir gali padėti padidinti rezultatų stabilumą ir generalizaciją.

Ketvirta, disertaciniame darbe yra naudojama mišriojo tipo nuosekloji tiriamoji tyrimo strategija (Creswell ir kt., 2003, p. 224). Mišrusis tyrimas – toks „tyrimo strategijos tipas, kuriame formuluojant tyrimo klausimus, planuojant tyrimo metodus, renkant duomenis ir analizuojant veikimo būdus ir/ar pateikiant išvadas naudojami kiekybinis ir kokybinis būdai“ (Tashakkori ir Teddlie, 2003, p. 711). Mišrioji tyrimo strategija leidžia suderinti tai, kas paprastai suprantama kaip kokybiniai duomenys, t. y. „žodžius, paveikslus ir naratyvus“, su kiekybiniais, skaitiniais duomenimis iš didesnės apimties tyrimo ta pačia tema, todėl gauti rezultatai gali būti apibendrinti ir naudojami ateities tyrimams (Hesse-Biber, 2010, p. 3). Nuosekloji tiriamoji tyrimo strategija reiškia, kad tyrimas bus atliekamas dviem etapais ir pirmo metodo rezultatai (kokybiniai) gali būti pagrindu antram tyrimui (kiekybiniam) (Greene ir kt., 1989). Kadangi ši strategija prasideda nuo kokybinio tyrimo, ji labiausiai tinka fenomenui tirti (Creswell, Plano Clark ir kt., 2003), o kiekybinio tyrimo duomenys leidžia atlikti rezultatų generalizaciją (Morse, 1991).

Bedarbystės patyrimo tyrimuose nuosekloji tiriamoji tyrimo strategija – ypatingai retai naudojama, nors jos taikymo nauda yra akivaizdi. Visų pirma tokio pobūdžio tyrimuose tuo pat metu nagrinėjami tiek patvirtinantys, tiek tiriamieji klausimai, remiantis ir kiekybine, ir kokybine analize, taigi tai leidžia: a) įrodyti, jog tam tikras kintamasis turi prognozuotų sąsajų su bedarbių psichologine gerove; b) atsakyti į tiriamuosius klausimus, kaip ir kodėl atsiranda tos prognozuotos sąsajos. Antra, kokybinių ir kiekybinių metodų naudojimas kartu leidžia padaryti tikslesnes išvadas apie bedarbystės patyrimą, kadangi kokybinis metodas padeda pažvelgti į tyrimo objektą giliau, o kiekybinis išsamiau.

Teorinė ir praktinė darbo reikšmė. Bedarbystės ir psichologinės gerovės ryšys mokslininkų analizuojamas ne pirmus metus. To priežastis, be jokios abejonės, ta, kad bedarbystės ir psichologinės gerovės sąsajų nustatymas yra sudėtingas. Yra įrodymų, pagrindžiančių abi ryšio kryptis (atrankos ir socialinio priežastingumo hipotezės), taip pat literatūroje galima rasti medijuojančių veiksmų, paaiškinančių ryšį tarp šių kintamųjų, aprašymą. Taigi svarbu patikslinti medijuojančius veiksmus Lietuvos bedarbių imtyje.

Bedarbystės patyrimo analizė leistų tiesiogiai su bedarbiais dirbantiems profesionalams (teritorinių darbo biržų konsultantams, įdarbinimo agentūrų darbuotojams, psichologams, psichoterapeutams, socialiniams darbuotojams ir kt.) naujai pažvelgti į šią suaugusio asmens patirtį ir prisidėti prie bedarbių ir jų šeimos narių gerovės.

Mokslinė problema ir tyrimo klausimai

1 tyrimo klausimas: Koks yra bedarbystės patyrimas, t.y. kaip bedarbystė išgyvenama ir suvokiama, kokios bedarbių mintys, jausmai ir elgesys?

Užsienio literatūroje įvardinami įvairūs bedarbystės patyrimo komponentai, pavyzdžiui, psichologinis sąstingis arba, atvirkščiai, elgesys tarytum apsvaigus; nerimas; sunkumai valdant emocijas; jausmas, kad tuoj išprotės; nuolatinis liūdesys; noras tapti nematomam; išgastis; įniršis; susijaudinimo momentai, o po jų nykios ramumos momentai; negalėjimas susikoncentruoti, pavyzdžiui, skaitant laikraštį; neviltis, depresija, stresas; beviltiškumas; gėda, kaltė; žema savigarba. Bedarbystė yra suvokiama kaip stigma, o bedarbiai jaučiasi socialiai izoliuoti.

Svarbu pastebėti, kad didžioji dalis kokybinių tyrimų, kuriuose nagrinėtas bedarbystės patyrimas, buvo atlikta vyrų grupėse, taigi žinių apie moterims būdingą bedarbystės patyrimą vis dar trūksta. Literatūroje keliami prielaidai, kad moterys lengviau išgyvena bedarbystę – jos linkusios patirti mažiau psichologinės įtampos, jų savigarbos ir pasitikėjimo savimi lygis yra

didesnis nei vyrų, moterys labiau mėgaujasi įprastomis veiklomis, geriau susidoroja su problemomis ir jaučiasi laimingesnės už vyrus (Cooper, 2008). Šio rezultato paaiškinimas gali būti tas, kad moterys turi galimybę naudotis „alternatyviais vaidmenimis, kurie gali būti pateikti kaip darbo pakaitalai“, bent jau iki tam tikro lygio (Paul ir Moser, 2009, p. 266). Tuo tarpu vyriškasis identitetas susijęs su darbo turėjimu Vakarų visuomenėse, taigi darbo neturėjimas yra gąsdinantis (Paul ir Moser, 2009).

2 tyrimo klausimas: Ar M. Jahoda deprivacijos modelis yra validus Lietuvos kontekste?

M. Jahoda (1981, 1982, 1997) latentinės deprivacijos modelis yra vienas įtakingiausių teorinių modelių, paaiškinančių neigiamą bedarystės poveikį asmens psichologinei gerovei. M. Jahoda teigia, kad bedarbiai patiria penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso, kolektyvinio tikslo ir aktyvios veiklos) deprivaciją, kadangi šiuolaikinėje visuomenėje tik darbas gali suteikti šių naudų reikiamu mastu ir reikiamu reguliarumu. Šios netiesioginės darbo naudos yra būtinos optimaliam psichologiniam funkcionavimui, gerai psichinei ir fizinei sveikatai, o bedarystė paskatina šių netiesioginių naudų trūkumą, kuris sukelia įvairius distreso simptomus.

Reikia pastebėti, kad autorių gauti rezultatai nėra vienareikšmiai, dėl to modelis yra sulaukęs kritinių pastabų, o kai kurie teorijos teiginiai buvo tikrinti tik keliais tyrimais. Pavyzdžiui, siekiant patikrinti teiginį, jog darbas yra vienintelis geriausias netiesioginių darbo naudų šaltinis šiuolaikinėje visuomenėje, tikslinga įtraukti į imtį ne tik dirbančius ir bedarbius, bet ir neaktyvius rinkos dalyvius (t.y. studentus, namų šeimininkes (-us) bei pensininkus). Taigi svarbu įrodyti, kad dirbantys asmenys pasižymi aukštesniais laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso, kolektyvinio tikslo ir aktyvios veiklos įverčiais nei bedarbiai ar neaktyvių gyventojų grupė (namų šeimininkės, studentai, pensininkai). Įtraukti neaktyvius gyventojus į imtį svarbu ir todėl, kad bedarbiai gali pasižymėti žemais netiesioginių darbo naudų įverčiais ne dėl to, kad jie nedirba, bet dėl kitų priežasčių, kurios susijusios su nedarbu. Egzistuoja įrodymų, kad bedarbiai yra stigmatizuota grupė, prieš kurią visuomenėje egzistuoja tam tikras nusistatymas (McFayden, 1995). Tai gali paskatinti šios grupės narių žemo statuso pojūtį, t.y. specifinės charakteristikos, kuri nebus būdinga neaktyviems gyventojams, pavyzdžiui, namų šeimininkėms ar studentams. Jei ši prielaida teisinga ir tam tikros netiesioginės darbo naudos deprivacija būdinga tik bedarbiams, tokiu atveju M. Jahoda (1981, 1982, 1997) prielaida, kad netiesioginės naudos yra tiesioginė darbo turėjimo pasekmė, taptų abejotina.

3 tyrimo klausimas: Kokios sąsajos egzistuoja tarp blogesnės galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir bedarbių psichologinės gerovės?

Užsienyje atliktų tyrimų autoriai teigia, kad asmenų, praradusių darbą, psichinė ir fizinė sveikata yra prastesnė nei dirbančiųjų, t.y. bedarbiai mažiau pasitiki savo jėgomis ir galimybe dirbti, jaučia nerimą, depresiškumą, stresą, pasižymi žemesne savigarba, psichologine gerove, didesne širdies smūgio, savižudybės rizika. M. Jahoda teigia, kad šie pokyčiai įvyksta todėl, kad bedarbis netenka galimybės patirti penkių netiesioginių darbo naudų, todėl svarbu patikrinti, ar yra ryšys tarp galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir psichologinės gerovės bedarbių bei dirbančių asmenų imtyse.

M. Jahoda kėlė prielaidą, kad netiesioginės darbo naudos yra svarbesnės psichinei sveikatai nei tiesioginė nauda, t.y. būtenti netiesioginių darbo naudų praradimas, o ne finansinės deprivacijos patyrimas daro neigiamą įtaką bedarbio psichinei sveikatai.

Remiantis pozityvios psichologijos idėjomis, siekiant suprasti asmens funkcionavimą, reikia ne tik žinoti, kokie veiksniai susiję su patiriamais emociniais ar fiziniais sunkumais (pvz., nerimu,

stresu ir depresiškumu, prasta fizine sveikata), bet taip pat svarbu suprasti, kokie veiksniai leidžia individui sėkmingai valdyti aplinką, kitaip tariant, kokie yra apsauginiai veiksniai bedarbystės situacijoje. Todėl į tyrimo modelį buvo įtraukti du veiksniai, užsienio literatūroje įvardinami kaip turintys sąsają su bedarbių psichologine gerove – kertinis savęs vertinimas bei atsparumas.

Tyrimo tikslas: aprašyti bedarbystės patyrimo fenomeną bei atskleisti bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajas.

Tyrimo objektas – 1) bedarbystės patyrimas, t.y. bedarbystės išgyvenimas ir suvokimas, minčių, jausmų ir elgesio visuma; 2) bedarbių psichologinė gerovė.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išsiaiškinti, kaip žmonės, netekę darbo, suvokia ir išgyvena bedarbystę.
2. Iširti, kokias galimybes patirti penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos) turi bedarbiai, palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais.
3. Nustatyti, kokiais psichologinės gerovės įvertinimais pasižymi bedarbiai, palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais.
4. Atskleisti, kokios sąsajos egzistuoja tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, tiesioginės darbo naudos ir psichologinės gerovės.
5. Įvertinti, ar asmenybiniai veiksniai paaiškina sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos), patiriamos įtampos dėl finansinės situacijos ir psichologinės gerovės.

Ginamieji teiginiai:

1. Bedarbystės patyrimo fenomenas pasireiškia kaip ekonominė deprivacija, kokybiniai socialinių santykių, statuso ir identifikacijos, tikslų kūrimo, dienos struktūros, aktyvumo bei psichologinės gerovės pokyčiai.
2. Bedarbiai turi blogesnes galimybes patirti penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos) bei patiria didesnę įtampą dėl finansų palyginus su dirbančiais asmenimis ir neaktyviais gyventojais.
3. Lietuvoje bedarbių psichologinę gerovę prognozuoja tiek patiriama įtampa dėl finansų, tiek galimybė patirti penkių latentinių darbo naudų (laiko struktūros, kolektyvinio tikslo, socialinių kontaktų, statuso bei aktyvios veiklos).
4. Atsparumas ir kertinis savęs vertinimas medijuoja ryšį tarp bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės.

2. METODOLOGIJA

2.1. Kokybinių tyrimų metodologija

2.1.1. Metodologinės kokybinio tyrimo prielaidos

Aprašomasis empirinis fenomenologinis tyrimas yra kokybinio tyrimo poaibis, kuris susitelkia ties „išgyvento“ tyrimo dalyvių patyrimo „prasmę“. Tyrėjui atlikus duomenų „eksplikaciją“ (t.y. pateikus detalų paaiškinimą) išryškėja fenomeno prasmė (von Eckartsberg, 1998b).

Tyrimo validumas. Vienas kokybinių tyrimų vidinio validumo aspektas yra klausimas, ar buvo tirta tai, ką planuota tirti. Fenomenologinė perspektyva reikalauja iš mūsų apriboti mūsų žinias apie fenomeną iki patyrimų, kuriuos prasmingai išgyvena ir kuria tyrimo dalyviai. Todėl prieš atliekant interviu su bedarbiais, buvo atliktas suskliautimo interviu, skirtas suvokti ir atmesti išankstines idėjas ir lūkesčius apie bedarbystės patyrimo fenomeną. Darbe pateikiamos tikslios tyrimo dalyvių citatos kartu su tyrėjos išskirtomis patyrimo temomis – tai leidžia skaitytojams įvertinti šių duomenų transformacijas ir nuspręsti, ar tinkamai buvo atlikta analizė.

Vidinį fenomenologinių tyrimų validumą užtikrina gebėjimas įžiūrėti ryšį tarp išvalgų, pasiūlytų išanalizavus duomenis, ir epistemologinės bei aiškinamosios pažiūrų sistemos, iš kurios kyla šios išvalgos. Šiame darbe buvo naudotos dvi teorinės perspektyvos – M. Jahodos deprivacijos teorija bei pozityviosios psichologijos teorija, ir šios pažiūrų sistemos neabejotinai prisidėjo prie interpretacinių išvalgų. Taip pat analizuojant bedarbystės patyrimo fenomeno aprašymą, svarbu prisiminti, kad objektyvumas ir subjektyvumas šiame darbe egzistuoja kaip kontinuumas, o ne kaip du atskiri poliai, taigi kokybinių tyrimų etape tyrimo autorė ir tiriamieji turėjo aktyviai bendradarbiauti tam, kad pavyktų sėkmingai atsakyti į tyrimo klausimus, kaip yra patiriama bedarbystė bei ją lydinti ekonominė deprivacija.

Tyrimo patikimumas. Kokybinių tyrimų patikimumo lygį lemia šie kriterijai: galimybė patvirtinti, patikimumas, perkeliamumas bei tikėtumas. Šiame tyrime galimybė patvirtinti analizę bei patikimumas buvo užtikrinti remiantis ekspertų pagalba – keli nepriklausomi ekspertai, išmanantys fenomenologinių tyrimų specifiką, peržiūrėjo duomenis ir išskirtas temas, o jų išvados buvo palygintos tarpusavyje, siekiant įvertinti, kiek jos sutampa. Rezultatų perkeliamumas, kitaip vadinamas gauto rezultato „atkartojamumu“, užtikrinamas tuo atveju, jei kokybinio tyrimo rezultatai gali būti pritaikomi kitomis aplinkybėmis, todėl darbe yra nuodugnai aprašytos visos tyrimo sąlygos, sąveikos ir procesai, kad kiti mokslininkai galėtų nuspręsti, ar tai gali būti pritaikyta jų atveju. Rezultatų tikėtumas pasiekiamas, kai tyrimo metodai ir technikos užtikrina, kad tiriamųjų patyrimas bus kruopščiai ir tiksliai apibūdintas. Dalyviams buvo skirta tiek laiko, kiek jiems atrodo būtina, be to, išanalizavus rezultatus, buvo sugrįžta pas tyrimo dalyvius, kurie įvertino, kiek sudaryti aprašymai atitinka jų patyrimą.

2.1.2. Kokybinių tyrimų dalyviai

Bedarbystės patyrimo tyrime dalyvavo savanoriškai į elektroniniu paštu platintą kvietimą atsiliėpę bedarbiai (1 lent.). Kvietimas dalyvauti tyrime buvo platinamas naudojant „sniego gniužtės“ metodą.

Bedarbystės patyrimo tyrime dalyvavo 7 bedarbiai, iš jų 3 moterys ir 4 vyrai. Visi tiriamieji turėjo aukštąjį universitetinį išsilavinimą. Tyrimo dalyviai nebuvo pažįstami. Visi tyrimo dalyviai prieš atleidimą dirbo didelėse užsienio kapitalo įmonėse. Tyrimo atlikimo metu visi tyrimo dalyviai buvo užsiregistravę Vilniaus darbo biržoje.

1 lentelė. Bedarbystės patyrimo tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos

Vardas	Amžius	Šeiminė padėtis	Bedarbystės trukmė
Marius	35	vedęs, vaikų neturi	1 metai ir 2 mėnesiai
Andrius	32	vedęs, du vaikai	5 mėnesiai
Ramūnas	41	išsiskyręs, gyvena su partnere, du vaikai iš pirmos santuokos gyvena su mama	8 mėnesiai
Robertas	36	vedęs, vienas vaikas	6 mėnesiai
Laura	30	netekėjusi, gyvena su partneriu, vaikų neturi	5 mėnesiai

Miglė	32	ištekėjusi, vienas vaikas	1 metai
Sonata	38	ištekėjusi, trys vaikai (iš jų vienas gyvena atskirai)	8 mėnesiai

Bedarbių ekonominės deprivacijos tyrime dalyvavo savanoriškai į elektroniniu paštu platiną kvietimą atsiliepę ilgalaikiai bedarbiai (bedarbystės patirtis – vieni metai ir ilgiau) (2 lent.). Kvietimas dalyvauti tyrime buvo platinamas naudojant „sniego gniūžtės“ metodą. Į kvietimą dalyvauti tyrime atsiliepė 5 ilgalaikiai bedarbiai, iš jų 2 moterys ir 3 vyrai. Visi tiriamieji turėjo aukštąjį universitetinį išsilavinimą. Tyrimo dalyviai nebuvo pažįstami. Tyrimo atlikimo metu visi tyrimo dalyviai buvo užsiregistravę Vilniaus darbo biržoje.

2 lentelė. Bedarbių ekonominės deprivacijos tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos

Vardas	Amžius	Šeiminė padėtis	Bedarbystės trukmė
Andrius	36	vedęs, vaikų neturi	2 metai ir 3 mėnesiai
Dovydas	34	vedęs, vienas vaikas	1 metai ir 3 mėnesiai
Kostas	30	vedęs, vaikų neturi	1 metai ir 1 mėnuo
Simona	41	ištekėjusi, vienas vaikas	1 metai ir 6 mėnesiai
Sonata	38	ištekėjusi, trys vaikai (iš jų vienas gyvena atskirai)	1 metai ir 9 mėnesiai

2.1.3. Kokybinių tyrimų kintamieji ir jų įvertinimas

Abiejuose tyrimuose buvo naudotas kokybinis tyrimas taikant A. Giorgi (Giorgi, 1985; Giorgi, 1994; Giorgi ir Giorgi, 2003) aprašomąjį empirinį fenomenologinį metodą.

Pirmas tiriamas fenomenas: žmonių, netekusių darbo krizės metu, bedarbystės patyrimas. Bedarbystės patyrimas šiame darbe suprantamas kaip bedarbystės išgyvenimas ir suvokimas, bedarbiams būdingų minčių, jausmų ir elgesio visuma.

Antras tiriamas fenomenas: bedarbių ekonominės deprivacijos patyrimas. Ekonominė deprivacija šiame darbe suprantama kaip ekonominis nepriteklus, nesugebėjimas užsitikrinti pakankamai pajamų išgyvenimui bei pagrindinių poreikių tenkinimui.

2.1.4. Kokybinių tyrimų eiga

Pirmas tyrimas buvo atliktas 2009 metų pavasarį, antras – 2010 metų pavasarį. Fenomenologinį interviu sudaro šios dalys: a) suskliautimas (angl. *bracketing*), kurio tikslas – suvokti ir atmesti išankstines idėjas ir lūkesčius apie fenomeną, kuris bus tiriamas; b) tiriamųjų pasirinkimas – bedarbystės patyrimo tyrimo dalyviai privalėjo turėti bedarbystės patirtį, o ekonominės deprivacijos patyrimo – ilgalaikės bedarbystės patirtį; tyrimo dalyviai turėjo pasižymėti išlavinta savirefleksija bei jie turėjo sutikti dalyvauti tyrime; c) giluminiai pusiau struktūruoti interviu, atlikti tiriamųjų namuose. Bedarbystės patyrimo interviu prasidėdavo klausimu: „Minėjote, kad neseniai buvote atleistas (-a) iš darbo. Ar galėtumėte papasakoti apie tą atleidimą?“. Ekonominės deprivacijos patyrimo interviu prasidėdavo klausimu: „Minėjote, kad patiriate tam tikrų finansinių sunkumų po atleidimo. Ar galėtumėte papasakoti apie tuos sunkumus?“. Viso buvo atlikta 12 interviu.

2.1.5. Kokybinių tyrimų duomenų analizė

A. P. Giorgi (2009) duomenų analizės metodas remiasi Huserlio aprašomąja fenomenologine filosofija, t.y. alternatyvi epistimologija, tinkama naudoti socialiniuose moksluose. Ši

psichologinė perspektyva yra pirmo asmens perspektyva, reikalaujanti laikytis empatiškos pozicijos tiek iš tyrėjo, tiek iš skaitytojų.

Šiame tyrime buvo naudota 5 žingsnių kiekvieno interviu duomenų analizės procedūra:

1. Kiekvienas interviu buvo transkribuotas. Vidutiniškai vieno transkripto paruošimas užtrukdavo 7 valandas.
2. Kiekvienas transkriptas buvo skaitomas ir tikslinamas, klausant įrašo bei atkreipiant dėmesį į neverbalinę išraišką, balso intonacijos aspektus. Transkriptai buvo perrašyti trečiu asmeniu.
3. Kiekvienas transkriptas buvo suskirstytas į prasminius vienetus, o prasminiai vienetai grupuojami į temas.
4. Temos buvo transformuojamos į psichologinę kalbą. Transformavimas į psichologinę kalbą vyko tyrėjai bandant suprasti analizuojamą patyrimą, t.y. išgyventas patirtis, atsiirenkant patyrimo reikšmės variantą, kuris atrodo tinkamiausias. Transformuotas tekstas perrašomas kaip nuoseklus, vientisas tekstas. Perrašant daromi apibendrinimai, t.y. sujungiami tokią pat prasmę turintys prasminiai vienetai.
5. Buvo sudarytas bendras fenomeno apibrėžimas, t. y. išskiriami patyrimo aspektai, pagal kuriuos nuoseklus tekstas yra perstruktūruojamas. Svarbu pažymėti, kad aspektai turi atspindėti visus tyrimo dalyvių įvardintus fenomenus, kurie svarbūs tyrimui. Fenomeno apibrėžimai sudaromi susiejant tai, kas yra svarbiausia kiekviename apibrėžime, nors atskiros fenomeno dalys nėra būdingos visiems tekstams. Įvardinti fenomenai sujungiami į bendrą mūsų tiriama fenomeno – bedarbystės patyrimo – apibrėžimą.

2.2. Kiekybinio tyrimo metodologija

2.2.1. Kiekybinio tyrimo dalyviai

Tyrimo dalyvavo 1900 asmenų, gyvenančių įvairiose Lietuvos vietovėse: didmiesčiuose, miestuose, miesteliuose ir kaimuose. Įvertinus anketų užpildymo kokybę (buvo atmetos iš dalies užpildytos anketos), į galutinę analizę buvo įtraukti **1868** respondentų duomenys. Iš jų 1085 dirbantys visu etatu (58,1 proc.), 103 dirbantys pusę ar mažiau etato (5,5 proc.), 67 studentai arba moksleiviai (3,6 proc.), 62 namų šeimininkės (3,3 proc.), 362 pensininkai (19,4 proc.) bei 189 bedarbiai, užsiregistravę Darbo biržoje (10,1 proc.).

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal lytį: tyrime dalyvavo 810 vyrų (43,4 proc.), 1042 moterys (55,8 proc.) bei 16 asmenų nenurodė savo lyties (0,9 proc.). Tiriamųjų amžiaus vidurkis 42,68 m., standartinis nuokrypis 17,71 m.

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal lytį, amžių, šeiminių padėtį, užimtumą ir aktyvumą, gyvenamąją vietą (*bet ne išsilavinimą*) atitinka Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatus (nagrinėti vyresnių nei 18 metų asmenų rezultatai).

2.2.2 Kiekybinio tyrimo kintamieji ir jų įvertinimas

Netiesioginės darbo naudos buvo vertinamos naudojant Prieigos prie patyrimo kategorijų klausimyną (angl. *The Access to Categories of Experience, ACE*) (Evans, 1986). Klausimyną sudaro penkios subskalės, atitinkančios penkias netiesiogines darbo naudas. Aukštesnė balų suma rodo geresnę galimybę patirti netiesioginių darbo naudų.

Netiesioginė darbo nauda buvo vertinama naudojant Finansinės įtampos (angl. *Financial Strain*) skalę. Aukštesnė balų suma rodo didesnę patiriamą finansinę įtampą.

Psichologinės gerovės komponentai:

- a) **Optimalus funkcionavimas.** Optimaliam funkcionavimui matuoti buvo naudojama E. Diener ir kt. (2009) sukurta Klestėjimo skalė (angl. *Flourishing Scale*). Aukštesnė balų suma rodo aukštesnę psichologinę gerovę.
- b) **Psichinė sveikata.** Psichinei sveikatai įvertinti buvo naudojamos dvi metodikos – 1) Bendro sveikatos klausimyno (angl. *General Health Questionnaire, GHQ-12*) trumpoji versija bei 2) Depresiško, nerimo ir išsekimo skalės (angl. *DASS-21: Depression Anxiety Stress Scale*) trumpoji versija.
- 1) **Bendro sveikatos klausimyno** (angl. *General Health Questionnaire, GHQ-12*, Goldberg, Williams, 1988) trumpoji versija yra bendrojo pobūdžio gyvenimo kokybę vertinantis klausimynas. Skalėje pateikiami teiginiai, klausiantys, ar respondentas pastaruoju metu patyrė koki nors simptomą. GHQ balo didėjimas rodo subjektyvių sunkumų didėjimą, t.y., kad psichinė būklė blogėja.
- 2) **Depresiško, nerimo ir išsekimo** nustatymui buvo naudojama trumpoji DASS (angl. *DASS: Depression Anxiety Stress Scale*, Lovibond ir Lovibond, 1995) klausimyno versija (DASS-21). Klausymą sudaro 3 skalės (depresiško, nerimo ir išsekimo). Didesnė balų suma rodo ryškesnius depresiško, nerimo bei išsekimo simptomus.
- c) **Subjektyviai vertinama fizinė sveikata ir jos pokyčiai** buvo vertinami remiantis prof. E. Greenglass privačioje diskusijoje pasiūlytais teiginiais apie bendrą sveikatos būklę, svorį, fizinį aktyvumą, sveikos mitybos įpročius, tabako produktų vartojimą, alkoholio vartojimą. Po žvalgomojo tyrimo į klausymą buvo įtraukti klausimai, vertinantys subjektyviai suvokiamos fizinės sveikatos pokyčius per 6 mėnesius.

Asmenybiniai kintamieji:

- a) **Kertinis savęs vertinimas (CSE).** Tyrime buvo naudojama kertinio savęs vertinimo (CSE) skalė (angl. *CSES: Core Self-Evaluations Scale*, Judge ir kt., 2003). Aukštesnė balų suma rodo aukštesnį kertinį savęs vertinimą (CSE) (Judge ir kt., 2003).
  - b) **Atsparumas** buvo vertinamas naudojant 14 teiginių Atsparumo skalę (angl. *The 14-Item Resilience Scale, RS-14*), sukurta G. M. Wagnild (2009). Aukštesnė balų suma rodo aukštesnį atsparumo lygį (Wagnild, 2009).
- 3 lentelėje pateiktos psichometrinės naudotų klausimynų charakteristikos.

3 lentelė. Psichometrinės naudotų klausimynų charakteristikos

Skalė	Subskalė	Teiginių skaičius	Cronbacho alpha	CFA rez-tai
Tiesioginė ir netiesioginės darbo naudos				
Prieigos prie patyrimo kategorijų klausimynas (angl. <i>The Access to Categories of Experience, ACE</i>) (Evans, 1986).		15	0,84	5 faktoriai: $\chi^2(65) = 480,534^{***}$, IFI = 0,93, CFI = 0,93, RMSEA = 0,06.
	aktyvi veikla	3	0,73	
	laiko struktūra	3	0,56	
	socialiniai kontaktai	3	0,75	
	statusas	3	0,66	
	kolektyvinis tikslas	3	0,60	
Finansinės įtampos (angl. <i>Financial Strain</i>) skalė		4	0,85	1 faktorius: $\chi^2(5) = 928,843^{***}$, IFI = 0,95, CFI = 0,95, RMSEA = 0,04.
Psichologinės gerovės komponentai				

Klestėjimo skalė (angl. <i>Flourishing Scale</i>)	8	0,87	1 faktorius: $\chi^2(20) = 460,848^{***}$, IFI = 0,93, CFI = 0,93, RMSEA = 0,05.	
Bendro sveikatos klausimyno (angl. <i>General Health Questionnaire, GHQ-12</i>) trumpoji versija	12	0,88	1 faktorius: $\chi^2(435) = 995,019^{***}$, IFI = 0,94, CFI = 0,95, RMSEA = 0,05.	
Depresiško, nerimo ir išsekimo skalės (angl. <i>DASS-21: Depression Anxiety Stress Scale</i>) trumpoji versija	21		3 faktoriai: $\chi^2(19) = 209,1^{***}$, IFI = 0,89, CFI = 0,89, RMSEA = 0,07.	
	depresiškumas	7		0,86
	nerimas	7		0,82
	išsekimas	7		0,81
Subjektyviai vertinama fizinė sveikata ir jos pokyčiai	12	0,83 / 0,81	Neskaičiuota	
Asmenybiniai kintamieji				
Kertinio savęs vertinimo (CSE) skalė (angl. <i>CSES: Core Self-Evaluations Scale</i>)	12	0,85	1 faktorius: $\chi^2(54) = 365,78^{***}$, IFI = 0,97, CFI = 0,97, RMSEA = 0,06.	
14 teiginių Atsparumo skalė (angl. <i>The 14-Item Resilience Scale, RS-14</i>)	14	0,90	1 faktorius: $\chi^2(39) = 278,781^{***}$, IFI = 0,90, CFI = 0,90, RMSEA = 0,07.	

Sociodemografiniai duomenys. Respondentų buvo prašoma nurodyti lytį, amžių, šeiminei padėti, išsilavinimą, asmenų, sudarančių namų ūkį, skaičių, gyvenamąją vietą, užimtumo statusą, bedarbystės trukmę (tik bedarbių), įvertinti pasitenkinimą užimtumo statusu bei atsakyti į du klausimus apie finansinę padėtį: „Kaip pasikeitė jūsų finansinė padėtis per praėjusius metus?“ ir „Jūsų nuomone, kaip ateinančiais metais pasikeis jūsų finansinė padėtis?“.

2.2.3. Kiekybinio tyrimo eiga

Kognityvinis interviu

Siekiant išsiaiškinti, ar klausimynas yra tinkamas naudoti, buvo atliktas kognityvinis interviu su skirtingo amžiaus, išsilavinimo ir darbinio statuso respondentais. Po kognityvinio interviu pakeistos kai kurių klausimų ir atsakymų formulės.

Žvalgomojo tyrimo eiga

Žvalgomasis tyrimas buvo atliekamas nuo 2012 m. gruodžio 7 d. iki gruodžio 30 d. Vilniaus mieste. Žvalgomojo tyrimo imtis patogioji, kvotinė (sudaryta remiantis 2012 m. lapkričio mėn. Lietuvos Statistikos Departamento suteiktais duomenimis). Dalis tiriamųjų ($n = 52$) pildė popierinius klausimynus, kiti ($n = 79$) pildė klausimyno variantą, gautą elektroniniu paštu. Žvalgomajame tyrime dalyvavo 131 Vilniaus miesto gyventojas. Iš jų 75 dirbantys visu etatu (57,3 proc.), 8 dirbantys pusę ar mažiau etato (6,1 proc.), 4 studentai arba moksleiviai (3,1 proc.), 4 namų šeimininkės (3,1 proc.), 26 pensininkai (19,9 proc.) bei 14 bedarbių, užsiregistravusių Vilniaus Darbo biržoje (10,7 proc.).

Žvalgomasis tyrimas leido patikslinti kai kurių teiginių formuluotes, buvo patobulintas klausimyno maketo dizainas, taip pat buvo įvertinta, kiek vidutiniškai trunka klausimyno pildymas bei kokių klausimų iškyla tiriamiesiems.

Pagrindinio tyrimo eiga

Pagrindinis tyrimas buvo atliekamas nuo 2013 m. vasario 8 d. iki kovo 11 d. visoje Lietuvoje. Tyrimo imtis – kelių lygių kvotinė (Quatember, 1996). Buvo siekiama apklausti respondentus, kurie yra reprezentatyvūs populiacijai pagal iš anksto nustatytus parametrus – amžius, lytis, darbinis statusas, geografinė vieta ir miesto/kaimo dydis. Statistiniai duomenys, reikalingi kvotinei imčiai sudaryti, gauti 2013 m. sausio mėn. iš Lietuvos Statistikos Departamento ir Lietuvos Darbo biržos (skaičiuojant bedarbių kvotas). Kvotos buvo apskaičiuotos kiekvienai vietai atskirai.

Planuojant ir atliekant apklausą buvo vadovaujama rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanijos vadovo pateiktomis rekomendacijomis tokio pobūdžio tyrimams.

Siekiant surinkti reprezentatyvią imtį, buvo imtasi dviejų žingsnių. Pirma, buvo pasirinkti Lietuvos regionai ir miestai/kaimai, kurie atitiko nustatytą geografinę vietą ir dydį. Tokiu būdu gauta apie 100 vietovių – keturi didmiesčiai, miestai, miesteliai ir kaimai įvairiuose Lietuvos rajonuose.

Antra, apklausėjai, kurie gyveno tose ar gretimose vietovėse, gavo informacijos apie kitus tris respondentų kriterijus (lytį, amžių, darbinį statusą). Apklausėjai pagal iš anksto gautus nurodymus turėjo rasti ir apklausti atsitiktinius tiriamuosius (atitinkančius tos vietovės kvotas). Iš viso buvo bandyta susisiekti su kiek daugiau nei 2000 tiriamųjų, tačiau daugiau nei 100 potencialių dalyvių atsisakė dalyvauti apklausoje.

Viso buvo 70 apklausėjų, kurie atliko nuo 15 iki 35 individualių interviu (vidutinė interviu trukmė – 35 min.). Apklausėjai buvo MRU Psichologijos specialybės trečio kurso studentai. Studentai kurso „Stebėjimo ir apklausų praktikumas“ metu buvo išmokyti atlikti tokio pobūdžio stebėjimą ir interviu su skirtingo amžiaus ar lyties respondentais.

2.2.4. Statistinės analizės metodai

Tyrimo duomenims apdoroti naudotas SPSS 17 statistinis paketas. Pasirinktas reikšmingumo lygmuo – 0,05. Duomenims tenkinus normaliojo pasiskirstymo sąlygas, skalių įverčių skirtumų statistiniam reikšmingumui dviem nepriklausomoms imtims nustatyti taikytas parametrisinis Stjudento t kriterijus, daugiau nei dviem imtims – vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA), naudojant Scheffe kriterijų. Sąveikai tarp dviejų nepriklausomų kintamųjų įvertinti naudota daugiamatė dispersinė analizė (MANOVA). Efekto dydis buvo apskaičiuotas naudojant Cohen'o d koeficientą. Koreliaciniams ryšiams nustatyti taikytas Pearsono koreliacijos koeficientas.

Struktūrinių lygčių modeliai testuoti naudojant AMOS 18 programą. Buvo atlikta patvirtinančioji faktorinė analizė bei tikrinti mediacijos modeliai tarp tiesioginės ir netiesioginių darbo naudų bei psichologinės gerovės kintamųjų. Kelių mediatorių modelis tikrintas remiantis S. Macho ir T. Ledermann (2011) straipsniu, kuriame išnagrinėta, kaip reikėtų apskaičiuoti atskirus netiesioginių efektų pasikliautinuosius intervalus.

Visų modelių parametrus įvertinti naudotas didžiausio tikėtimumo (angl. *maximum likelihood*, *ML*) metodas. Vertinant sudarytų struktūrinių lygčių tinkamumą duomenims remtasi šiais kriterijais: chi kvadrato testu, palyginimo indeksu (angl. *comparative fit index*, *CFI*), prieaugių suderinamumo indeksu (angl. *incremental fit index*, *IFI*), aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida (angl. *root mean square of approximation*, *RMSEA*). Pasirinktų tinkamumo indeksų vertės, rodančios, kad modelis gerai tinka duomenims, yra šios: CFI arti 0,95, IFI virš 0,90, RMSEA arti 0,06. Pasirinktų tinkamumo įverčių vertės, rodančios kad modelis pakankamai tinka duomenims, yra šios: CFI virš 0,90, IFI virš 0,90, RMSEA žemiau 0,08 (Kline, 2005).

3. REZULTATAI

3.1. Kokybinių tyrimų rezultatai

Sudarytas bendras bedarbystės patyrimo fenomeno apibrėžimas, kuriame yra išskiriamos trys struktūrinės dalys: jausmai, mintys ir elgesys.

Jausmai bedarbystės metu: pradiniam bedarbystės etape patiriamas tik nedidelis nusivylimas taupymo situacija, jaučiamas nerimas dėl dabartinės finansinės situacijos bei baimė dėl ateities, šeimos, vaikų. Bedarbystei ir ekonominei deprivacijai tęsiantis ir atsiradus būtinybei riboti svarbius poreikius, bedarbiai dėl to jaučia didelį stresą, liūdesį, pyktį (išorinį ir vidinį), būna prislėgti, sutrikę, sumažėja jų savivertė. Netekę darbo žmonės patiria izoliaciją ir vienišumą, jaučiasi atstumti ir praradę ryšį su bendradarbiais; ryšys su kitais taip pat yra susilpnėjęs, patiriamas susvetimėjimas. Bedarbiai jaučiasi nereikalingi profesine prasme. Taip pat didėja nepasitikėjimas savimi, jaučiamas liūdesys, kaltė, gėda. Neturintys darbo žmonės dažnai jaučia nuobodulį ir jaučiasi pavargę. Vis dėlto bedarbystės patyrimas turi ir teigiamų aspektų: bedarbystės pradžioje jaučiamas palengvėjimas dėl to, kad sudėtinga situacija darbe pagaliau išsisprendė.

Mintys bedarbystės metu: prabangos prekės ir pramogos suvokiamos kaip nebūtinės, manoma, kad nereikia rūpintis sveikata, lankytis pas gydytoją, draustis nuo ligų. Netekę darbo žmonės nebežino, su kuo galėtų identifikuotis, mano, kad prarado savo statusą visuomenėje. Gyvenimas atrodo neturintis prasmės, nėra gyvenimo tikslų, o ateities planai kuriami labai atsargiai. Iš visuomenės bedarbiai jaučia nepagarbą, nors mano, kad jos nenusipelnė.

Elgesys bedarbystės metu: pradiniam bedarbystės etape ekonominė deprivacija paprastai pasireiškia sumažinant išlaidas prabangos prekėms ir pramogoms. Bedarbystei užsitęsus ir išsekus turimiems finansiniams resursams bedarbiai pradeda riboti net pragyvenimui būtinus dalykus. Ekonominė deprivacija ir bedarbystė bendrąja prasme turi įtakos kasdieniams socialiniams ryšiams, kurie tampa labiau įtempti. Buvimas bedarbiu žlugdo pozityvius socialinius santykius, neleidžia visapusiškai įsitraukti į prasmingą laisvalaikio veiklą. Nors kai kurie bedarbiai daugiau dėmesio skiria šeimai, sau bei socialiniams kontaktams. Netekusių darbo žmonių aktyvumo lygis labai sumažėja, dienos slenka lėtai, tačiau pastebima, kad kartais laikas tiesiog dingsta. Dažnai bandoma „užmušti laiką“ naršant internete, skaitant knygas, laikraščius, žurnalus. Bedarbystės metu keičiasi mitybos, rūkymo bei alkoholio vartojimo įpročiai – dažniau perkamas „nesveikas“ maistas, nes pigesnis; kai kurie bedarbiai pradeda daugiau rūkyti ir vartoti alkoholio, tačiau kiti kaip tik sumažina cigarečių ir alkoholinio gėrimų vartojimą, kadangi tam trūksta lėšų. Nepasitikėjimas savimi pasireiškia darbo paieškos situacijose bei kasdieninėje veikloje.

Bedarbystės patyrimo, t.y. bedarbių jausmų, minčių ir elgsenos apibendrinimas atskleidžia, jog darbo praradimas ne tik atima pragyvenimo šaltinį – tiesioginę, akivaizdžią apmokamo darbo naudą, bet ir blokuoja galimybes patenkinti svarbius psichologinius ir socialinius poreikius, sietinus su asmens psichologine gerove, kuri, pasak Bhullar ir kt. (2013), pasireiškia teigiamais santykiais, kompetencijos jausmu, gyvenimo prasmės ir tikslo pojūčiu, subjektyviai suvokiama gera psichine bei fizine sveikata. Bedarbystės patyrimo išryškėję subjektyvūs laikas, statuso, tapatumo suvokimo pokyčiai, laiko struktūros, tikslų praradimai, neigiami kaltės, gėdos, pykčio ir menkavertiškumo jausmai, nuobodulys ir stresas, aktyvios veiklos neturėjimas ir nuovargis – reikšmingi bedarbystės patyrimo požymiai. Apibendrinant tyrimo dalyvių pasisakymus galima teigti, jog bedarbystės patyrimas pasireiškia šešių erdvių – santykių, statuso, tikslų kūrimo, laiko struktūros, aktyvumo ir psichologinės gerovės – pokyčiais. Galima pastebėti,

kad minėtos darbo praradimo pasekmės iš esmės atitinka netiesiogines, latentines darbo naudas, analizuojamas M. Jahoda (1982) bedarbystės modelyje (t.y. laiko struktūra, kolektyvinis tikslas, socialiniai kontaktai, statusas, aktyvi veikla).

Kitas svarbus kokybinio tyrimo rezultatas – išryškėjusi tendencija, jog bedarbystės patyrimas yra dinamiškas, kintantis procesas, ne stabilus, vienkartinis patyrimas. Šis procesas prasideda dar iki atleidimo ir nesibaigia netekus darbo. Tyrimo dalyvių patyrimo jausmų, minčių, elgsenos pokyčiai prasideda su pirma žinia ar net nuojauta apie gresiantį atleidimą. Praradus darbą ir vėliau įgyjamos įvairios patirtys, ieškoma įvairių išeičių, imamasi įvairių veiksmų. Ilgalaikių bedrabių patyrimo analizė atskleidžia, jog stiprėjantis ekonominis nepriteklus (ekonominė deprivacija), t.y. tiesioginės, akivaizdžios darbo naudos (M. Jahoda terminologija kalbant) verčia riboti poreikių tenkinimą, imtis taupymo strategijų, keisti įpročius, kelia nerimą ir nusivylimą, stiprina socialinės atskirties ir beprasmybės jausmus.

3.2. Pagrindiniai kiekybinio tyrimo rezultatai

3.2.1. Tiesioginė ir netiesioginės darbo naudos skirtingo darbinio statuso grupėse

Siekiant patikrinti pirmą hipotezę ir nustatyti tiesioginės ir netiesioginių darbo naudų skirtumus įvairaus darbinio statuso grupėse, buvo atlikta vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA).

Kaip ir buvo tikėtasi, rasti statistiškai reikšmingi skirtumai tarp dirbančių ir bedarbių pagal visus M. Jahoda modelį sudarančius kintamuosius. Be to, beveik visi modelį sudarantys kintamųjų įverčiai (išskyrus tiesioginę darbo naudą ir socialinių kontaktų naudą) statistiškai reikšmingai skyrėsi dirbančių ir neaktyvių gyventojų grupėse bei neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupėse (žr. 4 lent.).

4 lentelė. Tiesioginė ir netiesioginės darbo naudos skirtingo darbinio statuso grupėse

	Dirbantys (n = 1188)	Neaktyvūs gyventojai (n = 491)	Bedarbiai (n = 189)	F	d Dirbantys vs bedarbiai	d Dirbantys vs neaktyvūs gyventojai	d Neaktyvūs gyventojai vs bedarbiai
Aktyvi veikla	5,60 (0,94)	4,66 (1,37)	4,11 (1,26)	228,66***	1,53***	0,80***	0,42***
Laiko struktūra	5,37 (0,98)	4,97 (1,03)	4,48 (1,09)	77,23***	0,86***	0,39***	0,47***
Socialiniai kontaktai	5,36 (1,03)	4,37 (1,33)	4,47 (1,20)	153,76***	0,79***	0,83***	-0,07
Statusas	5,11 (1,01)	4,88 (1,14)	4,38 (1,19)	39,96***	0,66***	0,21***	0,43***
Kolektyvinis tikslas	4,99 (1,18)	4,27 (1,37)	3,96 (1,28)	95,95***	0,84***	0,57***	0,24***
Finansinė įtampa	2,49 (0,82)	2,61 (0,93)	3,08 (0,90)	38,51***	-0,68***	-0,13	-0,52***

N = 1868, ***p < 0,001

Pastaba: Standartiniai nuokrypiai pateikti skliausteliuose prie vidurkio.

3.2.2. Psichologinė gerovė, kartinis savęs vertinimas ir atsparumas skirtingo darbinio statuso grupėse

Siekiant patikrinti antrą tyrimo hipotezę ir nustatyti psichologinės gerovės (optimalaus funkcionavimo, geros fizinės ir psichinės sveikatos), kartinio savęs vertinimo ir atsparumo skirtumus įvairaus darbinio statuso grupėse, buvo atlikta vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA). Rezultatai pateikti 5 lentelėje.

5 lentelė. Psichologinė gerovė (optimalus funkcionavimas, gera fizinė ir psichinė sveikata) bei kartinis savęs vertinimas ir atsparumas skirtingo darbinio statuso grupėse

	Dirbantys (n = 1188)	Neaktyvūs gyventojai (n = 491)	Bedarbiai (n = 189)	F	d Dirban- tys vs bedar- biai	d Dirban- tys vs neaktyvūs gyventojai	d Neaktyvūs gyventojai vs bedar- biai
Optimalus funkcionavimas	5,47 (0,88)	5,11 (1,00)	4,82 (0,97)	55,09***	0,70***	0,38***	0,30***
Subjektyviai vertinama psichinė sveikata	0,95 (0,42)	1,06 (0,47)	1,21 (0,50)	32,00***	-0,55***	-0,24***	-0,30***
Depresiškumas	0,45 (0,46)	0,60 (0,56)	0,75 (0,61)	38,96***	-0,56***	-0,31***	-0,25***
Nerimas	0,42 (0,47)	0,63 (0,56)	0,60 (0,58)	35,09***	-0,34***	-0,41***	0,05
Išsekimas	0,83 (0,55)	0,95 (0,57)	0,96 (0,57)	10,76***	-0,23***	-0,22***	-0,02
Subjektyviai vertinama fizinė sveikata	3,81 (1,01)	3,24 (0,97)	3,69 (1,04)	56,52***	0,12	0,58***	-0,45***
Kartinis savęs vertinimas	3,39 (0,44)	3,29 (0,43)	3,23 (0,43)	17,69***	0,37***	0,23***	0,14
Atsparumas	5,52 (0,78)	5,23 (0,84)	5,01 (0,91)	45,08***	0,60***	0,36***	0,25***

N = 1868, ***p < 0,001

Pastaba: Standartiniai nuokrypiai pateikti skliausteliuose prie vidurkio.

Didesni psichinės sveikatos vidurkiai rodo prastesnę psichinę sveikatą.

Nustatyti statistškai reikšmingi skirtumai tarp dirbančių ir bedarbių pagal visus psichologinės gerovės kintamuosius, išskyrus subjektyviai vertinamą fizinę sveikatą. Be to, visi psichologinės gerovės kintamųjų įverčiai statistškai reikšmingai skyrėsi dirbančių ir neaktyvių gyventojų grupėse. Tuo tarpu neaktyvių gyventojų ir bedarbių grupėse nebuvo tarp skirtumų tarp nerimo, išsekimo bei kartinio savęs vertinimo įverčių.

3.2.3. Bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajos

Šiame poskyryje bus siekiama atsakyti į klausimą, kokios sąsajos egzistuoja tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir psichologinės gerovės.

Buvo atlikta koreliacinė analizė tarp visų tyrimo kintamųjų bedarbių imtyje. Apibendrinant rezultatus, galima teigti, kad didžioji dalis ryšių buvo tokie, kokių tikėtasi išnagrinėjus mokslinę literatūrą: didėjant įtampai dėl finansinės situacijos, mažėja optimalaus funkcionavimo, psichinės ir fizinės sveikatos, atsparumo lygiai, tuo tarpu depresiškumo, nerimo bei streso lygis

didėja (visos koreliacijos yra silpnos). Visos arba dalis netiesioginių M. Jahoda išskirtų darbo naudų turi statistiškai reikšmingą teigiamą ryšį su optimaliu funkcionavimu, fizine sveikata, atsparumu ir kertiniu savęs vertinimu, bet neigiamą ryšį su psichinės sveikatos komponentais (koreliacijos silpnos arba vidutinės). Kiek netikėtas rezultatas buvo tas, kad tarp kertinio savęs vertinimo ir patiriamos finansinės įtampos nepavyko nustatyti tiesinio ryšio. Su psichologinės gerovės komponentais stipriausiai tiesiniais ryšiais susijęs atsparumas ir statusas.

3.2.3.1. Netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir bedarbių psichologinės gerovės sąsajos

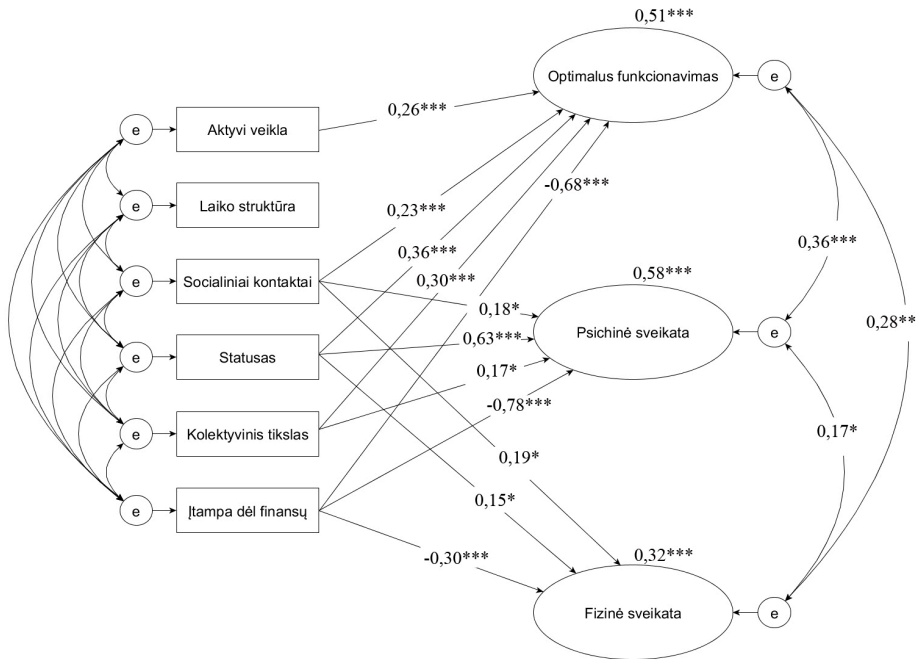
3 hipotezė teigia, kad egzistuoja ryšys tarp penkių netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansų ir bedarbių psichologinės gerovės. Šiai hipotezei patikrinti pasitelkti struktūrinių lygčių modeliavimo metodai:

1. Sudaryti tiesiniai keliai nuo penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, aktyvios veiklos, socialinių kontaktų, statuso ir kolektyvinio tikslo), įtampos dėl finansų (siekiama kontroliuoti šį kintamąjį) psichologinės gerovės kintamųjų link (optimalaus funkcionavimo, subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos bei subjektyviai suvokiamos geros fizinės sveikatos). Siekiant supaprastinti rezultatų analizę psichinės sveikatos kintamasis buvo perkoduotas taip, kad didesni psichinės sveikatos įverčiai reikštų geresnę subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą.
2. Siekiant nuodugniau išnagrinėti penkių netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansų sąsajas su psichine sveikata, sudaryti tiesiniai keliai nuo penkių netiesioginių darbo naudų (laiko struktūros, aktyvios veiklos, socialinių kontaktų, statuso ir kolektyvinio tikslo), įtampos dėl finansų (siekiama kontroliuoti šį kintamąjį) psichinės sveikatos kintamųjų link (depresiško, nerimo bei išsekimo).

Prieš sudarant SEM modelius, buvo atlikta išskirčių diagnostika, remiantis Mahalanobis atstumo d2 įverčiu. Išskirčių duomenyse nebuvo nustatyta ($p > 0,05$). Kintamųjų tarpusavio multikolinearumas tikrintas remiantis dispersijos mažėjimo daugikliu VIF (angl. *variance inflation factor*). Visų kintamųjų VIF reikšmės yra žemesnės nei 3, todėl galima teigti, jog kintamieji nėra multikolinearūs. Taigi kintamųjų multikolinearumo sąlyga buvo įvykdyta.

Pirmiausia bus analizuojamas modelis, kuriuo tikrinamos galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir bedarbių psichologinės gerovės sąsajos (žr. 1 pav.). Modelis labai gerai tiko duomenims: $\chi^2(3) = 5,923$, $p = 0,115$, $RMSEA = 0,037$, $IFI = 0,98$, $CFI = 0,97$. Statistiškai reikšmingi ryšiai pavaizduoti rodyklėmis, nereikšmingi ryšiai nėra vaizduojami, siekiant supaprastinti duomenų pateikimą.

Kaip parodyta 1 pav., keturios iš penkių netiesioginių darbo naudų – aktyvi veikla, socialiniai kontaktai, statusas, kolektyvinis tikslas – ir įtampa dėl finansų statistiškai reikšmingai prognozuoja optimalų funkcionavimą. Geresnė galimybė aktyviai veikti, gauti socialinių kontaktų, statuso bei kelti kolektyvinius tikslus bei mažesnė patiriama įtampa dėl finansų teigiamai prognozuoja aukštesnį optimalaus funkcionavimo lygį.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

1 pav. Galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir psichologinės gerovės sąsajos bedarbių imtyje (kontroliuojant įtampą dėl finansų) ($n = 189$).

Trys iš penkių netiesioginių darbo naudų – socialiniai kontaktai, statusas bei kolektyvinis tikslas, ir patiriama įtampa dėl finansų statistiškai reikšmingai prognozuoja bedarbių subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą. Geresnė galimybė patirti šių netiesioginių darbo naudų bei mažesnė patiriama įtampa dėl finansų teigiamai prognozuoja geresnę subjektyviai suvokiamą bedarbių psichinę sveikatą.

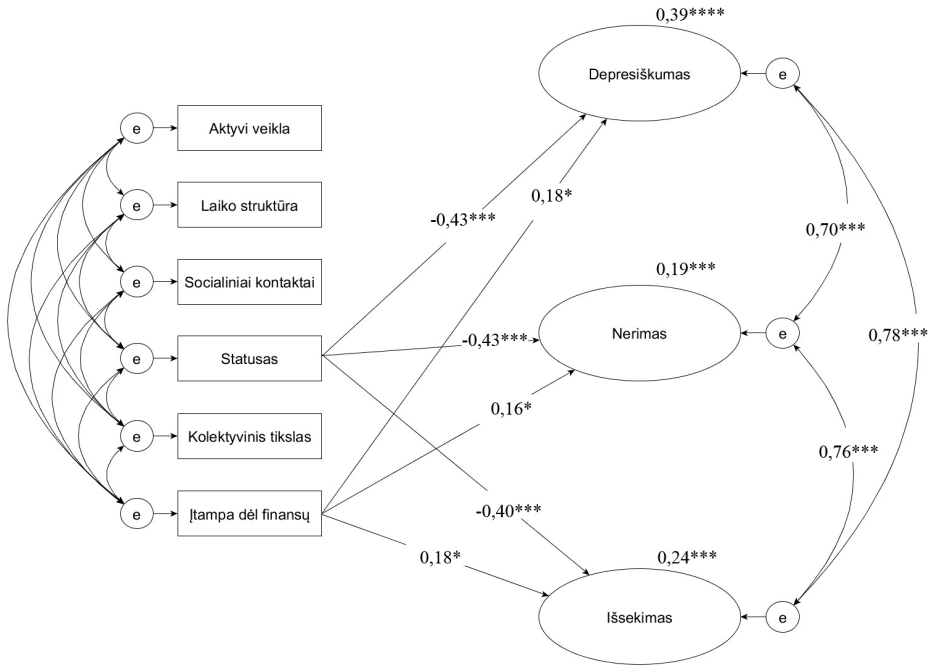
Subjektyviai suvokiamą bedarbių fizinę sveikatą teigiamai statistiškai reikšmingai prognozuoja tik geresnė galimybė gauti socialinių kontaktų, statuso ir mažesnė patiriama įtampa dėl finansų.

Įdomu pastebėti, kad viena iš netiesioginių darbo naudų – laiko struktūra – statistiškai reikšmingai neprognozuoja nei vieno iš psichologinės gerovės kintamųjų, nors lyginant modelio rezultatus su koreliacinės analizės tarp kintamųjų rezultatais, galima matyti, jog koreliacijos tarp laiko struktūros ir optimalaus funkcionavimo bei psichinės sveikatos buvo statistiškai reikšmingos. Panaši situacija stebima ir analizuojant aktyvios veiklos kintamąjį – nors jo ryšys su psichine sveikata buvo statistiškai reikšmingas ($r = -0,47, p < 0,01$), tačiau SEM modelyje šis ryšys statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo nulio. Tokią situaciją galima aiškinti tuo, jog įtraukius į modelį ir kitus kintamuosius, regresijos koeficientas modelyje tampa nereikšmingas dėl nepriklausomų kintamųjų tarpusavio koreliacijos, nors ir multikolinearumo nėra.

Kaip minėta poskyrio pradžioje, modelis taip pat buvo patikrintas nekontroliuojant įtampą dėl finansų, t.y. šis kintamasis buvo pašalintas iš analizės. Rezultatai atskleidė, kad toks

modelis blogai tinka duomenims: $\chi^2(15) = 39,18$, $p = 0,003$, RMSEA = 0,12, IFI = 0,867, CFI = 0,87, todėl jo rezultatai nebus aptariamai.

Toliau bus aptartas modelis, kuriuo tikrinamos galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir bedarbių psichinės sveikatos sąsajos (žr. 2 pav.). Modelis gerai tiko duomenims: $\chi^2(4) = 9,84$, $p = 0,06$, RMSEA = 0,06, IFI = 0,98, CFI = 0,98. Statistiškai reikšmingi ryšiai pavaizduoti juodomis rodyklėmis, nereikšmingi ryšiai nėra vaizduojami, siekiant supaprastinti duomenų pateikimą.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

2 pav. Galimybės patirti netiesioginių darbo naudų ir psichinės sveikatos kintamųjų sąsajos bedarbių imtyje (kontroliuojant įtampą dėl finansų) ($n = 189$).

Tik viena iš penkių netiesioginių darbo naudų – ir įtampa dėl finansų statistiškai reikšmingai prognozuoja bedarbių depresiškumą, nerimą ir išsekimą. Geresnė galimybė gauti statuso bei mažesnė patiriama įtampa dėl finansų neigiamai prognozuoja aukštesnį depresiškumo, nerimo ir išsekimo lygį.

Įdomu pastebėti, kad pirmame modelyje, kur psichinė sveikata buvo analizuojama kaip vienas nedalomas kintamasis (psichinės sveikatos įvertis gautas naudojant GHQ-12 metodiką), daugiau netiesioginių darbo naudų prognozavo psichinę sveikatą, nei antro modelio atveju, kai buvo analizuoti atskiri psichinės sveikatos komponentai (2 pav.).

Šis modelis taip pat buvo patikrintas nekontroliuojant įtampos dėl finansų, t.y. šis kintamasis buvo pašalintas iš analizės. Rezultatai atskleidė, kad toks modelis blogai tinka duomenims: $\chi^2(31) = 107,80$, $p = 0,001$, RMSEA = 0,10, IFI = 0,90, CFI = 0,91, todėl jo rezultatai nebus aptariamai.

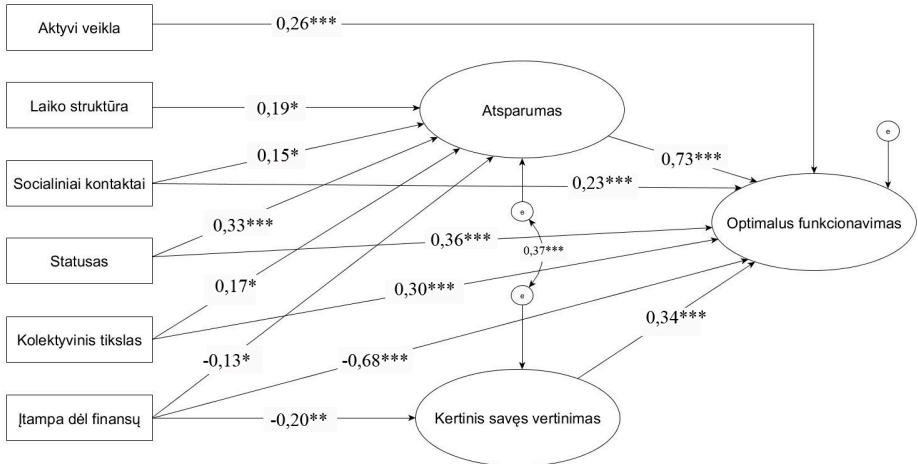
3.2.3.2. Asmenybiniai veiksniai kaip ryšio tarp netiesioginių darbo naudų bei įtampos dėl finansinės situacijos ir psichologinės gerovės mediatoriai

Siekiant nustatyti, ar asmenybiniai veiksniai gali paaiškinti sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir psichologinės gerovės, sudaryti trys mediacijos modeliai, kurių rezultatai pavaizduoti 3-5 pav. (modeliuose rodomi tik reikšmingi ryšiai).

Kiekvienam parametru standartinės paklaidos ir koreguoti pasikliautiniai intervalai buvo apskaičiuoti naudojant 2000 savirankos (angl. *bootstrap*) imčių. Taip pat apskaičiuoti standarti-
zuoti įverčiai, netiesioginiai, tiesioginiai ir bendri efektai.

Kiekvienam psichologinės gerovės kintamajam sudaryti du modeliai: pirmame modelyje buvo tikrinami du netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansų efekto priklausomam kintamajam tipai (dalinė mediacija): a) tiesioginis netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansų efektas priklausomam kintamajam; b) netiesioginis/mediacinis efektas per du asmenybinius kintamuosius – atsparumą ir kertinį savęs vertinimą. Į antrą modelį buvo įtraukti tie patys kintamieji ir ryšiai kaip pirmame modelyje, tačiau jame tiesioginis netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansų efektas priklausomam kintamajam buvo lygus nuliui (visiška mediacija). Modelyje aiškumo dėlei nėra vaizduojamos kovariacijos tarp penkių netiesioginių darbo naudų ir įtampos dėl finansų.

Pirmausia bus aptartas A modelis, kuriuo tikrinama, ar asmenybiniai veiksniai gali paaiškinti sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir *optimalaus funkcionavimo* (žr. 3 pav.).

3 pav. A mediacijos modelis, rodantis, kaip atsparumas ir kertinis savęs vertinimas medijuoja ryšį tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir optimalaus funkcionavimo. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$ ir * $p < 0,05$.

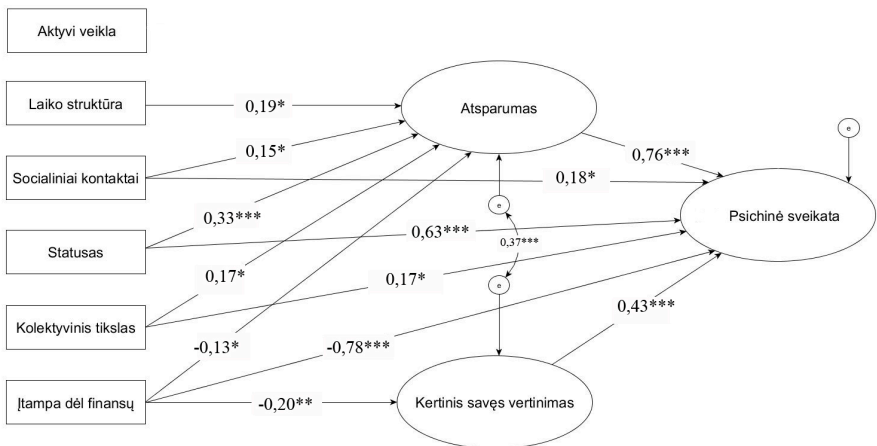
A1 modelis gerai tiko duomenimis be papildomų modifikacijų: $\chi^2(6) = 12,87$, $p = 0,22$, RMSEA = 0,05, IFI = 0,98, CFI = 0,98. Remiantis tinkamumo indeksais, A2 modelis kiek blogiau tiko duomenimis: $\chi^2(9) = 33,53$, $p < 0,001$, RMSEA = 0,07, IFI = 0,98, CFI = 0,97. Palyginus abu rezultatus gauta, kad modeliai statistiškai reikšmingai skiriasi: $\Delta\chi^2(3) = 20,66$, $p < 0,001$. Taigi dalinės mediacijos modelis geriau tiko duomenims.

Penki keliai iš nustatytų šešių buvo statistiškai reikšmingi, taigi trys iš penkių netiesioginių darbo naudų (socialiniai kontaktai, statusas ir kolektyvinis tikslas) statistiškai reikšmingai netiesiogiai prognozuoja optimalų funkcionavimą per atsparumą, o tiesioginė darbo nauda statistiškai reikšmingai netiesiogiai prognozuoja optimalų funkcionavimą per atsparumą ir kartinį savęs vertinimą ($\beta = -0,13$, $p < 0,01$, PI nuo -0,34 iki -0,012 ir $\beta = -0,22$, $p < 0,01$, PI nuo -0,34 iki -0,12). Modelis paaiškina 53% optimalaus funkcionavimo sklaidos.

Dabar bus aptartas B modelis, kuriuo tikrinama, ar asmenybiniai veiksniai gali paaiškinti sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir subjektyviai suvokiamos geros *psichinės sveikatos*.

B1 modelio, rodančio dalinę mediaciją, tinkamumas duomenims yra geras: $\chi^2(6) = 11,45$, $p = 0,19$, RMSEA = 0,05, IFI = 0,98, CFI = 0,98. B2 modelis, rodantis visišką mediaciją, kiek mažiau tiko duomenims nei pirmas modelis: $\chi^2(9) = 30,1$, $p < 0,001$, RMSEA = 0,08, IFI = 0,97, CFI = 0,97. Palyginus abu rezultatus gauta, kad modeliai statistiškai reikšmingai skiriasi: $\Delta\chi^2(3) = 18,65$, $p < 0,001$. Taigi dalinės mediacijos modelis geriau tiko duomenims.

Buvo patikrintas kiekvieno netiesioginio efekto statistinis reikšmingumas. Penki keliai iš nustatytų šešių buvo statistiškai reikšmingi, taigi trys iš penkių netiesioginių darbo naudų (socialiniai kontaktai, statusas ir kolektyvinis tikslas) statistiškai reikšmingai netiesiogiai prognozuoja gerą psichinę sveikatą per atsparumą, o tiesioginė darbo nauda statistiškai reikšmingai netiesiogiai prognozuoja gerą psichinę sveikatą per atsparumą ir kartinį savęs vertinimą ($\beta = -0,10$, PI nuo -0,17 iki -0,04 ir $\beta = -0,13$, PI nuo -0,21 iki -0,07). Modelis paaiškina 55% psichinės sveikatos sklaidos.

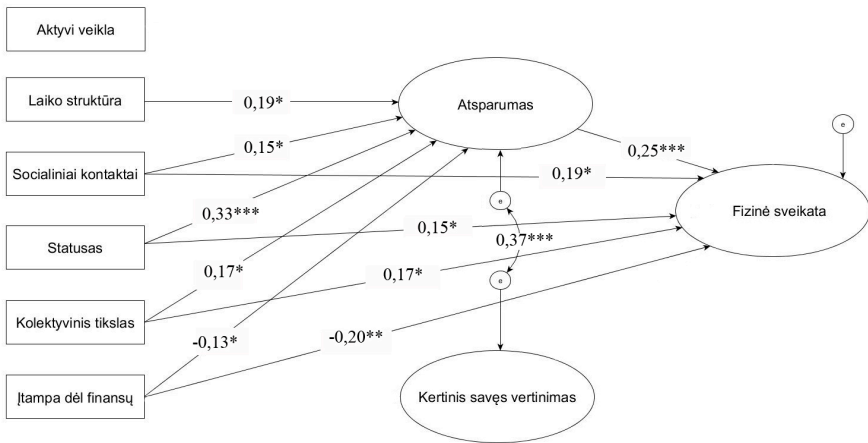

4 pav. B mediacijos modelis, rodantis, kaip atsparumas ir kartinis savęs vertinimas medijuoja ryšį tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir psichinės sveikatos. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$ ir * $p < 0,05$.

Taip pat buvo tikrintas C modelis, kuriuo tikrinama, ar asmenybiniai veiksniai gali paaiškinti sąsajas tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir subjektyviai suvokiamos geros *fizinės sveikatos*.

C1 modelio, rodančio dalinę mediaciją, tinkamumas duomenims buvo sąlyginai geras: $\chi^2(11) = 45,874$, $p = 0,06$, RMSEA = 0,08, IFI = 0,95, CFI = 0,95. C2 modelis, rodantis visišką mediaciją, netiko duomenims: $\chi^2(14) = 60,857$, $p < 0,001$, RMSEA = 0,12, IFI = 0,89, CFI = 0,87, todėl nebuvo analizuojamas.

Patikrinus kiekvieno mediacijos efekto statistinį reikšmingumą, nustatyta, kad nei vienas kelias iš nustatytų penkių nebuvo statistiškai reikšmingas. Modelis paaiškina tik 6% fizinės sveikatos sklaidos.

5 pav. C mediacijos modelis, rodantis, kaip atsparumas medijuoja ryšį tarp bedarbių galimybės patirti netiesioginių darbo naudų, įtampos dėl finansinės situacijos ir fizinės sveikatos.

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$ ir * $p < 0,05$.

4. IŠVADOS

1. Bedarbystė patiriama kaip dinamiškas, kintantis procesas, ne stabilus, vienkartinis patyrimas. Šis procesas prasideda dar iki atleidimo ir nesibaigia netekus darbo. Tyrimo dalyvių patyrimo jausmų, minčių, elgsenos pokyčiai prasideda su pirma žinia ar net nuojauta apie gresiantį atleidimą. Ilgalikių bedarbių patyrimo analizė atskleidžia, jog stiprėjantis ekonominis nepriteklus (ekonominė deprivacija) verčia riboti poreikių tenkinimą, imtis taupymo strategijų, keisti įpročius, kelia nerimą ir nusivylimą, stiprina socialinės atskirties ir beprasmybės jausmus. Bedarbystės patyrimą atskleidžia jausmai, mintys ir elgsena, pasireiškiantys šešiose erdvėse: santykių, statuso, tikslų kūrimo, laiko struktūros, aktyvumo ir psichologinės gerovės. Fenomeno aprašyme išsiskiria tokie komponentai:

- ekonominė deprivacija (išlaidų mažinimas bei būtinų poreikių ribojimas, dėl to yra jaučiamas menkavertiškumas, stresas, liūdesys, pyktis, slogi nuotaika, baimė dėl ateities, šeimos, vaikų, nusivylimas, nerimas dėl dabartinės finansinės situacijos);

- kokybiniai socialinių santykių pokyčiai ir socialinė atskirtis (atstūmimas ir ryšio su bendradarbiais praradimas, izoliacija ir vienišumas, teigiamų socialinių santykių žlugimas, prarastas ryšys su kitais, susvetimėjimas, negalėjimas įsitraukti į prasmingą laisvalaikio veiklą);
  - statuso ir identifikacijos pokyčiai (bedarbiai nebežino, su kuo galėtų identifikuotis, jaučia visuomenės nepagarbą);
  - tikslų neturėjimas ir jautimasis nereikalingu (-a) profesine prasme (beprasmybės pojūtis, atsargiai kuriami ateities planai);
  - dienos struktūros pokyčiai ir sumažėjęs aktyvumas (nuobodulys, jausmas, kad dienos eina lėtai ir neaišku, kur dingsta laikas, mėginimai „užmušti laiką“ naršant internete, skaitant knygas, laikraščius, žurnalus; sutrikęs miego ir budrumo režimas);
  - psichologinės gerovės pokyčiai (pasireiškia suprastėjusia fizine sveikata, t.y. netaisyklingais mitybos įpročiais, rūkymu bei alkoholio vartojimu, bei suprastėjusia psichine sveikata, t.y. sumažėjusia saviverte ir nepasitikėjimu savimi, sutrikimu, liūdesiu, kaltės jausmu, gėdos jausmu, pykčiu).
2. M. Jahoda deprivacijos modelis, teigiantis, kad bedarbystė sumažina ar visiškai apriboja penkis svarbius psichologinius asmens poreikius, arba kitaip tariant, netiesiogines darbo naudas (reguliarus kontaktus su kitais žmonėmis, kurie nėra šeimos nariai; tikslus; statusą/identifikaciją; aktyvią veiklą; miego ir budrumo režimą/laiko struktūrą), kurių patenkinimą užtikrina darbas, buvo patvirtintas Lietuvoje. Nustatyta, kad bedarbiai turi blogesnę galimybę patirti visų penkių netiesioginių darbo naudų, palyginti su dirbančiais asmenimis ir neaktyvių gyventojų grupe (išskyrus statuso naudą, blogesnę galimybę patirti šios naudos turi pensininkai). Taip pat bedarbiai jaučia didesnę įtampą dėl finansų nei dirbantys asmenys ir neaktyvūs gyventojai.
  3. Gerėjant subjektyviai vertinamai *fizinei sveikatai* ir didėjant *optimaliam funkcionavimui*, apklaustų Lietuvos gyventojų imtyje didėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo rodikliai ir mažėja patiriama finansinė įtampa. Didėjant patiriamų *psichinės sveikatos* sunkumų skaičiumi, *depresiskumui*, *nerimui* bei išsekimui mažėja aktyvios veiklos, laiko struktūros, socialinių kontaktų, statuso bei kolektyvinio tikslo rodikliai, bet didėja patiriama įtampa dėl finansinės situacijos.
  4. Bedarbių psichologinės gerovės komponentai skiriasi pagal lytį – bedarbės patiria didesnę išsekimą nei bedarbiai, tačiau psichologinės gerovės komponentai nesiskiria trumpalaikių ir ilgalaikių bedarbių grupėse. Psichologinės gerovės komponentai taip pat nesiskiria kombinuotose lyties ir bedarbystės trukmės grupėse. Lytis paaiškina tik apie 6% psichologinės gerovės dispersijos.
  5. Netiesioginės darbo naudos bei tiesioginė nauda teigiamai prognozuoja bedarbių psichologinę gerovę (optimalų funkcionavimą, subjektyviai suvokiamą gerą psichinę sveikatą bei subjektyviai suvokiamą gerą fizinę sveikatą):
    - 5.1. Geresnė galimybė aktyviai veikti tiesiogiai prognozuoja aukštesnę bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį.
    - 5.2. Geresnė galimybė gauti socialinių kontaktų ir statuso tiesiogiai, o geresnė galimybė struktūruoti laiką netiesiogiai prognozuoja aukštesnę bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį, geresnę subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą bei geresnę subjektyviai suvokiamą fizinę sveikatą.
    - 5.3. Geresnė galimybė kelti kolektyvinius tikslus tiesiogiai prognozuoja aukštesnę bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį bei geresnę subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą.

- 5.4. Mažesnė patiriama įtampa dėl finansų tiesiogiai prognozuoja aukštesnį bedarbių optimalaus funkcionavimo lygį, geresnę subjektyviai suvokiamą psichinę sveikatą bei geresnę subjektyviai suvokiamą fizinę sveikatą.
6. Atsparumas iš dalies paaiškina ryšį tarp socialinių kontaktų, statuso, kolektyvinio tikslo ir optimalaus funkcionavimo, bei subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos. Kertinis savęs vertinimas iš dalies paaiškina ryšį tarp įtampos dėl finansų ir optimalaus funkcionavimo, įtampos dėl finansų ir subjektyviai suvokiamos geros psichinės sveikatos.

MOKSLINĖ VEIKLA

Disertacine tema paskelbtos mokslinės publikacijos

1. **Norvilė, N.** (2012). Prisaikymas prie bedarbystės: laiko struktūros, kartinio savęs vertinimo ir įsidarbinimo lūkesčių vaidmuo. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai: IX Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijų medžiaga, 1*, p. 156-164, ISSN 2029-9958.
2. Vaštakaitė, A., **Norvilė, N.** (2012). Savęs vertinimo (CSE) ir laiko struktūros įtaka bedarbių psichologinei gerovei. Socialinių transformacijų raiška: konferencijos straipsnių leidinys: Jaunųjų tyrėjų konferencija / Mykolo Romerio universitetas. Doktorantų draugija, Akademinei vadybos ir administravimo asociacija (AVADA) [elektroninis išteklius], p. 75-88, ISBN 9789955194354.
3. **Norvilė, N.** (2012). Prasmingo gyvenimo prasmė. *Jaunųjų mokslininkų darbai = Journal of young scientists, 4(37)*, p. 188-194, ISSN 1648-8776.
4. Sondaitė, J., **Norvilė, N.** (2009). Konflikto su vadovu patyrimo egzistencinė fenomenologinė analizė. *Socialinis darbas. Mokslo darbai, 8(2)*, p. 133-141, ISSN 1648-4789.

Disertacijos tema skaityti pranešimai konferencijose

1. Vaštakaitė A., **Norvilė N.** Savęs vertinimo (CSE) ir laiko struktūros įtaka bedarbių psichologinei gerovei. "Socialinių transformacijų raiška", 2012 m. birželio 6 d. Konferencijos santraukų knyga. ISBN 978-9955-19-434-7
2. **Norvilė N.**, Bandzevičienė R. Kelių įveiks einantysis: psichologinis ekonominės recesijos poveikis. Lietuvos psichologų kongresas. Psichologija pokyčių laikotarpiu. Konferencijos medžiaga / Sud. Gabija Jarašiūnaitė. – Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. ISBN 978-9955-12-674-4.
3. **Norvilė N.** Laimė krizės metu: dirbančiųjų ir bedarbių perspektyva. Verslo psichologija: žmogaus galimybės pokyčių laikotarpiu. Mokslinės – praktinės konferencijos medžiaga. 2011 04 14 // Mykolo Romerio universitetas, Vilnius. ISBN 978-609-417-024-9 , p. 20-21.
4. **Norvilė N.**, Cesnienė I. Economic deprivation during unemployment. // Fetschenhauer, D., Pradel, J., Hoelzl, E. (Eds.) "A boat trip through economic change – Proceedings of the IAREP/SABE/ICABEEP 2010 Conference Cologne 2010", 356 pages, ISBN 978-3-89967-651-8, p. 318-319.
5. **Norvilė N.**, Čėsniienė I. Bedarbių ekonominė deprivacija: patyrimo analizė. Konferencija "Verslo psichologijos problemos": tezės, 2010 m. balandžio 16 d., Vilnius // Mykolo Romerio universitetas. ISBN 978-9955-880-63-9, p. 24-25.
6. **Norvilė N.**, Vaštakaitė A. Bedarbystės patyrimo egzistencinė – fenomenologinė analizė // Ketvirtoji pasaulio lietuvių psichologų konferencija, 2009 m. liepos 2-4 d., Vilnius. – ISBN 978-9955-422-53-2. – Vilnius, p. 139-142.

Kitos mokslinės publikacijos, parengtos doktorantūros laikotarpiu

1. Diržytė A., Sondaitė J., **Norvilė N.**, Čėsniienė I., Justickis V., Raižienė S., Mažeikienė A., Valickas A., Pilkauskaitė – Valickienė R. Verslo psichologija. Vadovėlis. Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2012. ISBN 978-9955-19-363-0.
2. Dromantienė L., Kanopienė V., Mikulionienė S., **Norvilė N.**, Žemaitaitytė I. Lietuvos suaugusiųjų dalyvavimo formaliajame švietime tyrimas. Standartinės lentelės ir pagrindiniai

tyrimo duomenys // Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Vilnius, 2009. – ISBN 978-9955-19-132-2.

3. Mackonienė R., **Norvilė N.** Burnout, job satisfaction, self-efficacy, and proactive coping among Lithuanian school psychologists // Tiltai. Socialiniai mokslai. 2012, 3 (60), p. 199-211. ISSN 1392-3137
4. Vasiliauskaitė R., **Norvilė N.** Vadovų ir darbuotojų ištraukimo į neformalią komunikaciją sąsajos su organizacijoje vykstančiais procesais. Studentų moksliniai tyrimai 2011/2012. D. 1: konferencijos pranešimų santrauka / Lietuvos mokslo taryba. Vilnius: Lietuvos mokslo taryba, 2012. ISBN 9789955786603, p. 47-49.
5. Vasiliauskaitė R., **Norvilė N.** Lyčių stereotipų suvokimas vaizdinėse reklamose. Psichologijos tyrimai: klausimai ir atsakymai. VIII Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija / [Sudarė Andrius Lošakevičius]. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011. ISBN 978-9955-634-54-6, p. 90-100.

Mokslinės stažuotės

2013 04 02 – 04 30 Mokslinė stažuotė Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, School of Business and Economics, Psychology – Organizational and Social Psychology (stažuotės vadovas – PD Dr. Karsten Paul).

Stipendijos ir kita parama

2009 m. – Lietuvos mokslo tarybos parama dėstytojų, mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinėms stažuotėms, dalyvavimui mokslinėse konferencijose užsienyje ir dėstytiui užsienio mokslinėse institucijose.

2010 m. – Lietuvos valstybinio studijų ir mokslo fondo stipendija

2011 m. – Lietuvos mokslo tarybos stipendija doktorantams už akademinis pasiekimus

2010, 2011 ir 2012 m. – MRU paskatinamosios premijos doktorantams

Kita akademinė veikla

2009 – 2013 Verslo psichologijos konferencijos organizacinio komiteto narė

Mokslinių interesų sritys

Pozityvioji psichologija, verslo psichologija, bedarbystė, žmoniškųjų išteklių vadyba, personalo atrankos metodai, reklamos psichologija.

CURRICULUM VITAE

KONTAKTINĖ INFORMACIJA

Adresas: Mykolo Romerio universiteto Socialinių technologijų fakulteto
Psichologijos institutas, Ateities g. 20, Vilnius, LT-08303

Mob. tel.: 8 672 44379

El. paštas: natalija@norvile.lt

Tinklalapis: www.norvile.lt

IŠSILAVINIMAS

2009 – 2013 Psichologijos doktorantūros studijos
Mykolo Romerio universiteto Psichologijos institutas

2006 – 2008 Psichologijos magistro laipsnis
Mykolo Romerio universiteto Psichologijos institutas

2002 – 2006 Psichologijos bakalauro laipsnis
Vilniaus pedagoginio universiteto (dabar – Lietuvos edukologi-
jos universiteto) Psichologijos didaktikos katedra

DARBO PATIRTIS

Data	Organizacija	Pareigos
2012 – iki dabar	Individuali veikla pagal pažymą	Lektorė, konsultantė
2008 – iki dabar	Mykolo Romerio universitetas	Lektorė, psichologė
2009 – 2010	UAB “Edlora”	Psichologė
2008 – 2008	UAB “Monmarkas”	Personalo vadovė
2007 – 2010	Žurnalas „Laima“	Psichologė-konsultantė
2005 – 2006	Vilniaus Vaikų linija	Supervisorė
2005 – 2006	Vilniaus Vaikų linija	Projektų koordinatore.
2004 – 2004	VUVL filialas „Vaiko raidos centras“	Vaikų priežiūros darbuotoja vaikų psichiatrijos skyrius
2004 – 2006	Vilniaus Vaikų linija	Konsultantė

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Natalija Norvilė

THE UNEMPLOYMENT EXPERIENCE
AND ITS RELATION WITH
PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Doctoral Dissertation
Social Sciences, Psychology (06 S)

Vilnius, 2014

Doctoral dissertation prepared during the period of 2009–2013 at Mykolas Romeris University

Scientific supervisors:

Prof. dr. Rita Bandzevičienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S) (2010-2013 m.)

Assoc. prof. dr. Ilona Čėsniėnė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S) (2009-2010 m.)

Scientific consultant:

Dr. Karsten Ingmar Paul (Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Germany, Social Sciences, Psychology – 06S)

Doctoral dissertation will be defended before the Psychology Research Council of Mykolas Romeris University:

Chairman of the Council:

Prof. dr. Rita Žukauskienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

Members of the Council:

Prof. habil. dr. Albinas Bagdonas (Vilnius University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

Assoc. prof. dr. Aistė Diržytė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

Prof. habil. dr. Viktoras Justickis (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

Prof. dr. Audronė Liniauskaitė (Klaipėda University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

Opponents:

Prof. habil. dr. Vytautas Gudonis (Šiauliai University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

Assoc. prof. dr. Alfredas Laurinavičius (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

Public defense of the Doctoral Dissertation will be held at the Psychology Research Council at Mykolas Romeris University on the 28th of February, 2014, at 1 PM in the Conference Hall of Mykolas Romeris University (Room II – 153) (Ateities str. 20, Vilnius).

Summary of the Doctoral Dissertation was sent out on 28th January, 2014.

Doctoral dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library (Gedimino ave. 51, Vilnius) and Mykolas Romeris University library (Ateities str. 20, Vilnius).

THE UNEMPLOYMENT EXPERIENCE AND ITS RELATION WITH PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

SUMMARY

Relevance of the study. Unemployment is a worldwide problem. Global financial crisis of 2008 has created the worst unemployment situation since the times of Great Depression. The largest increase in unemployment occurred in the USA, New Zealand, Spain, and Taiwan (Wanberg, 2012). The unemployment rate rose from 5.0% to 7.0% in the USA, from 7.6% to 10.9% in the EU, and 12.1% in the Eurozone countries since the beginning of global recession in 2008 to December, 2013 (U.S. Bureau of Labor Statistics 2013; Eurostat 2013). Lithuania corresponds to the EU average – 192.8 thousands of unemployed were registered in December 1st, 2013 in the country, and although it is one of the lowest number of registered unemployed since April 2009, it constitutes 10.5 percent of the country's working-age population (data of Lithuanian Labour Exchange in December 2013).

Relevance of unemployment research has to be related not only to the extent of the phenomenon, and its social and economic aspects, but also with important psychological consequences for individuals and their social environment. It is well known that unemployment not only worsens the financial situation of the person, but it also influences him/her psychologically. It is seen as a deviation from the norm (Cullen & Hodgetts, 2001), therefore it is linked to negative effects on physical and mental health (Carroll, 2007; Hammarström & Janlert, 2002; McKee-Ryan et al., 2005; Paul & Moser, 2009; Pharr et al., 2012), quality of life (Cole et al., 2009). Compared with the employed, the unemployed more often experience stress (Brown et al., 2006), depressiveness (Dew et al., 1992) and hypertension, more often suffer from cardiovascular diseases (Kozieł et al., 2010; Gallo et al., 2004) and are more likely to die from other diseases (Sullivan & von Wachter, 2009; Roelfs et al., 2011). It is argued that job loss increases the risk of collapse of marriage (Kawata, 2008) and suicide (Classen & Dunn, 2012). Job loss is one of the most stressful events, and one of the worst traumatic experiences in life (Hanisch, 1999).

Experience of unemployment becomes even more difficult during the times of economic hardships – the necessity to have a job increases, but employment possibility is reduced. Researches have revealed that during the economic recession, people indicate more somatic and psychological problems than during the economic upliftment. It is reasoned that these problems may be due to pessimism about the future or the financial problems facing in the unemployment situation (Novo et al., 2001).

Researches of unemployment phenomena are very rare in Lithuania, although this topic is directly relevant not only for the unemployed, but also for their family members. It is known that not only a person who lost the job experiences impact of stress caused by the unemployment – the negative influence of unemployment is spreading as a kind of social communicable disease, victims of which are family members of the unemployed (Blustein, 2006; Dooley, 2003; Ali et al., 2013). Thus, the analysis of unemployment experience and investigation of its relationships to psychological well-being is relevant objective in scientific and practical approach, as it will help to define demographic and psychological factors determining the unemployment experience or associated with it, and the mechanisms of their influence on the psychological

well-being, and the guidelines of psychological well-being of the unemployed and their families will be established with reference on them.

Novelty of the work is evidenced in several aspects. *First*, theoretical Jahoda's (1982) Deprivation model is invoked for analysis of unemployment experience. The most recent studies conducted in the USA, Australia and Western Europe (Creed & Klisch, 2005; Ervasti & Venetoklis, 2010; Janlert & Hammarström, 2009; Paul & Batinic, 2010), reveal that namely Jahoda's Deprivation model out of all theories which are used by scientists is best suited to analyzing unemployment experience. Deprivation model has not been empirically tested in post-Soviet countries so far, so it is possible that the conclusions and recommendations presented in the works of foreign authors do not apply or not completely apply for the context of Lithuania or other Eastern and Central European countries. Results of D. G. Sullivan and T. von Wachter (2009) study substantiated the importance of the context in the case of unemployment, which showed that the unemployment experience less influences a physical health of people living in countries with a better welfare state.

Most of the model-testing researches have been carried out so far in a small group of countries characterized with similar culture, history and economic situation – this significantly limits the range of context. Therefore, an accomplished investigation was based on a sample population of Lithuania in order to verify assumptions of M. Jahoda's (1981, 1982, 1997) latent Deprivation model in the country, which is culturally and economically different from the small number of countries, in which previously published studies have been conducted (Australia, UK, USA, Germany). All of these countries were a part of the “Western” capitalist world after the Second World War, and all of them achieved a high level of economic development, where the GDP (Gross Domestic Product) per capita exceeds the average of countries belonging to the international Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). So it can be said that at present little is known about the suitability of latent deprivation model in different historical, economic, and cultural contexts. Empirical evidence that has been obtained by verifying the fitness of the model cannot be applied to other countries of the world. For example, financial deprivation may be more important than the latent deprivation in economically less developed countries (such as Lithuania), where the average income level is low and the risk of poverty is high. Lithuania is a country, which has been experienced political, cultural and economic transformations, and after almost 50 years of Soviet occupation still has a relatively low level of economic development. If assumptions of M. Jahoda, especially the assumption that latent employment functions are more important for mental health than manifest employment function, will be confirmed by the Lithuanian sample, it could be a sign that Jahoda's (1981, 1982, 1997) model is also valid in other hitherto unexamined contexts.

Second, despite the fact that Jahoda's Deprivation model is often cited in scientific articles, empirical evidence is not convincing and some of the model propositions have never been verified. For example, M. Jahoda (1982) affirms that the work is the single best source of latent functions in modern society. However, people who do not work, but are out of the labour force (OLF) persons, such as housewives or retired people, are often ignored by researchers. Nevertheless, it is appropriate to include these individuals in the sample, in order to fully justify “the best source” assumption. Thus, this research strategy is in line with propositions of M. Jahoda's theory, but it is rarely used in foreign studies, which mostly analyzed either groups of unemployed or groups of employed, or both unemployed and employed, but are not included OLF-persons, while M. Jahoda (1982) stated that the latent functions of job correspond to the basic personal needs, so all people, not just the active labour market participants need these

latent functions. The work presumes that the relationships between the possibility of getting latent employment functions and psychological well-being should exist not only in the groups of labour force, but also in groups of OLF-persons (housewives, students and retired people), but the possibility to get latent employment functions should be different between the groups of unemployed and OLF-persons.

Third, this paper aims to examine a representative sample of the Lithuania's population, and reveal what are a relationships of unemployment, psychological well-being (optimal functioning and subjectively perceived good mental and physical health), and manifest and latent functions distinguished by M. Jahoda. Results of yet published studies overlap only partially. This may be a consequence of the use of convenience samples verifying Jahoda's model, although aim of the study – to define the differences among the social groups (employed, unemployed and OLF-persons) and to determine the predictors of psychological well-being – requires investigating a large sample which ideally would be representative for the population selected. This study design, i.e., a representative sample of the population of the country was used only once in scientific investigations (Paul & Batinic, 2010) and may help to increase the stability and generalization of results.

Fourth, sequential exploratory design of mixed-methods approach is used in the dissertation work (Creswell et al., 2003, p. 224). Mixed-methods study is a such “research strategy type in which quantitative and qualitative methods are used in formulating research questions, planning research methods, collecting data and analyzing procedures, and/or drawing conclusions” (Tashakkori & Teddlie, 2003, p. 711). Mixed-methods research strategy allows to combine what is commonly understood as qualitative data, i.e. “words, pictures and narratives” with quantitative, numerical data from a larger-scale study on the same issue, so the results can be generalized and used for future research (Hesse-Biber, 2010, p. 3). Sequential exploratory design means that the study will be conducted in two phases and the results of first method (qualitative) could become a basis for the second research (quantitative) (Greene et al., 1989). Since this strategy starts from a qualitative study, it is most suitable to investigate the phenomenon (Creswell, Plano Clark et al., 2003), and a quantitative research data allows to accomplish a generalization of results (Morse, 1991).

Sequential exploratory design is used very rarely in unemployment experience researches although a profit of its application is obvious. Firstly, both confirmatory and exploratory questions are examined in such studies at the same time based on both quantitative and qualitative analysis, so it allows: a) to prove that a certain variable makes the predicted influence on psychological well-being of unemployed, b) to answer research questions, how and why does the predicted effect happened. Second, use of both the qualitative and quantitative methods enables to make more accurate conclusions about the experience of unemployment, as a qualitative method helps to look deeper into the research object and the quantitative – in more detail.

The theoretical and practical significance of the work. Relationships of unemployment and psychological well-being are analyzed by scientists a number of years. The reason for this, no doubt, is that determinations of relationships between unemployment and psychological well-being are complex. There is evidence to support both direction of relationships (selection and social causation hypotheses), and also description of mediating factors that explain the relationship between these variables can be found in the literature. So it is important to clarify the mediating factors in the sample of Lithuania's unemployed.

The analysis of unemployment experience would allow for the professionals directly working with the unemployed (local labour exchange consultants, workers of recruitment agencies,

psychologists, psychotherapists, social workers and others.) to look newly into this experience of adult person and contribute to welfare of the unemployed and their families.

Scientific problem and research questions

1st research question: What is the experience of unemployment, i.e. how is unemployment experienced and perceived, what are the thoughts, feelings and behaviour of unemployed?

Foreign literature names various components of the unemployment experience, for example, psychological stagnation, or vice versa, behaviour as if inebriated, anxiety, difficulty controlling emotions, feeling that he/she is going crazy, persistent sadness, desire to become invisible, fear, rage, excitement moments and after them moments of bleak calmness, inability to concentrate, for example reading a newspaper, despair, depression, stress, hopelessness, shame, guilt, low self-esteem. Unemployment is perceived as a stigma, and the unemployed feel socially isolated.

It is important to note that most part of the qualitative researches which examined the experience of unemployment, were carried out in groups of men, so the knowledge about the unemployment experience specific for women is still lacking. The literature presumes that women survive unemployment better – they tend to experience less psychological tension, their levels of self-esteem and confidence are higher compared to men, women are more enjoying everyday activities, better cope with problems, and feel happier than men (Cooper, 2008). This result can be explained by the fact that women have the possibility to use “the alternative roles that may be presented as a substitute for the job”, at least to some degree (Paul & Moser, 2009, p. 266). Meanwhile masculine identity is associated with having a job in Western societies, so the absence of work is frightening (Paul & Moser, 2009).

2nd research question: Can Jahoda’s deprivation model be considered as valid in Lithuania?

Latent deprivation model of M. Jahoda (1981, 1982, 1997) is one of the most influential theoretical models explaining the negative effects of unemployment for a person’s psychological well-being. M. Jahoda states that the unemployed suffer deprivation of a five latent functions (time structure, social contact, status, collective purpose and activity) because only work can give those functions at the right extent and in the right regularity in contemporary society. These latent functions are necessary for optimal psychological functioning, good mental and physical health, whereas unemployment leads to the deficiency of these latent functions, which causes various symptoms of distress.

It should be noted that the results got by the authors are not unambiguous, therefore the model has got critical remarks, and some theory propositions were verified only in few studies. For example, in order to verify the proposition that the work is the single best source of latent job functions in modern society, it is appropriate to draw into sample not only the employed and the unemployed, but also OLF-persons (i.e., students, housewives/househusbands and retirees). So it is important to show that the employed individuals have higher estimates of time structure, social contacts, status, collective purpose and activity than unemployed or group of OLF-persons (housewives, students, retirees). It is important to include OLF-persons in the sample also therefore that the unemployed may have low estimates of latent functions not because that they do not work, but for the other reasons related to unemployment. There is evidence that unemployment is a stigmatized group against which society has a certain negative attitude (McFayden, 1995). This may encourage the group members’ sense of low status, i.e. specific characteristics that are not typical of OLF-persons, for example students or housewives. If this assumption is correct, and deprivation of some of the latent functions is typical of the

unemployed, in this case M. Jahoda's (1981, 1982, 1997) assumption that the latent functions are direct consequence of having a job would become questionable.

3rd research question: What relationships exist among the worse possibility of having access to the latent functions of employment, manifest employment function and psychological well-being of the unemployed?

Authors of foreign studies propose that people who have lost a job, mental and physical health is worse than the employed, i.e. unemployed are less confident in their strength and ability to work, they feel anxiety, depression, stress, have lower self-esteem and psychological well-being, they have an increased risk of heart attack and suicide. M. Jahoda maintains that these changes occur because the unemployed loose access to five latent functions of employment, so it is important to verify whether there are relationships among the access to latent functions, manifest function and psychological well-being in the samples of the unemployed and employed persons.

M. Jahoda raised the presumption that latent employment functions are more important to mental health than the manifest function, i.e. namely the loss of latent functions, but not an experience of financial deprivation, has a negative influence on the mental health of the unemployed.

Based on ideas of positive psychology in order to understand the functioning of a person, one has not only know which factors are related to experienced emotional or physical difficulties (e.g., anxiety, stress and depression, poor physical health), but also should understand which factors allow to an individual to successfully manage his/her environment, in other words, what are the protective factors in the unemployment situation. Therefore, two factors were included in the research model identified in foreign literature as having relationships with the psychological well-being of the unemployed – core self-evaluations and resilience.

Objective of the research: to describe the phenomenon of unemployment experience and reveal the relationships of unemployment experience and psychological well-being.

The object of the research – 1) the unemployment experience, i.e., experience and perception of unemployment, the entirety of thoughts, feelings and behaviour; 2) psychological well-being.

Tasks of the research:

1. To ascertain how people who lose their jobs, perceive and experience unemployment.
2. To investigate what kind of access to five latent employment functions (time structure, collective purpose, social contact, status, and activity) have unemployed persons, compared with the employed individuals and OLF-persons.
3. To determine what level of psychological well-being the unemployed have, compared with employed individuals and OLF-persons.
4. To discover what relationships exist between unemployment experience and psychological well-being.
5. To assess whether the personality factors explain the relationship among the unemployed persons' access to five latent employment functions (time structure, collective purpose, social contact, status, and activity), experienced financial strain and psychological well-being.

Defended propositions:

1. The phenomenon of unemployment experience manifests as economic deprivation, qualitative changes of social relationships, status and identification, goal setting, day structure, activity, and psychological well-being.

2. The unemployed have poorer access to five latent employment functions (time structure, collective purpose, social contact, status, and activity) and experience a greater financial strain compared with employed persons and OLF-persons.
3. Psychological well-being of unemployed is predicted by both financial strain and access to five latent employment functions (time structure, collective purpose, social contact, status, and activity) in Lithuania.
4. Resilience and the core self-evaluations mediate the relationships between experience of unemployment and psychological well-being.

2. METHODOLOGY

2.1. Methodology of Qualitative Studies

2.1.1. Methodological assumptions of qualitative study

Descriptive empirical phenomenology research is a subset of qualitative research, which focuses on the “meaning” of “experienced” study participants’ experience. After the researcher performs data “explication” (i.e. presenting a detailed explanation) meaning of the phenomenon reveals itself (von Eckartsberg, 1998b).

Validity of the study. One aspect of qualitative study’s internal validity is the question whether research investigated what was planned to investigate. The phenomenological perspective requires us to limit our understanding of the phenomenon to the experiences which are meaningfully experienced and created by study participants. Therefore, prior to the interviews with the unemployed, bracketing interview was conducted which was intended to perceive and reject the preconceived ideas and expectations of the unemployment experience phenomenon. The work presents precise quotes of the study participants along with the themes of experience distinguished by the researcher – this allows to the readers to evaluate these data transformations and evaluate the appropriateness of the analysis.

The internal validity of phenomenological research is secured by the ability to see the relationship among insights which were proposed by analysis of data, and the epistemological and explanatory frames of reference, from which arises these insights. Two theoretical perspectives were used in this work – Jahoda’s deprivation theory and the theory of positive psychology, and these frames of references has undoubtedly contributed to the interpretive insights. Also analysing the description of the unemployment experience, it is important to remember that the objectivity and subjectivity exist as a continuum in this work as opposed to the two separate poles, so in the qualitative research stage of the study the author and the participants had to co-operate actively in order to successfully respond to the research questions of how unemployment and accompanying economic deprivation are experienced.

Reliability of the study. Reliability level of qualitative studies is determined by the following criteria: confirmability, dependability, transferability, and credibility. In this study the possibility to confirm an analysis and dependability were assured with the help of experts – several independent experts with the knowledge of phenomenological investigations’ particularities, reviewed the data and the topics distinguished, and their findings were compared among each other in order to evaluate how much they overlap. Transferability of results, otherwise called replicability of results, is assured if the results of qualitative research can be applied in other circumstances, so all research conditions, interactions and processes are thoroughly described

in this work that other researchers can decide whether it can be applied in their case. Credibility of results is achieved when research methods and techniques ensure that experience of subjects will be described thoroughly and accurately. Participants were devoted as much time as they feel it is necessary, moreover after analysis of the results, we returned back to the research participants who rated how exactly constructed descriptions were consistent with their experience.

2.1.2. Participants of Qualitative Studies

The unemployed who on a voluntary basis responded to an e-mail invitation participated in the unemployment experience research (Table 1). Invitation to participate in the study was distributed using the “snowball” method.

7 unemployed people, 3 women and 4 men, participated in the study of unemployment experience. All the participants had a university education. The study participants were not familiar with each other. All study participants worked in the large foreign-owned enterprises before they were dismissed from their jobs. At the time of the research all the participants were registered in Vilnius Local Labour Exchange.

Table 1. Demographic characteristics of participants of unemployment experience study

Name	Age	Marital status	Unemployment length
Marius	35	married, no children	1 year and 2 months
Andrius	32	married, two children	5 months
Ramūnas	41	divorced, lives with a partner, two children from previous marriage live with ex-wife	8 months
Robertas	36	married, one child	6 months
Laura	30	lives with a partner, no children	5 months
Miglė	32	married, one child	1 year
Sonata	38	married, three children (one lives separately)	8 months

Long-term unemployed (unemployment experience – one year or longer) (Table 2) who voluntarily responded to an e-mail invitation participated in the research of unemployed economic deprivation. Invitation to participate in the investigation was distributed using the “snowball” method. 5 long-term unemployed people, 2 women and 3 men, responded to an invitation to participate in the research. All the participants had a university education. The study participants were not familiar. At the time of the research all participants were registered in Vilnius Local Labour Exchange.

Table 2. Demographic characteristics of participants of the economic deprivation of unemployed study

Name	Age	Marital status	Unemployment length
Andrius	36	married, no children	2 years and 3 months
Dovydas	34	married, two children	1 year and 3 months
Kostas	30	married, no children	1 year and 1 month
Simona	41	married, one child	1 year and 6 months
Sonata	38	married, three children (one lives separately)	1 year and 9 months

2.1.3. Variables in Qualitative Studies and their Assessment

Both researches used a qualitative study applying descriptive empirical phenomenology of A. Giorgi (Giorgi, 1985; Giorgi, 1994; Giorgi & Giorgi, 2003).

First phenomenon to be studied: unemployment experience of people who lost their jobs during the crisis. Unemployment experience in this work is understood as the experience and perception of unemployment, entirety of thoughts, feelings and behaviour characteristic to the unemployed.

Second phenomenon to be studied: economic deprivation experience of the unemployed. Economic deprivation in this work is understood as economic shortage, the inability to secure sufficient income for survival and meeting basic needs.

2.1.4. The Procedure of the Qualitative Studies

The first research was conducted in the spring of 2009, the second – in spring 2010. Phenomenological interview consisted of the following parts: a) *bracketing*, which aims to understand and reject the preconceived ideas and expectations about the phenomenon to be studied; b) *choice of the subjects* – the participants of unemployment experience research had to have the experience of unemployment, and participants of economic deprivation experience investigation – long-term unemployment experience; research participants must have developed self-reflection, and they had to agree to participate in the research; c) *in-depth semi-structured interviews* were carried out in participants' homes. The interview of the unemployment experience began with a question: "You said that you recently were dismissed from work. Could you tell about this dismissal?". The interview of economic deprivation experience started with a question: "You said that you have been experiencing some financial difficulties after dismissal. Could you tell about these difficulties?". A total of 12 interviews were conducted.

2.1.5. The Data Analysis of Qualitative Studies

A. P. Giorgi's (2009) method of data analysis is based on the descriptive phenomenological philosophy of Husserl, i.e. alternative epistemology suitable for use in the social sciences. The psychological perspective is a first-person psychological perspective requiring to keep an emphatic position of both the researcher and the readers.

5 steps of each interview data analysis procedure was used in this research:

1. Each interview was transcribed. On the average, preparation of one transcript took 7 hours.
2. Each transcript was read and corrected, listening to record and paying attention to non-verbal expression, aspects of intonation. Transcripts were rewritten in the third person.
3. Each transcript was divided into meaningful units, and the meaningful units were grouped into themes.
4. The themes were transformed into psychological language. Transforming into the psychological language proceeded as the investigator was trying to understand the analysable experience, i.e. lived experiences, selecting that variant of the experience meaning which seemed to be the most appropriate. Transformed text was rewritten as consistent/successive, solid text. During rewriting generalizations were made, i.e. meaningful units with the same meaning were connected.

5. General definition of the phenomenon was constituted, i.e. aspects of experience were distinguished, according to which consistent text was restructured. It is important to note that aspects should reflect all phenomena named by the research participants which are relevant to the investigation. The definitions of the phenomenon were formed by linking what was most important in each definition, although the separate parts of the phenomenon were not specific to all texts. Named phenomena were connected to a general definition of our research phenomenon – the unemployment experience.

2.2. Quantitative Study Methodology

2.2.1. The Participants of Quantitative Study

The research involved 1,900 people living in different localities of Lithuania: big cities, cities, towns and villages. Final analysis included data of **1868** respondents after quality evaluation of the questionnaires filling (partly completed questionnaires were rejected). There were 1085 full-time workers (58.1 percent), 103 working half-time or less (5.5 percent), 67 students or pupils (3.6 percent), 62 housewives (3.3 percent), 362 retirees (19.4 percent), and 189 unemployed registered with the Labour Exchange (10.1 per cent).

Distribution of participants by *gender*: investigation included 810 men (43.4 percent), 1042 women (55.8 percent), and 16 persons did not indicate their gender (0.9 percent). The mean age of participants was 42.68 years, the standard deviation – 17.71 years.

Distribution of study participants by gender, age, marital status, employment and activity, residence corresponded to the results of the National Population and Housing Census 2011 of the Republic of Lithuania (results of persons older than 18 years were examined).

2.2.2 Variables in quantitative study and their assessment

Latent employment functions had been assessed using The Access to Categories of Experience questionnaire (ACE) (Evans, 1986). The questionnaire consisted of five subscales corresponding to five latent employment functions. Higher scores indicated greater possibility to get latent employment functions.

Manifest employment function was assessed using Financial Strain scale. Higher scores indicated greater financial strain.

Components of psychological well-being:

- a) *The optimal functioning*. Flourishing Scale developed by E. Diener et al. (2009) was used to measure optimal functioning. Higher scores indicated a better psychological well-being.
- b) *Mental health*. The two scales – 1) short version of General Health Questionnaire (GHQ-12) and 2) short version of Depression Anxiety Stress Scale (DASS-21) – were used for assessment of mental health.
  - 1) The short version of *General Health Questionnaire* (GHQ-12, Goldberg & Williams, 1988) is a questionnaire assessing the general quality of life. Propositions asking whether the respondent has recently experienced any symptom are presented in the scale. Increase in the GHQ scores shows increase in subjective difficulties, i.e. that the mental condition is deteriorating.
  - 2) The short version (DASS-21) of DASS (DASS: Depression Anxiety Stress Scale, Lovibond & Lovibond, 1995) had been used for the evaluation of *depression, anxiety and exhaustion*. The questionnaire consisted of three scales (depression, anxiety and exhaus-

tion). Higher scores indicated more pronounced symptoms of depression, anxiety and exhaustion.

c) *subjectively evaluated physical health and its changes* were assessed based on statements about the general state of health, weight, physical activity, healthy eating habits, tobacco use, alcohol consumption proposed by the professor E. Greenglass in private discussion. After the pilot study the questionnaire included questions evaluating subjectively perceived physical health changes within 6 months.

Personality variables:

a) *Core self-evaluations*. The Core Self-Evaluations Scale (CSES: Core Self-Evaluations Scale, Judge et al., 2003) was used in the investigation. Higher scores indicated a higher level of self-evaluation (CSE) (Judge et al., 2003).

b) *Resilience* was assessed using The 14-Item Resilience Scale (RS-14), developed by G. M. Wagnild (2009). Higher scores indicated a higher level of resilience (Wagnild, 2009).

Table 3 presents the characteristics of psychometric questionnaires used.

Table 3. Psychometric characteristics of questionnaires used in the study

Scale	Subscale	Number of statements	Cronbach's alpha	CFA results
Manifest and latent functions				
The Access to Categories of Experience (ACE) scale (Evans, 1986).		15	0.84	5 factors: $\chi^2(65) = 480.534^{***}$, IFI = .93, CFI = .93, RMSEA = .06.
	activity	3	0.73	
	time structure	3	0.56	
	social contact	3	0.75	
	status	3	0.66	
	collective purpose	3	0.60	
Financial Strain scale		4	0.85	1 factor: $\chi^2(5) = 928.843^{***}$, IFI = .95, CFI = .95, RMSEA = .04.
Components of psychological well-being				
Flourishing Scale		8	0.87	1 factor: $\chi^2(20) = 460.848^{***}$, IFI = .93, CFI = .93, RMSEA = .05.
General Health Questionnaire (GHQ-12) short version		12	0.88	1 factor: $\chi^2(435) = 995.019^{***}$, IFI = .94, CFI = .95, RMSEA = .05.
DASS-21: Depression Anxiety Stress Scale, short version		21		3 factors: $\chi^2(19) = 209.1^{***}$, IFI = .89, CFI = .89, RMSEA = .07.
	depression	7	0.86	
	anxiety	7	0.82	
	exhaustion	7	0.81	
Subjectively evaluated physical health and its changes over 6 months		12	0.83 / 0.81	Not calculated
Personality variables				
CSES: Core Self-Evaluations Scale		12	0.85	1 factor: $\chi^2(54) = 365.78^{***}$, IFI = .97, CFI = .97, RMSEA = .06.
The 14-Item Resilience Scale, RS-14		14	0.90	1 factor: $\chi^2(39) = 278.781^{***}$, IFI = .90, CFI = .90, RMSEA = .07.

Sociodemographic data. Respondents were asked to indicate their gender, age, marital status, education, a number of persons forming a household, place of residence, employment status, unemployment duration (for the unemployed only), to assess satisfaction with employment status and to answer two questions about the financial situation: “How has changed your financial situation over the past year?” and “In your opinion, how will change your financial situation during the coming year? “.

2.2.3. The Quantitative Study Procedure

The cognitive interview

Cognitive interviews were conducted with the respondents of different age, education and work status in order to determine whether the questionnaire was appropriate to use. Formulations of some questions and answers were changed after the cognitive interviews.

The procedure of the pilot study

The pilot study was being conducted from 7th of December to 30th of December, 2012 in Vilnius. Sample of the pilot study was convenience, quota-sampling (it was constituted on the data provided by Lithuanian Statistics Department in November, 2012). Part of the subjects (n = 52) filled out the paper questionnaires, and the other (n = 79) filled out the questionnaire version received by e-mail. 131 residents of Vilnius city participated in the pilot study. 75 full-time workers (57.3 percent), 8 working half-time or less (6.1 percent), 4 students or pupils (3.1 percent), 4 housewives (3.1 percent), 26 retirees (19.9 percent.), and 14 unemployed people registered in Vilnius Local Labour exchange (10.7 percent) were out of these.

The pilot study allowed to correct some formulations of the propositions, design of the questionnaire layout was improved, the average duration of filling the questionnaire was evaluated and what questions arise to the subjects.

The procedure of main study

The main study was carried out from 8th of February until 11th of March, 2013 throughout Lithuania. Investigation used a multi-level quota-sampling (Quatember, 1996). The aim was to interview respondents who were representative of the population according to pre-set parameters – age, gender, working status, geographic location and size of town/village. Statistical data needed to create the quota sample was obtained from the Statistics Department of Lithuania and the Lithuanian Labour Exchange (calculating quotas of unemployed) in January, 2013. Quotas were calculated separately for each locality.

Guidelines for such type of investigation given by the manager of the market and public opinion research company were followed in planning and carrying out the survey.

Two steps were taken for collecting a representative sample. First, Lithuanian regions and towns/villages corresponded to determined geographic location and size were chosen. About 100 locations were obtained in this way – four big cities, cities, towns, and villages of various districts of Lithuania.

Second, the interviewers, who lived in that or adjacent areas had received information about the other three criteria of the respondents (gender, age, working status). Interviewers according to instructions they got beforehand had to find and interview randomly assigned research participants (corresponding to the quotas of that locality). More than 2000 subjects altogether were tried to contact but more than 100 potential participants refused to participate in the survey.

There were 70 interviewers in total who carried out between 15 and 35 individual interviews (average duration of interviews was 35 minutes). Interviewers were MRU third-year students of

Psychology. Students during the “Observation skills and Interviewing Training” courses were trained to carry out such observation and interview with respondents of different age or gender.

2.2.4. Methods of Statistical Analysis

The SPSS 17 statistical package was used to analyse research data. The chosen level of significance was .05. Data met normal distribution condition, the parametric Student’s t-test was used in order to determine the significance of the differences between scales estimates for two independent samples and analysis of variance (ANOVA) using the Scheffe’s test was used for more than two samples. The multivariate analysis of variance (MANOVA) was used to determine relationships of two independent variables. Effect size was calculated using the Cohen’s d. The Pearson correlation coefficient was used to determine the correlations.

Structural equation models were tested using the AMOS 18 programme. Confirmatory factor analysis was conducted and mediation models among manifest and latent employment functions and psychological well-being variables were verified. Multiple mediators’ model was verified on the basis of S. Macho and T. Ledermann (2011) article, which examined how to calculate the separate confidence intervals for indirect effects.

The maximum likelihood (ML) method was used for estimating all the models’ parameters. The following criteria: the chi-square test, the comparative fit index (CFI), incremental fit index (IFI), the root mean square of approximation (RMSEA) were used in assessing the fit of a structural equations to data. Non-significant value of chi-square test shows good fitness, but it is important to remember that chi-square test is influenced by sample size. Selected values of goodness-of-fit indexes, indicating that the model fits the data well, are: CFI is close to .95, IFI is over .90, RMSEA is close to .06. Selected values of goodness-of-fit estimates indicating that the model fits the data sufficiently, are as follows: CFI is above .90, IFI is above .90, RMSEA is below .08 (Kline, 2005).

3. RESULTS

3.1. Results of Qualitative Research

General definition of the phenomenon of unemployment experience was composed, which discriminates three structural parts: feelings, thoughts and behavior.

Feelings during unemployment: mild disappointment with situation of saving, anxiety for the current financial situation and fear of the future, family, children are experienced in the initial phase of unemployment. If unemployment and economic deprivation is lasting and the need to limit the important needs emerges because of that the unemployed feel high level of stress, sadness, anger (external and internal), are depressed, confused, their self-esteem diminishes. After losing a job people experience isolation and loneliness, they feel outcast and lost touch with co-workers, a relationship with others is also weakened, they experience alienation. Unemployed feel unnecessary professionally. Diffidence is increasing, sadness, guilt, shame are felt also. The unemployed people often feel bored and tired. However, the experience of unemployment has also positive aspects: relief is felt at the beginning of the unemployment as the difficult situation at work is finally resolved.

Thoughts during unemployment: luxury goods and entertainment are seen as unnecessary, it is believed that there is no need to take care of health, visit doctor, insure against dis-

eases. People who lose their jobs do not know with whom they can identify, they think, that they lost their status in society. Life seems having no sense, there are no life goals, and future plans are created with great caution. The unemployed feel contempt from the society, although they believe that they do not deserve it.

Behaviour during unemployment: economic deprivation usually is displayed by reducing expenses for luxury goods and entertainment in the initial phase of unemployment. When unemployment is prolonged and the available financial resources are depleted unemployed begin to limit even their living necessities. Economic deprivation and unemployment in general sense affects everyday social relations, which are becoming increasingly strained. Staying unemployed disrupts positive social relationships, does not allow to fully engage in meaningful leisure activities. While some unemployed people pay more attention to family, themselves, and social contacts. The activity level decreases significantly, days pass slowly for people who lost their job, but it is noted that sometimes the time just disappears. Often attempt is made to “kill the time” surfing the Internet, reading books, newspapers and magazines. Nutrition, smoking and drinking habits are changing during the unemployment – it is more often purchased “unhealthy” foods, because it is cheaper, some unemployed start to smoke and consume alcohol more, but others just reduce consumption of cigarette and alcohol for the lack of funds. Diffidence is manifest in job search situations and everyday activities.

The analysis of unemployment experience – thoughts, feelings and behavior of the unemployed – reveals that job loss not only deprive unemployed people of financial resources (manifest function of a job), but also blocks access to important psychological and social needs, which can be linked with psychological well-being of a person (optimal functioning, good mental and physical health). The phenomenon of unemployment experience is manifested as qualitative changes in social relations, status and identification, goal setting, daily structure, activity; negative feelings of guilt, shame, anger and inferiority, boredom, stress, and fatigue. The unemployment experience displays as changes in six spaces – relationships, status, goal setting, time structure, activity and psychological well-being. These consequences of a job loss match latent employment functions, analyzed in M. Jahoda's (1982) latent deprivation model.

Another important result of the qualitative studies is emerged trend that unemployment experience is a dynamic, changeable process rather than a unitary event or situation. This process begins before redundancy and does not end after losing a job. Changes in feeling, thoughts and actions of unemployed start with the very first news or even a suspicion about redundancy. It can be noted that the long-term unemployment experience is characterized by marching economic deprivation, which forces unemployed persons to restrain needs satisfaction, start saving more, change their habits, intensifies feelings of social disjuncture and vacuity.

3.2. Main results of the quantitative research

3.2.1. Manifest and latent employment functions in groups of different working status

Analysis of variance (ANOVA) was conducted in order to verify the first hypothesis and to identify the differences of manifest and latent employment functions in groups of different working status.

As expected, significant differences between the employed and the unemployed for all Jahoda's model constituent variables were found. In addition, almost all estimates of model's variables (excluding manifest employment function and social contact) significantly differed in groups of working and OLF-persons, and groups of unemployed and OLF-persons (see Table 4).

Table 4. Manifest and latent functions of employment in different employment status groups.

	Employed (n = 1188)	OLF-per- sons (n = 491)	Unemplo- yed (n = 189)	F	d Employed vs unem- ployed	d Employed vs OLF- persons	d OLF-per- sons vs un- employed
Activity	5.60 (.94)	4.66 (1.37)	4.11 (1.26)	228.66***	1.53***	.80***	.42***
Time struc- ture	5.37 (.98)	4.97 (1.03)	4.48 (1.09)	77.23***	.86***	.39***	.47***
Social contact	5.36 (1.03)	4.37 (1.33)	4.47 (1.20)	153.76***	.79***	.83***	-.07
Status	5.11 (1.01)	4.88 (1.14)	4.38 (1.19)	39.96***	.66***	.21***	.43***
Collective purpose	4.99 (1.18)	4.27 (1.37)	3.96 (1.28)	95.95***	.84***	.57***	.24***
Financial strain	2.49 (.82)	2.61 (.93)	3.08 (.90)	38.51***	-.68***	-.13	-.52***

N = 1868, ***p < .001

Note: Standard deviations are provided in brackets near the mean.

3.2.2. Psychological well-being, core self-evaluations and resilience in groups of different working status

Analysis of variance (ANOVA) was conducted in order to verify second research hypothesis, and to identify the differences of psychological well-being (optimal functioning, good physical and mental health), core self-evaluations and resilience in groups of different working status. The results are presented in Table 5.

Table 5. Psychological well-being (optimal functioning, good physical and mental health), core self-evaluations, and resilience in groups of different employment status.

	Employed (n = 1188)	OLF-per- sons (n = 491)	Unemplo- yed (n = 189)	F	d Employed vs unem- ployed	d Employed vs OLF- persons	d OLF-per- sons vs un- employed
Optimal functioning	5.47 (.88)	5.11 (1.00)	4.82 (.97)	55.09***	.70***	.38***	.30***
Mental health	.95 (.42)	1.06 (.47)	1.21 (.50)	32.00***	-.55***	-.24***	-.30***
Depression	.45 (.46)	.60 (.56)	.75 (.61)	38.96***	-.56***	-.31***	-.25***
Anxiety	.42 (.47)	.63 (.56)	.60 (.58)	35.09***	-.34***	-.41***	.05
Exhaustion	.83 (.55)	.95 (.57)	.96 (.57)	10.76***	-.23***	-.22***	-.02
Physical health	3.81 (1.01)	3.24 (.97)	3.69 (1.04)	56.52***	.12	.58***	-.45***
Core self-eva- luations	3.39 (.44)	3.29 (.43)	3.23 (.43)	17.69***	.37***	.23***	.14
Resilience	5.52 (.78)	5.23 (.84)	5.01 (.91)	45.08***	.60***	.36***	.25***

N = 1868, ***p < .001

Note: Standard deviations are provided in brackets near the mean.

Higher mean of mental health shows worse mental health.

Significant differences between the employed and the unemployed under all variables of the psychological well-being except for subjectively assessed physical health were found. In addition, all the estimates of variables of psychological well-being were significantly different in the groups of working and OLF-persons. Meanwhile, no differences were found in the estimates of anxiety, exhaustion, and core self-evaluations in groups of OLF-persons and the unemployed.

3.2.3. Relations of unemployment experience and psychological well-being

This subsection will seek to answer the question, what kind of relationships exist among the possibility of unemployed to have access to the latent employment functions, financial strain and psychological well-being.

Correlation analysis among all variables in the sample of the unemployed was performed. Summarizing the results, it can be said that many of the relationships were such as were expected after examination of the scientific literature: levels of optimal functioning, mental and physical health, and resilience are decreasing, while financial strain is increasing, whereas level of depression, anxiety and exhaustion rises (all correlations are weak). All or part of the M. Jahoda's latent job functions have a significant positive relationship with the optimal functioning, physical health, resilience and the core self-evaluations, but a negative relationship with the components of mental health (correlations are weak or moderate). Rather unexpected result was that the direct relationship could not be determined between the core self-evaluations and experienced financial strain. Resilience and status have the strongest linear relationship with components of the psychological well-being.

3.2.3.1. Relationships of access to latent employment functions, financial strain and psychological well-being

3rd hypothesis states that there are relationships among access to five latent employment functions, financial strain and psychological well-being of the unemployed. Methods of structural equation modeling were used to verify this hypothesis:

1. Linear paths from five latent employment functions (time structure, activity, social contact, status and collective purpose), financial strain (in order to control this variable) towards variables of psychological well-being (optimal functioning, subjectively perceived good mental health and subjectively perceived good physical health) were created. In order to simplify the analysis of results the mental health variable was recoded in such a way that higher estimates of mental health mean better subjectively perceived mental health.
2. In order to more closely analyse effects of five latent employment functions and financial strain on mental health, linear paths of five latent employment functions (time structure, activity, social contact, status and collective purpose), financial strain (in order to control this variable) towards variables of mental health (depression, anxiety and exhaustion) were created.

Diagnostics of outliers was performed based on the estimate of Mahalanobis distance D^2 before the composition of SEM (Structural Equation Models) models. Outliers were not found in the data ($p > .05$). Multicollinearity among the variables was tested using the multiplier of variance reduction VIF (*variance inflation factor*). VIF values of all variables are lower than 3, suggesting that the variables are not multicollinear. So condition of variables multicollinearity has been met.

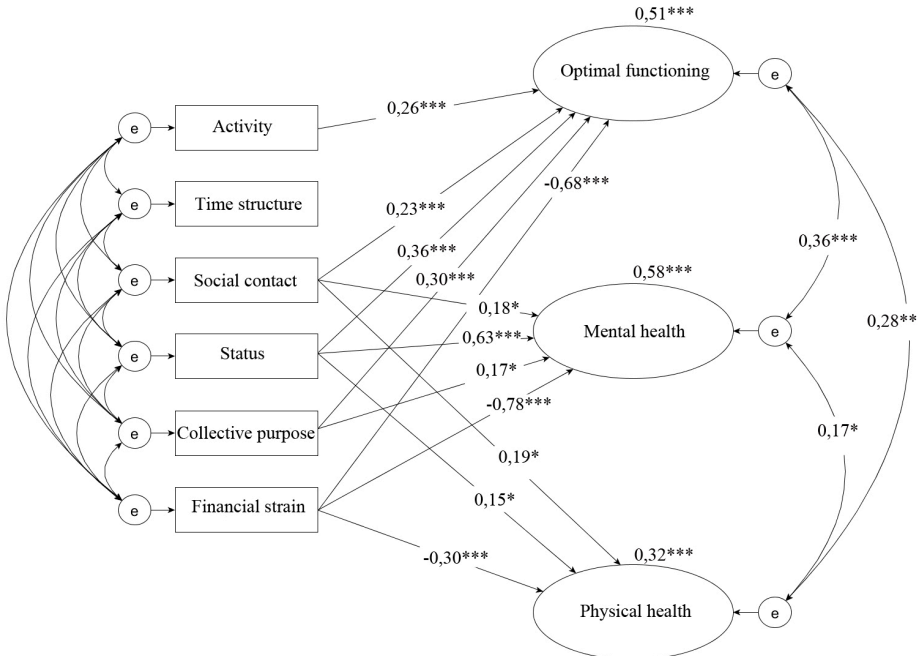
Model of effects of access to latent employment functions on psychological well-being will be analysed first (see Figure 1). The model fitted to the data very well: $\chi^2(3) = 5.923, p = .115$, RMSEA = .037, IFI = .98, CFI = .97. Significant relationships are shown by arrows; non-significant relations are not displayed in order to simplify data presentation.

As shown in Figure 1, four out of the five latent employment functions – activity, social contact, status, collective purpose – and the financial strain have a statistically significant impact on the optimal functioning. Better access to activity, social contacts, status and collective purpose, and experienced lower financial strain positively predicts a higher level of optimal functioning.

Three out of the five latent functions – social contact, status and collective purpose, and experienced financial strain have significant effect on subjectively perceived mental health of unemployed. Better access to these latent functions and experienced lower financial strain positively predicts better subjectively perceived mental health of the unemployed.

Better access to social contact, status, and lower financial strain only positively significantly predicts subjectively perceived physical health of the unemployed.

It is interesting to remark that one of the latent job functions – time structure – does not significantly predict any of the psychological well-being variables, while comparing the model's results with the results of correlation analysis of among the variables it can be seen that the correlations between the time structure and optimal functioning, and mental health were significant. A similar situation was observed in the analysis of activity variable – although its relationship to mental health was significant ($r = -.47, p < .01$), but this relationship did not differ significantly from zero in the SEM model.

Figure 1. Access to latent functions and financial strain effects on psychological well-being indicators in the sample of unemployed (financial strain controlled) (n = 189).

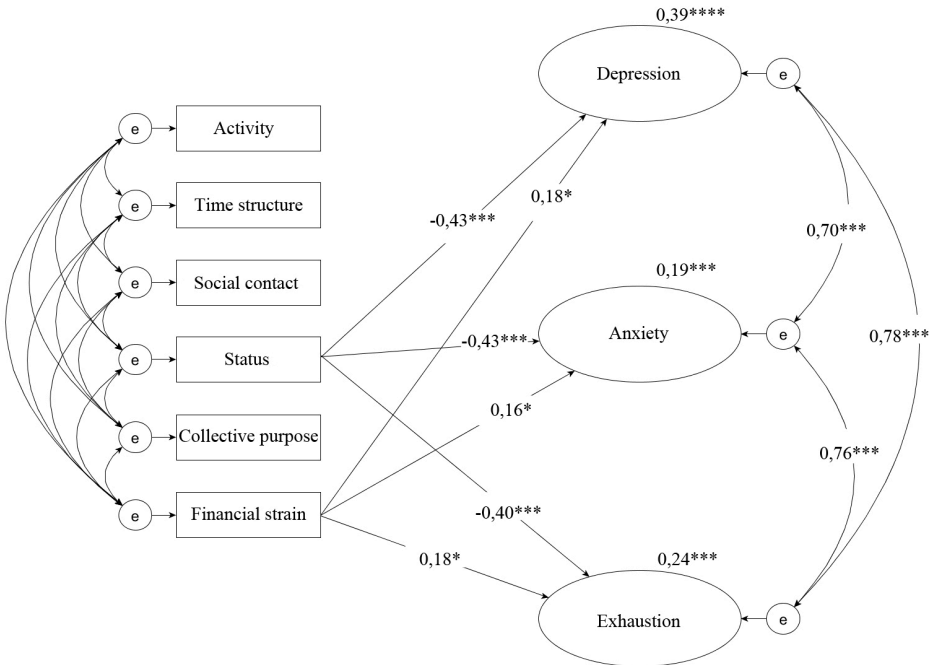
* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

As mentioned in the beginning of the subsection, the model was also tested without controlling for financial strain, i.e. this variable was removed from the analysis. The results showed that such model fits to the data poorly: $\chi^2(15) = 39.18$, $p = .003$, $RMSEA = .12$, $IFI = .87$, $CFI = .87$, so its results will not be discussed.

Model of effects of access to latent employment functions on mental health of the unemployed will be discussed hereinafter (see Figure 2). Model fitted to the data well: $\chi^2(4) = 9.84$, $p = .06$, $RMSEA = .06$, $IFI = .98$, $CFI = .98$. Significant relationships are shown in black arrows; non-significant links are not represented in order to simplify data presentation.

As is shown in Figure 2, only one of the five latent employment functions – status – and the financial strain have a significant effect on depression, anxiety and exhaustion of unemployed. Better possibility to get the status and lower experienced financial strain positively predicts a higher level of optimal functioning.

It is interesting to note that in the first model, where mental health was analyzed as one indivisible variable (estimate of mental health was obtained using the GHQ-12 scale), more of latent functions predicted mental health compared to the second model, where separate mental health components were analyzed (Fig. 2).

Figure 2. Access to latent functions and financial strain effects on mental health indicators in the sample of unemployed (financial strain controlled) (n = 189).

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

This model was also tested without controlling for financial strain, i.e. this variable was removed from the analysis. The results showed that this model poorly fitted to the data: $\chi^2(31) = 107.80$, $p = .001$, RMSEA = .10, IFI = .90, CFI = .91, so its results will not be discussed.

3.2.3.2. Personality factors as mediators of the relationship among the access to latent employment functions, financial strain and psychological well-being of unemployed

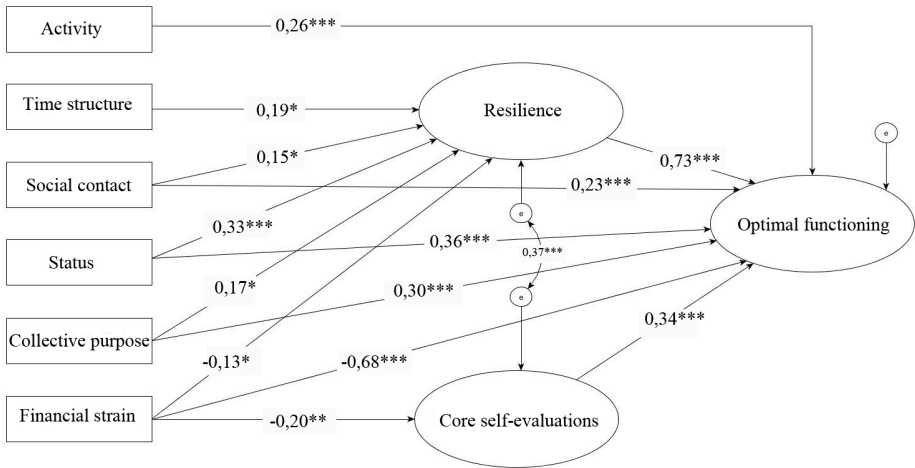
In order to determine if personality factors can explain the relationships among the access to latent functions, financial strain and psychological well-being in the sample of unemployed, three mediation models were developed. Their results are shown in Figure 3-5 (only significant relationships are demonstrated in the models).

Standard errors and adjusted confidence intervals for each parameter were calculated using 2000 bootstrap samples. Standardized estimates, indirect, direct and total effects were also calculated.

Two models were developed for each variable of psychological well-being: two types of effect of access to latent employment functions and the financial strain on dependent variable were tested in the first model (partial mediation): a) direct effect of access to latent employment functions and the financial strain on dependent variable, b) indirect/mediational effect via two personality variables – resilience and core self-evaluations. The second model included the same variables and relationships as the first model, but the direct effect of access to latent employment functions and the financial strain on dependent variable was equal to zero (full mediation). For the sake of clarity covariance among the five latent employment functions and the financial strain is not represented in the model.

The first to be discussed is model A, which verifies if personality factors can explain the relationships among the access to latent functions, financial strain and ***optimal functioning*** (see Figure 3).

Model A1 fitted to data well without additional modifications: $\chi^2(6) = 12.87$, $p = .22$, RMSEA = .05, IFI = .98, CFI = .98. Based on the goodness-of-fit indexes, model A2 fitted to the data worse: $\chi^2(9) = 33.53$, $p < .001$, RMSEA = .07, IFI = .98, CFI = .97. After comparing two models the significant difference was found: $\Delta\chi^2(3) = 20.66$, $p < .001$. Therefore partial mediation model better fits the data.

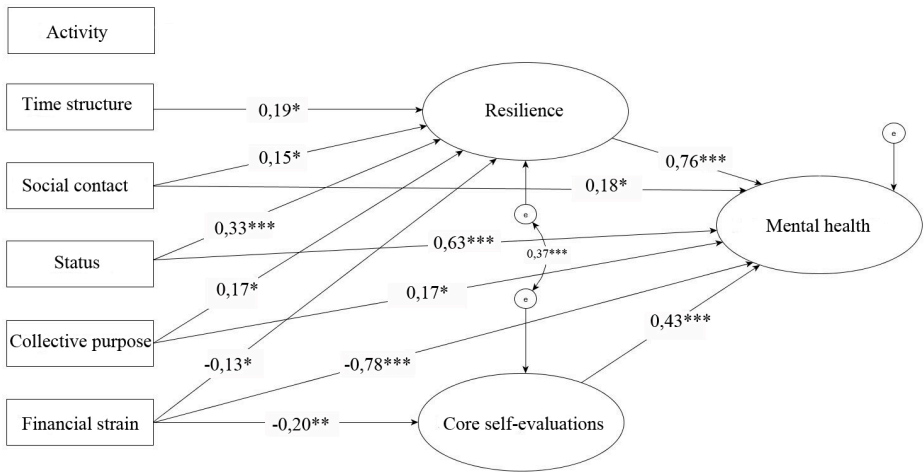

Figure 3. Mediation model A, which shows how resilience and core self-evaluations mediate the relationships among the access to latent functions, financial strain and optimal functioning.
 *** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$.

Five paths out of established six were significant, so the three out of the five latent employment functions (social contact, status, collective purpose) have a significant indirect effect on the optimal functioning through the resilience, and the manifest employment function has a significant indirect effect on of good mental health through resilience and core self-evaluations ($\beta = -.13$, $p < .01$, CI from $-.34$ to $-.012$ and $\beta = -.22$, $p < .01$, CI from $-.34$ to $-.12$). The model explains 53% of the dispersion of optimal functioning.

Model B will be discussed now, which verifies if personality factors can explain the relationships among the access to latent functions, financial strain and subjectively perceived good **mental health** (see Figure 4).

The fitness of model B1, indicating partial mediation, to the data is good: $\chi^2(6) = 11.45$, $p = 0.19$, RMSEA = 0.05, IFI = 0.98, CFI = 0.98. B2 model, indicating full mediation, slightly less fitted to data than the first model: $\chi^2(9) = 30.1$, $p < .001$, RMSEA = .08, IFI = .97, CFI = .97. After comparing two models the significant difference was found: $\Delta\chi^2(3) = 18.65$, $p < .001$. Therefore partial mediation model better fits the data.

Figure 4. Mediation model B, which shows how resilience and core self-evaluations mediate the relationships among the access to latent functions, financial strain and mental health.

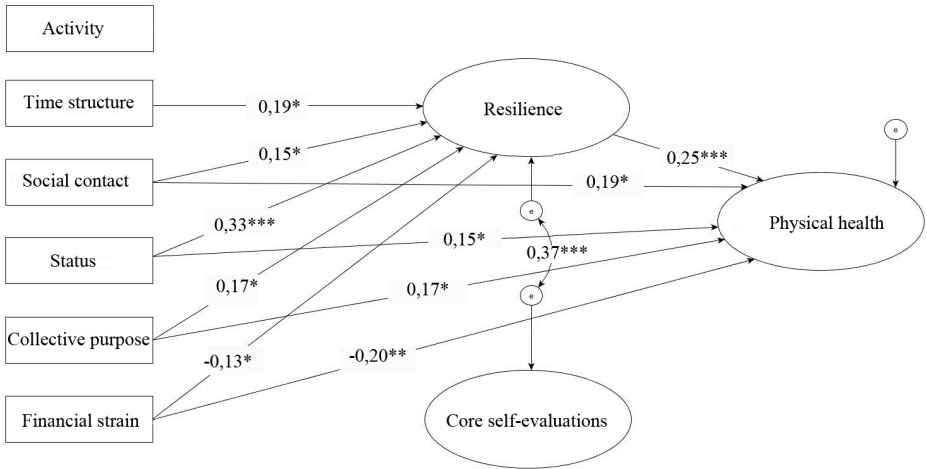
*** p < .001, **p < .01, *p < .05.

Significance of each indirect effect was tested. Five paths out of established six were significant, so the three out of the five latent employment functions (social contact, status, collective purpose) have a significant indirect effect on good mental health through the resilience, and the manifest employment function have a significant indirect influence on good mental health through resilience and core self-evaluations ($\beta = -.10$, CI from $-.17$ to $-.04$ and $\beta = -.13$, CI from $-.21$ to $-.07$). The model explains 55% of mental health dispersion.

Model C was tested also – it verifies if personality factors can explain the relationships among the access to latent functions, financial strain and subjectively perceived good **physical health** (see Figure 5).

The fitness to the data of model C1, indicating partial mediation, was relatively good: $\chi^2(11) = 45.874$, $p = .06$, RMSEA = .08, IFI = .95, CFI = .95. Model C2, representing full mediation did not fit to the data: $\chi^2(14) = 60.857$, $p < .001$, RMSEA = .12, IFI = .89, CFI = .87, therefore it was not analyzed.

After testing for significance of each mediation effect, it was found that none path out of the established five was significant. The model explains only 6% of physical health dispersion.

Figure 5. Mediation model C, which shows how resilience and core self-evaluations mediate the relationships among the access to latent functions, financial strain and physical health.
 *** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$.

4. CONCLUSIONS

1. Unemployment experience is a dynamic, changeable process rather than a unitary event or situation. This process begins before redundancy and does not end after losing a job. Changes in feeling, thoughts and actions of unemployed start with the very first news or even a suspicion about redundancy. It can be noted that the long-term unemployment experience is characterized by marching economic deprivation, which forces unemployed persons to restrain needs satisfaction, start saving more, change their habits, intensifies feelings of social disjuncture and vacuity. The unemployment experience displays as changes in six spaces – relationships, status, goal setting, time structure, activity and psychological well-being. The phenomenon of unemployment experience has following components:
  - economic deprivation (cutting expenses, restraining needs satisfaction, therefore unemployed persons experience inferiority, stress, sadness, anger, oppressive mood, fear about the future, family, children; despair, anxiety)
  - qualitative changes in social relationships and social exclusion (alienation and loss of contact with coworkers, isolation and loneliness, decay of positive social relationships, loss of contact with others, inability to involve into meaningful leisure activity);
  - changes of status and identity (unemployed do not have the source of identity, feel disrespect from the society);
  - absence of goals and feeling unnecessary in a professional meaning (sense of vacuity, future plans are reservedly made);

- changes in daily structure and decreased activity (boredom, feeling that days are going slowly, but time disappears, attempts to “kill time” with browsing the internet, reading books, newspapers, magazines; disturbed sleep-wake mode);
  - changes of psychological well-being that manifest by worsened physical health (by irregular eating habits, smoking and alcohol consumption), and worsened mental health (lowered self-esteem and self-doubt, confusion, sadness, feeling of guilt, feeling of shame, anger).
2. Jahoda’s deprivation model, proposing that unemployment reduces or fully restricts the five important psychological needs of the person, or in other words, the latent employment functions (regular contact with other people who are not family members, collective purpose, status/identification, activity, sleep-wake mode/time structure), which satisfaction is ensured by the work, has been confirmed in Lithuania. It was found that the unemployed have poorer access to all five latent employment functions compared to employed and OLF-persons (with the exception of the status function, poorer access to this function have retirees). The unemployed feel higher financial strain than the employed and OLF-persons.
  3. Improvements in subjectively evaluated *physical health* and increment in the level of *optimal functioning* increases the access to activity, time structure, social contact, status, and collective purpose and decreases the level of financial strain in the sample of interviewed Lithuanian population. Increments in experienced *mental health* problems, *depression*, *anxiety* and *exhaustion* decreases the access to activity, time structure, social contact, status and collective purpose, but experienced financial strain increases.
  4. Components of the unemployed psychological well-being differ by gender – unemployed women experience more exhaustion than the unemployed men, but the components of psychological well-being are not different in the groups of short-term and long-term unemployed. Components of psychological well-being also are not different in combined gender and unemployment duration groups. Gender explains only about 6% of the variance of psychological well-being.
  5. Latent employment functions and manifest function positively predict psychological well-being (optimal functioning, subjectively perceived good mental health, and subjectively perceived good physical health) of the unemployed people.
    - 5.1. Better access to activity directly predicts higher optimal functioning level of the unemployed.
    - 5.2. Better access to social contact and status directly predicts, and better possibility to get time structure indirectly predicts higher level of optimal functioning, better subjectively perceived mental health, and better subjectively perceived physical health of the unemployed people.
    - 5.3. Better access to collective purpose directly predicts higher level of optimal functioning and better subjectively perceived mental health of the unemployed persons.
    - 5.4. Lower experienced financial strain directly predicts higher optimal functioning level, better subjectively perceived mental health, and better subjectively perceived physical health of the unemployed.
  6. Resilience partially explains the relationships among social contact, status, collective purpose and optimal functioning, and subjectively perceived good mental health. Core self-evaluations partially explain the relationships between financial strain and optimal functioning, and financial strain and subjectively perceived good mental health.

SCIENTIFIC ACTIVITY

List of scientific publications

1. **Norvilė, N.** (2012). Prisaitykymas prie bedarbystės: laiko struktūros, kertinio savęs vertinimo ir įsidarbinimo lūkesčių vaidmuo. *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai: IX Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijų medžiaga, 1*, p. 156-164, ISSN 2029-9958.
2. Vaštakaitė, A., **Norvilė, N.** (2012). Savęs vertinimo (CSE) ir laiko struktūros įtaka bedarbių psichologinei gerovei. Socialinių transformacijų raiška: konferencijos straipsnių leidinys: Jaunųjų tyrėjų konferencija / Mykolo Romerio universitetas. Doktorantų draugija, Akademinė vadybos ir administravimo asociacija (AVADA) [elektroninis išteklius], p. 75-88, ISBN 9789955194354.
3. **Norvilė, N.** (2012). Prasmingo gyvenimo prasmė. *Jaunųjų mokslininkų darbai = Journal of young scientists, 4(37)*, p. 188-194, ISSN 1648-8776.
4. Sondaitė, J., **Norvilė, N.** (2009). Konflikto su vadovu patyrimo egzistencinė fenomenologinė analizė. *Socialinis darbas. Mokslo darbai, 8(2)*, p. 133-141, ISSN 1648-4789.

Selected conference presentations

1. Vaštakaitė, A., **Norvilė, N.** Savęs vertinimo (CSE) ir laiko struktūros įtaka bedarbių psichologinei gerovei. "Socialinių transformacijų raiška", 2012 m. birželio 6 d. Konferencijos santraukų knyga. ISBN 978-9955-19-434-7
2. **Norvilė, N.**, Bandzevičienė, R. Kelių įveiks einantysis: psichologinis ekonominės recesijos poveikis. Lietuvos psichologų kongresas. Psichologija pokyčių laikotarpiu. Konferencijos medžiaga / Sud. Gabija Jarašiūnaitė. – Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. ISBN 978-9955-12-674-4.
3. **Norvilė, N.** Laimė krizės metu: dirbančiųjų ir bedarbių perspektyva. Verslo psichologija: žmogaus galimybės pokyčių laikotarpiu. Mokslinės – praktinės konferencijos medžiaga. 2011 04 14 // Mykolo Romerio universitetas, Vilnius. ISBN 978-609-417-024-9 , p. 20-21.
4. **Norvilė, N.**, Cesniene, I. Economic deprivation during unemployment. // Fetchenhauer, D., Pradel, J., Hoelzl, E. (Eds.) "A boat trip through economic change – Proceedings of the IAREP/SABE/ICABEEP 2010 Conference Cologne 2010", 356 pages, ISBN 978-3-89967-651-8, p. 318-319.
5. **Norvilė, N.**, Čėsniienė, I. Bedarbių ekonominė deprivacija: patyrimo analizė. Konferencija "Verslo psichologijos problemos": tezės, 2010 m. balandžio 16 d., Vilnius // Mykolo Romerio universitetas. ISBN 978-9955-880-63-9, p. 24-25.
6. **Norvilė, N.**, Vaštakaitė, A. Bedarbystės patyrimo egzistencinė – fenomenologinė analizė // Ketvirtoji pasaulio lietuvių psichologų konferencija, 2009 m. liepos 2-4 d., Vilnius. – ISBN 978-9955-422-53-2. – Vilnius, p. 139-142.

Other publications over the period of doctoral studies

1. Diržytė, A., Sondaitė, J., **Norvilė, N.**, Čėsniienė, I., Justickis, V., Raižienė, S., Mažeikienė, A., Valickas, A., Pilkauskaitė – Valickienė, R. (2012). Verslo psichologija. Vadovėlis. Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2012. ISBN 978-9955-19-363-0.
2. Dromantienė, L., Kanopienė, V., Mikulionienė, S., **Norvilė, N.**, Žemaitaitytė, I. Lietuvos suaugusiųjų dalyvavimo formaliajame švietime tyrimas. Standartinės lentelės ir pagrindiniai tyrimo duomenys // Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Vilnius, 2009. – ISBN 978-9955-19-132-2.
3. Mackonienė, R., **Norvilė, N.** (2012). Burnout, job satisfaction, self-efficacy, and proactive coping among Lithuanian school psychologists. *Tiltai. Socialiniai mokslai*, 3(60), p. 199-211. ISSN 1392-3137
4. Vasiliauskaitė, R., **Norvilė, N.** Vadovų ir darbuotojų įsitraukimo į neformalią komunikaciją sąsajos su organizacijoje vykstančiais procesais. Studentų moksliniai tyrimai 2011/2012. D. 1: konferencijos pranešimų santraukos / Lietuvos mokslo taryba. Vilnius: Lietuvos mokslo taryba, 2012. ISBN 9789955786603, p. 47-49.
5. Vasiliauskaitė, R., **Norvilė, N.** Lyčių stereotipų suvokimas vaizdinėse reklamose. Psichologijos tyrimai: klausimai ir atsakymai. VIII Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija / [Sudarė Andrius Lošakevičius]. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011. ISBN 978-9955-634-54-6, p. 90-100.

Scientific internship

2013 04 02 – 04 30 Scientific internship at Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, School of Business and Economics, Psychology – Organizational and Social Psychology (internship supervisor – Dr. Karsten Paul).

Bursary and other support

2009 – Financial support to research visits (Research Council of Lithuania).

2010 – Doctoral Scholarship (State Studies Foundation)

2011 – Scholarship for Academic Achievements (Research Council of Lithuania)

2010, 2011, 2012 – Scholarship for Academic Achievements (Mykolas Romeris University)

Other academic activities

2009 – 2013 Member of Business psychology conference organizing committee

Research interests

Positive Psychology; Business Psychology; Unemployment; Human Resources Management; Personnel Selection; Public Relations and Advertising Psychology; Product Placement; Deception detection.

CURRICULUM VITAE

CONTACT INFORMATION

Address: Mykolas Romeris University, Faculty of Social Technologies, Institute of Psychology, Ateities str. 20, Vilnius, LT-08303

Mobile phone: 8 672 44379

E-mail address: natalija@norvile.lt

Webpage: www.norvile.lt

EDUCATION

2009 – 2013 Doctoral studies in Psychology, Mykolas Romeris University, Faculty of Social Technologies, Institute of Psychology

2006 – 2008 Master degree in Psychology
Mykolas Romeris University Institute of Psychology

2002 – 2006 Bachelor degree in Psychology
Vilnius Pedagogical University (nowadays – Lithuanian University of Educational Sciences) Department of Psychology Didactics

WORK EXPERIENCE

Date	Organization	Position
2012 – present	Self-employed	Lecturer, consultant (individual activity certificate)
2008 – present	Mykolas Romeris University	Lecturer, psychologist
2009 – 2010	UAB “Edlora” (Ltd.)	Psychologist
2008 – 2008	UAB “Monmarkas” (Ltd.)	HR manager
2007 – 2010	“Laima” magazine	Psychologist-counselor
2005 – 2006	Children Helpline Vilnius	Supervisor
2005 – 2006	Children Helpline Vilnius	Project manager
2004 – 2004	Child Development Centre	Children care worker Department of children psychiatry
2004 – 2006	Children Helpline Vilnius	Counselor

Norvilė, Natalija

BEDARBYSTĖS PATYRIMAS IR JO SĄSAJOS SU PSICHOLOGINE GEROVE: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2014, 211 p.

Bibliogr. 119–137 p.

ISBN 978-9955-19-616-7

Pasitelkiant mišriojo tipo nuosekliąją tiriamąją tyrimo strategiją disertacijoje nagrinėjamas bedarbystės patyrimo fenomenas bei atskleidžiamos bedarbystės patyrimo ir psichologinės gerovės sąsajos. Bedarbystės patyrimui analizuoti naudojamas iki šiol postsovietinėse šalyse empiriškai netikrintas teorinis M. Jahoda (1982) deprivacijos modelis, kurį sudaro šie komponentai (modelyje vadinami netiesioginėmis darbo naudomis): aktyvi veikla, laiko struktūra, socialiniai kontaktai, statusas bei kolektyvinis tikslas. Atlikus reprezentatyvų populiacijos tyrimą, M. Jahoda deprivacijos modelis patvirtintas Lietuvoje. Rasta, kad netiesioginės darbo naudos bei tiesioginė nauda teigiamai prognozuoja bedarbių psichologinę gerovę (optimalų funkcionavimą, subjektyviai suvokiamą gerą psichinę sveikatą bei subjektyviai suvokiamą gerą fizinę sveikatą). Kokybinių tyrimų radinių analizė atskleidė, kad bedarbystės patyrimo fenomenas pasireiškia kaip kokybiniai socialinių santykių, statuso ir identifikacijos, tikslų kūrimo, dienos struktūros, aktyvumo bei psichologinės gerovės pokyčiai.

Using sequential exploratory design of mixed-methods approach the phenomenon of unemployment experience and its relation with psychological well-being is analyzed in dissertation. Theoretical Jahoda's (1982) deprivation model (composed of so called latent functions of employment – activity, time structure, social contact, status, and collective purpose), which has not been empirically tested in post-Soviet countries so far, is invoked for analysis of unemployment experience. Based on the results of a representative population study, Jahoda's model was confirmed in Lithuania. Latent employment functions and manifest function positively predict psychological well-being (optimal functioning, subjectively perceived good mental health, and subjectively perceived good physical health) of the unemployed people. Analysis of the results of qualitative studies revealed that the phenomenon of unemployment experience manifests as qualitative changes in social relationships, status and identification, goal setting, daily structure, activity and psychological well-being.

Natalija Norvilė

**THE UNEMPLOYMENT EXPERIENCE AND ITS RELATION
WITH PSYCHOLOGICAL WELL-BEING**

Doctoral Dissertation

Maketavo Daiva Šepetauskaitė

SL 585. 2014 01 23. 15,1 leidyb. apsk. l.

Tiražas 20 egz. Užsakymas 21 463

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mrni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vita Litera“

Kurpių g. 5-3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt

ISBN 978-9955-19-616-7

